

ОБА КЊИГА ОБЈАВИ СЕ
: П О Б О Д О М :
.....

1500 ГОДИНА
МНАСТРА

ОСМЕСТО ГОДИНА
САМОСТАЈНОСТ ПРАВОСЛАВНЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ
И

ОСВЕЋЕЊА ХРАМА ПОСВЕЋЕНОГ
СВЕТОМ ВЕЛИКОМУЧЕНИКУ КОСОВСКОМ АЛАЗАРУ
У МНАСТРУ
РОЂЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ
ПОДАСТВА

**МНАСТЪР
РОЂЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ
ПОДЛАСТВА
ГРБАЉ**

ТРОПАР, гл. 4.

ТВОЈЕ РОЂЕЊЕ, БОГОРОДИЦЕ ДЈЕВО,
ОВЈАВИ РАДОСТ ЦИЈЕЈОЈ ВАСЕЉЕНИ,
ЈЕР ИЗ ТЕБЕ ЗАСИЈА СЋНЦЕ ПРАВДЕ, ХРИСТОС БОГ НАШ,
ОН РАЗРУШИВШИ ПРАПРОКАЈЕТВО ДАДЕ ВЛАГОСАОВ,
И УНИСТИВШИ СМРТ, ДАРОВА НАМ ЖИВОТ ВЈЕЧНИ.

КОНДАК, гл. 4.

ТВОЈИМ РОЂЕЊЕМ ПРЕЧИСТА,
ОСЛОБОДИШЕ СЕ ЈОАКИМ И АНА СРАМОТЕ БЕЗДЈЕТНОСТИ,
А АДАМ И ЕВА ОД СМРТНЕ ТРУАЕЖНОСТИ,
И НАРОД ТВОЈ, ИЗБАВИВШИ СЕ КРИБИЦЕ ПРЕГРЕШЕЊА, КАКЧЕ ТИ:
НЕРОТКИЊА РАЂА БОГОРОДИЦУ И ХРАНИТЕЉКУ НАШЕГ ЖИВОТА.

С БЛАГОСЛОВОМ АРХИЕПИСКОПА ЦЕТИЊСКОГ,
МИТРОПОЛИТА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКОГ
И ЕГЗАРХА СВЕШТЕНОГ ТРОНА ПЕЋКОГ
Г. АМФИЛОХИЈА

Издавачи:

ИИУ Светигора - Цетиње
ЈУ Народна библиотека Будве

За издавача:

Протојереј-ставрофор Радомир Никчевић,
Мила Баљевић

Уређивачки одбор:

Епископ мр Методије Остојић, Марко Царевић,
протојереј-ставрофор Момчило Кривокапић,
др Мирослав Лукетић, протојереј-ставрофор Обрен Јовановић,
Борђије Вујовић, протојереј-ставрофор Гојко Перовић,
мр Луција Ђурашковић, јеромонах Јустин Мреновић,
монахиња Аквилина Черековић - намјесница манастира Подластва

Уредник:

Јован Б. Маркуш

Аутори текстова:

Др Амфилохије Радовић, др Васиљ Јововић, монах др Павле Кондић,
мр Младен Загарчанин, др Светислав Г. Поповић,
мр Луција Ђурашковић, др Милена Н. Мартиновић,
протојереј Немања Кривокапић, дипл. инж. Јован Б. Маркуш,
мр Љиљана М. Поповић, монахиња Аполинарија Митровић

Рецензенти:

Др Татијана Суботин Голубовић,
др Марта Вукотић Лазар, др Ружица Марић

Лектура и коректура:

Весна Тодоровић

Фотографије:

Архив Митрополије црногорско – приморске,
архива Управе за заштиту културних добара Црне Горе,
архива Црквене општине Грбаљске, †Живота Ђирић,
Јован Милошевић, ђакон Драган С. Танасијевић, монах Игнатије Алексеев,
мр Лазар Пејовић, мр Мирко Толић, Зоран Тричковић, Јован Д. Радовић,
Блажо Ђуровић и Бранислав Ђуровић

Дизајн и компјутерска припрема:

Мр Мирко Толић

Унос текста:

Татјана Марјановић

Штампа:

Ротографика – Суботица

Тираж: 1000

МНАСТР
РОЂЕНА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ
ПОДАСТВА
: ГРБАЉ :

*Његова Светост Архиепископ пећки,
Митрополит београдско-карловачки и Патријарх српски
господин Иринеј*

анастир Подластва спада међу најзначајнија духовна средишта, не само Грбља него цијеле Боке Которске. Са Михољском Превлаком, 800 годишњим темељем и коријеном Светосавског Православља у Зети - Црној Гори, Подластва представља посебно сабирно и саборно сочиво, првенствено Грбља а онда и свега Приморја. Древна крстионица, иза садашњег храма, свједочи о значају Подластве од старохришћанских времена, још од 6. вијека. Обнављана у немањићко вријеме, рушена је и васкрсавала, доживјевши процват посебно у ово наше вријеме. Историја Подластве, посебно се памти по Грбљском законуку, по времену Светог Петра Цетињског и његовог рата против Наполеона, по Митрополиту црногорско-приморском Митрофану Бану – Грбљанину.

Посебно свједочанство њеног мучеништва јесте и нова гробница 80 побијених Грбљана, Маина, Будвана, Побора и Паштровића у Бару на крају Другог свјетског рата (ту пренијетих и сахрањених 1992. године благословом и присуством Патријарха Павла). Све што је свето и честито саграђено у нашем народу до Светог Саве, за вријеме Светог Саве, послјије Светог Саве, до Светог Петра Цетињског, до Светог Јоаникија Бокешког и са њиме пострадалих мученика, и до овдје похрањених Грбљана, Маина, Будвана, Побора и Паштровића, саграђено на жртви и мучеништву, уткано је у ову Светињу. Чувајући је и обнављајући, ми празнујемо све оне који су се сараспели Христу да би вјечно са Њим живјели, а посебно оне који су у вријеме косовског и покосовског страдања, до данашњих страдања, на челу са великомучеником косовским Лазаром Грбљанином, ходили за Христом, носили Његов часни крст и који су учинили наш народ зрелим народом, народом који и данас свијет обогаћује свецима.

Ова Монографија, обухватајући све аспекте манастирског живота и његовог духовно-просвјетног зрачења кроз вријеме, жели да буде свједочанство њеног живог и многовјековног трајања све до наших времена.

А, у наше вријеме, у последњој деценији прошлог вијека, започета је обнова храма и манастирског комплекса Подластва. Стари конак је обновљен, дограђен и украшен новим храмом Светог Великомученика Косовског Лазара чије ће освећење бити крајем септембра 2019. лета Господњег, доласком и благословом Патријарха српског господина Иринеја и других архијереја наше Цркве.

Цетиње,

О Успењу Пресвете Богородице, 2019. год.

АЕМ црногорско-приморски
АМФИЛОХИЈЕ

ДР ВАСИЉ ЈОВОВИЋ

ИСТОРИЈА ГРБАЉА И МАНАСТИРА ПОДЛАСТВА

ГРБАЉ - ИСТОРИЈАТ

Жупа Грбаљ, област у Боки Которској која се протеже испод планине Ловћен до Јадранског мора, смјештена је између Котора, Тивта и Будве. На сјеверозападу је полуострво Луштица, на сјеверу брдо Горажде које веже полуострво Врмац са Ловћеном, којим је жупа окружена са истока, а на западу је ниско побрђе које је одваја од Јадранског мора. Површина Грбаљске жупе износи 92 км². Подијељена је пространим пољем у Горњи Грбаљ (*zuppa superior*) – по подножју Ловћена и Доњи Грбаљ (*zuppa inferior*) – према Јадранском мору. Грбаљ се, у старим исправама, јавља под називима: *zuppa de Gherbli*, *Gherbali*, *Gherbili*, *Grispuli*, *Gripuli*, *Gripoli* (код попа Дукљанина), али и само Жупа - *Euppa*.

Доласком Словена на Балканско полуострво руши се постојећи византијски управни систем, и Словени формирају бројне кнежевине, које грчки

извори називају „склавинијама“. Међу досељеним словенским племенима су и Срби који током времена формирају своје државне творевине: Рашку, Босну, Травунију, Захумље, Дукљу/Зету. По Константину

Пољед на улаз у Боку и Грбаљ (бакрорез из 1876)

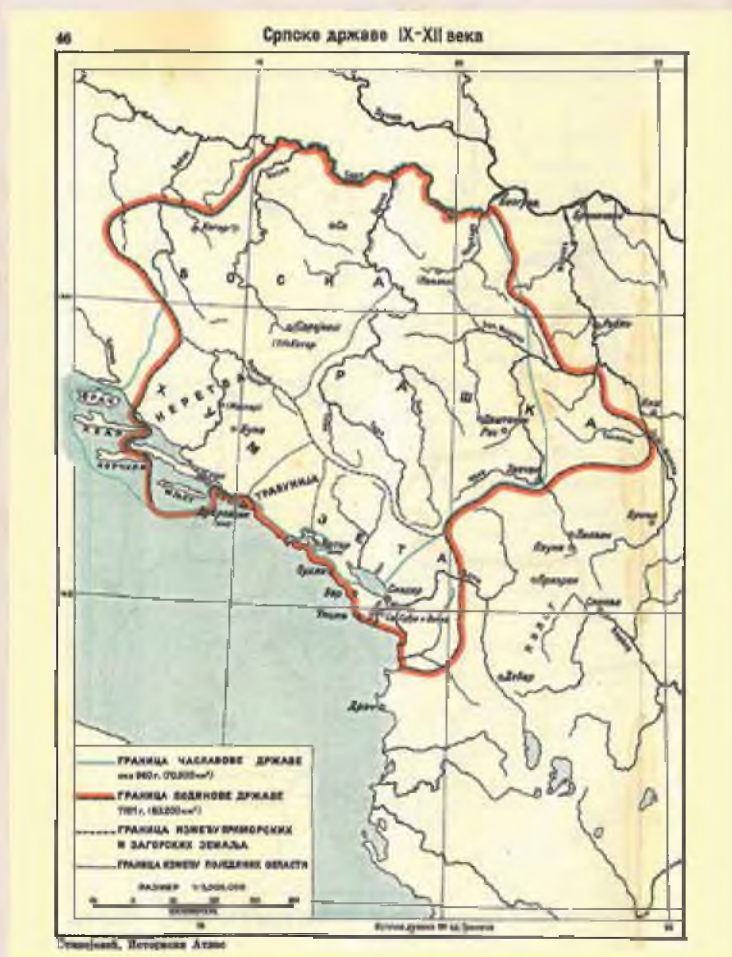

Балкан у IV вијеку

Порфирогениту, византијском цару, предио југоисточно од Котора (а самим тим и жупа Грбаљ) припадао је области Дукље. Најстарији познати помен Грбаљске жупе налази се у средњовјековној хроници *Gesta Regum Sclavorum* (познатом под називима *Љештоис поја Дукљанина* и *Барски родослов*), насталој по неким ауторима у другој половини XII вије-

Српске државе од IX до XII вијека

Свети Сава и Свети Симеон Мироточиви, илустрација из Празничној минеја Божидара Вуковића из 1536.

ка, а по историчару Тибору Живковићу крајем XIII и почетком XIV вијека. По *Gesta Regum Sclavorum* Грбаљ је сачињавао посебну жупу. Подручје Грбља, Грбаљска жупа, појављује се на старим картама средином XVI вијека.

Након смрти византијског цара Манојла Комнина (1143-1180), велики рашки жупан Стефан Немања око 1185. године повратио је од Грка читаво Зетско приморје заједно са градом Котором. Од тада, па све до смрти цара Уроша 1371. године, Грбаљ се налази у држави Немањића.

Син Вукана Немањића, Борђе „краљ Зете“, положио је Котору: Луштицу, Кртоле, Превлаку

Српске земље у вријема Светог Саве

**СРЕДЊОВЈЕКОВНА
ДРЖАВА НЕМАЊИЋА**

**Србија Стефана
Немање и Стефана
Првовенчаног**

**Држава
краља
Милутина
и краља
Драгутина**

**Душаново
царство**

Душан, српски цар (1308-1355)

и Пасиглав (1215). Краљ Милутин је касније (1306) приложио Котору: Грбаљ и Лединац (Његуше). Цар Душан је те посједе потврдио и проширио (1351). Потврдио их је и цар Урош (1371).

Тако Жупа Грбаљ од 1306. године даровницом краља Милутина доспијева у которски дистрикт, и у његовом саставу, уз бројне буне и привремене преласке под окриље других власти, остаје до краја средњег вијека.

Грбаљ није у прошлости сачињавао посебну политичку јединицу, и због тога не може бити говора о неком његовом посебном развоју. Прошлост Грбља била је тијесно везана са дешавањима у сусједним приморским и загорским крајевима.

Подаци о Грбаљској жупи у тијесној су вези са историјом града Котора, жељи Которана да изађу из својих тијесних градских зидина и прошире градски дистрикт, да створе свој земљишни посјед у Грбљу, потчине га, и да сељаке Жупе учине

Црквена организација половином XIV вијека

својим кметовима. Плодни Грбаљ био је за Котор изузетно значајан због снабдијевања животним намирницама. Грбаљска жупа је за Котор житница и извор благостања.

Послије десетак година од Милутиновог уступања Грбља Котору, которска општина је подијелила Грбаљ на 45 ждредова, који су се дијелили на 12 „карата” или „каруба”. Которска властела и пучани добили су дионице земље и са њом сељаке које су претворили у кметове „влаштаке” и „посаднике”, с обавезом да дају господарима данке и работе. Подјела на Горњи и Доњи Грбаљ редовно се помиње у XV вијеку.

Увријеме дезинтеграције Српског царства, обласни господари Балшићи (1360-1421) тежећи да потчине град Котор, који је и ионако територијално припадао Зети, заузимају жупу Грбаљ са селима у Луштици.

Зетски митрополит је, још од времена Св. Саве, столовао у манастиру Св. Михаила на Превлаци. Св. Михаило имао је властелинство (Светомихољска метохија), у које су спадали: Богдашићи на полуострву Врмцу, Луштица на улазу у Боку Которску, Љешевићи између Луштице и Трашта и дио Грбаљског поља око Превлаке.

Свети кнез Лазар Српски, лиморез, XVII вијек

Једно вријеме (1395) Радич Црнојевић је држао под својом влашћу Грбаљску жупу. Грбаљски сељаци, претворени у „посаднике“ которских грађана и властеле, само су чекали подесан тренутак да се одметну од омрзнутих господара. Сељаци и ситна властела из Луштице и осталих села Светомихољске метохије стрепили су једино од которске власти, јер им је пријетила опасност да им Которани узму земљу и њих претворе у своје кметове, као што су већ одавно учинили у Грбљу. Сви су они, као уосталом и Паштровићи, који су, такође, признавали власт Црнојевића, били везани за Српску православну цркву. Њихови ратници су се налазили у Радичевим одредима и борили се против Которана. Посједајући которску околину, они нијесу пљачкали саме сељаке, него Которане и појединце на које су се ови ослањали.

Велико босански војвода Сандаљ Хранић једно је вријеме држао Грбаљ, он се априла 1397.

Горња и Доња Зета у вријеме Црнојевића

Извор: Историја Црне Горе, II-2, Титоград, 1970, 49

године налазио у доњем дијелу Грбаљског поља, или можда, и на самој Превлаци, а током новембра 1397. године довозио је со из Суторине и продавао је у Котору који је био под његовом контролом. Сандаљ Хранић је уступио Светомихољску метохију Которанима.

Године 1420. Котор је, после више покушаја, признао врховну власт моћне поморске силе Венеције. Доласком Котора под патронат Венеције, и Грбаљ је потпао под њену власт, јер су га српски владари још почетком XIV вијека даровали которској општини. Балша III Балшић, који се вратио православљу, пред смрт оставља Зету свом ујаку деспоту Стефану Лазаревићу, рачунајући да је једино он кадар да се носи с Млечанима, са којима се и сам носио током своје владавине. Преузимајући Зету деспот Стефан је преузео и рат са Венецијом, који је започео Балша III (Други скадарски рат).

Послије предаје Котора Венецији 3. марта 1420. године, кратко је трајало мирно уживање плодне Жупе. Послије смрти Балше III (28. априла 1421), поданици српског деспота су 1421. године упали у Луштицу, и задржали у својој власти Луштицу и Грбаљ. Наиме, користећи ратовања деспота Стефана Лазаревића у Зети, Ђурашевићи су заузели Светомихољску метохију и Грбаљ, на чијим је границама Ђурађ Ђурашевић подигао тврђаву и повјерио је свом сину Стефану, које ће касније узети старо презиме Црнојевић и стати на чело куће. Марко Барбадиго, которски провидур није успио 1422. године да угуши побуну у Грбљу и Лушти-

Котор, црква Светог Луке

ци, а то није успио да учини ни генерални капетан Јадранског мора, Франђеско Бембо који је у прољеће 1423. године боравио са флотом око Бојане и који је допловио у Боку Которску. У лето 12. августа код Св. Срђа 1423. године Франђеско Бембо је склопио мир са Ђурађем Бранковићем, којем је деспот Стефан препустио ратовање у Зети. По њему, Венецији је остао Котор и дистрикт, у обиму као што је био у вријеме Ђурађа II Страцимировића и Балше III.

Убрзо се показало да уговором нијесу ријешена многа спорна питања. Наиме, њиме је предвиђено да се деспоту врате Будва и солане у Грбаљском пољу, које је раније посједовао Балша III. Уз Котор је био Рајко Монета, који је постао млетачки поданик, али су уз побуњене Грбљане били Луштичани, затим Ђурашевићи, а поготово зетски православни митрополит, који је изгледа боравио у манастиру Пречиста Крајинска на Скадарском језеру, али је задржавао манастир и цркву на Превлаци. Из свих тих разлога није чудо што је Грбаљ остао у побуни.

Которани су сматрали да би без Грбља, морали узети просјачки штап и ићи свијетом и Божјом земљом, како су писали Млечанима почетком маја

1424. године молећи тамошњу власт да утиче на деспота Стефана Лазаревића да напусти Грбаљ. Которски Статут признаје као праве и једине житеље Грбља само оне који су измиривали феудална давања которској општини.

Ледећи налоге из Венеције, Франђеско Квири је 22. априла 1426. године склопио уговор у Вучитрну с господином Ђурађем Бранковићем. Овај се обавезао, у име деспота, да врати Грбаљ Венецији и да накнади Которанима изгубљене љетине. Предвиђено је, међутим, да задржи солане Балшића и њихових поданика у Грбаљском пољу. Ђурађ је, такође, пристао да се поруши тврђава Ђурђевац, која се налазила на граници Грбља. Споразум из 1426. године први је уговор између Грбљана и Венеције (Млетачке републике). Мада је гледала да не окрњи права Которана, она је прије свега жељела да се побуна смири. Тако су становници Грбља остали под влашћу Котора, али и под влашћу Венеције. Новост је била да су се од сада могли њој жалити. Коначни уговор регулисан је у Смедереву 1435. године којим су уређена питања, око исплате провизија, режима продаје соли у Будви, сукоба поданика, нарочито Грбљана који су се отворено бунили против которске властеле и налазили уточиште код деспотових људи.

Лиједећи одредбе Вучитрнског споразума, Грбљани су се 19. јуна 1426. предали Венецији. У присуству Франђеска Квирина и „племића и грађана Котора“, сачињен је споразум, којим је предвиђено:

1. да кнез Котора опрости Грбљанима сва зла која су починили од времена доласка под млетачку власт, осим ако су убили неког Которанина,
2. да се земљишта која држе у најам плаћају четири (десетине) умјесто пет.
3. да которској властели не морају дати данак за године рата, али да га морају платити за ову годину,
4. да за све своје ствари и спорове иду код кнеза-капетана Котора,
5. да „капетана“ Грбљана, који ће бити међу њима, бира кнез Котора. „Капетан“ не смије наносити никакве повреде нити штогод изнуђивати,
6. да земљишта, која нијесу унајмљена јавним исправама, остану као прије рата,
7. да се у посједе који су изнајмљени јавним исправама нико не мијеша, осим оних који их држе од стране господара,

8. да о новим млиновима одлучује кнез - капетан Котора,

9. да виногради који су недавно засађени као и све остало, остане као што је било и раније,

10. да са свих земљишта која држе у најам селаци донесу најамнину у Котор, а да са других посједа, са којих плаћају четири (десетине), нијесу дужни да донесу у Котор.

Хронологија млетачке власти у Грбљу била је следећа: 1420-1421, 1426-1433, 1433-1448, 1452-1465, номинално су држали Грбаљ: 1469-1479, 1481-1489, а дјелимично: 1490-1496, 1497. године.

У которском Статуту Срби, Власи и Албанци сматрани су странцима. При диоби Грбља, нико није смио да на свој посјед доведе неког од представника ова три народа, а да он није оптерећен давањима као и други жупљани. Осим тога Албанцима се брани да постају опати и ректори которских цркава. Склони су шверцу и зато се забрањује њихово тајно прелажење преко Верига. Станују изван града. Положај Албанаца, Срба и Влаха није био нимало лак.

У Котору католицизам је био ограничен на град и најближу околину. У даљој околини био је православни живаљ. То доказује и једно папско писмо од новембра 1367. године. Он пише у исти мах Дубровчанима, Задранима, Напуљцима и Драчанима и упозорава их на прекаран положај которских католика. Препоручује им епархију которског епископа, која несигурно лежи усред јеретичких Срба и Арбанаса. У непосредном сусједству, на полуострву Превлаци налазио се православни манастир Св. Арханђела Михаила који је од тренутка обнове служио као службено сједиште зетске епархије Српске православне цркве. Православних цркава било је и на подручју жупе Грбаљ која почетком XIV вијека улази у которски дистрикт. Вјернике ових манастира чинили су Срби којима је као стожер служио манастир на Превлаци. Са друге стране, колективно памћење Которана није заборавило да је манастир још у XII вијеку припадао реду бенедиктинаца и можда улазио у которски градски дистрикт. Отуда упорна настојања да се Превлака врати под окриље Котора, чему је вјековима сметала чињеница да је Св. Михаило био сједиште српских епископа и касније митрополита. Зато није чудно што је манастир страдао под недовољно развијетљеним околностима у вријеме дезинтеграције српске средњовјековне државе. Стари манастир Св. Арханђела Михаила је опустео прије него што

*Област на којој је имала јурисдикцију
Пећка патријаршија 1557.*

су Турци 1439. године први пут покорили српску деспотовину. Црква и манастир Св. Михаила нијесу били жртва млетачког бомбардовања 1452. године приликом сламања грбаљске буне.

Били су напети односи на општем плану између католичке и православне цркве, ипак, временом је политички интерес наметао сарадњу и ублажавао појаве отвореног непријатељства између два табора, иако су многобројне предрасуде остајале.

Године 1427. на збору Грбљана у манастиру Подластви, утврђена је „установа грбаљска“ (законик), који се састоји од 126 тачака. Грбаљ је био подијељен у четири кнежевине: Лазаровића (Кубаси, Укропци, Трешња, Бигово, Главатичић, Њешевих, Побрђе и Врановић), Љубновића (Братешић, Пријеради, Горовић, Ластва и Пријевор), Бојковића (Загора, Кримовица, Вишњево, Главати и Ковачи) и Тујковића (Дуб, Наљежић, Сутвара, Шишић и Пелиново). Народни зборови Грбљана одржавали су се код цркве Св. Тројице у Пелинову, на „Лишкој Главици“, и код манастира Подластва.

Године 1429, за которског бискупа именован је млетачки племић Марин Контарено, који учвршћује власт Венеције у Боки, па и у самом Грбљу. Которске власти су одредиле Михаила *de Pelegrina*,

Извор: Гордана Томовић, „Грбаљ на старим картама“, у: Грбаљ кроз вјекове

Извор: Гордана Томовић, „Грбаљ на старим картама“, у: Грбаљ кроз вјекове

В. Коронели: *Карта шока Дрима и Бојане*, бакрорез, Венеција 1688.

Т. Смекија: *Карта Боке Которске и Црне Горе*, Венеција 1785.

*Митрополит Петар I Петровић Његош,
објављено у илариском часопису L'Univers Pittoresque*

Јована Премуту и Живка де Бућа да изврше ревизију земљишта у цијелој Грбањској жупи. Пошто су обавили тај посао, 24. маја 1430. године објављен је Катастик Грбља. Подјела земљишних дионица између племића и грађана вјероватно је извршена према ранијим односима. По Катастику Жупа је подијељена на 45 ждредова (*pars*), од којих 23 у горњем и 22 у доњем дијелу. У сваком ждребу поименично је наведено име власника и колико држи „карата”. Према Которском статуту половина земљишта припадала је властели, а половина пучанима. Дошло је и до неких промјена, наиме до 1420. године уживалац земље у Грбљу могао је бити само Которанин, а од тада млетачка власт преузима сва права которске општине, па и право располагања испражњеним „каратама”. У Катастику из 1430. многи „карата” налазили су се у рукама млетачке општине и из тог фондана додијељивани су млетачким грађанима, которском кнезу и бискупу. Године 1434. у Статут је ушла одлука Которског вијећа да се сваке године бирају два властелина који би уносили у Катастик непопуњене дионице како би се избјегла збрка.

Производња соли имала је током цијелог средњег вијека велики значај за средњовјековни Котор

*Приказ православног свештеника
из путописне књиге Wiliana Millera из 1804. године*

те је економски развој града условљен свакако и трговином сољу. Као неопходни артикал у исхрани људи и стоке, со је у српским земљама веома рано постала предмет трговине. Градови са трговима соли жестоко су се борили да неко не продре у њихову интересну сферу и због тога је трговина сољу увјек организована као монопол било градских власти, било њихових политичких господара. Котор је био један од тргова соли, односно утврђено мјесто гдје је била дозвољена трговина сољу. Дубровчани су истицали како су склопили уговор у прадавна времена са Србијом, Босном, Зетом и градом Котором и изричито наводили четири мјеста као тргове соли: Дубровник, Дријева, Котор и Свети Срђ. Када је тачно тај споразум склопљен није познато. Котор се јавља као мјесто производње и као тржиште соли. Котор је имао тридесетак својих солана у Грбањском пољу. Тек од 1425. године познат је број солана на которској територији. Тада су постојале 143 солане, од тога 32 су биле у посједу Которана, 34 Балшића, 10 Црнојевића, 27 Луштитана, зетски митрополит је држао 24, Рајко Монета 4, а осталих 12 солана држала су тројица племића. Продаја соли била је монопол општине не само у унутрашњој, него и у спољној трговини,

Приказ грбаљског кнеза
из илустрационе књиге *Williama Millera* из 1804. године

што је важило и за закупнике соли српских владара. Со је продавана само у Котору и Рисну, мјесту гдје се со и складиштила. Которска општина имала је и трећину од продаје соли у Будви, чији је трг соли био дио которског кумерка солског. Которска општина остваривала је велике приходе од трга соли. За двије године закупа которска општина је средином јуна 1396. године примила од закупаца которског трга соли 21000 перпера и 4 гроша. Продају соли на которском тргу спречавали су како законити трг соли у Дубровнику, тако и дивљи трг соли у Новом.

Основна привредна грана у Боки Которској на крају XIV и почетком XV вијека била је пољопривреда, а највећу површину обрадиве земље имало је Грбаљско Поље. Которска општина била је стварни власник Грбаљске жупе и она је додјељивала слободне посједе својој властели. Которски Статут (1367) предвиђао је да уживаоци земље у Грбљу могу бити само которски грађани, а никако странци. Слободни сељаци су у току XIV и XV вијека живјели једино у которском дистрикту, док су се на осталој територији которске општине (Грбљу, Бијелој, Крушевици и Леденици) налазили полуслободни кметови.

Приказ жене грбаљског кнеза
из илустрационе књиге *Williama Millera* из 1804. године

Стефан или Стефаница Црнојевић, који се помиње од 1426. године, заузима од средине XV вијека видно мјесто у Зети и утврђује своју често мијењану политику ослањањем на Млетачку Републику. Поред старих граница Стефану су Млечани 1451. године признали солане на мору и царину у Котору, а ту је добио и једну кућу. Као млетачки војсковођа успио је по тим крајевима да за неколико дана покори околину Котора, Паштровиће, Грбаљ, Богдашиће, Љешевиће и Луштицу. Његова се област простирала од Скадарског језера до Которског залива, у коме је имао своја солила, а на грбаљској граници и свој утврђени замак. Он се често борио са Которанима, а и са војсковођама деспота Ђурђа Бранковића које је успјешно сузбијао.

Насљедник Стефанов, Иван Црнојевић се није одрекао Зетског приморја, па је неко вријеме био запосјео Грбаљ и Паштровиће, но ускоро их је уступио Млечанима за 600 дуката, а они су му дали солила Црнојевића на обали. У границама државе Ивана Црнојевића били су: Маине, Брајићи, Побори и Грбаљ, као и дио Грбаљског поља са солилима од којих је имао прихода.

Карта Црне Горе из 1862. године

Kоторани su grbalske selake pretvorili u kmetove sa najgorim pravnim statusom, smatrali su ih za „posadnike“ koje je novi posjednik postavio da mu obrađuju zemlju, i koje je, takođe, mogao sa zemlje i otjerati. Grbljani se nijesu mirili sa

тим положајем и одметали су се неколико пута од которске општине, а када би успјели да пошаљу своје представнике у Млетке, објашњавали су да Которани неоправдано присвајају и дијеле њихову земљу „која је хиљаду и више година припадала Грбљанима“. На инсистирање Которана, Млечани

су забранили Грбљанима народне зборове. Против млетачке власти и Которана Грбљани су подизали више буна које су у крви угушене (1430-1433, 1449, 1450-1451, 1453, 1468-1469, 1489). Због немира у Грбљу, Которани су били принуђени да Грбљску жупу повјере Црнојевићима 1469. године, који су у њихово име управљали сељацима и у њихову корист убирали дажбине. Многи Грбљани су, после неколико дуготрајних буна, напустили своја села, а они који су остали узимали су напуштене дионице под закуп за вјечна времена, тако да је старе односе потискивао уговорни однос – ливел.

Турци заузимају Грбаљ 1497. године. Грбаљ је био дио османске државе од 1497. до 1718. године, са изузетком периода кандијског (1645-1669) и морејског рата (1685-1699) када је био под млетачком управом. Пожаревачким миром (1718) Грбаљ је припао Млетачкој републици.

Договор грбљеских сељака око побуне против окупационих власти

Године 1570. Грбаљ је пописан као нахија вилајета Црна Гора, у Дукађинском санцаку, са статусом царског хаса. Грбаљ је пописан као нахија Грбљан и нахија Доњи Грбљан. Према канун-нами вилајета Црна Гора њени становници су имали филурицијски статус и плаћали су порез у износу од 55 акчи. Поред 268 филурицијских домаћинстава, у Грбљу су уписана и 304 соларска домаћинства која су била ослобођена филурије због рада на „згртању соли“. У попису из 1683. године налази се истовјетан број и филурицијских и соларских домаћинстава, а 1523. пописано је 260 филурицијских и 300 соларских домаћинстава.

Маријан Болица (Bolizza) наводи податак да је 1614. године у Грбљу било 742 породице.

Од 1715. до 1797. године Грбаљ се налази у посједу Венеције, а од 1815. до 1918. године је у оквиру Аустрије/Аустро-Угарске.

Група фотографија вођа грбаљско-кривошијске побуне. Ово је делегација Бокеља која је 1869. посетила Царевинско вијеће и Бечу предочила захтеве устаника (преузето са: www.zbor.rs/stara-srbija)

Подручје Боке Которске, а самим тим и Грбља било је под јурисдикцијом цетињских митрополита, који су играли активну улогу у тим крајевима. Тако на пример, крајем лета 1737. године због унутрашњих кнежинских граница побили су се Грбљани. То је приморало владика Саву Петровића да дође у Жупу. Спор је постојао и између Грбљана и Побора (1738), конкретно између игумана грбаљског манастира Подластве и породице Прибиловића из Побора. Владика Сава је апеловао на ванредног провидура М. Кверинија да међу њима учини правду.

Аиквидацијом Млетачке Републике Бока Которска је остала без суверена, те је у вријеме Наполеонових ратова доживјела четири окупације: аустријску (1797-1805), руску (1806-1807), француску (1807-1813) и поново аустријску (1813-1814), која се претворила у анексију. Православно становништво као већинско (са преко 70%) није било политички јединствено, нарочито кад је Русија занемарила своју једновјерну браћу. Грбљани су и у ранијој прошлости важили за бунтован живаљ, прије свега због заосталих феудалних односа; задржавали су антагонистички став према феудално-трговачком граду, претежно католичком.

Почетком XIX вијека Грбаљ је представљао пољопривредни крај. Доњи Грбаљ претежно је био ратарски, а Горњи претежно сточарски. Помораца није било, изузев покоји морнар на туђим бродовима, а није било ни градског занатско-трговачког живља. Грбљани су се бавили виноградарством,

маслинарством, сијањем жита, гајењем смокава, ораха, кестења и другог воћа, а од повртларских култура узгајањем кромпира. Док се вино увозило, уље и смокве су извожене. Житарице су обезбјеђивале храну за четири мјесеца, а остале потребне количине намиривале се су увозом кукуруза из Албаније. Старе познате солане више нису биле активне.

У Грбљу је 1802. године било 4566 житеља, док је у цијелој Боки Которској са Паштровићима живјело 41.520 житеља. У Грбљу су били православни, док је у цијелој Боки католика било трећина или четвртина популације.

Општина Жупа је и даље била подељена на четири кнежине - Лазаровића, Тујковића, Љубановића и Бојковића. Један од тих кнежева био је по избору гувернадур, са веома ограниченим правима. Свако мало село имало је пароха, а цела Бока један манастир - Манастир Подластву. Виши црквени старешина био је цетињски митрополит. Против његове црквене надлежности била су три од четири кнеза.

Приликом француске реорганизације администрације у Боки Которској, образована су три среза са новим унутрашњим административним границама. То је била прилика да се немирни Грбаљ административно подијели: кнежине Лазаровића и Тујковића припале су Котору, а Љубановића и Бојковића Будви; првостепени суд за све четири кнежине налазио се у Котору.

Грбљани у Јерусалиму - каваси шј. водичи у Руској духовној мисији у Јерусалиму крајем XIX вијека

Митрополит Петар I Петровић је, након Наполеоновог пораза у Русији, 1813. године упутио проглас грбљским кнезовима и осталим старјешинама обавјештавајући их да су Црногорци дошли у Маине по одлуци царева руског и аустријског, као и енглеског краља; позвао је народне старешине на договор око уједињења Црне Горе и Боке Которске, за што ефикасније дејство против француских

Иконе Пресвете Богородице коју је приложио кавас Нико Перановић из Ковача, цркви Св Арханђела Михаила у селу Ковачи 1899. године. Икону је у новије вријеме обновио Славко Крстајић

окупатора. Митрополиту Петру прикључио се само дио Грбљана, странка попа Т. Лазаровића. Показало се да Грбљани и део других Бокеља губе вољу да се туку, под заповједништвом митрополита, за уједињење са Црном Гором.

УДоброти је састављена и потписана конвенција 29. октобра 1813. године о новој управи у Боки Которској, која би се састојала од девет изасланика Бокеља и исто толико Црногораца, са владиком на челу. Конвенцију је за грбљску општину потписао поп Ђуро Лазаровић, а за Будву Мирисав Зановић.

Аустријски окупатор, дошавши по други пут у Боку Которску, укинуо је црквену јурисдикцију митрополита Петра I Петровића у Приморју. Далматински епископ Венедикт Краљевић, Грк по

Карта Зетске бановине 1929. године

народности и политички крајње превртљив, у лето 1814. јавља се као црквени поглавар православних у Боки. Њему се обраћа (10. јула из Котора) игуман Глигорије Бућин. Слично су кнез Тујковић и поп Мукић упутили некакву представку Краљевићу као црквеном старјешини. Марко Бећир из Грбља обратио се Краљевићу са жалбом на попа Јована Доброшу, којег је митрополит Петар одстранио из службе. Игуман манастира у Подластви обавијестио је Краљевића о догађајима у Боки, Црној Гори, Подгорици и Спужу, што је сазнао од свога гласника.

Због великог утицаја цетињских владика на духовни и културни живот Бокеља, Аустрија је 1820. године укинула његову духовну власт у Боки и пренијела духовну јурисдикцију на православно-далматинског епископа у Далмацији, са сједиштем у Задру.

Након Првог свјетског рата, 1918. године, Бока Которска, је постала дио Краљевине СХС/Краљевине Југославије. У склопу административног преуређења државе, укључена је у састав Зетске области, а почевши од 1929. године налазила се у саставу Зетске бановине.

МАНАСТИР ПОДЛАСТВА

манастир Подластва је посвећен Рођењу Пресвете Богородице и вјековима је био саборно мјесто Грбљана, важан духовни и политички центар у којем су зборовали, доносили и усвајали најважније одлуке. Манастир је био светиња Грбљанима, у тешким временима био је „кула српства и православља“. У њему је поникао Грбљански законик 1427. године, који представља један од најзанимљивијих српских законика. Закоником се регулише статус аутономије суда и управе Грбљанске жупе. Манастир Подластва је био и просветитељски центар у коме је једно вријеме постојала и школа.

По предању, манастир је подигао цар Душан 1350. године. Такође по предању, преко овог дијела Приморја, боравећи кратко у ластовској цркви, са оближње морске обале, Свети Сава, први архиепископ српски и оснивач Зетске епископије, упутио се у Свету Гору. Исто предање тврди да је нека краљица подигла Краљичин Град у Пелинову, да је Свети Сава пролазио кроз ово мјесто кад је

пошао у Јерусалим, да су Немањићи основали манастир у Врановићима и да је кнез Лазар Хребелановић из Грбља.

У писаним изворима манастир се први пут помиње 1419. године када је Никола Ерцеговић, из грбљског села Врановићи, завјештао манастиру цекин свијећа. Сљедећи помен је из 1427. године, када је на Митровдан, овдје донесена Грбљска установа (законик) од 126 тачака.

Младен Црногорчевић, пише с краја XIX вијека да је ту у XIV вијеку постојала манастирска црква којој се данас једва разазнају посљедњи трагови. Андрија Јовићевић, који је манастир обилазио почетком XX вијека каже да је манастирска црква малих размјера, да је живописана и посвећена Малој Госпођи, као и да се манастир спомиње још од најстаријег доба. Јовићевић наводи да је манастирска црква мала, рађена у виду лађе и унутра живописана, нема кубета и има мали звоник.

Према најновијим археолошким налазима постојала је ранохришћанска базилика на мјесту данашњег храма, што указује на континуитет хришћанства и духовности на овим просторима. Наиме, приликом истраживачких радова и реконструкције 1984. године, на поду храма у Подластви откривен је дио мозаика и фрагмент парпетне плоче из V – VI вијека. Сматра се да су манастири Подластва и Превлака Светога Арханђела Михаила подигнути на мјестима касноантичких посједа - вила рустика (утврђених резиденција), код којих је постојао ранохришћански објекат, и који су временом прешли у власништво цркве. О континуитету сакралног мјеста указује и податак да крстионица потиче из IX вијека.

Живопис потиче из XVII вијека, мада је на јужном дијелу наоса откривен фрагментарно очувани старији живопис из XV вијека. Иконостас је израдио и иконе насликао зограф Ђорђе Димитријевић 1774. године. Временом, током обнављања

храма вршене су разне грађевинске интервенције - доградња цркве, преправљање прозора и врата, преграђивање звоника, уградња розете и др, тако да је манастирска црква промијенила свој првобитни изглед. Дозиђивање два спрата, изнад дијела конака у коме се налазио млин, извршено је крајем XIX вијека, када је некадашња манастирска школа прерасла у јавну. У исто вријеме постављен је плочник око цркве, као приземни дио конака са степеништем. Вјероватно је манастир страдао и у великом земљотресу из 1667. године, који је катастрофално погодио Дубровник и Котор.

П простор са уљаром данас егзистира, али је стари камени млин уништен. У ћелијском зиду, при улазним вратима цркве, налази се гробница у којој су сахрањивани манастирски јеромонаси. На гробници је урезан натпис који казује да је то гроб Максима Милешевца упокојеног 1740. године. Овај јеромонах се спомиње и као настојатељ манастира Св. Петке – Подмаина 1720. године.

*Ово је гроб Максима јеромонаха Милешевца
вјечна му памјат, 1740.*

У немирним временима манастир је страдао, више пута је разаран, паљен и уништаван. Сламањем Грбаљске буне 1452. године од стране Млечана је разорен.

П рема запису, који је урезан на једном прагу цркве, манастир је обновљен 1700. године.

М еђутим, у неким документима помиње се његова активност у XVII вијеку. У једној турској исправи из 1637. године помиње се Герасим, калуђер манастира Подластва, коме црногорски кадија пресуђује да опомене потомке завјештача који су оставили своје имање манастиру, да се одрекну претензија на манастирску имовину. Из једног продајног уговора састављеног 1697. године, сазнајемо да је те године боравио у манастиру митрополит цетињски Саватије - Сава I (Очинић, Калуђеричић).

У Жупи Грбаљској је српски патријарх Мојсије Рајовић хиротонисао 29. јануара 1719. године Стефана Љубибратића за епископа новског (Херцег Нови), именујући га истовремено „митрополитом и примасом цијеле Далмације“, а Саву Петровића за епископа црногорског.

М анастиру су у разним временима даривани и прилози у земљи. Тако је Станко Миховић из села Ластве завјештао 1732. године своју земљу, у том селу, црногорским митрополитима Данилу и Сави Петровићу. Тада је у манастиру живио јеромонах Исаија, савременик игумана Ђорђија и јеромонаха Максима Милешевца. Касније је калуђер Теодосије Мрковић, родом из Маина, који је за вријеме митрополита Саве Петровића водио свјетовне ствари у Црној Гори, долазио 1789. године да разгледа те земље завјештане црногорским митрополитима. Настојатељи манастира су одржавали тијесне везе са Русијом, особито у XVIII вијеку.

П рногорске владике играле су активну улогу у духовном и политичком животу Грбљана. Владика Сава Петровић долазио је крајем лета 1837. године у Грбаљ због сукоба око унутрашњих кнежинских граница, а 1738. апеловао је на ванредног млетачког провидура М. Кверинија да учини правду између Грбљана и Побора, конкретно између игумана грбаљског Манастира Подластве и породице Прибиловића из Побора. Године 1744. владика Сава Петровић је молио млетачког провидура да примири Грбљане којима је у сукобу са Цетињанима убијен један човек, а један дјечак је одведен у Црну Гору. Владика је једино успио да издејствује да се дјечак врати кући. Да би смирили ситуацију, млетачка војска је ушла у манастир Подластву како би раздвојила завађене.

Посљедње недјеље децембра 1748. године, у Грбаљу је пристио пећки патријарх Атанасије да посети цркве и да прими „харач“ и милостињу. Млетачке власти су будно пратиле патријархово дјеловање, желећи да се Грбљани приликом те посјете што мање крећу. Приликом посјете патријарха, митрополит Сава Петровић се није мијешао са њим, иако су једно вријеме боравили у манастиру Прасквица соба до собе. Трипун Враћен из Будве јавио је ванредном провидуру да је успио да патријарха наговори да се не удаљава из манастира Прасквице.

Игумани грбљског манастира играли су значајну улогу у тадашњем политичком животу Црне Горе. Настојник Подластве игуман Григорије Бућин, крајем 1795. и почетком 1796. године, на позив владике Петра I Петровића, активно је учествовао у мирењу завађених брдских племена. Петар I је послао тадашњег калуђера Григорија Бућина у новембру 1795. године да умири Бјелопавлиће, Пјешивце, Пипере, Ровца, Морачу и Ускоке. На зборовима главара одржаним у Бјелопавлићима и Пјешивцима и крајем 1795. у Пиперима и Морачи, у присуству јеромонаха Глигорија Бућина, ријешене су све међусобне расправе. На овом послу је игуман Григорије Бућин радио и током 1796. године.

Архимандрит Стеван Вучетић учествовао је у боју на Мартинићима и Крусима 1796. године и од њега је остао опис обје битке, које су означавале историјску прекретницу у развоју Црне Горе. Стеван Вучетић, грбљски свештеник, па калуђер у манастиру Подластва, на потстрек Марка Ивезића, прикључио се 1788. године акцији за прикупљање добровољаца у Боки Которској за борбу против Турака. Тиме је изазвао подозрење и гњев млетачких власти које су му запрјетиле хапшењем, те је он пребјегао у Црну Гору гдје је нашао уточиште. Владика Петар I производи га у чин архимандрита. Владика Петар I имао је велике проблеме са Вучетићем, па га је због тога на крају лишио свих црквених звања и других овлашћења.

Манастир је разаран и за вријеме аустријске окупације (1797-1805), када је аустријски генерал *Brady* наредио да се у њему смјести муниција и у доба француске владавине овим просторима (1807-1813), када је у једном ратном сукобу запаљен и претворен у пустош. За вријеме Наполеонове окупације Приморја, владика Петар I Петровић Његош се у Подластви састајао са француским генералима са којима је водио преговоре. Тако се у манастиру Подластви 14. јануара 1808. године митрополит Петар I

састао са новим командантом Боке генералом Клозем и владика је био задовољан тим сусретом. Идуће, 1809. године, кад су Наполеонове италијанске трупе стигле у Котор, и када су избила обострана насиља јер италијански војници нијесу платили преузете намирнице од Црногораца на пазару, митрополит Петар I се тим поводом састао у манастиру Подластви са француским гувернером Боке, генералом Бертрамом. Тада је постигнут споразум о успостави нормалног стања, које је трајало до краја 1813. године.

За вријеме аустријске и касније француске окупације Боке, у Грбљу су од 1802. године дјеловала два политичка табора. На челу једног налазио се игуман подластаванског манастира Глигорије Бућин, некад велики пријатељ владике и емисар. Њему су пријетиле убиством убице кнеза Љубановића, њих четворица, од којих и један Бућин. Други табор водио је поп Лазаровић са присталицама, а у Паштровићима тамошњи свештеник, односно у Брајићима кнез и поп. Игуман Бућин и тадашњи кнез Лазаровић тијесно су сарађивали с окупаторским властима. Против митрополитових присталица у Грбљу активирао се кнез Јово Лазаровић, који је на смрт претукао слугу Глигора Бућина (игумана манастира Подластве), који се у друштву враћао са састанка са генералом Николетијем. Због тлачења кнезова, упозоравао је митрополит Николетија, да пријети опасност да се народ не расели, бјежањем у Турску.

Игуман Григорије Бућин обновио је 1812. године манастир, који је опет био разорен 1814. године када је Аустрија по други пут окупира Грбаљ.

Аустријанци су, дошавши по други пут у Боку Которску, укинули црквену јурисдикцију митрополита Петра I у Приморју, и ставили Боку под управу далматинског епископа Венедикта Краљевића, Грка по народности, који се 1814. године јавља као црквени поглавар православних у Боки. Краљевићу се обраћа (10. јула из Котора) игуман Глигорије Бућин обавјештавајући га о догађајима у Боки, Црној Гори, Подгорици и Спужу. Кнез Тујковић и поп Мукић упутили су некакву представку Краљевићу као црквеном старјешини, а Марко Бећир из Грбља обратио се Краљевићу са жалбом на попу Јована Доброшу, којег је митрополит Петар I одстранио из службе.

У Грбљу, у манастиру Подластва, 1869. године одржан је тајни састанак највиђенијих домаћина из Грбља, Побора, Маина и Брајића, на којему је донијета одлука о устанку против Аустрије и усвојен је план акција. Да би угушили „бокешки

*Висарин Љубиша, црногорски митрополит (1882-1884)
који је једно вријеме био учитељ
у манастиру Подластва*

устанак“ Аустријанци су кренули са јаким снагама преко Горњег Грбља и палили куће, цркве, парохијалне домове, а 5. новембра 1869. године запалили су манастир Подластву. Манастир је обновљен 1874. године. За вријеме Првог свјетског рата 1915. године Црногорци који су држали у манастиру муницију приликом одступања запалили су је, и том приликом је манастир изгорио. Обнова храма, конака и других објеката почела је 1936. године. Од 1916. до 1936. године манастир је био без настојатеља јер је био у рушевном стању.

Манастир Подластва је био и значајан просвјетитељски центар Грбља. Од прве половине XIX вијека у њему је била народна школа у којој су калуђери подучавали старословенски језик, црквено појање, рачунање итд. Као наставници спомињу се јеромонаси: Мојсије Вукшић (родом из Сутваре, који је књижевнику Стјепану Митрову Љубиши дао основу за приповјетку „Проклети кам“), Теофан Милошевић (родом из Шишића, који је неколико пута остављао монашки чин и који се као монах упокојио,

у 96. години живота, 1883. године), игуман Георгије Бућин (у чије вријеме је обновљен манастир), Висарион Љубиша (црногорски митрополит 1882-1884) и Митрофан Бан (црногорски митрополит 1885-1921). Као настојатељ манастира Подластва Митрофан Бан узео је видног учешћа у познатом устанку православних Бокеља против Аустрије 1869. године, иако се прије тога противио тој акцији. У вријеме када је игуман Григорије Бућин био учитељ у манастирској школи у Подластви је учио Петар I Петровић - Свети Петар. Игуман манастира Подластве Јосиф Бућин био је у Цетињу кратко вријеме један од учитеља младог Петра II Петровића Његоша, прије његовог одласка у Топлу крај Херцег-Новог.

Манастир Подластва се од 1871. године налази у саставу Бококоторско-дубровачке епархије, када је на молбе Бокеља, трудом и настојањем њиховог посланика у бечком Царевинском вијећу Стефана Митрова Љубише, основана епархија за Боку Которску и Дубровник. Први епископ бококоторски Герасим Петрановић наименован је био за епископа 1871. године, а посвећен 9. маја 1874. године. За покровитеља епархије проглашен је Свети Сава.

Осим будућих црногорских митрополита у манастиру Подластви је живио архимандрит Стеван Вучетић, приврженик руског двора. Неко вријеме у манастиру је боравио и архимандрит Василије Перазић, чувен као учитељ, који је касније прешао у манастир Прасквицу. У Подластви је био кратко вријеме игуман Гедеон Јуришић, писац „Дечанског Првенца“.

Уманастирској ризници се, по казивању попа Саве Накићеновића са почетка XX вијека, чува један *Устав*, штампан у Москви 1793. године, у ком се налази запис како га је те године донио из Москве у Подластву јеромонах Стеван Вучетић. Такође, има и један *Минеј* који је приложио гроф Сава Владиславић (прва половина XVIII вијека). На једној петохлебници стоји да ју је саковао игуман манастира Подластве 1736. године. Печат који је грбљска општина употребљавала до 1899. године носио је на лицу лик Богородице са натписом „Општество Грбљско“. Године 1893. манастиру Подластва поклонила је Маријета Руцовић из Котора, златоткане дарке.

Ојеверно од улаза у црквено двориште - порту, налази се сеоско гробље. У њему је, на самом улазу, споменик: Грбљанима, Брајићима, Поборима и Маинама погинулим у Бокељском устанку против Аустро-Угарске 1869. године, рад архитекте Мирка Ђукића из Пелинова.

МИТРОФАН БАН
МИТРОПОЛИТ ЦРНЕ ГОРЕ,
БРДА И ПРИМОРЈА

Митрополит Митрофан (Марко Бан) рођен је у селу Главатима, општина Грбаљска, 15. марта 1841, од оца Георгија и мајке Анастасије. Основну школу учио је у селу Врановићима и у Котору, српску и италијанску. Замонашио се у манастиру Савини 1865. године. Рукоположио га је епископ Стефан (Кнежевић) у чин ђакона 27. јуна 1865, а у чин презвитера 2. октобра 1866. За настојатеља манастира Подластве постављен је 1867, а 1869. за настојатеља манастира Мораче, за чијег игумана је произведен 7. септембра 1870. За архимандрита је произведен 7. септембра 1877. године и у то вријеме веома се истакао у борби са Турцима. У својству архимандрита био је администратор Црногорске митрополије, а такође Епархије захумско-рашке. За митрополита Црне Горе, Брда и Приморја изабран је 1884. године, а хиротонисан 18. априла 1885. године у Петрограду.

Митрополиту Митрофану није било једноставно управљати у времену када је свјетовни Господар Црне Горе вршио пресудни утицај на живот Цркве, не поштујући њен канонски поредак.

Митрополит Митрофан има много заслуга на реорганизовању православне цркве у Црној Гори увођењем духовних судова, подизањем црквене просвјете, рјешавањем материјалних питања парохијског свештенства и увођењем свештеничких униформи.

Посебно има велике заслуге на обнови и изградњи храмова и манастира у књажевини и краљевини Црној Гори. За 35 година, колико се налазио на челу Митрополије, обновљено је и изграђено укупно 239 православних објеката (храмова и манастира).

Митрополит Митрофан је активно учествовао у политичком животу и као посланик у Народној скупштини Књажевине и Краљевине Црне Горе. Приликом уједињења Црне Горе и Србије 1918. године и стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије) играо је значајну улогу у остварењу жеље својих претходника и предака.

Послије Првог свјетског рата изабран је за предсједника Средишњег архијерејског сабора као најстарији по посвећењу архијереј Православне срп-

Митрофан Бан

ске цркве. Његова улога је велика у васпостављању Пећке патријаршије, тј. обнављању јединства Православне српске цркве, а свој однос најсажетије је изразио на епископској конференцији 28 маја 1919. ријечима: „Нама је у дио пала велика срећа, што смо доживјели ове епохалне дане, у које смо позвани да заједнички у братској сложи изведемо наше црквено јединство“.

Митрополит Митрофан се истакао и као богословски писац објавивши своје Бесједе, Кратки црквени устав, Помоћно упутство при исповјести и Седам тајни Новог Завјета.

Митрополит црногорски Митрофан се упокојио 30. септембра 1920. године на Цетињу и сахрањен је у порти Цетињског манастира.

Митрополит Митрофан је столовао од 1885 до 1920. године.

ГРБАЉСКИ ЗАКОНИК

За православни живаљ у српском Приморју, преписи Душановог законика (Грбаљски, Паштровски) и Законоправила Св. Саве (Иловички) представљали су основ очувања српско-византијске правне традиције на Приморју, како свјетовне, тако и духовне. Душанов законик се у овим крајевима користио све до краја XVIII вијека. У Грбљу, с традиционалним друштвом у којем је обичајно право имало истакнуту улогу, Душанов законик је прерађен и добрим дијелом прилагођен начину живота и суђења, као и говорном језику.

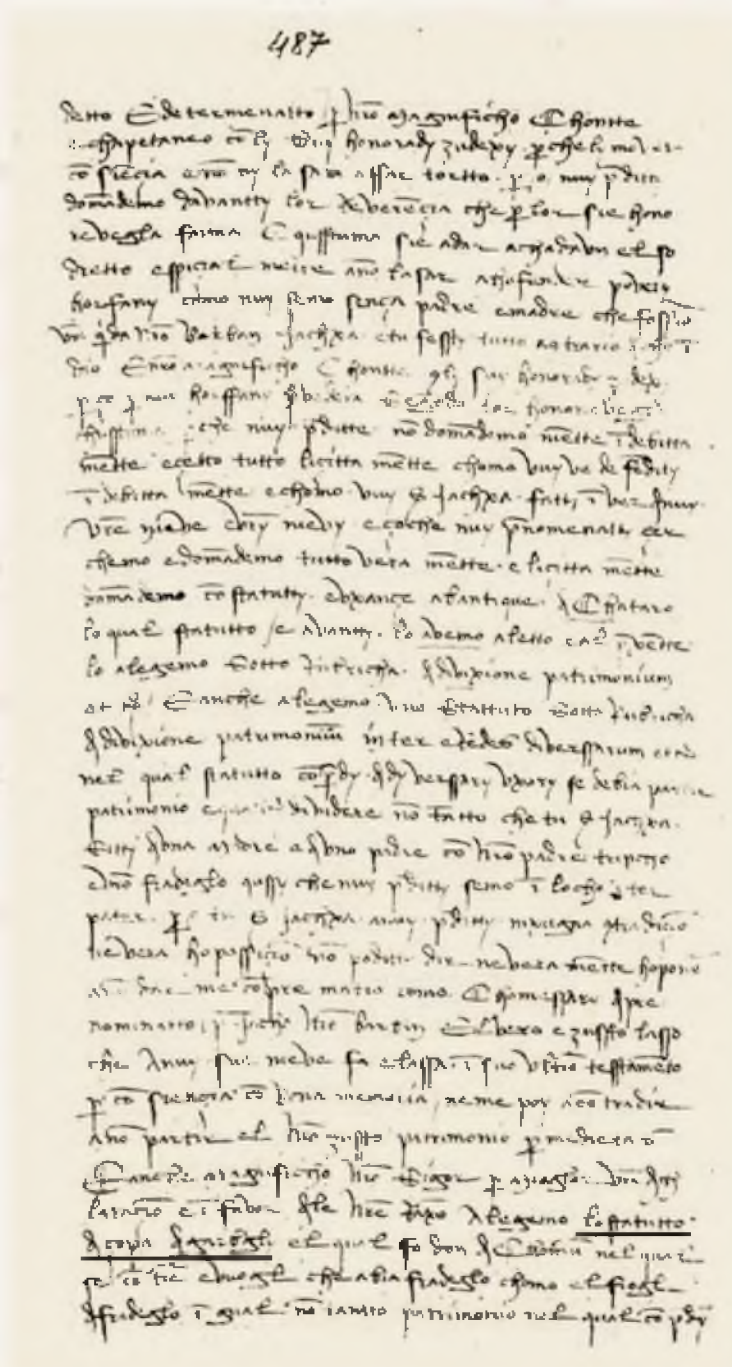
Грбаљски законик је примјер аутономног законодавства српских жупа средњег вијека и представља једну врсту зборника обичајног права код православних Срба с почетка XV вијека. Готово сви градови нашег Приморја имали су, још од раног средњег века, скоро потпуну самоуправу. Такви градови имали су своје не само судије и чиновнике, већ и законе и градске статуте. Такође је било и чисто сељачких предјела, који због различитих узрока, нијесу дошли до својих правих формалних статута, али је зато унутрашња крепко зајамчена аутономија суда и управе, чинила да су и у тим предјелима постојала и даље се развијала засебна правна правила. Међу тим чисто сељачким предјелима, који су имали и своја засебна правна правила – законик, спада и Грбаљ, приморски крај између Котора и Будве, зван некада Жупа. Грбаљски законик (Статут) састављен је у манастиру Подластва на Митровдан 1427. године. Касније га је издао, Вук Врчевић, који је једно вријеме био секретар у Грбљу. Законик има 126 параграфа (чланова).

Вук Врчевић је текст Законика објавио на народном језику (латиницом) 1851. године у задарском листу „Правдоноша“ (бр. 25–29, 32–36, Задар, 1851). Валтазар Богишић, који је желио да погледа оригинални рукопис, добио је од Врчевића одговор да је рукопис у међувремену пропао у манастиру Свете Госпође под Лаством у Паштровићима. Богишић је сматрао да је оригинални рукопис писан ћирилицом, а оставио је и кратку биљешку о садржају овога правног споменика.

Вук Врчевић који је извршио препис Грбаљског законика, изоставио је да напомене на којем писму и језику је писан законик, а није навео ни имена 42 потписника, што би било од изузетног значаја за утврђивање старости закона, јер су из других извора позната имена свих грбаљских

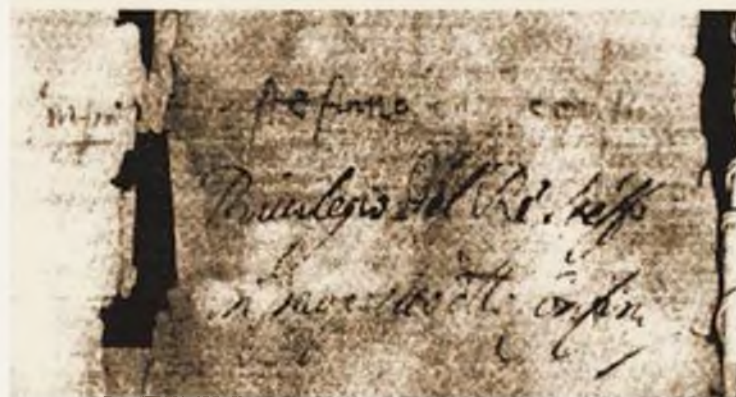
домаћина из 1433. године (вријеме угушивања Грбаљске буне). Нема ни података о томе какав је рукопис, гдје се налази и одакле потиче. Стојан Новаковић прештампао је Законик 1912. године у својим *Законским споменницима српских држава средњег века*, а по његовом тексту, нешто касније, и Марко Костренчић. Грбаљски законик био је предмет проучавања многих научника (Валтазар Богишић, Стојан Новаковић, Радмила Петровић, Марко Костренчић, Александар Соловјев, Иво Стјепчевић,

Помен Статути Грбља из 1431. године, преузето из књиге Љуба К. Мачића „ГРБАЉ - поглед на прошлост и садашњост, Кошор, 2011, форзец

Илија Синдик, Нико С. Мартиновић, Ристо Драгићевић, Радмила Петровић, Теодор Тарановски, Предраг Ковачевић и др.). Многи научници се не слажу са годином постанка Законика, језик којим је писан није из тог периода, као и бројне обичајне одредбе (сватовске, кумовске, посмртне и др.) више припадају обичају и фолклору, а не праву. Александар Соловјев је доказао потпуну неистинитост датирања овог правног споменика и, што је најважније, оспорио је постојање овако састављеног документа прије почетка XIX вијека. Сличног мишљења је био и Тихомир Ђорђевић који је аутентичним сматрао суштину описаних народних обичаја, али не и датум настанка документа. Врчевић је сјајно познавао обичаје, али је био потпуно некритичан према ис-

Помињање Душанове повеље (Историјски архив Кошор, УП – ССШ, 1468), преузето из књиге Љуба К. Мачића „ГРБАЉ - поглед на прошлост и садашњост, Кошор, 2011, 74

торијским подацима. Показало се да је то била једна од највећих Врчевићевих мистификација којима је и касније био склон. Он је Караџићу слао преписе разних правних докумената, старих диплома и повеља, али је био потпуно некритичан у оцјењивању тих докумената, често преписујући лажне повеље, не схватајући притом да су у питању фалсификати. Чини се да тај законик нико други није видио, нити за њега знао, осим самог Врчевића који га је, ако не у потпуности, онда добрим дијелом, измислио. Можда је имао неке кодексе правних одредби, само много мањег обима и далеко млађег датума него што је то почетак XV вијека. Одатле је добио идеју да сам сачини већу цјелину, додајући јој народне обичаје и схватања које је познавао. Соловјев закључује да је Законик, ипак, врло интересантан као један исцрпан запис српског обичајног права и друштвених обичаја прве половине XIX вијека, да је с тога гледишта драгоцен и да при његовом испитивању треба бити опрезан и по могућности провјеравати одредбе Грбљског законика (Статута) другим тачним подацима из истог доба.

обзиром на неповјерење према неким активностима Вука Врчевића, нетачност података из историје Грбља, описивања бројних обичаја и употребу савременог језика, Иво Стјепчевић истиче да је такав Законик (Статут) од многих одбачен као фалсификат, али да се аутентичност већине чланова Законика (Статута) не може искључити. Исти аутор даље наводи да је Статут могао настати у турско вријеме, јер је тада друштвени поредак био повјерен домаћим кнежевима, који су тај поредак устројили по народним обичајима.

Законик је постојао у правном животу Грбљана и примјењивао се, иако је писани оригинал нестао. Грбљски законик представља резултат обједињавања обичајних и локалних прописа, са елементима Душановог законика.

Законик је различите садржине: ту су чланови који се односе на казнено право, на аграрне односе, на приватно право и на пулицију, а измјешани су по начину како су састављани и средњовјековни закони. И овдје, као и у већини законика, најприје долази казнено право, које осим начела освете има и драконске казне.

Законик је предвиђао крвну освету (првих пет чланова). Било је уобичајено мушка глава за главу, макар она била и од године дана, а за једну свештеничку главу, без обзира на достојанство, шест мушких глава. Ако би страна убијеног хтјела

Приказ Грбљанина и Грбљанке с почетка 19. вијека

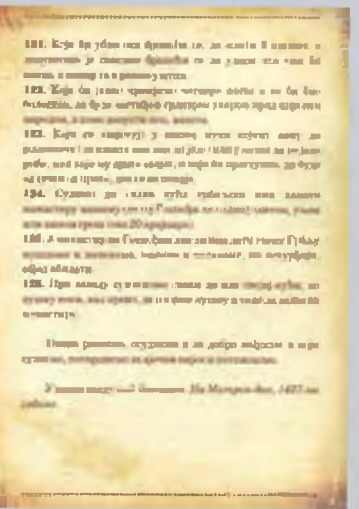
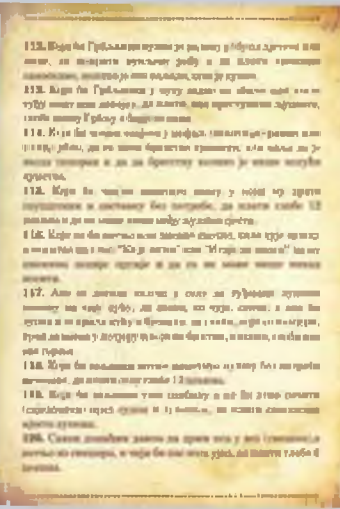
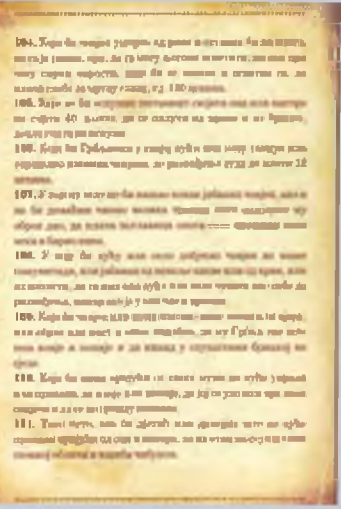
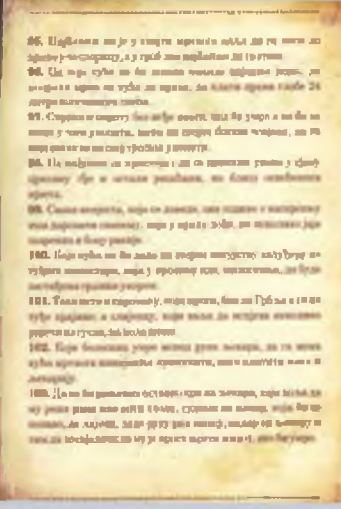
пристати на мир могла се глава откупити у новцу, 120 цекина или 40 гроша и пару сребрну турску у новцу.

Грбљански законик има доста термина који су слични са Општим имовинским законом за Књажевину Црну Гору (1888) и Пољичким статутом (XIV вијек), као и са савременим законима. Грбљански законик познаје институт рјешавања спорова посредством института „добрих људи“ (*boni probi homines*). Слично је и у Општем имовинском закону за Црну Гору Валтазара Богишића. Такође са Богишићевим законом је сличан и термин „течење“ које се јавља у Грбљанском закону. Течење је дјело или посао којим се нешто стиче; а тековина је стечена ствар или право. Око одређивања термина за тзв. средства обезбјеђења купопродајног уговора јавља се у Законику термин „капара“. Слично је и у Богишићевом закону, у оба се јавља термин домаћин за кућног старјешину. За женско лице које је лошег имовинског стања, коме братство или село пружа помоћ, постоји у Грбљанском Законику термин „сирота“, а тај термин се сусреће и у Општем имовинском закону. Код уговора о најму службе или најму радње „најмовину“ код ове

врсте уговора о најму Законик назива „надница“, као и Општи имовински законик. Грбљански законик користи термине „брацка скупштина“ и „збор“, а термин „збор“ налази се и у Пољичком статуту и још неким статутима приморских градова и општина на народном језику. Термин „имање“ јавља се такође и у Пољичком статуту и Грбљанском закону. Они сељани чија се имања граниче с добром Општи имовински законик означава као „међаше“, термин „мејаш“ налази се и у Пољичком статуту, а термин „међаш“ у неким статутима приморских градова и општина на народном језику. У Грбљанском закону, као и у Пољичком статуту постоји термин „међа“. У Грбљанском закону постоји термин „свједочба“, у Општем имовинском закону налази се и термин „свједоцба“, какав има и Грађански законик Србије (1844), а у Пољичком статуту је термин „свидоцба“. Термин „плод (плодови)“ у смислу *fructus* веома је распрострањен у приморским крајевима, али је мало коришћен у „загорским крајевима“. У Црној Гори тај термин није непознат, с тим што је од њега распрострањенији термин „род“ који се користи у Грбљанском закону. Основну одлуку суда Општи имовински законик означава термином „судска пресуда“ или „пресуда суда“ (*das Urteil*), а у једном случају и „осуда“. У Грбљанском закону јавља се термин „пресуда“, а у Пољичком статуту и неким другим статутима приморских градова и општина на народном језику користи се термин „осу-да“. Законодавство Кнежевине / Краљевине Србије има термин „пресуда“ (као и Правно-политичка терминологија за аустријске словенске језике), а користи га и савремено Законодавство Републике Србије (Закон о парничном поступку, Закон о кривичном поступку). Термин „добра воља“ налази се у Грбљанском закону, а на једном мјесту помиње се у Општем имовинском закону.

У Законику има доста чланова који се односе на канонско право.

Тако Законик предвиђа уколико би се неко одрекао кумства „мокрога“ тј. крштенога да плати 50 цекина као одметник од Бога и Светог Јована (члан 75). Литије су биле ограничена на сеоски атар и морало се тражити одобрење да би прошле кроз друго село (члан 82). Придржавање поста било је строго санкционисано канонским правом и обичајним законима. У номоканонима, типцима и епитимијним зборницима црква јасно прописује обавезе у вријеме поста и начин светковања. Канонско право налаже да се за вријеме поста не чине

помени мученицима и светитељима (осим суботом и недјељом), нити да се у вријеме ускршњег поста одржавају свадбе, помени мртвима или пирови. Ови прописи прелазе и у обичајно право, како показује Грбаљски законик. Он предвиђа стигму, „застиђење“ оних који се огријеше о пост без дозволе свештеника, а они који се заветују да посте па се омрсе биће кажњени одлучењем од цркве док се не покају. За псовке Грбаљски законик предвиђа да: „Који би човјек или жена опсовао кое закон, или вјеру, или образ, или пост и овим подобна, да му Грбаљ све што има изије и попије, и да никад у скупштини братској не сједе“.

По Грбаљском законуку било је забрањено радити у празничне дане: Ко би радио у дан свечани или орао воловима, да му се волови убију и кнежина их поједе”. Али се у истом члану даље каже: „Но оставимо омање свеце да се сиротама и сирочадима и безвоницима (који волова немају) сору њихове баштине.” (члан 34).

Неки чланови Законика били су посвећени манастиру Подластва. Предвиђено је да свака кућа даје манастиру годишње жита, вина или уља у вриједности од једног гроша (20 крајцара) (члан 124), да манастир послје литургије на Госпођин дан направи за Грбљане обилат објед (члан 125).

Такође на подручју Грбља настао је „Грбаљски рукопис“ Душановог законика, који се састоји од збирке повластица које су Грбљани добијали од млетачких власти (1647-1767), у италијанском препису и српском преводу, и текстова млађе редакције Душановог законодавства приморске варијанте. Грбаљски рукопис Душановог законика је дијело канцелара Грбаљске општине Антонија Батуте. Александар Соловјев претпоставља да је овај препис Душановог законика извршен посредством цетињског митрополита, у чијој је духовној власти био Грбаљ и као одраз „поштовања према српској старини и националне самосвести“. Соловјев је указао да су неке одредбе Грбаљског законика (статута), које су биле присутне у правној пракси у Грбљу у првој половини XIX вијека, настале под утицајем Грбљанског преписа Душановог законика.

Ристо Драгићевић је проучавао статус и улогу жене по Грбаљском законуку у тадашњем друштву. Драгићевић је упоређивао параграфе Грбаљског законика са Хамурабијевим, Мојсијевим и Душановим законом и правио поређење статуса жене са статусом мушкараца у Законику. На примјер живот жене важио је само половину живота човјекова, па се приликом освете траже „двје главе женске за једну главу мушку“ (чл. 4), док је освета „за мушку главу, макар од године, исто као за јуначку“ главу за главу. Ту неравноправност жене видимо и у другим прописима Грбаљског законика. Ако је требало да жена буде свједок или да се закуне, онда Законик одређује „да буде ваљати три жене за једног човјека“ (чл. 59). У случају да неки човјек остане удовац, онда се могао поново оженити већ после пола године од смрти своје жене, дочим се удовица није могла удати док не прође године дана од мужевљеве смрти.

Грбаљски законик је регулисао и улогу дјеце у породици. Од непослушне дјеце Законик је једнако штитио родитеље – оца и мајку, јер је ономе „ко би ударио оца или матер“ имало да „се она рука пред народом осигече“ (чл. 7). Када се ради о прељуби различите су казне за жену и мужа, невјерна жена се кажњава и тјелесно, а муж само новчано и морално. Ако би жена учинила прељубу, муж је

исту отпуштао „ошишане главе, ферсана (разрезана) носа и без једног уха“ (чл.14), док супруг „који би јавно згријешио изван своје законите жене“ има „да плати кнежини глобе 25 цекина и да до своје смрти не смије у скупштину сјести“ (чл. 16). Једино је казна за мушкарца и жену била иста у случају ако би „у вријеме вјеридбе згријешили“ јер је тада требало „да браство дјевојчино каменује дјевојку, а дјетичино ђетића“ (чл. 15). Душанов законик је као што је и познато, одређивао казне према сталежима, па се у њему и каже: „Ако ли владика (тј. властеоска жена или дјевојка) блуд учини са својим човеком, да им се обема руке одсеку и нос уреже“ (чл. 54).

Што се тиче ванбрачне дјеце, Законик је одређивао глобу од 12 цекина за онога ко би нашао „живо копице“, а не би га „сачувао док се види чије је“. Ако се таквом дјетету не би могли пронаћи родитељи, онда је имало „да иде дијете у мулад“ (ванбрачну дјецу, чл. 78), а каква је била даља судбина те „мулади“ о томе Грбљски законик ништа не каже. Дјевојке су се каткад ослобађале плодова своје грешне љубави побачајем (абортусом) или дављењем новорођенчета, али су то радиле и жене, те Законик одређује, да свака жена или дјевојка, која би „удавила дијете или га отровала у утроби“ мора платити „Грбљу глобе за по мртве главе (тј. 60 цекина)“.

Брачно право је, такође, присутно у Законику. Сваки је отац одлучивао о браку своје дјеце, те она нијесу имала право то тако деликатно питање сама рјешавати. Отац је имао право вјерити сина и кћер по свом личном нахођењу, а да њих чак и не пита, ако би се син противио очевом избору имао је право, због тога, „да га лиши својега имања“ (чл. 24). Свака дјевојка која се не би хтјела вјенчати са младићем кога су јој родитељи изабрали, има се сматрати „не само бестидна него и непоштена међу другарицама и у народу“ (чл. 66). Син пак, који би се оженио против воље својих родитеља, лишаван је наслєдства, ако за тај свој поступак не би накнадно „добрио родитељски благослов“ (чл. 66). Број сватова био је одређен када је дјевојка била из Грбља (највише 50), а ако није, онда „колико углави младожења с оцем дјевојчиним“ (чл. 19). Ако, пак, младожења пошаље више сватова но што је уговорио, тада је он био дужан да „одговори дарове за све сватове“ (чл. 55). Дарови су се давали сватовима „при трпези у дјевојчиној кући“ (чл. 20), све невјесте биле су дужне да о Ускрсу те године дарују „свакоме, који у цркву дође, по неколико јаја шарених и боцу ракије“

(чл. 99). Главни дио свадбе био је у дјевојчиној кући. **Б**ринуло се и о сиротима. Као што је кнез од сваке кнежину (у Грбљу су биле четири кнежине) дужан био пазити да сироти жени не остане земља неузорана (чл. 35), такође је све село сносило трошак око сахране сиромашне жене или човјека (чл. 97), а исто је тако село било обавезно да „учини харач околу свадбе и да дочека сватове“ свакој дјевојци која остане сирота иза оца и матере“, а испадне јој прилика за удају (чл. 53). Бањска хрисовуља изричито наглашава да „сирота која има мала сина, да држи све село докле јој син не одрасте; ако ли нема сина, да држи селиште, и врт, и најбољу главну њиву своју“. Из поменуте одредбе може се извести закључак да се под селом подразумијевао земљораднички посед, а да је удовица са малољетним сином имала право да задржи „све село“ док јој син не одрасте.

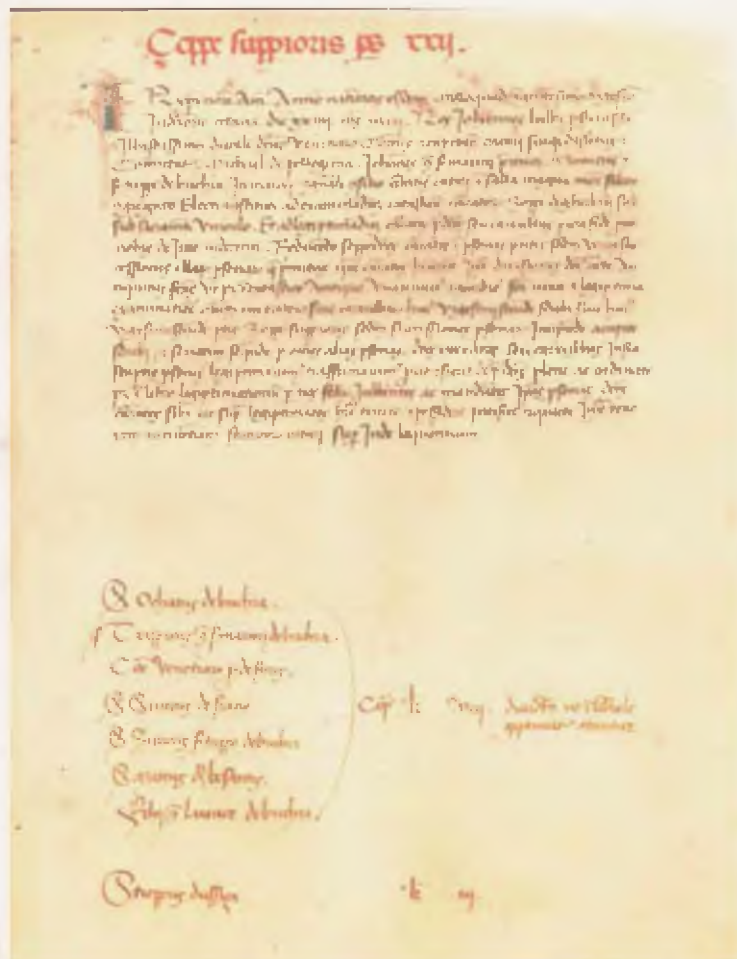
Отмица дјевојака вршена је, наравно, и у доба када се састављао Грбљски законик, те се одређује у Законику глоба од 50 цекина (скоро као за пола мртве главе) за онога „ко уграби дјевојку“, али само у том случају, ако отмица није учињена у договору са дјевојчиним оцем или мајком, или пак и са самом дјевојком (чл. 54).

Имамо један члан у Грбљском законуку који није правио никакве разлике између мушких и женских особа, или дјеце и одраслих. Како су на име, сви Грбљани давали своме манастиру преко године одређену количину жита, уља или вина, то је и манастир био дужан да за Госпођиндан (сигурно своју славу, истиче Драгићевић) „дати свему Грбљу мушкоме и женскоме, маломе и великоме, по летурђији објед обилат“ (чл. 125), а са тог „обилатог обједа“ разилазило се тек „при заходу сунчаном“, по свој прилици мало више расположено но обично, а то се расположење повећавало још и с тим, што је приликом одласка са гозбе „сваки ко пушку носи“ дужан био „да изврже пушку и тако да захвали манастиру“ (чл. 126).

Катастик Грбља од године 1430.

Катастик је термин преузет из Византије. Он је синоним за термин „практик“. У средњовјековној Србији се чешће јавља са значењем „попис црвеног инвентара“, а у приморским градовима и „књига нотарских исправа“.

По Грбљском катастику од 1430. године, Жупа Грбљ дијелила се на Горњи и Доњи (касније

*Катастих Грбља из 1430. године,
преузето из књиге Љуба К. Мачића „ГРБЉ - поглед на
прошлост и садашњост“, Коштор, 2011, форзец*

се дијели на четири кнежевине: Горњи Грбаљ на Тујковиће и Љубановиће, Доњи Грбаљ на Бојковиће и Лазаревиће). Горњи и Доњи Грбаљ дијелио се на веће комплексе земаља, који су се звали „ждријеб“ у нашем језику, а у латинском *pars*, како стоји у овом Катастику. Тако су се звали по томе што су се ждријебањем давали појединим особама. Сваки се опет „ждријеб“ дијелио на мање честице земље назване „карате“ или „карубе“. Власник ових комплекса земаља (ждријеба) био је град Котор, а грађани – племићи и пучани – су уживатељи. Сељаци су њихови кметови.

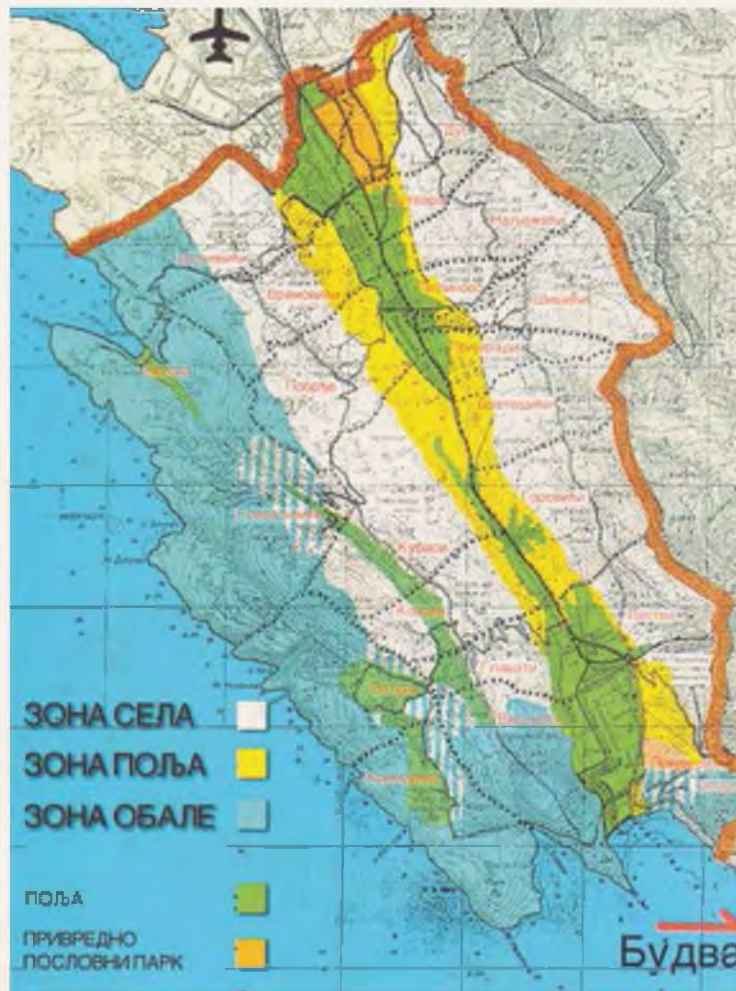
Горњи Грбаљ је имао 23 ждријеба, а Доњи Грбаљ 22 ждријеба. За сваки ждријеб имао је у овом Катастику посебни записник. Укупно их је било 45. Велико вијеће града Котора у мају мјесецу 1430. године изабрало је и одредило три своја грађанина: Миха пл. Пелегринa, Ивана Премути пок. Марина и Живка пл. Букија пок. Трипа да прегледају и испитају стари катастик „карата“ или „каруба“ жупе Гр-

Y ту сврху састао се Иван Балби, капетан-поглавар града Котора у име млетачке владе 24. маја 1430. године са поменутиим делегатима которског Великог вијећа, па су савјесно и помњиво прегледали првобитни стари Катастик (који нам се на жалост није сачувао) и провјерили су све карате или карубе Горњег и Доњег Грбља па су једногласно и сложено утврдили, те записнички овјерили да дотичници могу законито имати, држати и посједовати мирно и спокојно односне карате или карубе у смислу одредаба Которског статута.

У овом историјском документу спомињу се као уживатељи већег броја карата или каруба (зем. честица) појединих ждријеба земаља у Грбљу, године 1430. следеће старе которске, племићке и грађанске, пучке обитељи: Главати, Букија (*Buchia*), Грубоња (*Grubogna*), Болица, Паскалић (*Pasquali*), Бакое (*Bachoe*), Санкта (*Sancta*), Пелегрин, Немања (*Nemagna*), Кикеро (*Chichero*), Лекиа (*Lechia*), Загур, Драго, Бубић (*Bubith*), Бетко (*Betcho*), Лонго, Милце, Бисанти (*Besanti*), Јартини, Мекша (*Mechxa*), Пако (*Pacho*), Гјимо (*Gimo*), Сабетић, Лекија (*Lechia*), Пашталић, Ћосић, Друшко (*Drusco*), Бисте, Лампро, Грубоица, Санктић, Гусић, Ангјели (*Angeli*), Сладановић, Премут, Пасера (*Passera*), Палма, Враћен (*Vrachien*), Маринце, Тиже (*Tixe*), Премут, Пућин, Бабић, Квистић (*Quistich*), Димо, Милошевић, Кјаста (*Chiasta*), Соки (*Sochij*, Арбанас из Драча, златар у Котору), Стан, Медоица, Варотари, Миладић, Мекинић, Кастелани (*Castellani*), Стањевећ, Палмица, Шубан, Ћосица, Сух, Косамор (*Cosamor*), Шишић, Радобрати, Михна, Гјермашић, Каландаси (*Callandassii*) и Мергин. Неке од ових породица спомињу се на више мјеста у овом документу. Занимљиво је и то да многи которски грађани и грађанке имају чисто словенска имена као нпр. Радослав, Радула, Остоица, Добрула, Ружа, Драго, Миливој, Никша, Јакша, Раде, Славјо, Живко, Славко, Владо, Остоја, Мило, Саво, Бијелава, Миладин, Љубе, Синиша, Окат, Звонко, Славица и др. Племићке которске породице користиле су словенска имена, па тако имамо у овом знаменитом документу забиљежено следеће: Добрица, кћи пок. Мата пл. Бисанти, Драго пл. Болица, Живко пл. Букија, Синиша пл. Букија, Окат пл. Букија, Звонко

Карта Грља 1930. године

Карта подјеле на Доњи и Горњи Грбаљ

БИБЛИОГРАФИЈА

пл. Драго итд.

- **Антонијевић (2003):** Драгана Антонијевић, „Лажни фолклористи српског народног стваралаштва“, *Етнолошко-антрополошке свеске*, 19, (н.с.) 8 (2012), 9-24.
- **Антоновић (2003):** Милош Антоновић, *Град и жуља у зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Историјски институт, књ. 39, Београд 2003.
- **Благојевић (2005):** Милош Благојевић, „Баштници и посадници у Грбљу у XIV и XV веку“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 147-156.
- **Божих (1979):** Иван Божић, *Немирно поморје XV века*, Српска књижевна задруга, Београд 1979.
- **Божих (1979):** Иван Божић, „Село Богдашићи у средњем веку“, у: *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 37-82.
- **Божих (1979):** Иван Божић, „Град

и село на зетском приморју у XV веку“, у: *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 95-104.

- **Божих (1979):** Иван Божић, „Земљишни систем у Млетачкој Албанији“, у: *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 259-330.
- **Божих (1979):** Иван Божић, „Котор после прихватања млетачке власти“, у: *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 3-14.
- **Божих (1979):** Иван Божић, „О пропасти манастира Св. Михаила на Превлаци“, у: *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 83-91.
- **Бубало (2015):** Ђорђе Бубало, „Време Душановог законика“, *Slovene International Journal of Slavic Studies*, 2 (2015), 119-146.
- <http://slovene.ru/ojs/index.php/slovene/issue/view/9/showToc>:
- **Butorac (1938):** Pavao Butorac, *Boka Kotorka nakon pada Mletačke*

Republike do Bečkog kongresa, (1797-1815), JAZU, Zagreb 1938.

- **Вуксан (1938):** Душан Вуксан, „Црна Гора у 1813. години“, *Записи*, књ. XX, св. 3 (1938), 129-137.
- **Вуксан (1954):** Душан Вуксан, *Петар I Петровић Њеџић и његово доба*, Цетиње 1954.
- **Грбаљ кроз вјекове**, Зборник радова са научног скупа „Грбаљ кроз вјекове“, Грбаљ и Котор, 11 – 13. октобра 2001. године, Грбаљ 2005.
- **Грбљанин (1936):** Грбљанин, „Обнова грбљског манастира Св. Богородице“, *Глас Боке*, 190 (1936), 3.
- **Драгићевић (1935):** Ристо Драгићевић, „Везе Зете-Црне Горе са Јадранским Приморјем“, *Записи*, књ. XIII, св. 4 (1935), 193-200.
- **Драгићевић (1929):** Ристо Драгићевић, „Жена у „Грбљском законуку“, *Записи*, књ. IV, св. 2 (1929), 65-73.
- **Драговић (1898):** Марко Драговић,

- „Прилози за историју Црне Горе и Боке Которске почетком XIX века“, *Споменик СКА XXXI*, Београд 1898.
- **Ђорђевић (2005):** Јасмина Ђорђевић, „Попис Грбља из 1570. године“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 215–229.
 - **Zagarčanin (2015):** Mladen Zagarčanin, „Antička i ranovizantijska arheološka svjedočanstva na svetomiholjskoj Prevlaci kod Tivta“, *Nova antička Duklja*, VI (2015), 109–156.
 - **Маловић Ђукић (2004):** Марица Маловић Ђукић, „Которски кумерак солски у средњем веку“, *Зборник радова Византолошког института*, XII (2004), 453–468.
 - **Ђурђев (1968):** Бранислав Ђурђев, *Два децетера Црне Горе из времена Скендер-бег Црнојевића*, св. 1, Сарајево 1968, св. 2, Сарајево 1973.
 - **Ђурђев (1957):** Бранислав Ђурђев, *Кануни и канун-наме за босански, херцеговачки, зворнички, клишки, црногорски и скадарски санџак*, Сарајево 1957.
 - **Чавошки – Бубало (2015):** *Законик цара Стефана Душана*, књ. IV, том I, уредници: дописни члан Коста Чавошки и проф. др Ђорђе Бубало, САНУ, Београд 2015.
 - **Историја српског народа**, II, Београд 1994.
 - **Историја Црне Горе**, II -1, Титоград 1970.
 - **Историја Црне Горе**, II -2, Титоград 1970.
 - **Јиречек (1984):** Константин Јиречек – Јован Радонић, *Историја Срба*, II, Београд 1984.
 - **Јовићевић (1937):** Андрија Јовићевић, „Манастир Подластва“, *Зетски гласник*, 69–70 (1937), 3.
 - **Ковачевић (1956):** Предраг Ковачевић, *Грбаљ – његова прошлост и будућност*, Котор 1956.
 - **Кораћ (2005):** Војислав Кораћ, „Монументална сакрална архитектура у Грбљу“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 579–584.
 - **Ковијанић (1976):** Ристо Ковијанић, *Которски медаљони*, Београд 1976.
 - **Лукетић (2005):** Мирослав Лукетић, „Осврт на историографију Грбља“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 139–146.
 - **Луковић (2009):** Милош Д. Луковић, *Богишићев законик, припрема и језичко обликовање*, Београд 2009.
 - **Костић (1961):** Лаза М. Костић, *О српском карактеру Боке Которске*, Црих 1961.
 - **Маликовић (2006):** Драги Маликовић, „Котор и Грбаљ у XV веку“, *Зборник радова Филозофског факултета*, XXXVI (Приштина 2006), 51–87.
 - **Марковић (2005):** Чедомир Марковић, „Резултати археолошких истраживања манастира Подластве“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 55–69.
 - **Маркуш (2010):** Јован Маркуш, *Обнова и грађа манастира и храма у Црној Гори: његове обнове, санације, реконструкције и изградње у Миштрополији црногорско-приморској: 1990–2010*, Цетиње 2010.
 - **Мартиновић (1958):** Нико С. Мартиновић, „Валтазар Богишић“, I, у: *Историја кодификације црногорског имовинског права*, Цетиње 1958, 174–175.
 - **Мартиновић – Ковачевић (2005):** Јован Мартиновић – Вилма Ковачевић, „Археолошка карта Грбља“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 27–31.
 - **Мијушковић (1994):** Slavko Mijušković, *Kotorska mornarica*, Podgorica 1994.
 - **Мијушковић (1952):** Славко Мијушковић, „Неколико података о Радичу Црнојевићу на основу архивске грађе из Државног архива у Котору“, *Историјски записи*, VIII/ 4–12 (1952), 309 – 315.
 - **Миловић (1956):** Јефто Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1638–1782)*, Цетиње 1956.
 - **Милошевић (1938):** Антун Милошевић, „Катастик Грбља од године 1430“, *Гласник Народног универзитета Боке Которске*, 1–4 (1938), 20–23.
 - **Мачић (2011):** Љубо К. Мачић, *Грбаљ – поглед на прошлост и садашњост*, Котор 2011.
 - **Накићеновић (2012):** Сава Накићеновић, *Бока*, Подгорица – Херцег Нови, 2012.
 - **Новаковић (1912):** Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.
 - **Пејовић (1981):** Ђоко Д. Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд 1981.
 - **Пејовић – Чиликов (2011):** Татјана Пејовић – Александар Чиликов, *Православни манастири у Црној Гори*, Подгорица – Београд 2011.
 - **Петковић (1950):** Владислав Петковић, *Прејед црквених споменика кроз новеписну српског народа*, Београд 1950.
 - **Петровић (2005):** Ђурђица Петровић, „Грбаљ и Грбљани у XIV веку“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 383 – 412.
 - **Петровић (1835):** Петар I Петровић, *Крашка историја Црне Горе*, Грлица, календар црногорски за годину 1835, 55–87.
 - **Петровић (1929):** Радмила С. Петровић, „Доба постанка Грбаљског законика“, *Записи*, књ. V, св. 4 (1929), 247–249.
 - **Петровић (2013):** Соња Д. Петровић, „Време уздржавања и оскудице, Пост у српској и јужнословенској усменој традицији и народној култури“, у: *Зборник радова: Време, вакаш, земаљ. Аспекти времена у фолклору*, Београд 2013, 39–66.
 - **Пешић (1967):** Радмила Пешић, *Вук Врчевић*, Београд 1967.
 - **Пурковић (1934):** Миодраг Ал. Пурковић, *Авијонске паше и српске земље*, Пожаревац 1934.
 - **Рафаиловић (1911):** П. Рафаиловић, „Ратовање Дубровника са Котором“, *Бока, велики илустрирани календар за годину 1911*, 24–27.
 - **Синдик (1951):** Илија Синдик, „Душаново законодавство у Паштровићима и Грбљу“, у: *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, Београд 1951, 121–125, 158–182.
 - **Соловјев (1931):** Александар Соловјев, *Грбаљска жупа и грбаљски сташуш*, Годишњица Николе Чупића, 40 (1931), 1–42.
 - **Соловјев (1938):** Александар Соловјев, „Књига привилегија Грбаљске жупе (1647–1767): са Душановим закоником“, *Споменик*, LXXXVII, 68 (1938), 21–79.
 - **Спремић (2005):** Момчило Спремић, „Грбаљ и Српска деспотовина (1421–1459)“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 193–213.
 - **Станојевић (1979):** Глигор Станојевић, *Миштрополија Василије Петровић и његова доба 1740–1766*, Београд 1979.
 - **Stjepčević (2013):** Ivo Stjepčević,

Карта Грбља

- „Kotor i Grbalj“, u: *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast 2013, 181-347.
- **Stjepčević (2013)**: Ivo Stjepčević, „Prevlaка“, u: *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast 2013, 109-178.
- **Томовић (2005)**: Гордана Томовић, „Грбаљ на старим картама“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 309-315.
- **Уједињење Црне Горе и Боке 1813-1814**, књ. II, Подгорица 1998.
- **Храбак (1979)**: Богумил Храбак, „Венеција и Сандаљ Хранић у његовом ширењу по приморју почев од Херцег Новог“, *Бока*, 11 (1979), 199 - 224.
- **Храбак (2005)**: Богумил Храбак, „Грбаљ од Морејског рата до пропасти Млетачке републике“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 231-245.
- **Храбак (2005)**: Богумил Храбак, „Грбаљ од пропасти Млетачке Републике до привременог уједињења Боке Которске и Црне Горе (1797-1814)“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 247-277.
- **Хацибегиче (1956)**: Хамид Хацибегиче, „Неколико турских докумената о Грбљу из XVII стољећа“, *Споменик*, CV, Београд 1956, 73-93.
- **Црногорчевић (1893)**: Младен Црногорчевић, *Михољски збор у Боки Которској*, Београд 1893.
- **Црногорчевић (1895)**: Младен Црногорчевић, „Манастир Рождества Св. Богородице у Грбљу“, *Просвјета*, VIII (1895), 426-429.
- **Црногорчевић (1896)**: Младен Црногорчевић, „Црква Светог Николе у Пелинову Грбаљском“, *Просвјета*, I (1896), 33-35.
- **Црногорчевић (1998)**: Младен Црногорчевић, *Цркве у Грбљу*, Грбаљ 1998.
- **Ђирковић (1964)**: Сима Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- **Сорић (s. d.)**: Nikola Sorić, *Grad Kotor do 1420. s osobitim obzirom na bosansku prevlast (1385 - 1420)*, Stara Gradiška, s. d.
- **Чизмовић (2005)**: Миласав Чизмовић, „Грбаљ у Богишићевим дјелима“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 131-139.
- **Чиликов 2005**: Александар Чиликов, „Сликаство храма Свете Госпође у манастиру Подластва“, у: *Грбаљ кроз вјекове*, Грбаљ 2005, 547- 569.
- **Čilikov (2007)**: Aleksandar Čilikov, „Manastir Podlastva—Istorijsko umjetnička analiza“, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, III (2007) 187-203.
- **Čremošnik (1921-1922)**: Gregor Čremošnik, „Kotorski dukali i druge listine“, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, XXXIII-XXXIV, Sarajevo 1921 - 1922.
- **Шипшић (1928)**: Фердо Шипшић, *Љештице поца Дукљанина*, Београд-Загреб, 1928.
- **Шовран (2006)**: Марко С. Шовран, *Грбаљ, манастири и свештенство*, Београд - Грбаљ 2006.

ГРЕБЕВСКИ

ДОБРОЧИН

1912 ВЪЗРЪН БОГУ И ОТЕЧЕСТВУ 1918

ВЕЛИКИЕ ПОДЪИЗЪМНИЦИ
УСТАВНИ СЪВЕТЕ
И ПОДЪИЗЪМНИЦИ НА СЪВЕТА
ВЕЛИКИЕ ПОДЪИЗЪМНИЦИ
СЪВЕТА И ПОДЪИЗЪМНИЦИ
НА ПОДЪИЗЪМНИЦИ
ПОДЪИЗЪМНИЦИ

ПОДЪИЗЪМНИЦИ
ПОДЪИЗЪМНИЦИ

ПОДЪИЗЪМНИЦИ

ПОДЪИЗЪМНИЦИ

ДР ПАВЛЕ КОНДИЋ

БОКОКОТОРСКО-ДУБРОВАЧКА ЕПАРХИЈА И МАНАСТИР ПОДЛАСВА У ВЕЛКОМ РАТУ 1914-1918.

Духовни темељи Епархије Бококоторско-дубровачке

На благословеној земљи Зетског приморја вековима су цветали духовни насади које су, подвигом и љубављу за Дом Божји, насејали наши духовни оци и учитељи у вери Христовој. Апостолски су корени хришћанске благодати на овим просторима. Свети отац наш Сава, следећи апостолским стопама, пажљиво је надгледао овај рукосад и установио, међу осталих десет епископија и Зетску 1219. Од његовог времена до наших дана миомирише предивни цвет Савиног рукосада, Законоправило украшено именом Илариона, епископа зетског на Иловици - Михољској Превлаци 1262. предивни је цвет који миомирисом блажи генерације српског православног народа. Из тих корена ми црпимо животне сокове и снагу да ходимо Савиним путем. Његова верна деца, од Савинске куполе до Острошке греде, неодступно чувају спомен на просветитеља свега рода српског и православног, уздуж и попреко шара земаљског. И када су силе овога света разбиле духовно јединство српског народа, Савин спомен и благослов остали су неразориви камен станац за опстанак и будућност. Међу безбојним сведоцима светосавског наслеђа у српском народу јесте и Епархија Бококоторско-дубровачка, дивни изданак Савиног завештања. Колико год тешка и непријатељска према Крсту од три прста била сила овога света, умотана у султански турбан или дуждеве свилене хаљине, опстала је наша Црква мученица вазда погледајући на Савин пут ка Извору живота вечного. Тим путем ишли су и часни оци, духовни старатељи народа Божјег, српског православног у Зетском приморју и када су се изборили за своју епархију, духовну колевку, обнављајући њоме Савино наслеђе и благослов.

Настанак и опсег Епархије

настанку и првим годинама живота Бококоторско-дубровачке епархије најбоље и најсажетије сведочанство записао је један од главних учесника тог процеса, Герасим Петрановић први епископ Бококоторско-дубровачки: „Када Пожунским миром 14. дец. 1805. Аустрија уступи Далмацију Французима, цар Наполеон I. постара се својски да несталну и неуредну црквену управу својих нових православних поданика боље преустроји. На ту цијел декретом 19. септ. 1808. установи за Далмацију и Боку нарочиту епархију, а под 26. марта 1810. наименује за епископа Венедикта Краљевића, бившега титуларног владику кратовског и администратора Дабробосанске митрополије. Пошто се Краљевић одрече епархије, буде наименован Јосиф Рајачић, архимандрит гомирски, родом из Лучана у Хрватској,

за далматинског епископа и служио је од год. 1829-1834. За њим Пантелејмон Живковић из Сремских Карловаца, 1834-1835; Јеротеј Мутибарић из Бегеча у Бачкој 1844-1853, Стефан Кнежевић, Далматинац из Охестова, 1853-1872.

ви епископи имали су за Боку своје викаре, и то су били: архимандрити Герасим Зелић, генерал-викар од 1810-1812; Никанор Богетић од 1812-1822; Софроније Ђучић 1822-1825; Макарије Грушић од 1825-1845; Иринеј Поповић 1846-1865; Атанасије Чурлић од 1865-1872, сва петорица са звањем епископски провикари.

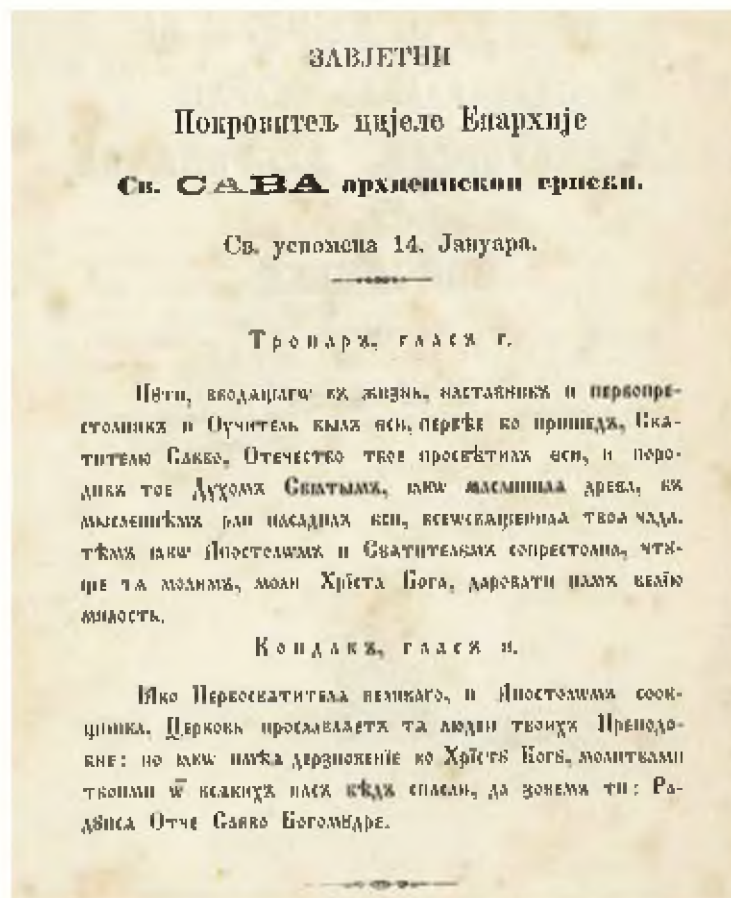
одине 1870. догодила се у епархијалној управи Православне далматинске цркве главна промјена. На прошњу народа нашег у Боки Которској, Његово величанство, цар и краљ Франц Јосиф I, саслушавши најпре но каноничким прописима „одобритљна мненија“ дотичних православних цркве-

Шематизам из 1874. г.

них власти, изволио је превишњим рјешењем од 6. новембра 1870. установити за Боку и Дубровник особиту од Далматинске одвојену епархију са архијерејском столицом у Котору. Превишњим, пак, рјешењем од 26. фебр. 1871. благовољо је именовати за епископа Герасима Петрановића, архимандрита и члана Конзисторије у Задру. Он је управу Епархије примно 23. дец. 1872. као самостални администратор, а од 9. маја 1874. као посвећени дијецезални Епископ. Јулија 23. исте године изађе Царска повеља о сталноме утемељењу Епархије. Године 1872. буде установљена и епископска Конзисторија, која је свечано ступила у живот 1. марта 1873.¹ Неодступно ходајући Савиним путем, епископ Герасим поносно је објавио да је „Завјетни покровитељ цијеле Епархије

¹ Герасим Петрановић, „Исторички преглед о Православној цркви у Боки Которској“, Шематизам православне епархије Бокоторско-дубровачке за 1876. Задар 1876., 7-8; Нићифор Дучић, Историја Српске православне цркве, Београд 1894, 92-95; Дионисије Миковић, Српско православно бокоторско владичанство, Дубровник 1907; Ђ. Слијепчевић, Историја СПЦ, 2, Београд 1991, 553-554.

Свети Сава – Завјетни шатрон

– Свети Сава архиепископ српски“ како пише на сваком Шематизму – личној карти Епархије Бокоторско-дубровачке!²

Новоформирана Епархија је имала јурисдикцију над узаним приобалним простором Далматинског приморја – Конавла, Бокоторског залива и Зетског приморја (Грбаљско поље, Луштица, Паштровска гора и Спич) који је био омеђен државном границом према Турском царству са северо-источне, континенталне стране, и обалом Јадрана, од Дубровника до Сутомора. На тој територији је, према службеним подацима из 1873. објављеним у првом Шематизму епархије за 1874. годину, било 8 манастира (Посластва, Бања, Савина, Градиште, Режић, Прасквица, Дуљево и Подмаине), 41 парохија и 6 капеланија са 192 цркве које су биле груписане у четири протопрезвитерата (которски, рисански, херцеговски и будвански). Клир је сачињавало 44 свештеника, 11 свештенмонаха, један јерођакон и двојица монаха. Заједница народа Божјег бројала је 26380 верника који су живели у 4800 домова.³

² Види све Шематизме од 1874. до 1912.

³ Шематизам православне епархије Бокоторско-дубровничке за 1874. Задар, 1874, 28.

Архијереји Епархије

У току шездесет година постојања и благодатне мисије Епархије Бококоторско-дубровачке, њен трон придржавала су четворица архијереја, од којих је први ударио снажне темеље, оставио најдубљег трага и најмилију успомену!

Т. Епископ Герасим Петрановић, рођен је у Шибенику 23. априла 1820. године. Основну школу завршио је у родном месту, гимназију и Богословију у Сремским Карловцима, а философију у Загребу. Замоначен је 14. октобра 1844. године у манастиру Крупи. Рукоположен је у чин ђакона 9. децембра 1844. године, а за презвитера 20. јула 1846. У чин архимандрита произведен је 6. децембра 1855. До избора за епископа новоосноване Епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске био је професор Богословије у Задру и потпредседник конзисторије. Именован је за епископа 25. фебруара 1871. Целог свог дугог живота бавио се књижевним радом. Био је један од уредника Српско-далматинског магазина. Од својих скромних средстава основао је више фондова. Умро је у Котору 18. априла 1906, а сахрањен је у манастиру Савини.⁴ Прота Јован Бућин, знаменити парох которски и дугогодишњи најближи сарадник еп. Герасима, са синовском љубављу оставио је сведочанство о духовној величини свога учитеља и старешине а народног оца и добротвора: „Народ дочека свог новог владика великом славом, јер у њему бијаше упознао доброту, племенитост срца, чврсти карактер, ревност у раду и искрену жељу да потпомогне и користи допринесе Цркви и народу своме. О светом животу еп. Герасима и његовом ревномом и успјешном раду као поглавици Цркве бококоторско-дубровачке, дале би се написати дебеле књиге... Његовом неуморном настојању, дарежљивој руци имамо да захвалимо што у епархији имадемо: фонд за свештеничке удовице и сирочад, неколике вјероисповједне школе и више добротворних заклада. Сам је, пак, скромним својим живљењем, од релативно мале плате своје, поред обилате припомоћи сиротињи, црквама, појединцима, особито учећој се младежи, коју је до краја свога живота непрестано дијелио, основао и слиједеће фондације: Заклада за учење заната, учитељства, земљодјелства и поморства, Заклада за уздржавање дубраве и путоваман. Савина, Заклада за сиромашну школску дјецу. Уз те заклде, основаће се скорим по његовој опоручној наредби, од чистог остатка његове оставштине још једна

⁴ Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за 1907. Дубровник, 1907, 33-38. Сава, еп. шумадијски, Српски јерарси, 174-175.

Епископ Герасим Петрановић

заклада, из које дијелиће се припомоћи „православним Србима тежачке руке“ а да се практично подучавају у пољодјелству.

Послије 32 године неуморног, корисног и ревностног рада, као епископ овопределне Цркве, на 18. априла 1906. у 2 сати послје подне, епископ Герасим тихо и мирно, попут светитеља растави се са овоземаљским животом. Милостиви Господ бијаше услишио честе и топле молитве побожнога, доброга старца Епископа, да му боловање не буде дуго нити смрт тешка“. Испраћен из древног Котора са највећим достојанством, нашао је покоја чело олтара манастира Савина после опела које је служио епископ Далматинско-истријски Никодим Милаш са достојним збором свештеника и мноштвом народа.”⁵

Р. Епископ Доситеј Јовић рођен је 16. октобра 1856. у Дрнишу у Далмацији. У чин ђакона рукоположио га је епископ далматински Стефан Кнежевић 25. јануара 1877, а за презвитера на Божић 1878. Пре избора за епископа био је двадесет пет година члан конзисторије и сарадник епископа далматинских Стефана и Никодима Милаша. Архимандритски

⁵ Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за 1907. Дубровник, 1907, 34-35.

*Гробнице епископа Герасима Петрановића
и Доситеја Јовића у манастиру Савина*

чин примио је 1886. године. Именован је за епископа бококоторско-дубровачког и спичанског царском одлуком од 21. јула 1906. За епископа бококоторског посвећен је у грчком храму Свете Тројице у Бечу 21. новембра 1908. Посветили су га митрополит буковински Владимир Репта и епископ далматинско-истарски Никодим Милаш, чланови Синода српско-румунско-руске Буковинско-далматинске митрополије. Службу епархијског архијереја преузео је даном устоличења у Саборној цркви у Котору, 18. маја 1909. Иако су велике наде полагане у дугогодишње искуство епископа Доситеја у раду црквене управе епархије Дламатинске, непуних годину и по дана колико је вршио службу бококоторског владике, сувише је кратак период да је могао дати већег доприноса и оставити знаменитијег спомена. Нажалост, због нерашчишћених рачуна на претходном месту службовања у Задру, био је у безизлазној ситуацији, са службене стране условљен на демисију, трагично је испустио душу и пошао Богу на истину 12. октобра 1910. године. Сахрањен је у манастиру Савина.⁶

⁶ Шематизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Спичанске за 1909. Котор, 1909, 5. Сава, еп. шу-

Епископ Доситеј Јовић

З Епископ Владимир Боберић рођен је 3. новембра 1873. године у Српској Кларији, Банат, од оца Младена, свештеника, и Анете Маширевић, синовице патријарха Самуила Маширевића. Основну школу завршио је у Врањеви, гимназију у Новом Саду и богословију у Сремским Карловцима. Уз школовање бавио се и црквеном музиком, компоновао је црквене песме и дириговао гимназијским и богословским хорovima. За живота је објавио композиције Опело за мешовити хор и Литургија за мушки хор. На позив митрополита добро-босанског Николаја Мандића прешао је у Сарајево, где је, након положеног катихетског испита постављен за редовног професора катихету у сарајевској гимназији.

З амонашен је на Крстовдан 1899. од митрополита Николаја у манастиру Озрен. Пошто је рукоположен у чин ђакона и презвитера од истог архијереја, постављен је за професора катихету у гимназији у Тузли, 1904-1909. са чином синђела. Од септембра 1909. био је професор Богословије у Рељеву. Као привременог ректора Богословије, именован је 10. октобра 1911. године за епископа бококоторског. Бавио се ка-

мадијски, Српски јерарси, 174-175.

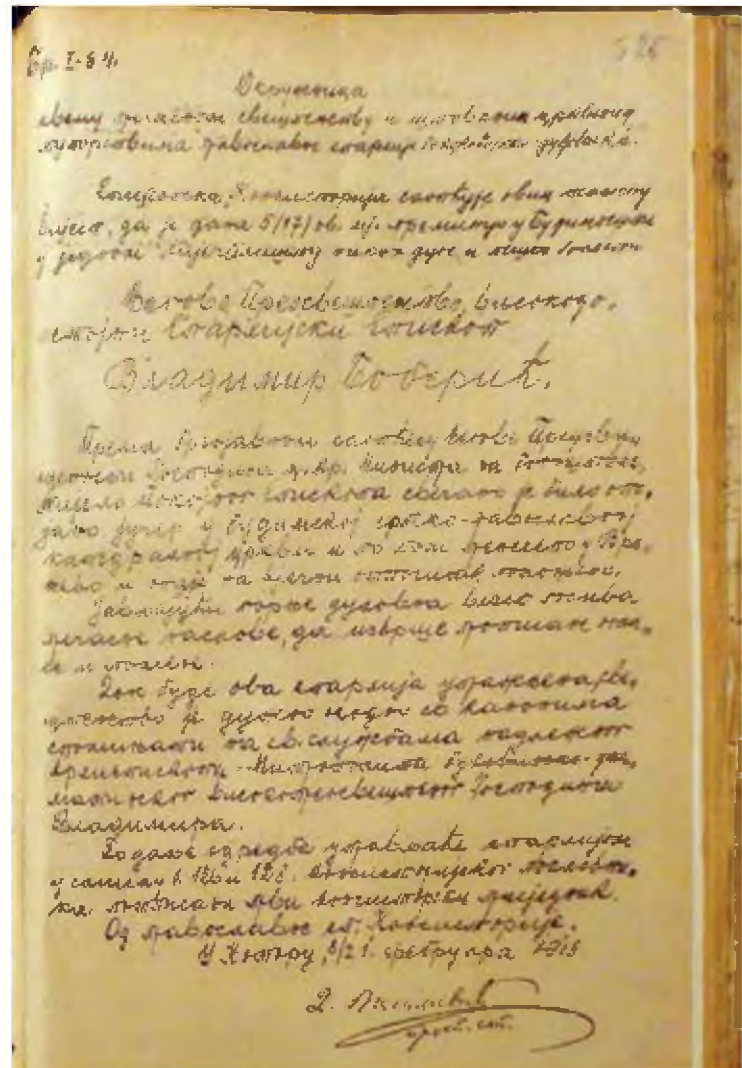

Епископ Владимир Боберић

тихетиком, канонским правом и црквеном музиком, оставивши за собом доста квалитетних композиција. Хиротонисан је за епископа у Черновцима 29. априла 1912. а устоличен у Котору 10. јуна исте године. После дужег боловања, умро је у болници у Будимпешти 17. фебруара 1918. године, а сахрањен је у Врањеви у Банату, где су му отац и брат били на парохији.⁷

Ч. Епископ Кирило Митровић, рођен је 19. марта 1867. у Будви. Основну школу је завршио у Будви, гимназију у Котору, богословију у Задру, а потом је студирао теологију у Черновицама. Замонашен је 31. августа 1892. у манастиру Прасквица. Рукоположен је у чин ђакона 17. септембра 1892, а у чин јеромонаха 11. маја 1894. Службу је отпочео на месту конзисторијалног бележника у Котору. Био је професор Богословије у Задру а одатле је, на позив митрополита Митрофана Бана и са препоруком Епископа Далматинског Никодима Милаша прешао 1906. у Црну Гору и постављен за старешину Манастира Острога. Изабран је за епископа захумско-рашког 27.

⁷ Шематизам православне епархије Бокотторске, Дубровачке и Спичанске за 1912. Котор, 1912, 5, 46-49. Бока, велики илустровани календар за 1913. Котор 1913, 106-107. Сава, еп. шумадијски, Српски јерарси, 90-91.

Окружница о устокојењу епископа Владимира Боберића

маја 1908. Хиротонисан је за епископа 31. маја 1909. у Александро-невској лаври у Петрограду. За епископа Бокотторског и дубровачког изабран је 7. новембра 1920. а устоличен у Котору 28. фебруара 1921. с тим да је извесно време задржао и администрацију претходне, Захумско-рашке епархије. Умро је у Котору 24. јула 1931. Опело је извршио његов велики пријатељ и поштовалац, митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожић. Сахрањен је у манастиру Савина.⁸

Уочи Великог рата Епархија се, према службеним подацима објављеним у Шематизму за 1912. годину састојала из 8 манастира (Посластва, Бања, Савина, Градиште, Режевић, Прасквица, Дуљево и Подмаине), 44 парохије и 6 капеланија са 217 цркава које су биле груписане у четири протопрезвитерата (которски, рибански, херцеговски и будвански). Клир је сачињава-

⁸ Сава, еп. шумадијски, Српски јерарси, 289-290. Мирослав Лукетић, *Поменик Паштровића*, I, Петровац 2000, 134-137.

Епископ Кирило Митровић

ло 49 свештеника, 13 свештеномонаха и један јерођа-кон. Заједница православног народа Божјег бројала је 31087 верника који су живели у 5320 домова.⁹

Ратни дани Епархије у Великом рату

Надалачка рука жељна слободе и правде, вођена универзалним моралним законом „Тирјанству стати ногом за врат, довести га к познанију права, то људска је дужност најсве-тија!“ заиграла је на Видовдан 1914. у Сарајеву. Цена је била превелика јер тирјани и тирјанство нису од-ступали од крваве жетве. Пламен мржње, убистава и разарања опалио је бескрајне просторе Европе. На српским историјским и животним просторима пла-мен Великог рата прогутао је преко милион и три стотине хиљада српских глава.

Опште је познато да је духовно и национално биће српског народа било мета небројених напада сваке врсте током Великог рата, на свакој стопи куда су се простирале непријатељске силе: Аустроугарска и Бу-гарска.¹⁰ Међу небројеним нападима био је и онај Ц. и

К. намесника далматинског у Задру, који је службеним дописом Бр. III-1603 од 20. новембра 1914. обавестио Епископа Владимира да се њему подручне црквене институције у службеној комуникацији са представни-цима аустријске власти користе непризнатим наслови-ма. Навео је да та појава изазива проблеме и блокаду у комуникацији. Да би се тај проблем решио, упутио је на службене наслове православне цркве и њених ин-ституција у Аустро-угарској, позивајући се на наредбу Министарства богоштовља од 29. новембра 1864. која је утемељена на царском Рескрипту од 26. новембра 1864. По тој наредби има се искључиво употребљавати назив „Грчко источна црква“ и све изведенице из тог назива за црквене институције - Епархија, Конзисторија, Манастир, Парохијско звање, Туторство... Сушти-на овог акта била је забрана коришћења назива „Српска православна“ како је то деценијама било у употреби за све српске црквене институције на просторима Аус-тро-угарске монархије. Наведена наредба Далматин-ског намесништва била је продужена рука прогона српског националног осећања и припадности народа коме су од првих дана рата укинуте све културне, про-светне и друштвене институције са називом „Српски“. Писмо ћирилично и тробојка застава српска, такође су стављени ван закона, брутално прогоњени и уништа-вани. Није, дакле ни Српска православна црква могла бити поштеђена.

У наведеној наредби Намесништва, епископ Влади-мир је 3. децембра известио Конзисторију а она путем окружнице сва протопрезвитерска и парохијска звања и манастирске управе у Епархији¹¹. Истоветан акт, под истим бројем и датумом, намесник је упутио и епископу далматинско-истријском Димитрију Бран-ковићу у Задар. Пре одговора Намесништву, епископ Владимир се саветовао са Епископом Димитријем о насталом проблему. Епископ Димитрије му је доставио на увид Распис који је 28. новембра 1914. упутио под-ручном свештенству истим поводом и у коме је навео да се морају поштовати сви државни прописи. Епископ Владимир је током 1914. и 1915. упутио више аката На-

VI-2 шеста књига други том, Друго издање Београд, 1994; Бојко-вић Слађана, Пршић Миливој, *Страдања српског народа у Србији 1914-1918*, Београд, 2000; Радојевић М., Димић Љ., *Ср-бија у Великом рату 1914-1918*, Београд, 2014; Радић Радми-ла и Исић Момчило, *Српска црква у Великом рату 1914-1918*, Београд, 2014; *Српска Православна Црква у Првом светском рату (1914-1918): одабрана докумената* (приредио Радован Пилиповић), Београд 2014; Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом светском рату 1914—1918*, Цетиње, 1969.

¹¹ Архив Епархије Бококоторско-дубровачке, Ризница СПЦ, Котор, даље: АЕБКД, 1914, ЕБр. 1003 од 7. 12. 1914.

⁹ Шемањизам православне епархије Бококоторске, Дубровачке и Ситманске за 1912. Котор, 1912, 27.

¹⁰ Митровић А., Ивић П., Живковић Д., Палавестра П., Медаковић Д., Самарџић Р., Тешаћ В., *Историја српског народа*,

Напад на прве иоложаје црногорске војске на пагинама Ловћена, „Österreichs Illustrierte Zeitung“ og 20. фебруара 1916.

месништву у вези коришћења назива „Грчко источна црква“. ¹² Резултат је био да је Намесништво одобрило да се наведени назив може користити са додатком „православна“ али са обавезно стављеним заградама у наслову: „Грчко источна (православна) црква“. За српство нигде није било места до слома црно-жуте монархије.

Са развојем ратних дејстава на Ловћенском фронту који се, међу осталим просторима, протезао и над самим градом Котором по наредби аустријских власти извршена је евакуација свих институција из града. Епископу Владимиру и Конзисторији одређено је место боравка у манастиру Савина. Готово све време од почетка ратних дејстава тј. другу половину 1914. и већи део 1915. епископ Владимир и прота Душан Васиљевић, први члан Конзисторије, провели су у манастиру Савина. Својеручна белешка епископа Владимира исписана 18. августа 1914. непосредно сведочи о њиховом стварном положају тих дана: „Вријеме је било ратно и горња тројица били

су као таоци интернирани у М. Савини. Слава Богу сице благоволившему!“ ¹³ Ту су били у статусу ограниченог кретања и деловања у периоду од 25. маја до 15. новембра 1915. ¹⁴ У наведеном периоду извесно време Епископ Владимир провео је у Врањевоу у Банату, одакле је одржавао какву такву везу са администрацијом Епархије и Конзисторије.

Како је то било и у редовном времену, архијереј је осим бесједама тј. живом речју током богослужења са паством одржавао духовну везу и преко посланица које зависно од времена и прилике тј. повода упућивао, вођен пастирском бригом за духовно стање и потребе повереног народа. Од почетка ратног стања, као и остали архијереји, и епископ Владимир, са свештенством и народом, био је у вези и путем посланица и окружница. Оне су биле адресоване из места где је у тренутку писања боравио: Котор, Манастир Савина и Врањево. ¹⁵ Њихов

¹³ АЕБКД, 1914, Белешка од 18. 8. 1914.

¹⁴ АЕБКД, 1916, ЕБр. 12 од 16. 2. 1916.

¹⁵ Котор: Ебр. 696 од 29. 6. 1914; Ебр. 96 од 23. 3. 1916; Ебр. 152 од 27. 4. 1916; Кбр. 192 од 30. 4. 1916; Кбр. 278 од 14. 6.

Заузимање Ловћена

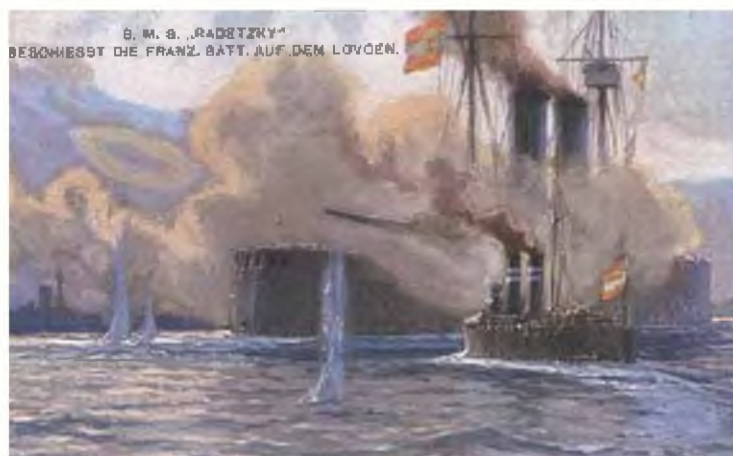
1916; Кбр. 288 од 19. 6. 1916; Ебр. 324 од 15. 7. 1916; Ебр. 328 од 17. 7. 1916; Ебр. 403 од 23. 8. 1916; Ебр. 453 од 11. 9. 1916; Ебр. 481 од 2. 10. 1916; Ебр. 510 од 9. 10. 1916; Ебр. 559 од 4. 11. 1916; Ебр. 572 од 25. 10. 1916; Ебр. 664 од 23. 11. 1916; Ебр. 677 од 27. 11. 1916; Ебр. 688 од 30. 11. 1916; Ебр. 21 од 3. 1. 1917; Ебр. 53 од 16. 1. 1917; Ебр. 120 од 19. 2. 1917; Ебр. 159 од 22. 2. 1917; Ебр. 192 од 29. 3. 1917; Ебр. 232 од 10. 3. 1917; Ебр. 267 од 24. 4. 1917; Ебр. 430 од 4. 7. 1917; Ебр. 460 од 17. 7. 1917; Кбр. 525 од 11. 8. 1917; Ебр. 503 од 28. 7. 1917; Ебр. 507 од 30. 7. 1917; Ебр. 552 од 31. 8. 1917; Ебр. 554 од 21. 8. 1917. – последња коју је потписао Еп. Владимир; Кбр. 589 од 19. 9. 1917. – од ове до 1919. када је управу Епархије преузео Еп. Кирило, расписе и окружнице потписивао је прота Душан Васиљевић; Кбр. 597 од 21. 9. 1917; Кбр. 607 од 15. 10. 1917; Кбр. 615 од 15. 10. 1917; Кбр. 618 од 15. 10. 1917; Кбр. 622 од 20. 10. 1917; Кбр. 638 од 23. 10. 1917; Кбр. 639 од 23. 10. 1917; Кбр. 84 од 21. 2. 1918; Кбр. 137 од 18. 3. 1918; Кбр. 342 од 25. 5. 1918; Кбр. 399 од 26. 6. 1918; Кбр. 648 од 1. 11. 1918. Манастир Савина: Пбр. 159 од 29. 10. 1914; Ебр. 1003 од 7. 12. 1914; Ебр. 72 од 9. 1. 1915; Ебр. 109 од 11. 3. 1915; Ебр. 8 од 16. 2. 1915; Ебр. 22 од 21. 3. 1915; Ебр. 219 од 7. 5. 1915; Кбр. 15 од 23. 7. 1915; Ебр. 97 од 29. 9. 1915; Ебр. 335 од 31. 9. 1915; Ебр. 346 од 11. 10. 1915; Ебр. 359 од 21. 10. 1915; Ебр. 457 од 7. 12. 1915;

садржај и терминологија нису се у већој мери разликовали од истовремених посланица које су упућивали својим епархијима и клиру архијереји Карловачке митрополије и епархија у Босни и Херцеговини, дакле на државно-правном подручју Аустро-угарске монархије.¹⁶ Свештенству су упућивани и расписи службене садржине из области црквене администрације од стране Епископа дијецезана или Конзисторије.¹⁷ Најжељенији и најважнији распис Конзисторије је био од 1. новембра 1918. којим је објављено „Пречасном свештенству и

Врањево: Ебр. 280 од 18. 7. 1915; Ебр. 284 од 21. 7. 5. 1915; Ебр. 315 од 27. 8. 1915; Ебр. 304 од 21. 8. 1915; Ебр. 319 од 31. 8. 1915;

¹⁶ Довољно је упоредити нпр. посланице будимског епископа Георгија Зупковића. Горан Васин, *Архијереји Карловачке митрополије*, Нови Сад 2018.

¹⁷ Све архијерејске посланице, окружнице и расписи Конзисторије, као и расписи световних власти, хронолошки тј. по датуму настанка, сабрани су у књизи: *Окружнице парохијских и пројавних свештеничких звања у Кошору од године 1909. до 1918*, књига IV. АЕБКД, 1918.

*Аустроугарски ратни бродови са којих је разорена
капелица на Ловћену*

*Разорена црква Светог Петра Цетињског
и Његов гроб на Ловћену*

часним црквеним општествима епархије бококоторске и дубровачке. Власт аустријске државе над овом од Бога чуваном епархијом престала је!“. Даље је прота Душан Васиљевић у својству управника Епархије навео да су са овим актом разрешени сваке обавезе и заклетве сви припадници Епархије, народ и свештенство и да се прихвата власт Народног вијећа. Овај дуго очекивани и прескупо плаћени акт завршен је речима: „Након неизрецивих биједа и страдања наше овопредјелне Српске православне цркве настало је свијетло доба Слободе и народног уједињења. Придржавајући накнадно саопштити друге сусљедне одредбе црквено државног значаја чим буду навјештене од односне више црквене власти и Народног вијећа, ова епархијска Конзисторија позива пречасна парохијска звања и црквена опшества, да у прву недјељу или празник одрже свечано благодарење Богу поводом овог великог сретног догађаја, на које су дужни позвати вјерне и односне власти и корпорације. На црквама имају се извјесити народне заставе.“¹⁸

¹⁸ АЕБКД, 1918, КБр. 648 од 1. 11. 1918.

Пред повлачење цивилних власти из Котора, првих дана августа 1914. по наредби аустријских власти скинут је са балкона, централног простора зграде Епископског дома, зване Српски палац (палата), грб Епархије Бококоторско-дубровачке. Када су се ратне прилике на ловћенском фронту за аустријску војску стабилизовале, окупацијом Краљевине Црне Горе и њеном капитулацијом, последњих дана децембра 1915. одн. првих дана јануара 1916. епископ Владимир је, вративши се у резиденцију, 9. марта 1916. упутио акт Намјесништву у Задар којим је захтевао да му се врати грб ради постављања на припадајуће место, јер му локалне власти нису могле одговорити где се грб налази и да ли је, уопште, сачуван.¹⁹ У одговору, који је стигао тек после шест месеци, епископу је саопштено да се грб не налази под увидом власти чиме је, у преносном смислу дато до знања да је уништен и да се не сме истицати на палати Епископије.²⁰ И ово је био додатни ударац

¹⁹ АЕБКД, 1916, ЕБр. 17 од 9. 3. 1916.

²⁰ АЕБКД, 1916, Пр. бр. 523/1 од 4. 9. 1916. И сама палата

Активisti potpisivanja kapitulacije od ovlašćenih delegata Vlade Краљевине Црне Горе (Први са десне стране је бригадир Јово Бећир, а до њега мајор Петар Ломпар)

на православно и српско биће становника не само града Котора већ и свих чланова духовне заједнице Епархије јер је Епископија била једини духовни и национални стожер српског народа у ратним временима када све остале институције биле суспендоване, затворене или просто разорене.

Међу не тако бројним интервенцијама епископа Владимира, које је упутио аустријској власти против злостављања и страдања свештенства и народа, посебно место заузима акт од 20. фебруара 1915. из манастира Савине, упућен „Високом Председништву Ц. и К. Намјесништва далматинског у Задру“ под насловом „Нереди и жалосно и опасно стање православног капелана и других свештеника у Дубровнику“. У уводном делу навео је да скреће пажњу „на жалосне прилике и опасне симптоме који се опажају и често догађају у Дубровнику“ од почетка рата. Капелан при дубровачкој парохији који је уједно вршио и дужност вероучитеља „а и други свештеници у Дубровнику било на служби било као интернирани, изложени су стално шиканирању неразумне и разудане сокачке масе, која их улицама дубровачким, кад

била је током ратних дејстава 1914–1915. оштећена, поготово кров који је био толико растрешен да је киша тешко оштетила просторије на спратовима да се нису могле користити за становање због чега је епископ Владимир тражио помоћ Тугорства которске црквене општине за оправку здања, актом од 1. маја 1916.

Der montenegrinische Kapitulationsvertrag.

Das k. u. k. Armeeoberkommando veröffentlicht im Folgenden die am 25. Jänner, 8 Uhr abends, unterzeichneten Bestimmungen über die Waffenstreckung des montenegrinischen Heeres. Diese lauten:

1. Alle im Lande befindlichen Kriegswaffen samt Munition und Zubehör inklusive Geschütze und Maschinengewehre, Handgranaten, Bomben usw., Kriegsmaterialien jeder Art, Schiffsfahrsmittel, ab Krabacher Staatsbefehl, werden den k. u. k. militärischen Kommanden übergeben;

2. Art der Waffenablieferung: Jeder Montenegrozuer liefert die bei sich befindlichen Waffen und dergleichen in nachstehenden Orten ab: Podgorica, Nikšić, Golubac, Danilovgrad, Savnik, Andrievica, Goranovo. Die montenegrinische Regierung trägt die Verantwortung, daß niemand der Ablieferung fernbleibt. Durchführung der Hauptfache nach binnen drei Tagen, in konventionellen Formen Gegenüber den künftigen je 3 Tage nach Unterzeichnung des Protokolls. Von diesen Orten werden die Waffen und dergleichen durch montenegrinische Transportmittel, wenn diese nicht ausreichen, österreich-ungarische, in die Orte Nikšić, Danilovgrad, Podgorica geschafft, wo sie nach Ermessen der k. u. k. militärischen Stellen bewacht und gesichert werden. Nebenbige Transportmittel werden der montenegrinischen Regierung unter Angabe der

Kapitulacija Crne Gore.

„Vojsa je u teškoj godišnoj doba...“

S upućen se strane sačinio iz Beča:

Razoružanje se u Crnoj Gori nesmetano provodi. Na pojedina točkama zateze se poradi posebnih želja manjih grupa, ali ni to ne će dugo potrajati, niti će moći ista proticati na čimbenici, da se je cr-

Vijest o kapitulaciji Crnogoraca, prema su čelo na našoj fronti s neopisanim odličijem. Na Rijeci i u Virpazaru, gdje su se crnogorske čete prve predale, vijat su se pokajali i njihovi i časnici bijesni. I virpazarski je kralj, gdje je izgubio mnogo talijanskog protivnog materijala, zadovoljen u srećanoj ulozi.

Razoružanje i potpuni odstup Crne Gore bit će proveden 24. koj 11 dana. Austrija je već četiri dionici u sukaba austro-ugarske vojske Crnogorci snadu najvećim dijelom ruske puške, nuda austrijske Wehrd putok i puške, koje su ostali u turskom ruku.

LONDON PRESS SUSPICIOUS.

Belief That a Deal Existed Between Vienna and King Nicholas. Special Cable to The New York Times.

LONDON, Wednesday, Jan. 12.—The Times in an editorial this morning on the surrender of Montenegro says:

“King Nicholas of Montenegro has capitulated unconditionally. We say King Nicholas advisedly, not Montenegro, for there is reason to believe his attitude and personal policy to have been for some time past influenced by considerations different from those which prompted the gallant conduct of King Peter of Serbia.”

“Until reliable accounts of recent events in Montenegro are available, until it is possible to judge in what spirit the Montenegrin forces were commanded, and in how great strength they were sent to defend Saint Levan and other important positions it will not be possible definitely to judge the last phase of the Montenegrin drama in the great war. Not all accounts of losses sustained in recent fighting issued from Montenegro and from enemy sources appear to be strictly accurate.”

The Daily News says: “It is stated shortly today that opinion in well-informed Italian circles is that no agreement between Austria and Montenegro has been in existence since October last. If this opinion is seriously held upon solid evidence it explains fully enough why Italy made no attempt to send troops to Montenegro. They would have been marching into a trap.”

“It explains it so well, indeed, that if the report came from an Italian source alone it might naturally have been looked upon with suspicion as an espionage and nothing more, but this is not the case. The press papers, which have been singularly well informed throughout about the Balkans, express the same views, with only a little less precision.”

The New York Times
Published January 19 1916
Copyright © The New York Times

JUTARNJI LI

Broj 188. Srijeda, 26. siječnja 1916.

Razoružanje Crne Gore teče mirno. — Ci bez vlade. — Kralj Nikola u Lyon

Albanija i kontrola vlasti. Berzaj austro-ugarskog glavog šefa. ...

Дуо извјештаја из домаће и стране штампе о капитулацији Црне Горе

они своим послом иду, најдрзовитије напада, ружи и изругива вјеру нашу и свештеничко одијело. Долазило је и до озбиљних инзултирања и молестирања наших свештеника и пред самим кућама њиховим да јадни људи скоро нијесу смјели из својих кућа излазити“. Даље је навео да напада није био поштеђен ни стари и општепознати научник и црквени великодостојник умировљени епископ далматинско-истријски Никодим Милаш: „којега су недавно на Бонинову гадно инзултирали и то боље класе особе“. Поново је стао у заштиту личности и достојанства дубровачког капелана који је изложен увредама и нападима не само необразоване уличке светине већ и ученика виших, гимназијских разреда. Због тога је био принуђен да своју катихетску дужност врши у цивилном оделу што је у супротностима са црквеним прописима и повлачи дисциплинске мере црквене власти. У завршном делу протеста, епископ Владимир је исказао очекивање да

Црногорци на Цетињу предају оружје окупиштору

ће надлежне власти на подстицај Намесништва у Задру, истражити наведене примере напада и вређања православног свештенства у Дубровнику, али и већ пријављене истоветне нападе на свештенство по другим местима, да ће кривци бити санкционисани и да ће се спречити даљи напади.²¹

Ипре овде наведеног напада на Епископа Никодима Милаша, од почетка рата било је напада на њега са обе стране, тј. институционално од стране аустријске власти и локалне светине. О томе је својеручно исписао сведочење у Аутобиографији: „У јулу 1914. снашла ме опет ненадна! Био сам у једном лечилишту у Штајерској, да колико толико поправим своје слабо здравље. 26. јула добијем из Дубровника писмо од пријатеља, који ми јавља, да је 23. истог мјесеца била полицијска преметачина у мојем стану и да су понијели многе моје хартије. Похитам одмах, не довршивши лијечење, гдје сам стигао 30. истог мјесеца, и ту дознам да су ноћи између 23. и 24. јула дошли у мој стан, у којем је била сама моја стара слушкиња: један ц. к. политички комесар, један детектив, два финансијера и два оружана жандара, са налогом од ц. к. намјесништва из Задра, да изведу преметачину (перквизицију) у мојем стану. Чим су ушли у стан, а било је око 1 сата по поноћи, праметнули су одмах све у слушкињиној соби и у кухињи; затијем су печатом ц. к. котарског поглаварства дубровачког запечатали сва врата од мојих соба, и тада се удаљише, јавивши слушкињи, да ће се повратити кад одани. У 7 сати јутра дођоше опет скупа са једним ковачем, који је имао да отвори забрављена мјеста. Преметачина је трајала до подне, и била је најситнија, не само мојих хартија и књига, него и свега покућства и свега мога одијела. Послије свршене преметачине, напунили су један повелик ковчежић са разним хар-

Злогјела Аустријанаца у окупираној Црној Гори

тијама, и то понесоше са собом. Кад сам, на повратку, ја лично прегледавао, шта су ми могли били однијети, нашао сам да ми фали: 1) Сви списи и писма, који се тичу моје оставке на Задарску епископију и мога рада о томе, да се покрије мањак у задарској конзисторијској каси; 2) један мој овећи рукопис за штампу под насловом „Црква и држава у Аустро-угарској“, 3) Много писама разних учених људи и високих лица и 4) Сву моју савремену кореспонденцију са разним лицима, па и са мојом родбином.

²¹ АЕБКД, 1915, ЕБр. 12 од 20. 2. 1915.

Listak „Iz moje Internacije 1914“.

Prvih dana mjeseca avgusta 1914 odvedoše me kao taoца iz moje parohije. Do Zelenike od moje kuće vodio me jedan oružnik, a kod „Hotel Mičunović“ ukrcaše me u oružnička kola, te onaj oružnik, što me izveo iz kuće sjede pored mene u kolima, dok drugi oružnik, na konju sa revolverom naperenim prema mojim vratu, pratio me svim putem i neprestano razne prezirne riječi, pokrele i prijetnje meni upućivao. Kola su polako hodila u Hercegnovi, a, uz razne i mnogobrojne psovke, upućivane meni, masa vojnika, na žalost našeg jezika, neprestano me je pljuvala, dok su me moji parohijani, znanci i prijatelji, koji se tuda nadoše, sa suznim očima pogledivali i ispraćali. To su bili strašni trenuti, koji su duboku u mojoj duši urezani!

Dovedoše me do „Hotel Boka“, gdje je stanovao ondašnji zapovjednik Boke, austrijski general Novak. Dok je oružnik pošao u hotel, došle je jednom članu „Bokeške mornarice“, koji su bili dobrovoljci, povjerio mene, da me pazi i čuva. Oružnik se vratio, i rekavši da je g. general već pošao na ručak, te da do po podne, idem s njim, ukrca me u kola i odveze u obližnju žandarsku kasarnu. Tu sam u kasarni svega čuo protiv Srba, Srbi je, Crne Gore itd., što se ni u snu nebi sniti moglo.

*Свједочанство поца Сава Накићеновића
из новина „Јадранска слика“*

Ово је главно што сам при прегледу опазио да ми фали и што су однијели; а врло лако да су однијели и других још хатија, за које не могах тада да се сјетим. Наступило је у држави, па и у Дубровнику, опсадно стање, и ја нијесам могао да ишта предуземем, да би дознао зашто је та преметачина онако безобзирно у мојем стану и још у мојем одсуству изведена, и могу ли ме у чему окривити услјед онога, што су нашли при оној преметачини.²²

Тешко је утврдити тачан број интернираног, конфинираног и на друге начине злостављаног свештенства у току рата. Интернирани су у утврђењу Мамула и другим војним објектима, чак и у Бечу.

Према службеној документацији – извјештајима надлежних архијереја коју је користио знаменити прота Михаило Поповић, предсједник Духовног суда Београдске митрополије, на челу жртава из епархије Бококоторско дубровачке налази се име проте Марка Поповића из Херцег Новог који је у току Великог рата био интернирани у Бечу и тамо умро од последица нељудских услова заточеништва. Интернирани у логоре, конфинирани, држани као таоци и на други начин страдалници су били свештеници Бококоторско дубровачке епархије: Никола Миџор, Јован Бућин, Саво Барбић, Филип Микијељ, Спиридон Мустур, Лазар Радонић, Саво Накићеновић, Ђорђе Самарџић, Васо Ковачевић и јеромонаси Саво Миковић и Теофил Даниловић.²³

За четворицу свештеника остало је сведочанство о двоструком одн. продуженом страдању коме су били подвргнути од стране аустроугарске војне силе. Иако су били изложени тортури и прогону, интернирани и конфинирани свештеници: Саво Барбић, Јован Бућин, Никола Миџор, Марко Станишић, били су додатно злостављани притиском аустријске власти на управу Конзисторије. Намесништво у Задру доставило је, маја месеца 1917. акт којим је тражило да их и она осуди на црквеном суду с обзиром „на мјере државноредарствене нарави које је политичка влада била приморана да тијеком рата подузме проти њима обзиром на њихово политичко понашање“.²⁴ Ова, двострука осуда би, поред моралног деградрања за последицу имала и материјално уништење свештеника и њихових породица јер би им осудом и суспензијом са парохијске службе као неминовном

²² Никодим Милаш, *Аутобиографија*, прир. М. Јачов, Miscellanea, том 12, Историјски институт, Београд 1983, 122-123.

²³ Михаило Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд 1933, 155.

²⁴ АЕБКД, 1917, Акт Намјесништва Р-996 од 27. 5. 1917.

последницом осуде, биле ускраћене принадлежности, ионако недовољне за живот у ратном стању. Храбри и мудри прота Душан Васиљевић, испред Конзисторије стао је у заштиту своје браће свештеника и упутио одговор Царском намесништву у Задар у коме је навео да Конзисторија, према канонском праву не налази никакве кривице код именованих.²⁵

Међу жртвама из редова клира Епархије часно место припада и свршеном богослову Милану Новаковићу из Крушевица. Он је, по сведочењу његових савременика, јавно поздравио Принципово дело као чин правде и родољубља. Због тога је био интерниран у злогласни логор Арад где је и оставио своје младе кости са хиљадама српских жртава које је у том казамату убила Аустро-угарска.²⁶

Архимандрит Леонтије Митровић, видовдански вишез и китина перјаница монаштва Епархије Бокоторско-дубровачке.

Рођен је 1. априла 1878. у селу Подличак, Паштровићи, од честитих родитеља Луке Митровића и Марије, рођене Чучук. Поред сина Лазара како му је било крштено име, његови родитељи имали су још петоро деце. Основну школу завршио је у Манастиру Прасквица 1890, а након тога учио је у Богословији у Задру, 1895-1897. У Манастиру Прасквица, 25. јануара 1898. примио је монашки постриг и добио име Леонтије. Чин монашења је извршио архимандрит Данило Угриновић, који је 40 година био настојатељ манастира Прасквице. Епископ Герасим Петрановић рукоположио га је за јерођакон и јеромонаха у цркви Светог Луке у Котору, 29. и 30. априла 1898. Као сабрат и помоћник Данилу Угриновићу био је од маја 1898. до новембра 1900. када је премештен за сабрата манастира Савина. Ту је био до јуна 1901. када је по потреби службе премештен на место капелана парохије у Котору, где је остао до фебруара 1908. За време службовања у Котору, предавао је веронауку у Српској основној женској школи као и у мешовитим основним школама у Доброти и Богдашићу.

По одлуци епископа Доситеја Јовића, 23. јуна 1909. постављен је за настојатеља манастира Режевићи, а октобра исте године постављен је и за администратора парохије режевићке. На тој дужности затекао га је и Балкански рат за ослобођење српских и балканских земаља од турског ропства.

²⁵ АЕБКД, 1917, КБр. 374 од 6. 5. 1917.

²⁶ Г. Комар, *Српска православна црква у Херцег Новом*, Београд 2006, 422-423.

Архимандрит Леонтије Митровић

Одазивајући се витешком призиву срца свога, испуњеног српским патриотизмом и родољубљем, по својој слободној вољи, 28. септембра 1912. са стотину Паштровића ступио је у црногорску војску, где се организовао Добровољачки батаљон.

По одлуци краља Николе I и митрополита Митрофана Бана, Леонтије је именован за војног свештеника при истом батаљону. Увидевши јуначки дух и карактер младог калуђера Леонтија, приморца, Паштровића, командант Приморског одреда, бригадир Митар Мартиновић предао му је батаљонски барјак. Овај барјак Леонтије је неодступно носио пред добровољцима у операцијама црногорске војске око Скадра.

По завршетку Балканског рата, 7. марта 1913. вратио се, уместо у Режевиће у свој првобитни манастир Прасквицу јер је од аустроугарских власти већ био проглашен за издајника због учешћа у борби

Албанска споменница Леонтију Митровићу

против турске војске на Скадру. Под притиском аустријске власти био је и суспендован са места настојатеља манастира Режевићи. После краткотрајног боравка у Прсквици, поново је прешао у Црну Гору, где је примљен у клир Митрополије. Од 19. марта 1913. до 2. маја 1914. био је у братству манастира Косијерево, опслужујући кленачку парохију у Бањанима. За рачуновођу Консисторије на Цетињу постављен је 2. маја 1914. а десет дана касније и за настојатеља Цетињског манастира.

Капитулацијом Црне Горе пред најездом аустроугарске војске 30. децембра 1915. морао је напустити дужност настојатеља манастира као и дужност рачуновође Консисторије цетињске. Преко Албаније одлази за Италију, а одатле на Крф, где је 24. маја стигао са дружином од 65 Паштровића, војних добровољаца у српској војсци. Међу тих 65 Паштровића били су из његове куће шесторица и он седми, те су се ставили на располагање војним властима. Учествујући у борбама као редов са пушком у руци, Леон-

Горњи манастир Острог 1905. г.

тије је био рањен на реци Боришници пред Битољем, 6. септембра 1916. од бугарске коњице. Тог дана од истог непријатеља, бугарске коњице, били су рањени чак њих петорица од седам чланова породице Митровића, све браће и братанаца. Њима се придружио и осми, Ристо Ивов нешто касније, јер због младости, није био примљен у добровољце истовремено са осталом браћом.

Дружком Министра војног српске војске, од 31. октобра 1916. именован је за војног свештеника и ту дужност обављао је све до 12. децембра 1918. Као учесник у Балканском и Велком рату одликован је сребрном медаљом, Албанском споменицом и златном Обилића медаљом.

По завршетку Првог свјетског рата вратио се на службу настојатеља Цетињског манастира. Чином игумана ставрофора одликовао га је митрополит Митрофан 1920, а архимандрита епископ Кирило Митровић 1925.

Постављен је за настојатеља манастира Острог, 8. априла 1921. Истовремено, обављао је и дужност рачуновође никшићке Консисторије. Већ првих година службе настојатеља, показао је изванредне домаћинске способности приликом обнављања Горњег манастира, који је 1923. страдао од пожара. У Доњем манастиру подигао је, такође, нови конак, библиотеку обогатио, подигао малу електричну централу и водовод и уз све то развио широку просвјетну и духовну дјелатност. Дјецу из сиромашних породица је школовао и многе снабдевао одећом и храном.

Првих дана нацистичке окупације, поделио је страдање са патријархом српским Гаврилом Дожићем, приликом ислеђења и хапшења, 17. априла 1941. у Острогу. Ратне и поратне дане провео је у непрекидној бризи да се сачува острошка светиња и мир у манастиру који је непрекидно био изложен нападима са обе зарађене стране, обогрен братском крвљу.

Под старе дане, на монтираном процесу осуђен је, марта 1953. као државни непријатељ, на 4 и по године затвора. Половину казне издржао је у цетињском затвору, а потом је интерниран у манастир Прасквицу, где је сабирао своје дане до издиханија. Упокојио се у Господу 18. новембра 1955. а опојан и сахрањен 21. на манастирском гробљу у Прасквици. Пренете су му кости у игуманску гробницу, новембра 2004. у манастиру Острог коме је верно служио 32 године свога јуначког и узорног живота.

Монаштво је српском народу, поготово током 19. века било је у малом броју и непрекидном опадању. Такво стање одражавало се и на простору Боко-каторско-дубровачке епархије и у самом манастиру Подластва, што се види и из овде наведених статистичких података клира Епархије из 1874. и 1912. Последњи монах у Подластви био је Теофан Милошевић који се упокојио у 96 години, октобра месеца 1883. а претходне године упокојио се и његов сабрат јеромонах Хрисант Костовић, настојатељ манастира, умро у 56. години.²⁷ Од тада до 1936. када је освештан обновљени манастир, био је без редовног братства. На дан освештања обновљеног манастира, Митрополит Гаврило Дожић поставио је за настојатеља јеромонаха Сава Миковића.²⁸ О страдању и разарању Манастира Подластва, који је дужи низ година био без редовног братства, службени подаци се налазе у извештају о Епархији током Великог рата а који због своје изворне и драгоцене фактографске вредности наводимо у целини.

Протојереј Душан Васиљевић, архијерејски замјеник и први члан Конзисторије, актом епископа Владимира од 6. августа 1917. био је овлашћен да управља Епархијом и Конзисторијом до повратка епископа да лечења. С обзиром на то да се његово здравствено стање није поправљало, већ напротив, захтевало лекарски надзор на дуже време, поверену администрацију Епархијом, до даљњег, потврдио је врховни духовни старешина Буковинско-далма-

тинске митрополије Владимир Репта, дописом од 18. августа 1917. На основу наведених аката прота Васиљевић водио је управу Епархије и епархијске Конзисторије безмало две године тј. све до 17. јуна 1919. када је управу над Епархијом и Конзисторијом примио епископ захумско-рашки Кирило Митровић, у својству привременог администратора, на основу акта (МБр. 132 од 7. јуна 1919) администратора Карловачке митрополије, епископа темишварског Георгија Летића.²⁹ Ову одговорну дужност прота Васиљевић је часно и достојно изнео на својим плећима, чинећи све што је могао и по ингеренцијама које је имао у у бесудно ратно време, да заштити свештенство и народ од страдања и прогона. Непрекидно је бринуо и о побољшању материјалног положаја свештенства и њихових породица.

Из извештаја о страдању Епархије у току Великог рата који је епископ Кирило поднео Светом Синоду у Београду, могу се, бар у општим цртама, сагледати размере материјалног страдања док су људске жртве остале уписане у Божјој књизи Истине и Правде.

Због изузетне историјске важности овај документ наводимо у целости:

„Светом Синоду Српске Православне Цркве, Београд

У вези Синодалног расписа од 12-25. тек. год. бр. 712 имам част Св. Синоду доставити следеће:

Читава Бока-Которска, која саставља моју Епархију, као погранички крај, била је за вријеме последњег свјетског рата војничким логором и поприштем, на којем су вођене ратне операције и почињене огромне штете не само појединцима, него и нашим највећим светињама - црквама и манастирима. Многе цркве у Епархији биле су знатно оштећене, а на оним мјестима, гдје је топништво било у акцији, многе су и до темеља порушене. Читав манастир „Роджества Богородице“ у Ластви био је крајем 1915. године при узмаку црногорске војске у Грбљу, до темеља порушен и изгорен.

За вријеме бивше Аустро-Угарске војне окупационе управе у Црној Гори, Аустро-Угарски Гувернаман на Цетињу без питања и обзнане црквене власти дао је поскидати са православних цркава

²⁷ Шематизам православне епархије Боко-каторске, Дубровачке и Спичанске за 1884. Котор, 1884, 27.

²⁸ Марко Шовран, *Грбаљ - манастири и свештенство*, Београд 2006, наводи каталог монаштва манастира.

²⁹ Архив Митрополије Црногорско-приморске, Конзисторија Никшићка, Цетиње, Епископ Захумско-рашки Бр. 560 од 5. 7. 1919. Извештај о преузимању администрације над удовом Епархијом Боко-каторско-дубровачком, достављен Администратору Карловачке митрополије.

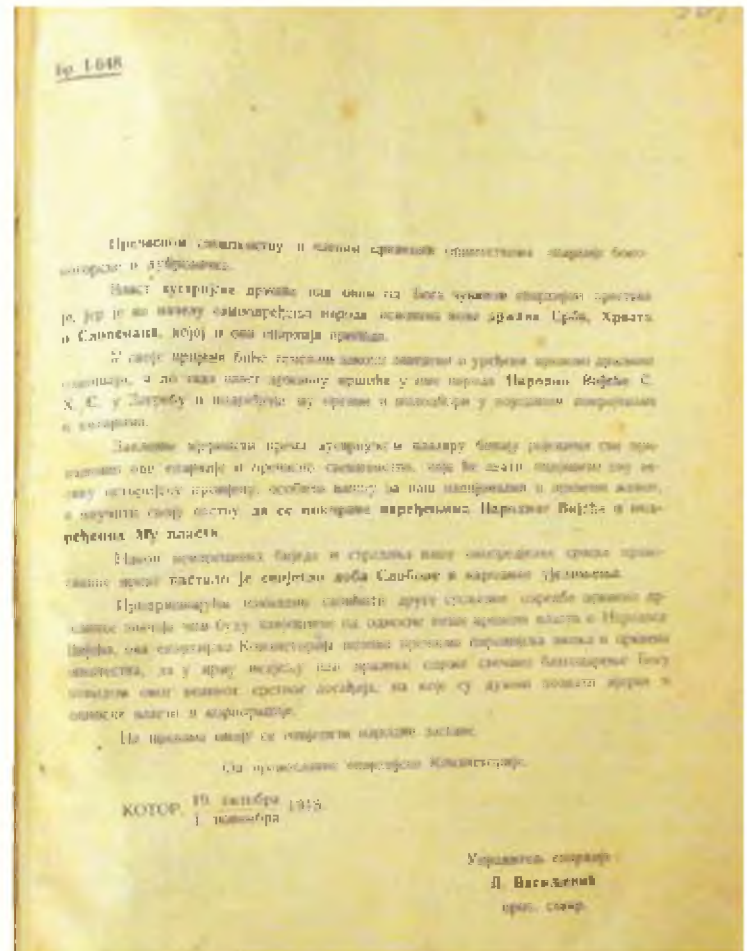

Протојереј – ставрофор Душан Васиљевић

ове Епархије у општинама будванској, паштровској, спичанској и грбљској 90 звона у тежини од 8.850 килограма и иста однијети без да се за то дала икаква накнада, док по наредби Аустро-Угарске војне команде у Мостару реквирирано је и са осталих цркава ове Епархије 185 звона у тежини од 16.363 килограма, за које је бивша војна каса у Бечу одлуком од 17. јула 1918. године, бр. 65.002 исплатила само на име одштете суму од 65.452 круне, и то рачунајући само 4 круне по једном килограму.

Да би Св. Синод имао пред очима, што је све подручна ми Конзисторија у своје вријеме предузимала, да се почињене штете надокнаде, сматрам својом дужности напоменути, да се у томе погледу није ништа пропустило, него напротив све се могуће до данас чинило, али на жалост без икаквог резултата.

Тако: - конзисторијским актима од 27. децембра 1918. године бр. 711; - од 19. јануара 1919. год. бр. 8. и од 22. јануара исте године бр. 20. извјештена је у детаљима Земаљска Влада за Далмацију у Сплиту о оштећеним црквама и порушеном манастиру „Ро-

Пројас од 19. октобра/1. новембра 1918. г.

дјества Богородице“ у Ластви и затражена за то одштета у износу од 158.000 круна. Пријављен је такођер цитираним актима и број реквирираних звона у Епархији те је у исто вријеме за оних 90 звона за које није била дата никаква накнада, на име одштете затражена сума од 442.500 круна, док за осталих 185 звона, за која је исплаћена накнада од 4 круне по једном килограму, затражена је на име одштете разлика у суми од 752.698 круна. Цијене су рачунате 50 круна по 1 килограму према ондашњој валути.

Поводом отписа Министарства Иностраних Дјела Краљевине СХС од 28. октобра 1919. год. бр. 12.570 све је ово поново достављено актом Конзисторије од 7. децембра 1919. год. бр. 785. Покрајинском Консерваторијалном Уреду за Далмацију у Сплиту.

Све наведене пријаве и потраживања од стране подручне ми Конзисторије, нијесу имала, на жалост, никаквог успјеха нити се од стране власти што предузимало, да се установе штете и одреди висина накнаде.

Закон, који је у своје вријеме донешен у сврху организовања судова за ратну одштету, протезао се само на крајеве Србије и Црне Горе, а не и на крајеве

бивше Аустро-Угарске монархије, те је према томе и рад ових судова у Србији и Црној Гори већ одавно завршен и донешене су односне пресуде.

УСлужбеним новинама од 25. јуна текуће године, бр. 141, публикован је Закон који се односи на пограничне крајеве на територији крајева бивше Аустро-Угарске монархије, на којима су вођене ратне операције. Према прописима овог закона биће успостављени судови за ратне одштете у Сарајеву, Мостару и Дубровнику, који ће у своје вријеме започети свој рад по овој ствари.

Постарао сам се да о овоме извијестимо подручно парохијско свештенство, манастирске управе и црквена туторства, како би се на вријеме надлежним судовима поднијеле пријаве и потраживања за почињене штете.

Рада сви судови буду готови са радом и донијели по предмету своје пресуде, имаћу онда част исте у препису доставити Св. Синоду са тачним списковима свих оних предмета, који би се на име одштете могли добити.

Св. Синоду одани,
*Еп. Кирил*³⁰

³⁰ АЕБКД, 1923, Ебр. 159 од 5. 7. 1923.

Закључак

Током четири и по године ратног пламена Великог рата, гледано на целокупни српски национални корпус, са поносом се може рећи да је, иако најмања по територији и броју свештенства и народа, Епархија Бокоторско-дубровачка достојно изнела ратно стање, јуначки поднела страдања и сачувала чист образ. Ведро чела, радосног срца и певајуће душе ступила је у заједницу српских православних епархија, и дала лепи допринос народном и црквеном уједињењу 1918-1920. вазда имајући на уму завет Светог оца нашег Саве. На том духовном темељу и завештању, постојала је и делала Епархија Бококторска, Дубровачка и Спичанска шест деценија (1870-1931) приневши у Хришћански мартирологиј тј. Сабор светитеља и исповедника миомисну душу Свештеномученика Јоаникија Бокешког и Црногорско-приморског, који је остао без гроба и мрамора (1945), али којег је Бог поставио о десну страну Савину, нама и свим потоњим генерацијама за узор и следовање.

Мр Младен ЗАГАРЧАНИН

АРХЕОЛОГИЈА РАНОГ ХРИШЋАНСТВА НА ПРОСТОРУ ЈУЖНОЈАДРАНСКЕ ОБЛАСТИ

рбаљ је вјековима био један од најживотворнијих простора на Зетском приморју, што се најбоље сагледава кроз огромну материјалну заоставштину. Археолошки подаци овога подручја се могу пратити од раног бронзаног доба, и пролазе кроз све фазе медитеранских култура, нарочито оних најзначајнијих: илирске, хеленистичке и римске, које су своје трагове оставиле на многим локалитетима од Боке Которске, па све до Будве. У том сплету разноликих цивилизацијских колажа, једна епоха је посебно важна за историју и културу овог краја, а то је период раног хришћанства. Као и на многим другим мјестима у окружењу ширење Христове мисли је и овдје било веома богато, о чему свједоче бројне цркве и покретна археолошка грађа из овог времена, али је ипак најзначајнији налаз пронађен у основи духовног средишта овог краја, манастира Пресвете Богородице у Подластви. Тада су током истраживања 1985. године откопани остаци ранохришћанског мозаичког пода и дјелови олтарских преграда, који су доказали да је овдје духовна вертикала сезала до самих извора хришћанства. Ипак, површина откопаног простора и бројност налаза су исувише мали да би ранохришћанске налазе из цркве могли представити као једну заокружену цјелину, јасно опредијељену и по питању хронологије, и по питању симболичког и умјетничког садржаја. Из тог разлога ми смо у овом раду представили све познате налазе са јужног дијела источнојадранске обале, или некадашње римске провинције Превалис, што ће умногоме помоћи да се добије много јаснија интерпретација једног, можда и најзначајнијег, периода у историји хришћанства, а то је вријеме од цара Константина Великог, па све до цара Јустинијана.

Прошло је подоста година од објављивања два капитална истраживачка дјела из области раног хришћанства на простору римске провинције Превалитане (Превалис). Прво је Јован Ковачевић, у првом тому Историје Црне Горе,¹ ударио темеље познавања ранохришћанског периода на овим просторима, што се и дан-данас узима као полазна основа за његово изучавање, да би, недуго после њега, Павле Мијовић, у свом раду

„Ранохришћански споменици Превалиса“², проширио сазнања из ове области, употпунивши их са више археолошких податка. Ако се за Ј. Ковачевића може казати да је наш први археолог раног хришћанства, који је обухватио архитектуру и неке покретне налазе, онда је Мијовић, за ондашње прилике, успио да направи пресјек свих до тада познатих локалитета 4-6. вијека, образлажући рано хришћан-

Фрагмент јужног мозаика из ранохришћанске базилике, ризнице манастира Подластва, V-VI вијек

¹ Ј. Ковачевић, Од оснивања провинције Превалис до почетка 7. вијека, Историја Црне Горе I, Београд 1967, 241-277. (У наставку: Ј. Ковачевић, Превалис...)

² Р. Мијовић, Ранохришћански споменици Превалиса, Археолошки vestnik XXIX, Ljubljana, 1978., 81-94, П. Мијовић, Ранохришћански споменици Превалиса, Старине Црне Горе, Подгорица 1988. (у наставку: П. Мијовић, Ранохришћански...)

ство Превалиса на начин који је то било могуће доступном грађом. Ипак, много прије Ковачевића и Мијовића, одређене студије, из области хришћанског култа на овим просторима, написали су: Артур Еванс, Павел Аполонович Ровински, Пјеро Стикоти, Мунро, И. Николајевић-Стојковић, В. Коран, Оливера Велимировић-Жижић, што је послужило као полазна основа за сублимирање радова на ову тему.

Али данас на ранохришћанску археологију на овим просторима можемо да гледамо из истог угла? Што се тиче историјских чињеница, којих је веома мало, није се промијенило скоро ништа. Количина изворних архивских податка је веома мала, тако да у односу на одређена мимоилажења по питању перцепције малог броја писане грађе, ми немамо значајнијих историјских допуна. Међутим, број истражених локалитета је већи, а са ископавањима су дошле и неке нове спознаје које нам омогућавају да, у одговарајућем археолошком смислу, пружимо и нову и богатију археолошку грађу. Што се тиче терминологије „ранохришћански“, држаћемо се публикација наших старијих археолога који су лимитирали ову границу падом Салоне између 614. и 616. године. То значи да археологија у овом раду обухвата пуна два вијека, и мало преко, од почетка 4. до почетка 7. вијека.

Ош се није дошло до правог одговора о томе који су то узроци који су довели до стварања провинције Превалис, одвојене од провинције Далмације 297. или 305. године административном реформом цара Диоклецијана. На простору који, отприлике, одговара данашњој Црној Гори и дијелу Сјеверне Албаније, формира се нова административна јединица. Провинција је припадала великој илиричкој дијацези, у оквиру италијанске префектуре. Послије расцјеп, који долази непосредно послје смрти Теодосија Великог, почетком 395. године, Превалис, као и друге двије провинције, које су доживјеле политички преображај, Нови и Стари Епир, припашће самосталној префектури *Illyricum Orientale*. У чувеној *Notitia Dignitatum Orientis*, чија редакција пада послје 395, и свакако прије 410. провинција Превалис се увршћује у Дачку, а оба Епира, Стари и Нови, у Македонску дијацезу.³

³ V. Popović, *Albanija u kasnoj antici, Iliri i Albanci*, SANU, naučni skupovi XXXIX, 1988., 202.

Претпоставља се да се узроци стварању нове провинције и одвајање од Салоне, налазе у тешким комуникационим везама са главним градом провинције Далмације.⁴ Ова констатација је само дјелимично тачна јер је Рим до краја 3. вијека већ увелико формирао прилично добру путну мрежу која је спајала салонитански округ са данашњом облашћу Црне Горе и сјеверним дијелом Албаније. У науци се спекулише и са претпоставком о неспоразумима између Салоне и Доклеје⁵, иако је скоро до 4. вијека ова узајамна економско – политичка веза између Горње и Доње Далмације функционисала беспрекорно, створивши услове за непрестални развој градова и посједа. Ипак, област нове провинције сада више гравитира према југу и истоку везујући се за области Дарданије, Македоније, Грчке, па чак и Сјеверне Африке.⁶

Пут Нарона-Скодра је један о кључних комуникационих праваца који су омогућили несметан развој провинције. Један његов крак водио је од Епидауруса ка Панику, преко Салтхуа-е (Ријечани), кроз Зетску равницу, на Берзиминиум и даље према Скадру. Пут није по свему судећи пролазио директно кроз Доклеју, пошто се град не помиње ни у *Itinerarium Antonini*, нити на Појтингеровој карти.⁷ Главни поморски пут је ишао Бојаном (Буна) до Скадра (*Schodra*), и даље Скадарским, или тада називаним Лабеатским језером (*Lacus Labeatis*), према Доклеји. Приморски емпроиони су, такође, пружали могућност претоварних услуга и организованог транспорта. Искрцајем роба у Бигову (Акрувиум?), Будви, Улцињу или у емпориону Биговица код Бара⁸, роба се каравански преносила преко планинских масива до одредишта у басену Скадарског језера. О томе да је ријека Бојана била пловна за антички трговачки саобраћај, и да се до Скадра ишло пловилима, сазнајемо чак и на основу бродолома са великом количином амфора који је скоро евидентиран у ријеци, као и на основу средњовјековних списа о једном од највећих тргова у регији, Тргу Светог Срђа.

⁴ J. Ковачевић, *Превалис....* 242.

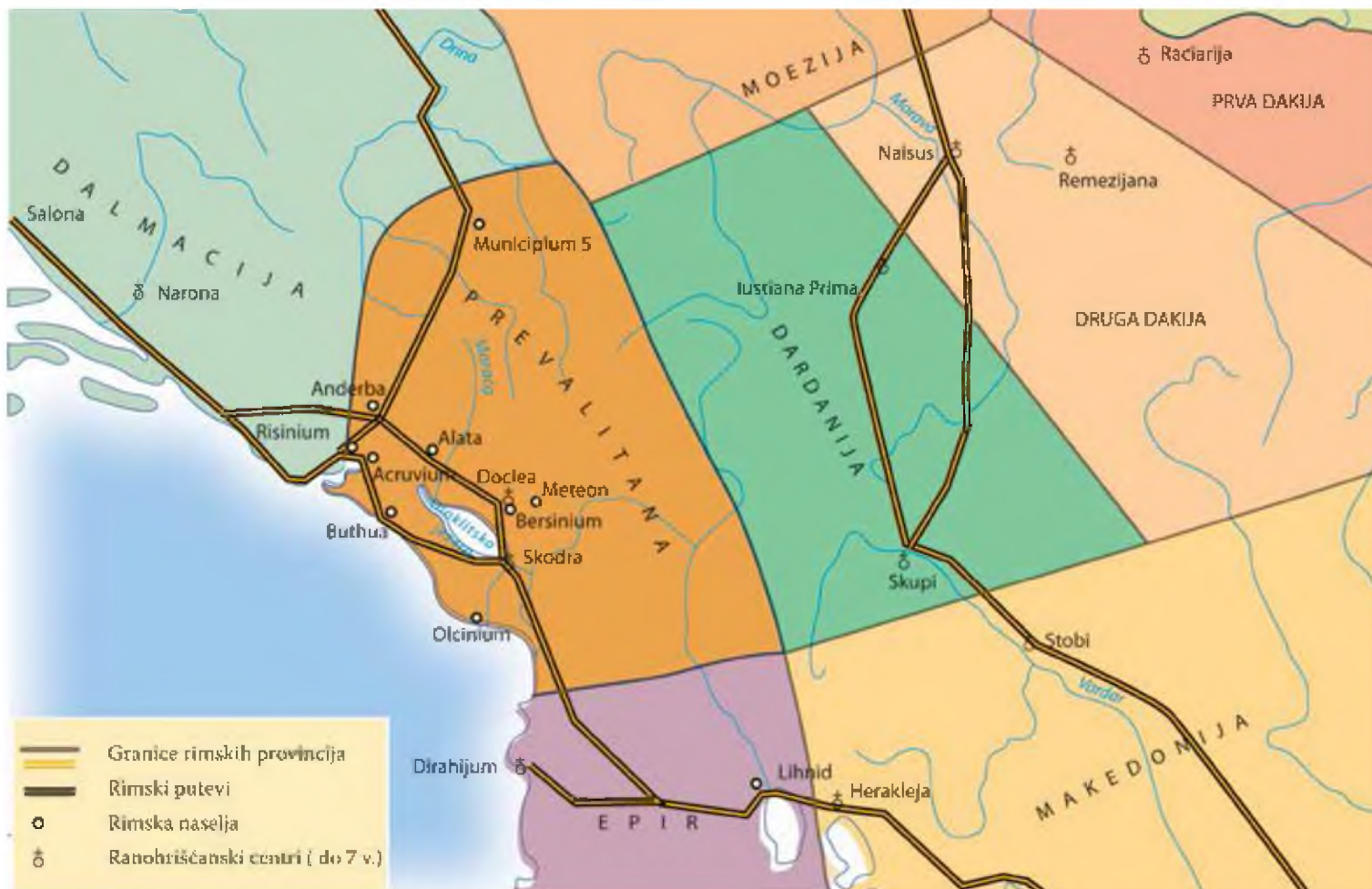
⁵ O.V. Žičić, *Antička Duklja-rimski i vizantijski grad, Velika arheološka nalazišta u Crnoj Gori*, Beograd, 1977, 33.

⁶ Исто, 33.

⁷ M. Gagrašanin, *Crna Gora u doba Rimskog carstva*, u *Istorija Crne Gore*, 1967., 194.

⁸ M. Zagarčanin, *Podvodno arheološka istraživanja barskog-akvatorijuma, Nova antička Duklja IV*, 2013. стр. 68-120.

Римска провинција Преваљитана (Превалис)

На западу се Превалис граничио са провинцијом Далмацијом, на сјеверу са провинцијом Горњом Мезијом, на истоку са Дарданијом и Македонијом Салутарис, а на југоистоку са провинцијом Нови Епир.⁹ Судећи према подацима у Synecdem-у граница између Превалиса на сјеверу и и Новог Епира на југу налазила се негдје између Драча и Љеша, јужно од Дрима.¹⁰ Западна граница према Далмацији ишла је отприлике од Боке, и преклапа се са границом која је установљена за вријеме цара Теодосија Великог, а који је верификовао границу између Источног и Западног римског царства. Према Новом Епиру јужни дио провинције се заустављао код ријеке Маћи (Mathis) одакле је граница ишла Црним Дримом до његовог спајања са Бијелим Дримом и високим планинским вијенцем Шарпланине (Scardus Mons) до Горњег Ибра. Сјеверна граница су обрасли масиви Дурмитора и Сињајевине, линија Колашин, Васојевићки Комови, Мокра Гора, Подгор, Сува Планина, Ибарске долине.

Ронцепт античких градова се у 5-6. вијеку промијенио до те мјере да се већ код Прокопија не могу запазити основне карактеристике античког урбанизма: јавне зграде, форуми, авеније са портицима и други јавни споменици. Пажња се поклања првенствено одбрамбеној архитектури, по мјери значаја града, као и велелепним црквеним здањима и објектима који иду уз њих. Градови постају јака војна упоришта и јака црквена средишта са све већом улогом црквених великодостојника у односу на јавне личности. Нажалост, Прокопије је искључио провинцију Далмацију из свог чувеног *De aedificis*¹¹, усредсређујући се највише на Јустинијанове активности, на Балкану, Истоку и Африци. Ако говоримо о здањима на Јадранској обали, значајно је обратити пажњу и на оне Јустинијанове грађевине које су се одржале до данас, у мањем или већем обиму.¹² Једина вијест о којој Прокопије прича, а ондоси се на Далмацију је реконструкција

⁹ J. Kovačević, Prevalis ... 242.

¹⁰ E. Honingmann, Le Synékdemos s'Hiéroclès et l'opus-cule géographique de Georges de Chypre, Bruxelles 1939., 20

¹¹ Procopius, De aedificiis IV, 3

¹² S. Ciglenečki., Justinijanovo utvrđivanje Ilirika, Archaeologia Adriatica III, 2009, 205-222.

бедема Салоне од стране генерала Константинијана који је радове започео одмах након одузимања града из руку Источних Гота.¹³ Други град на Јадрану о коме имамо вијести је Драч, главни град Новог Епира, међу првим утврђењима обновљеним у овој провинцији.¹⁴

Запуштањем копнених путева (Аквилеја – Тарсатика – Бурнум – Салона – Нарона – Скодра) након 395. године, или потпадањем области под варварску власт, као у Панонији нпр, поморски пут се наметнуо као једини и најважнији. Томе у прилог иде и чињеница да је Царство сведено на византијску власт на Јадрану. Формирањем поморског пута исток – запад формира се и „*limes maritimus*“. Природна конфигурација обале и морске струје које иду на сјеверозапад, уз источну обалу, а на југоисток уз западну истицале су важност овог дијела Јадрана.¹⁵ Да би се обезбиједила поморска сигурност, поморски пут од Истока према Западу био је заштићен бројним утврђењима, од којих је већина настала у 3. и 4. вијеку. Тако је Јустинијан, препознавши њихове могућности и комбинујући их са новоизграђеним утврђењима, створио моћан поморски обранбени систем. Велики број утврђења се гради на острвима, истуреним ртовима и обалама, и код свих се запажа веома добар положај, по правилу на природно добро заштићеним крајевима, поред увала и пристаништа, што јасно показује њихову функцију надзора поморских путева.¹⁶ Такви градови код нас су Будва и Улцињ, док је питање острвца Стари Улцињ, на коме су откривени бедеми из 6. вијека, још увијек неријешено, а највјероватније је да се ради о манастирском утврђењу страдалом половином 7. вијека.

Када се говори о ранохришћанској археологији, онда се увијек имају на уму цркве или гробнице, односно налази који су повезани богослужбеним простором или фунерарним ритуалом. Ријетко када се узима у обзир чињеница да се хришћанство у почетку прилагођавало датој ситуацији, да би тек у 5. и нарочито током 6. вијека сакрална архитектура испољила ону импозантност и бројност коју ми данас познајемо и због које

користимо термин ранохришћански. Када кажемо „прилагођавало“, под тим мислимо на ширење хришћанске вјере и на просторима великих латифундијских имања, и, свакако, на постојање првих хришћанских богослужбених простора-ораторија формираних самостално, какав је Велики Пијесак код Бара.

Првим хришћанским храмовима сматрају се кућа у којој је Христос боравио више пута са ученицима; потом кућа у којој је је становао Св. Петар са апостолима у којој је на њих сишао Свети Дух: *И кад уђоше појеше се у собу где сјашаху Петар и Јаков и Јован и Андрија, Филип и Тома, Вартоломије и Матеј, Јаков Алфејев и Симон Зилоћ, и Јуда Јаковљев* (Дела Апостолска 1: 13). *А Петар и Јован иђашу заједно... на молишву у девети час* (Дјела Апостолска 3:1). Кућа Марије, мајке Јованове: *Дође до куће Марије, мајке Јована... где су се многи окупљали и молили Богу* (Дела апостолска 12: 12), гдје су долазили ученици и скупљали се верни ради молитве. Кућа Нимфана: *...поздравите Нимфана и Цркву у његовом дому* (Посланица Колошанима 4: 15), где су се верни молили; куће по разним градовима у којима је Свети Апостол Павле проповедао: *„Молим вас још, браћо да знате, за Стефанин дом, да је то ахајски првенац, и да су се они сјавили у службу светима* (Прва посланица Коринћанима 16: 15). Сва места на којима се Апостоли окупљаху међу својима: *А пошто се они помолеше Богу, зашресе се место где беху сабрани, и нађунише се сви Духа Светог, и говораху реч Божију са слободом* (Дела Апостолска 4: 31).¹⁷

Значи, први облици црквених окупљалишта нису били ништа друго до приватне куће. Неке су се налазиле у градовима, као vile урбане, а нека на велепосједничким имањима, у вилама рустикама. Нека прва окупљалишта су могла да буду и на отвореном, у природи. Када је апостол Павле проповиједао у Филипима, он је, по обичају, прво говорио Јеврејима, којих је овдје било због трговине и зараде. Говорио им је у суботње дане у које су се они окупљали на молитви, што му је дозвољавао и римски закон. У Филипима, гдје није било много Јевреја, па због тога нису имали своју синагогу, него су се на молитву окупљали крај потока или рјечице Кринидес, који се налазио изван града, примило је хришћанство неколико дјевојака, Лидија, која се

¹³ Procopius, De bello gothico V, VII, 36

¹⁴ Procopius, De aedificiis IV, 3.

¹⁵ I. Goldstein, Bizant na Jadranu, Zagreb 1990 str. 26.

¹⁶ Z. Gunjača, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, Materijali 22, Novi Sad 1986.

¹⁷ А. Фотић, Почети осмишљавања богослужбеног времена и простора, настанак и концепција древног хришћанског храма, Фочански годишњак 6, 1-53, 25.

крстила са цијелом својом породицом, а касније се помињу Еводијам, Синтихам, Епафродита.¹⁸ Тако долазимо до полазне основе за истраживања, и, наравно, интерпретацију оних локалитета који су нам битни како би могли да преиспитамо могућност настанка и развоја првих хришћанских заједница на овим просторима, а то се посебно односи на велике касноантичке економате, виле рустике, који су основа ранохришћанске археологије, посебно ако се узмеу обзир чињеница да, углавном, сви велики манастири средњег вијека почивају на остацима грађевина из 4-6. вијека, а најбољи примјер једног таквог је манастир Пресвете Богородице у Подластви и Превлака Светог архангела Михаила.

ВЕЛИКИ ПОСЈЕДИ У ПРЕВАЛИСУ - БУЉАРИЦА И МИРИШТЕ

Неки од првих записа о траговима римског живота на просотру Буљарице потичу још из времена када је овај простор „истраживао“ неки докони аустроугарски официр Емило Калтнекер. О тим открићима писао је хрватски историчар и археолог Франо Булић давне 1904. године у кратком чланку под називом „*Ritrovamenti antichi a Castellastua*“.¹⁹

Он је сазнао да је на имању породице Миџор пронађено седам гробова који су садржали прилоге, новац и вазе од глине. Ови први, званични подаци, о археологији једног малог мјеста каква је Буљарица, нису много промијенили наше познавање овог локалитета, а прошло је безмало 112 година. Након оволико времена П. Мијовић је написао да се у засеоку Буљарице, у Голубовцима, налази читав низ поломљених мозаика који су уграђени у сувомеђе између имања.²⁰ Од тада, до најновијих истраживања Миришта у Петровцу спроведених од 2006. до 2011. године, нисмо сазнали пуно по питању материјалних остатака из времена касне антике и рановизантијског периода овог краја.²¹

Римско-рановизантијски рустични посјед у Буљарицама смјештен је на приватном имању,

Основа виле рустике у Миришћима

у југоисточном дијелу Буљаричког поља. Током земљаних радова откривене су трасе зидова и велика концентрација тегула и финог керамичког материјала. Први пут је о овом локалитету писао П. Мијовић, претпостављајући да се овдје налазила ранохришћанске базилика, и да потиче из 6.

Мозаик из Миришта, комплетна фотографија

¹⁸ Р. Поповић, Хришћанство... 16.

¹⁹ F. Bulić, *Ritrovamenti antichi a Castellastua*, *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* 25, Split 1925.

²⁰ М. Мијовић, Р. Подни мозаици у Црној Гори, *Кulture Crne Gore*, Titograd, 1980, 95-120.

²¹ М. Загарџанин, *Nova istraživanja rimske i ranovizantijske vile na lokalitetu Mirišta u Petrovcu*, *Nova antička Duklja V*, Podgorica, 2014. 19-58

стољећа.²² Он је изнио тезу о томе да је латифундијско имање на Мириштима у Петровцу пропало, да је центар имања пребачен у Буљарицу и да је живот настављен у новом „манастирском комплексу“.²³ Ова смјела хипотеза о манастиру, иако нема јаке материјалне доказе, има извјесних научних упоришта које ћемо покушати овдје да објаснимо.

На основу површинских налаза може се закључити да је античка вила настала у раноимпериалном периоду, као и вила у Мириштима у Петровцу, што је утврђено фрагментима керамичких посуда које припадају тзв. источној сигилати (Eastern sigillata B) са краја 1. вијека, и да је, такође, пролазила кроз разне фазе римске доминације, све до прве половине 7. вијека када нестаје у налету аварских пустошења. Мозаик који се данас налази у сувомећама повађен је из подова великог и репрезентативног римског објекта, у одломљеним комадима различите величине. Каква је била иконографија и шта су били најчешћи мотиви на великим музивним теписима данас није могуће закључити, али се на основу технике израде могу донијети одређене претпоставке.

Подлога буљаричких мозаика је рађена веома квалитетно, мијешањем квалитетног пијеска, уситњених комадића црвено печених тегула и финог малтера снјижно бијеле боје. Дебљина подлоге износи око 15 до 20 цм, што одговара мозаику пронађеном у триклинијуму виле у Мириштима који се датује у 4. вијек, као и на неколико других мјеста унутар исте грађевине (простори А, В, D, Е F).²⁴ Користе се бијеле, црвене, зеленкасте и црне теселе рађене од камена из оближњих мајдана, и на основу технике израде можемо казати да су оба мозаика припадала једном радионичком кругу, у оном дијелу гдје нам се чини да су постојале двије фазе, старија из 1-2. вијека и млађа из 4-7. вијека.

Обје виле, чини се, доживљавају исту судбину пропашћу латифундијских посједа у сумраку касноантичког живота, и по свему судећи постају црквени агери, или боље речено нека врста кеновијалних имања у последњим фазама. Ријетко се у литератури сматрало да такви посједи могу бити и манастирске цјелине, а знамо добро да огроман број наших приморских цркава и манастира 9-12. вијека почива управо на таквим здањима. Најзначајни примјери су манастири: Превлака Светог Архангела Михаила, Манастир Ратац, манастир Под-

ластва, Свети Срђ и Вакх на Бојани, Велики Пијесак и многи други.

Гробови, са инхумираним покојницима, пронађени током аустроугарских раскопавања у Голубовцима, пружају веома драгоцјене податке о томе да је покрај виле постојало гробље које се можда формирало око неке ранохришћанске цркве, можда већ у 5. вијеку.

На оближњем локалитету Миришта у Петровцу, око огромног комплекса, пронађена су два гроба. У гробу са сјевене стране од велике одаје прекривене мозаиком М пронађен је женски скелет са рукама склопљеним на абдомену, орјентисан главом према западу. На заручничком прсту се налазио једноставан обручасти прстен од гвожђа па можемо да претпоставимо да је особа обавила церемонију светог хришћанског брака, односно да је упоковање настало поред ранохришћанске базилике. Осим овог укопа, пронађен је и још један људски скелет, испод великог периметралног зида грађевине, али је, нажалост, уништен током рецентних интервенција.

Да је гробље постојало у паганско вријеме потврдио је В. Јовановић давне 1962. године, објавивши стелу из 1 вијека²⁵, а слична је пронађена и током истраживања 2008. године.²⁶ Такође, мјештани су налазили типичне гробне прилоге карактеристичне за крај 1. и почетак 2. вијека када настаје вила у Мириштима.²⁷ Смјењивање паганског начина сахрањивања спаљивњем замјењују гробови са инхумираним покојницима, орјентисаним главом према западу и са рукама прекрштеним преко абдомена, што је, можда, још један показатељ да се овдје у веома рано упокоавало по хришћанском обреду. Гробови су без прилога орјентисани према западу, док је конструкција око раке рађена од рудиментарних плоча црвенкастог кречњака.

Прве конкретне индикације о хришћанској иконографији мозаика у Мириштима у Петровцу

²⁵ GAIVS CORDIVS DIVS VIXIT TANDEM. VIVUS FECIT SIBI ET SECUNDAE. SATVRIAE. CONIVGI P (I)SSIMAE), читање Ј. Мартиновића; Ј. Martinović, Antički natpisi u Crnoj Gori, Podgorica 2011, natpis 74, str. 92; В. Јовановић га је датовао у 1. или евентуално 2. вијек наше ере, В. Јовановић, Нови кансоантички мозаик у Петровцу на мору, Старине Црне Горе I, Цетиње 1963, 134.

²⁶ Други антички натпис је пронађен током истраживања 2007. године (сонда13), димензија 22 x 20 x 2 cm: M. Zagarčanin, Nova istraživanja...44. sl. 8/20.

J. Maritnović, Antički...75, 92.

²⁷ M. Zagarčanin, Nova istraživanja ... 20, 49.

²² П. Мијовић, Ранохришћански ...77.

²³ Исти, 74.

²⁴ M. Zagarčanin, Nova... 20- 21, sl.1.

дала је Иванка Николајевић-Стојковић која је закључила да се мотив три рибе са једном главом савршено уклапа у хришћанску иконографију. Риба је била један од најраспрострањенијих симбола раног хришћанског периода јер се на почетку ширења вјере највише поштовала због грчког имена (ΙΧΘΥΣ) што су истовремено иницијали Исуса Христа. Стапање трију риба у једну главу допуштало би хипотезу да ова композиција представља Свето Тројство. По мишљењу И. Николајевић, која је тада прва описала мотив рибе пронађене на мозаичком поду у Мириштима, 381. године, када је усвојено као хришћанска догма на Васељенском сабору, овај знак више не постоји као потреба за прикривањем унутар одређене симболичке иконографије²⁸ иако је Тројство о једном Богу практично постојало од саме појаве хришћанског учења. Ипак, Николајевић Стојковић се није определијелила за коначно симболичко значење овог мотива, одредивши га само оквирно у 3. вијек.²⁹ В. Јовановић је закључио да је иконографија великог мозаика са 12 интерколумнија у Мириштима једноставног украсног значења, флорарно-геометријске форме донекле симболичне, и да представа дјелује сасвим пагански, а не хришћански. До могућег разрешења петровачког мозаика дошао је П. Мијовић. Он је изнио мишљење о још нераздвојеној синкретистичкој умјетности која је једно вријеме била заједничка и паганима и хришћанима. По П. Мијовићу Соломонов чвор, кантарос и винова лоза су већ знаци хришћанске умјетности, а такође и мотив огњеног точка. Од Соломоновог паганског чвора Хришћани су створили символукрштених хлебова-*Sacrificium christianorum*, а од кантароса настаје знак евхаристије, док сама винова лозица, иако рано, улази у репертоар хришћанске симболике³⁰

Данас, не постоји могућност да се потпуно реконструише сликарска тематика на повађеним буљаричким мозаицима, као што је то случај код мозаика у Петровцу, и они су посве изгубљени за науку. Руинирани, са веома малим бројем тесела на малтерним подлогама, ови мозаици нам не могу помоћи у покушају разрешења онога што је П. Мијовић давно наговјестио³¹, а то је да почетак хришћанства на овим просторима треба помјери-

Фрагменти мозаика са мотивима рибе, кантароса, хоботница, црно-бијеле фотографије

ти у 4-5. вијек. Очувана музична подлога у просторији М, у оквиру композиције склопљене од 12 поља, чини се сасвим довољном да ова претпоставка заживи, а као прилог допуни ове теорије могу да послуже фотографије фрагмената петровачког мозаика пронађених у музеју града Сплита, и оних откопаних током последњих истраживања.

Ромади мозаика са Миришта су повађени и донесени у сплитски музеј током аустроугарске окупације у Првом свјетском рату, гдје су за потребе инвентара и фотографисани.³² На њима се препознају мотиви хоботница, лигњи, делфина, као и линеарно представљене рибе, уобичајеног облика, без жеље за детаљима. Све нас то уводи у марински свијет из Јеванђеља по Матеју, у ком се описује упознавање Христа са Апостолима.³³

³² План се данас налази у Археолошком музеју у Сплиту, у фасцикли Ратац, X II-311/7 09.

³³ 18 Док је ишао поред Галилејског мора, видје два брата — Симона, званог Петар, и његовог брата Андреју — како бацају мрежу у море, јер су били рибари; 19 па им рече: »Пођите за мном и учинићу вас рибарима људи.« 20 И они одмах оставише мреже и пођоше за њим. 21 Исус онда пође даље и виде друга два брата — Јакова Зеведејевог и његовог брата Јована — како у чамцу крпе своје мреже са својим оцем Зеведејем. Он их позва 22 и они одмах оставише чамац и свога оца и пођоше за њим." Пратите ме и ја ћу вас направити рибарима људи."

²⁸ И. Николајевић-Стојковић, Касноантички мозаик из Петровца на Мору, ЗРВИ XLIV, Београд 1955., 159-161.

²⁹ Иста, 160

³⁰ Р. Мијовић, Podni mozaici ... 95-120.

³¹ Р. Мијовић, Ranohrišćanski spomenici... 78

Рибе на петровачким мозаицима с краја 4. и почетка 5. вијека симболишу људе који чују добру вијест, брод је црква (наос, арка), мрежа је Царство небеско које је као велика мрежа бачено у море. Оваква иконографија се свакако јавља у ранијим епохама, али овдје је повезана у једну цјелину. Кантарос, симбол евхаристије, мотиви Соломоновог чвора, свастики, флоралног крста са храстовим листовима, розете упућују на хришћанску иконографију. Ископавања су показала да је маритимни мотив на мозаику настао крајем 4. или у првој половини 5. вијека, да би током аустроугарске окупације раскошни дјелови мозаика били повађени и поломљени.

Примјери оваквог садржаја најбоље су очувани у Аквилеји, гдје постоје најзначајнији очувани ранохришћански мозаици из 4-5. вијека, са очуваном хришћанском тематиком. Што се тиче саме техничке реализације одређених мотива, и саме ликовне представе, очувани подни мозаици у Поречу, у Еуфразијевој базилици,³⁴ су најближи петровачким, што је давно нагласила И. Николајевић-Стојковић. То се, нарочито, може сагледати на основу слагања тесела код представе рибе очуване на дијелу једног поречког интерколумнија, која изузетно подсјећа на дјелове представа риба пронађених током истраживања Миришта.

Вим примјерима смо хтјели да прикажемо, на бази релевантих археолошких података, оправдане претпоставке о томе да су двије велике виле рустика добиле статус манастирског посједа у 5-6. вијеку. У почетку то су могла бити мјеста у којима се вршило проповиједање вјере хришћанске, јер је према иконографији петровачког мозаика власник могао да прихвати учење и своју кућу украси симболима карактеристичним за почетни период, истина не још увијек са јасним и издиференцираним хришћанским изразом који је визуелно јасан у постконстантиновом добу.

Велики посједи какви су петровачки и буљарички могу се упоредити са изворно документованим примјерима, као што је то Полаче на Мље-

ту, јер су мљетске Полаче крајем 5. и током прве половине 6. вијека давале 200 солида у злату цркви, сиротињи и за утврђивање острва. Одоакаровом даровником из 489. године краљ богато обдарује свог вјерног comes domesticorum-а под именом Пиреус. Он му даје ренту од 690 солида, од којих је као приход са острва Мљета, додијељено 200 солида, што илуструје моћ једног приватног имања чија је монументална зграда у Полачама могла бити сједиште.³⁵ Начин на који је то учињен у Полачама, могао би се замислити и у Превалисцу, дјелимично завјештањима црквама не само прихода него и имања, а други начин је директна интервенција државе и оснивањем ordo episcoporum-а. На Халкедонском сабору 451. године донијете су одредбе о iura reservata епископа приликом оснивања манастира, што је потврђено Јустинијановим новелама. По том праву епископ је могао дати манастиру земље онолико колико му то usus fructus-а омогућава, тј. колико је једна монашка заједница могла да обради и експлоатише.³⁶

Царства био је аграрни посјед. Током првих вијекова царства мали посјед стално опада у корист велепосједника. Притиснути великим порезом, сељаци се стављају под покровитељство властеле дајући тако своја имања у замјену за сигурнији живот. На тај начин се посјед увећава, а држава ставља на располагање властели да убира порез од сељака, због чега велики приватни посјед стално расте. Умножавање и развој посједа постаје незадржив процес и због чињенице да цркве и манастири, захваљујући многобројним даривањима побожног свијета, постају, такође, велики посједници земље.³⁷

Угрупу великих посједа који се могу археолошки евидентирати разликујемо виле рустика или утврђене резиденције. Број вила рустика на подручју данашњег Јужног јадранског простора није тачно одређен. Има их посвуда: на Приморју, у Скардарском басену, долином ријека итд. Међутим, нас интересује колико је античких посједа прешло у руке цркве и на колико њих је евидентирано постојање ранохришћанског објекта. Очигледно је да су имања с ранохришћанском црквом, каква је Све-

³⁴ Средином 6. вијека епископ Еуфразије започиње градњу велике базилике, али не на мјесту на којем није било ништа. Цијели комплекс (црква сакристија, двор, триконхос) настаје на простору других сакралних објеката који су постојали раније, у 4. вијеку, одмах након 313. године. Овдје је, до признавања хришћанства, постојао неки ораторијум, коме припадају данас подни мозаици са мотивима витица, мендра, и фигура риба, што недвосмислено има своје симболично значење.

³⁵ П. Николајевић, Велики посјед у Далмацији у 5. и 6. вијеку, ЗРВИ, XIII, 1971, 277-291.

³⁶ П. Мијовић, Ранохришћански... 67.

³⁷ Г. Острогорски, Велики посјед у византијском царству, Сабрана дела, књ. II, Привреда и друштво у византијском царству, Београд 1969, 175-186, 176.

Појтингерова мапа, секција 8

ти Андрија у Кривовици, Жањице, Превлака Светог Архангела Михаила, Росе, Подластва, Круче са Старим Улицњом, Барски Триконхос, Томба-Мировица у Бару, Буљарица и нејвјероватније Миришта, били велики касноантички посједи који су прешли у власништво цркве на исти начин како се то дешавало и на цијелом простору Византијског царства. Таквим примјерима, уз елаборацију црквеног живота на простору градова и утврђења, започећемо ово мало ранохристијанско путовање, али оним редом, пратећи итинераре на траси пута Појтингерове карте из 4. вијека.

РОСЕ

Положај Роса је на мјесту важне трајектне комуникације која скраћује пут према Херцег Новом. Насеље је подигнуто уз двије увале Росе и Мало Росе, заштићено од буре и југа. Својим положајем омогућава контролу уласка у Боку, и такав положај земљишта је одувјек био добар предуслов за његово насељавање.

Помиње се први пут под именом Hrisop код Птолемеја у другом столјећу а по свему судећи то је и Resinum са Појтингерове табле.³⁸ Наиме Мијушковић је изнио сасвим прихватљиву хипотезу по којој је пут од Епидауруса до Скодра ишао преко Роса, а не преко Рисна, што је, наравно, могло да се обавља скелеом и осталим пловилима. На тај начин би се уштедио читав дан хода што је за оно доба било пуно. Мијушковић је извео и могућност да се сви касније поменути епископи у папским булама за вријеме папе Гргура I (590-604) не односе на Рисан већ на Росе (Rossanensis, Rosensis, Rosonensis), и да је могуће да Рисан тада страдао, па да је становништво прибјегло у мјесташце Росе.³⁹

Током радова 1998. најзанчајнији откривени налаз, истина ван стратиграфског контекста, била је „Коринт копча“ са угравираним пентаграмом на округлом завршетку. Такође су пронађене и двије бронзане копче од повијене жице пречника од 1 до 1.30 cm. Године 1999, пронађено је око десетак налаза разнобојних стаклених перли са отвором по осовини за провлачење нити огрлице. Боје се крећу у палети од плаве, зелене, љубичасте, и у комбинацијама жуте зелене и бијеле-милефиори.⁴⁰

Иако се по броју налаза не може рећи да се ради о неком значајнијем ранохристијанском налазишту, поједини налази изузетно одсликавају материјалну културу од 6-7. вијека. Налаз који би издвојили су бронзана копча слична „Коринт копча-

³⁸ S. Mijušković, O rimskoj cesti kroz Boku Kotorsku, Boka 1, Herceg Novi 1969, 35, 49-51.

³⁹ Исти, 49-51.

⁴⁰ М. Милинковић, Росе – Мало Росе, Бока Которска - античко/касноантичко насеље и средњовековна црква, ГСАД 13, Београд 1997, 167-179; М. Милинковић, Прилог познавању прошлости Роса *Музејске свеске* 2, Херцег Нови 1997, 1-5; М. Милинковић, Резултати археолошких ископавања вишеслојног налазишта у луци Росе 1998. године, са посебним освртом на налаз копче типа „Коринт“, *Музејске свеске* 4/5, Херцег Нови, 2000, 26-39; М. Милинковић, Einige Bemerkungen zu spätromanischen Funden in Süddalmatien und Montenegro, *Reliquiae Gentium* teil I, Rahden 2005, 303-317.

Црква у Росама

ма“. У истом гробу је пронађена и огрлица од перли различитих димензија. Перле су у облику кошпица маслине, округле, ваљкасте, шупље вретенасте (подјелене на два или три једнака чланка) које могу да се датују као у „Комани“ култури, у 6. и до прве половине 9 вијека. Ми смо цркву која је у литератури углавном датована у 9-11. вијек, определијели у 6. вијек на основу многобројних аналогија сличних црквица овог периода дуж јужнодалматинске обале, а које имају правоугаону апсиду споља, а полукружну изнутра. Такве или сличне цркве срећемо у Николићима, Сутвари, Виду, Градцу (јужна црква), Мостиру, Сплитској, Повљи и Стобречу.⁴¹ Такође, веома сличне апсиде на ранохришћанским црквама постоје у Дабравини и Доцима, док се најрепрезентативнији примјер оваквих цркава са апсидом уписаном у квадрат (или благо трапезоидни облик) среће у великој базилици у Аполонији, посебно у капели прислоњеној са сјевера, која је скоро идентична као црква у Росама.⁴² Такву апсиду, с тим што се ради о круциформној грађевини, има и црква у Доклеји, подигнута над базиликом Б. најкасније у другој половини 6. вијека.

⁴¹ Salona II. Recherches archéologiques franco-croates à Salone. Ecclesiae dalmatiae. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe-VIIe S.) [En dehors de la capitale, Salone] Tome 2 - Illustrations et conclusions, Pascale Chevalier, Br. Pender, M. Pašalić, B. Vješnica, D. Vukšić, Rome: École Française de Rome, 1995, 79. Ђ. Јанковић је понудио ново датовање цркве на Росама, у 7. вијек, а њено страдање у вријеме сараценског похода 866. Године: Ђ. Јанковић, Српско Поморје... 68-69

⁴² Salona II... fig. 3, 126

Идентична архитектонска концепција цркве на Росама представља црква Светог Петра у Шурању. Њој је, рекли бисмо, без икаквог археолошког повода, Павле Мијовић додао бочне параклисе, који се на цртежу нити виде нити су икада постојали.⁴³ На мјесту цркве Светог Петра у Шурању провбитно је постојала кансноантичка вила, а можда и старији објекат, који је страдао у неком пожару. Наше мишљење је да су претпостављене конхе нацртане без доказа на терену. Бродови су неприродно уски са полукружним апсидама на истоку па се поставља питање чему су уопште служиле. Навели смо неке цркве о које имају правоугаону апсиду о којима треба дискутовати на другачијим полазним основама. Дајући већ аналогије за цркве са правоугаоном апсидом које припадају ранохришћанском времену, ми бисмо и цркве у Шурању, као и цркву у Росама и крстообразну цркву датовали у 6. или прву половину 7. вијека.

ПРЕВЛАКА СВЕТОГ АРХАНГЕЛА МИХАИЛА

Аосад најљепши географски опис Превлаке дао је знаменити етнограф и историчар Младен Црногорчевић, у свом дјелу „Михољски збор у Боци Которској“: „Превлака је у бокељском залијеvu: то је ниско брежњасто полуострво које се пружа по дну поља солиноског у правцу источно-западном, и тако предваја заштит. Дуга је до 300, широка до 200 метара. Сјеверно јој остаје Тиват, од југа брегови Ђурашевићки, источно Брда и Брдишта, а западно острва Страдиони и Богородичнин.“⁴⁴

Римска, касноантичка и рановизантијска фаза на Превлаци археолошки је поуздано утврђена. Откривене су цјелине југозападног тракта виле из 4-6. вијека, а можда и рановизантијског манастирског конака у познијој фази. То је узвишење које доминира нижим дијелом, поред обале са јужне стране. Са јужне стране налазио се доњи крак раноримске виле из 1. вијека, који је претрпио низ обнова до 3. стољећа.⁴⁵

Олој 4-6. вијека, од цара Константина Великог до Јустинијана, простира се од источног зида

⁴³ Р. Мијовић, Acruvium, Decatera, Kotor u svjetlu novih arheoloških otkrića, Starinar NS, XIII-XIV, Beograd, 1960, str. 39-47

⁴⁴ М. Црногорчевић, Михољски збор у Боци Которској, Старинар 10-1, Београд 1893, 1-73.

⁴⁵ М. Zagarčanin, Antička i ranovizantijska arheološka svjedočanstva na svetomiholjskoj Prevlaci kod Tivta, Nova antička Duklja VI, Podgorica, 109-156.

„Кметовог стана“ запремајући манастирско дво-риште (атријум) манастирску зграду из краја 9. или почетака 10. вијека (трpezарија?), простор уз њега, са источне и западне стране, и простор гдје се налазио источни крак зграде јужног конака. Истраживања су показала да се овај простор стално надограђивао и да се овдје могу издвојити најмање три фазе и неколико међуфаза. Пронађене су и касноантичке терме, са помоћним просторијама. Хипокауст чини полукружна апсида која се наслања на мању, правоугаону одају призидану уз старији зид на источној страни. Посљедња фаза овог дијела vile највјероватније је страдала крајем 4. или почетком 5. вијека, а затворена је великим рушевинама и слојем гари, што указује да је комплекс изгорио у пожару.⁴⁶

Током ископавања 2005. године, у унутршњости ранороманичког храма пронађена је црква са двојном гробницом. Не можемо са сигурношћу казати када је сазиђана, али оквирно то може бити 4. или 5. вијек. Након рушења цркве, формирало се гробље, са покојницима сахрањиваним на различите начине, испод тегула (кровних опека) или у гробницама конструисаним од камених плоча. Чињеница да су гробови, који су се образовали на и око порушене цркве, затрпани археолошким материјалом с краја 5. вијека, значи да се старије гробље формирало у међуфази, између рушења касноантичке цркве и зидања базилике у 6. вијеку.

На мјесту данашњих остатака ранороманичког храма, најкасније у другој половини 6. вијека, саграђена је велика тробродна базилика. Њени бродови су били одвојени монолитним стубовима, од којих су неки однесени током изградње храма Светог Трифуна 1166. године, гдје се неки и данас налазе. О овој чињеници говори и которски бискуп Марин Драго, који каже да се горња конструкција базилике састоји од архиволти и да почива на шет стубова „однесених са мјеста званог Превлака“.⁴⁷

Најзначајнији архитектонски докази о постојању тробродне базилике пронађени су током истраживања 2005. године. Тада су, на сјеверној страни наоса, откопане три кружне темељне стопе стубова које се налазе са сјеверне стране цркве, на нижем терену. Укопане су у слој растреситије лапорасте стијене, што је условило њихово јаче темељење. Са јужне стране темељи база стубова нису пронађени. На овој страни стијена је компактнија, тако да није

Базилика на Превлаци са фазама

било потребе за укопавањем темеља, већ је база стубова фундирана директно на стијени.⁴⁸

Начин зидања базилике очуван је на остатку сјеверног зида саборне цркве као и на зидовима анекса, призиданог уз сјевероисточни дио базилике. Ова одаја, поплочана подним опекама димензија 30 x 30 cm, служила је вјероватно као скривница. Бочни зид скривнице паралелан са сјеверним зидом цркве и рађен је на исти начин. Начин слагања квадера се разликује од начина ранороманичког грађитељства - ако упоредимо зидање млађе апсиде и скривнице. Код млађе грађевине камен се слаже равномјерно, у алтернацији црвенкастог и бијелог кречњака. Спојнице су дерсоване, а затим су преко влажног малтера повучене оштре фуге. Ранохришћанска базилика се зида уједначено, слагањем дужих притесаних квадера у правилним редовима, са танким спојницама без дерсовања и фуговања. Сјеверозападни угао цркве из 6. стољећа темељен је на јакој основи, док је западни зид благо искошен, пратећи конфигурацију стијене која му је обезбиједила чврсту подлогу.

⁴⁶ Исти, 109-156.

⁴⁷ D. Sindik, Prevlaka 1124. i 1181., Boka 24, Herceg-Novi 2004, 127-132.

⁴⁸ M. Zagarčin, Antička i ranovizantijska...109-156.

Бронзана фибула, „голубица“, 6. вијек и
дио опеке са утиснутим крстом, 5-6. вијек

Базилика из времена Јустинијана је била тробродна, са апсидом на истоку. Двије колоне мермерних стубовова дијелиле су цркву на три дијела. Конструкција крова је била дрвена, док је у унутрашњости храм био поплочан или опекама, као у сјевероисточној скривци (или крстионици која је касније поплочана када је можда постављен камени базен ?) или је постојао мозаик, замијењен у 9-10. вијеку плочама од лиснатог камена. По остацима стубова морамо претпоставити њену монументалност. О томе свједоче, можда, и коринтски капители у цркви Светог Трифуна из 1166. године, који су вјероватно донесени са Превлаке, а на Правлаку са неког римског храма, што је честа појава код цркава из овог периода.

Покретних налаза из времена ранохришћанске епохе нема пуно, јер је манастир девастиран, што је условило да се и током истраживања 50-тих година прошлог вијека пронађе веома мало налаза из овог периода. Издвојили бисмо капители 6. стољећа, један, теодозијанског типа, један масивни капител-стуб, затим фрагменте греде, олтарске преграде и стубиће који су држали граду епистилиона, фрагменте плоче олтарске мензе, дио опеке са утиснутим крстом, неке металне копче типа „голубица“ итд.

Котор

Иако се налази на самој граници провинције Превалитане и провинције Далмације, Котор је немјерљиво штито за учење хришћанске археологије на овим просторима. Не знамо пуно о њему, а опет се археолошки сагледава све до почетка рановизантијског периода. Као Декадерон град се први пут спомиње код Равенског Космографа (*Ravennatis Anonymi Cosmographia*, IV, 16:7, 208.). На основу информација које сазнајемо преко епистоларија папе Гргура Великог, у којима се посљедњи пут помиње епископ Рисна, 595. године, крајем 6. вијека од стране Авара и Словена, Рисан је уништен (Plinius, *Naturalis Historia*, III, 23:144). То не значи да је рановизантијски Котор тада постојао као развијено мјесто, иако је имао најмање двије базилике, и да је претрпио исту судбину као Рисан, мада је чињеница да немамо података о рановизантијском Котору. Епископ Котора се први пут помиње од извјесног Јована, смјештен међу присутним епископима 787. године на II Екуменском сабору који се одржао у Nikeји.

УКотору су дјелимично откривене двије тробродне базилике, са зиданим ступцима. Прва се налази очувана у темељима Свете Марије од Ријеке близу сјеверног улаза у град, који носи име „Шкурда“. Реконструисана је са три апсиде и датована у 6. вијек. У апсидалном дијелу пронађени су и остаци синтронона. Закључило се и да су постојале двије апсиде неједнаких распона, свака са синтрономом, и да обресе млађе од њих прати темељ постојеће романичке цркве.⁴⁹ На основу откривених остатака и посљедњих тврдњи може се казати да је најстарија гарђевина тробродна базилика. Конкретне доказе о њеном датовању успоставио је Ј. Мартиновић који је 1986. године у сјеверном дијелу цркве пронашао писцину уграђену у под брода са дном, на дубини од 2 метра. Реципијент баптисмалног зденца је квадратне основе, а спољни облик је крстослик.⁵⁰ Унутрашњу подјелу цркве било је могуће замислити јер су познати величина и мјесто једног од стубића међу бродовима, па се преношењем познатог распона између њега и сјеверне апсиде у правцу запада добија још интерколумнија, а укупно 12 носача стубаца горње конструкције, што је по мишљењу Чанак-Медић био чест случај у ранох-

⁴⁹ М. Чанак-Медић, Црква Свете Марије од Ријеке, Архитектура Немањиног доба, Београд 1989, 208.

⁵⁰ М. Чанак-Медић 1989, 208.

Дјелови олтарских иреџада, 5-6. вијек

ришћанским базиликама⁵¹ Базен је могао да послужи и као хонефтирион, попут сличног зиданог удубљења у сјеверном броду базилике Б у Филиппима, или је био намијењен крштавању. Предложена је и аналогија са базиликом у Могорјелу из 5-6. вијека, а мали облик није риједак јер је повезан са временом када је крштавање вршено дисперзијом, а не урањањем.

Испод постојеће романоготичке цркве Светог Михаила, откривена је старија црквена грађевина издужене правоугаоне основе. Данас видљива црква је по архитектонској концепцији саграђена у 13. вијеку, у маниру романоготичких црква овог доба, али је као и код претходне-Свете Марије од Ријеке, током археолошких истраживања пронађена старија тробордна базилика која се датује у 6. вијек. Утврђено је да су: „у темељне зидове ове цркве, која је претходила градњи данашњег Св. Михаила, укључени зидови и пет пари стубаца још старије, веће грађевине. Распоред стубаца је указивао на, највјероватније, тробродну основу овог најстаријег храма, чији су главни брод, олтарски простор и полукружна апсида откривени у унутрашњости цркве, као и на тргу испред ње“⁵²

⁵¹ М. Чанак-Медић 1989, 210.

⁵² З. Чубровић, Камена пластика из которске цркве Св. Михаила и пластика Превлаке, Из књиге «Превлака Светог Архангела Михаила - Хумак српске духовности», издање Српска свештена царска лавра Светог архангела Михаила - Превлака, Тиват, III допуњено издање, 2000

ГРБАЉ И МАНАСТИР ПОДЛАСТВА

Грбаљ је свакако један од најживотнијих простора на Зетском приморју током многих епоха, што су му, прије свега, омогућиле изузетне географске карактеристике, тј његова смјештеност уз саму обалу. Подијељен је на два дијела, на Доњи Грбаљ који се по ивици ониже горске косе пружа уз стрму обалу отвореног мора и Горњи Грбаљ, ситуиран уз падине ловћенских обронака. На средини се налази Грбаљско поље, подијељено на два крака: Солиоцко, према Тиватском заливу и Мрчево поље, према плажи Јаз. Иначе, ова средњовјековна Жупа (Грбаљ, Грипули) је била подијељена на петоселице или кнежине.⁵³

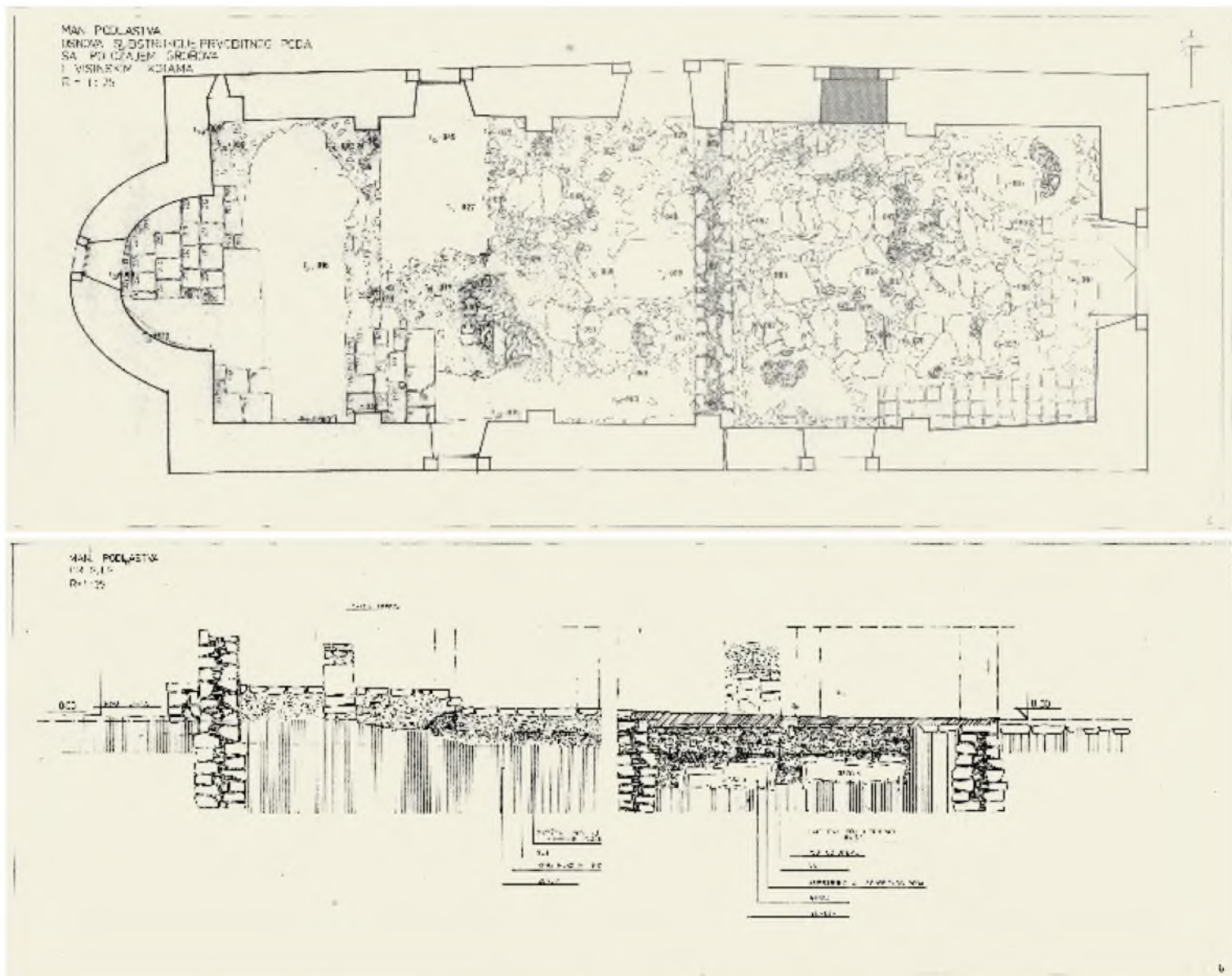
Велики број извора живе воде омогућили су му идеалне услове за насељавање још од раног бронзаног доба, што су и потврдила два можда најзначајнија тумула овог периода у нашој регији, Мала и Велика Груда. Не без разлога, сматра се да је управо на овом простору постојао антички Акрувијум (gr. Ακρυϊον, Akruvium), по коме је Грбаљ највјероватније добио име. Акрувијум наводе антички писци, прво Птоlemeј (II 16, 5), и Плиније Старији (III 144), док Ливије (45, 26, 15) спомиње само његове становнике Агравонитае. А. Мајер је дошао до закључка да је пострадао током историје од „страних народа“, јер га више не спомиње Равенски Географ. Град Акрувијум је потврђен и епиграфски наиме на једном натпису се помиње *Fl(favio) Urso do(mo) Agr(uvio)* (CIL. III 13829) из Доклеје.⁵⁴

Археолошка наука је последњих деценија вршила систематска рекогносцирања и ископавања Грбља и околине, што је увелико омогућило да се обогате сазнања о античком и касноантичком животу на овим просторима.⁵⁵ Међу значајнијим

⁵³ Ј. Мартиновић, В. Ковачевић, Археолошка карта Грбља 27- 31, М. Милинковић Прилог археолошкој карти Грбља: Неки резултати сондажног рекогносцирања 2000. године, 31-55; Ч. Марковић, Резултати археолошких истраживања, Манастира Подластве, 55- 69; М. Врзић, Прилог проучавању античких путева и комуникација на територији Јужне обале Боке Которске са краћим освртом на убицање Акрувијума, 69, у: Зборник радова са научног скупа „Грбаљ кроз вјекове“ Грбаљ и Котор, 11-13. октобра 2001. године.

⁵⁴ А. Mayer, Catarsensia, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ; vol. 1, Zagreb 1954.

⁵⁵ Радови на рекогносцирању Грбља током 2000. организовани су по свим кнежинама (петоселицама), док су Бигова и непосредна околина овог мјеста уживала засебан третман. Током истраживања евидентирано је 204 локалитета гомила/тумула, црква, насеобинских налаза и др.: М. Милинковић, Прилог археолошкој... 33.

Основа и пресјек цркве у Подлашци са урштаним мозаиком *in situ*, цртеж Тање Мијовић

открићима установљени у остаци античке архитектуре у Орашћу испод цркве Светог Стефана у Врановићима, антички зидови непознатог здања на Гомилици и Брдиштима, огроман антички и средњовјековни комплекс на Превлаци Светог архангела Михаила⁵⁶, материјалне остатке на острву Светог Гаврила (Свети Марко, Стратиоти), зидове и керамику на локалитету Мирине у Сутвари и легендарним насељима Кретинград у Радансвићима и Шебеград у Ластви, налазе мозаика виле рустика или, такође, ранохришћанске базилике у Кавчу, на домак Грбаљског поља итд.

статке једне ранохришћанске цркве пронашао је Младен Црногорчевић у атару села Кримо-

вице у Доњем Грбљу. Наиме, на простору рта Платамуни налази се црква Светог Андрије, највјероватније из касног средњег вијека или рецентнија. Црногорчевић је описао да је под ове цркве једним дијелом прекривен мозаиком, и да су остаци мозаика пронађени и на простору иза апсиде. Млађа црква је, по основним карактеристикама, једнобродна грађевина са полукружном апсидом на источној страни, и по габаритима не припада старијем ранохришћанском храму, од којег су се очували трагови некадашњег мозаичког пода, састављеног од ружичастих и бијелих камених коцкица, без посебног мотива. На одређеној површини под је био од камених плоча преко којих је установљена гареж,

⁵⁶ Ч. Марковић, Археолошка истраживања Манастира Посластве, 55-69.

Десно: Мозаик *in situ* у манастиру Подластва

Пртеж мозаика, аутор Тања Мијовић

са повећаном концентрацијом у западном дијелу. Остаци старијих зидова цркве, изгађени у алтернацији камена и опеке, пронађени су испод темља млађег храма. Такође, откривена су четири плитко укопана гроба оријентисана сјевер-југ или исток-запад. Грбови су били ограђени ломљеним каменим плочама. У њима је било сахрањено укупно 12 покојника различитог пола и узраста и без посебних гробних прилога, ако се изузме једно кремено сјечиво. Готово исти тип гробница је констатован током истраживања цркве Пресвете Богородице у Подластви (види доље). Од покретног археолошког материјала у Кримиовици је откривена извјесна количина касноантичке керамике.

Археолошким рекогносцирањем Грбља евидентно је укупно 57 храмова, уз могућност постојања још неких цркава, овај огроман број неистражених храмова говори о томе колико је Грбљ имао снажно хришћанско упориште, још од првих ранохришћанских грађевина. Ове цркве су опслуживали вјерници који су живјели можда у традицији познатом Кретинограду у Пријерадима (околина цркве Св. Недеље), или Миринама у Сутвари. У порти цркве Свете Недеље пронађени су крупни комади пода од опека утопљених у малтер у распореду „рибље кости“ и уломци керамике, што вјероватно представља дио неистражене виле рустика. Још једна индиција о постојању касноантичке виле рустика или ранохришћанске базилике

констатована је у Кубасима, на локалитету Дуга њива. Овдје су пронађени остаци мозаика који према начину израде одговара оном из Подластве.

Откриће ранохришћанских остатака испод цркве Пресвете Богородице у Подластви представља прворазредни догађај у ранохришћанској археологији на овим просторима. Иако је број материјалних остатака прилично скроман, средњовјековни центар духовности Грбља добио је још једну духовну вертикалу која га је везала дубоко за темеље хришћанства. Такав, наизглед неочекивани археолошки догађај, гдје се на мјесту чије се оснивање по трцидији приписивало цару Душану 1350, добио је још већи значај. Међутим, оно што се након тога није могло схватити, у научном смислу, долази после питања: „зашто се са истраживањима није наставило“, односно због чега се број података о овом древном храму није увећао истраживањем цијеле манастирске порте и свих манастирских конака? Иако то питање излази из теме овог рада, ми смо га морали поставити из разлога што бисмо данас, да се истраживање наставило, имали много више више археолошких података, а према аутору ових редова и података о постојању Душанове задужбине, а можда и о постојању неке цркве која се веже за предроманички или романички период.

Истраживања Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу, која је 1984. године водио Чедомир Марковић, имала су за „циљ прикупљање података о времену настанка цркве и њеном каснијем развоју, како би се при њеној обнови примијенила адекватна рјешења и избјегле све евентуалне импровизације. Из оних разлога истраживања су имала сондажни карактер, што је значило да су имала и ограничен обим и ограничена средства, тако да и добијени резултати нису у потпуности разријешили све постојеће дилеме, већ су неке остале да се рјешавају у другим приликама“.⁵⁷ Из овога, али и из низа других разлога, ми ћемо се у овом кратком пресјеку најважнијих археолошких података постигнутих током истраживања водити чињеницама које су и објављене у резултатима истраживања 2005. године, како би извели нека запажања везана за ово откриће.

Први наговјештаји старијих слојева током ископавања дошли су открићем старијег пода од танких опека квадратног облика величине 24 x 24 x 4 cm, сложених у правилне хоризонталне редове. Касније ће се

⁵⁷ Исти, 60.

*Импресии камен који се чува у Будви,
нађен на триконхосу, 5-6 вијек*

испоставити да су ове плоче склоњене из простора гдје је била баптисмална писцина од које је обликован један дио саме четворлисне писцине. Одређене измјене на црквеном објекту из данашњег доба услиједиле су приликом затварања два широка лучна прозора, која су некада освјетљавала припрату старије фазе цркве. Прозори одговарају нивоу пода наоса и припрете, фазе из 15. вијека, а који је био формиран знатно ниже. Субструкцију пода, који према архитектонским пропорцијама одговара нивоу прозорских отвора, чинио је дебео слој шута, чија је дебљина достизала и до 0,48 м. Марковић је мишљења да се ради о субструкцији првобитног пода, што би истовремено значило да су прозори припадали некој грађевини чији је првобитни под, од којег се сачувала само супструкција, лежао дубоко испод касније формираног пода од опека.⁵⁸

Током ископавања откривено је једанаест гробова, од којих је „седам укопано у простор припрате, два у наос и два уз сјеверни зид припрате са спољашње стране. Грбови укопани у припрати лежали су на различитим дубинама које су се кретале између 0,47 м и 0,83 м. Укопавање је извршено у два реда. Један ред, који се састојао од три гроба, захватао је источни дио припрате, док је други са четири укопана гроба, захватао западни дио припрате. Оба реда гробова пружала су се у правцу сјевер - југ, са релативно малим међусобним одстојањима, која су понекад износила једва 10-15 цм.“⁵⁹ Током уклањања шута пронађено је неколико фрагмената мозаика са теселама од бијелог, сивог и црног камена и комада ћерамиде. Одређени фрагменти мозаика лежали су у основи супструкције

првобитне ранохришћанске основе за мозаик. У наосу је, у истом нивоу као и у припрати, основа мозаичког тепиха, сачињена од ломљеног камена и кречног малтера. Најзначајнији налаз у овом дијелу је велики комад мозаика у средишњем дијелу наоса, ближе сјеверном зиду. Ради се о релативно већем, на више мјеста изломљеном фрагменту мозаика, који је, судећи по распореду орнамената и чврстој вези са подлогом, лежао *in situ*. Просјечна дебљина подлоге износила је око 0,35 м и састојала се од грубљег слоја начињеног од крупнијег, ломљеног камена, преко којег је лежао дебљи слој кречног малтера за изравнање.

Поменути фрагменти мозаика који су лежали у наосу цркве рађени су од крупнијих, релативно грубо сјечених тесера са неравним странама, тако да се између сложених коцкица јавља релативно широка фуга. За израду мозаика коришћене су коцкице бијелог, сивог, црног и црвеног камена, гдје је бијела боја служила као основа.⁶⁰

Сим мозаичног пода, који без одређене хришћанске иконографије и препознатљивости и не би могао да послужи као егзактни доказ постојања ранохришћанског храма, пронађена је четворолисна баптисмална писцина и препознатљива ранохришћанска камена платстика, украшена рељефним приказима крста и цвијета. „Оба фрагмента су начињена од бјеличастог, релативно меког кречњака и оба посједују исте, у плитком рељефу рустично изведене украсе. На једној страни, могуће главној, приказан је низ крстова уоквирених пластичним круговима који се међусобно додирују, док је на другој страни, могуће задњој, приказан низ цвјетова, такође у пластичним круговима међусобно спојених. Цвјетови су формирани од четири правилно изведене и симетрично постављене латике. Оба фрагмента су са по једне дужице стране вишеструко профилисана.“⁶¹

Крстообразна, или четворолисна писцина је откопана са јужне стране цркве, на простору који се протеже између јужног зида цркве и сјеверног зида конака, дјелимично подвучена испод зида конака, односно испод каменог прага који је припадао сјеверном улазу у конак. Писцина се налази нешто височије у односу на пронађену основу мозаика у наосу. Као што је казано, за њено формирање коришћена је квадратна подна опека, црквенкасте боје, која је употребљена за павиментисање

⁵⁸ Исти, 62.

⁵⁹ Исти, 62.

⁶⁰ Исти, 63.

⁶¹ Исти, 63.

последње фазе припрате, што значи да је тада уклоњена из баптисманалног простора и пренесена у данашњу припрату. Ова чињеница је чудна, с обзиром на то да се баптисманални простори павиментишу мозаиком. Да ли се ради о двије одвојене фазе, односно, да ли је баптисманални простор додат касније? „Писцина има крстообразну форму са четири једнаке полукружне конхе, које дају облик правилног четворолиста. Величина писцине, односно удаљеност од шјеме на до шјеме конхе износи 1,50 м, а дубина 0,72 м од површине шла, што је довољно простора за крштавање одраслих особа поливањем. Израђена је од прилесаног камена и квадратне оцеле величине 24x24 цм и дебљине 4 цм, ушопљене у кречни малтер. Унутрашње стране и дно покривени су дебелим слојем кречног малтера измијешаног са шупцем цимом. Четири полукружне конхе дају унутрашњем простору писцине облик правилног четворолиста. Лоша очуваност, посебно торњев дијела, показује да је писцина временом претрпијела знатна оштећења, тако да се не може утврдити њен изворни облик. Нема никаквих трагова цијеви за одвод воде нити канала за одвод воде, већ се прањење писцине након крштења обављало ручно“⁶²

Током истраживања, откривен је један фрагмент зида у сонди отвореној са спољашње стране апсиде цркве. Ради се о мањем фрагменту широког, масивног зида, који се подвлачи испод сјеверног зида данашње грађевине, грађеног од тесаних камених блокова уз употребу хигроскопског малтера. Начином градње, масивношћу и посебно употребом специјалног малтера, овај фрагмент зида би могао припадати управо оној грађевини која је вјероватно постојала непосредно прије грађевине из XV вијека. Зато није на одмет помнути предање да је црква настала 1350. године за вријеме владавине цара Душана.⁶³ Немамо потврда о томе како је ова грађевина изгледала и да ли је саграђена у 14. вијеку или је старија, што се чини логичнијим јер је хијатус између 6. вијека када се датује првобитна ранохришћанска базилика и 14. вијека превелик, посебно ако се узму у обзир аналогја дуж цијеле обале (Бар, Будва, Котор, Превлака итд), гдје на мјесту старијих ранохришћанских храмова увијек постоје фазе које се могу предидјелити у 9-11. вијек. Разматрајући крстионицу, Ђ. Јанковић је је предочио могућност њеног млађег датовања, у 9. вијек правилно наглашавајући да је накнадно,

са сјеверне стране цркве, а донекле испод двора (претпоставио је да је ово двор цара Душана), откривен плочник и у њему базен крстионице четворолисне основе.⁶⁴ Такође, према положају цркве на брдашцу, који подсјећа на положај цркве Студенице Хвостанске, он претпоставља да је овдје постојао важан манастир у 6. вијеку. Напомињући да базени и крстионица четворолисне основе нијесу ријетки у 6. стољећу, он наводи да их има и касније, нпр. у Плиски у базилици хана Бориса Михаила, у сјеверном броду постоји такав базен у веома сличном плочнику, те би се крстионица из Подластве могла датовати у 9. вијек. У Чипуљићу код Бугојна је зграда крстионице такве основе, док се неке такве датују у 11. вијек, као у Гамзиграду.⁶⁵

Што се тиче крстионица оваквог облика мора се казати да оне нису толико честе у сјеверном Илирикуму. Шта више, откривене су само на једном мјесту, у Градцу код Лепенице, западно од Сарајева гдје су сјеверозапаном дијелу нартекса константоване двије четворолисне писцине. Старија је била већа, а димензије млађе писцине су смањене ради крштавања дјеце. У крстионицу се улазило са терасе на сјеверу, а јужна врата су је повезивала са сусједном просторијом. Од кулних објеката на Градцу прво је подигнут римски пагански храм посвећен Силвану, затим ранохришћанска базилика са писцином за крштавање одраслих која је у последњој фази претворена у писцину за крштавање дјеце.⁶⁶ Сличне писцине постоје у Дабравини, гдје је сјеверно од наоса била писцина споља крстообразна, а унутра у облику четворолиста, са два степеника којима се силазило у зденац. Друга, нешто дубља, са три степеника, али споља овална док је изнутра четворлисна, пронађена је у Клобуку, у просторији смјештеној сјеверно од наоса.⁶⁷

Према садашњој подјели, баптисманалне писцине можемо сврстати у: квадратне, овалне, кружне, елипсоидне, у облику грчког крста, у облику латинског крста и крстообразне. На простору провинције Превалис пронађене су двије крстообразне, у крстионици триконхалне цркве у Дољанима, на

⁶⁴ Исти, 66.

⁶⁵ Ђ. Јанковић, Српско Поморје... 138,139.

⁶⁶ V. Skarić, Altertümer von Gradac in der Lepenica (Bosnien), GZM XLIV, Sarajevo 1932, 1-14; Irena Cvijanović, Ранохришћанске крстионице Јустинијанове епохе (227-565), Early Christian Baptisteries of the Justinian Epoch (527-565), Историјски часопис Књ. LI, 2004, Београд, 21-43.

⁶⁷ D. Basler, Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972, 78-90.

⁶² Исти, 64

⁶³ Исти, 65

Мозаик поликонхалне цркве, 5-6 вијек

Златици (6. вијек) и у цркви Свете Марије од Ријеке, у фази базилике из 6. вијека. Једна кружна је пронађена у крстионици цркве унутар утврђења на Ђутези, док је једна квадратна откопана у цркви на Мартинића Градини (преовладава мишљење да су Мартинићи, без изузетка црква из 9. вијека, премда би ова фаза могла бити старија).

Што се тиче остатака камене пластике, они су слични налазима из будванске базилике. Ријеч је о уломцима парапетних плоча, те се из тог разлога може претпоставити да се овдје радило о тробродној базилици јер су парапетне плоче углавном у функцији овакве архитектонске схеме. Најближи примјер је ранохришћанска базилика у Будви. Знајући да се ради само о два фрагмента, а како просјечна базилика има и по десетак парапетних плоча, онда са коначним закључцима морамо бити опрезни, шта више ако смо свјесни чињенице да постоји велики неоткривени простор сјеверно од данашње цркве, који може ријешити питање њеног изгледа. У резултатима истраживања нису дати подаци о томе да ли испод зидова данашњег храма Пресвете Богородице постоје старији фундаменти објекта из 6. стољећа, али, уколико претпоставимо да црква из 15. вијека, тј. она обновљена у 17. вијеку, прати диспозицију једнобродне лонгитудиналне цркве ранохришћанског периода, каква је црква на Великом Пијеску, Шипковој Главици, или оне даље, у утврђењима Бољетин и Нови Градац итд, онда бисмо, можда, добили рјешење о њеном првобитном изгледу. Овако, не знајући првобитни архитектонски концепт, приколници смо се термину „ранох-

ришћанска базилика“, иако археолошки, проблем ни наизглед није ријешен.

Марковић је правилно нагласио да је мозаик у Подласви технички и умјетнички веома близак фрагментима пронађених мозаика у основи цркве Светог Теодора/Ђорђа у Старом граду Бару. Чини се као да је иста мајсторска радионица радила ова два мозаика која су датована у 6. вијек. Једина „предност“ фрагмената барских мозаика јесте већи број фрагмената и богатија визуелна артикулација, која се састоји од геометријских симбола, крста грчког типа, плетеница и разних геометријских бордура.⁶⁸

Недалеко од манастира у Миринама у Ластви (Миришта), у имању породице Жељка Живојинова, налазе се остаци поликонхалне цркве, највјероватније мартинијума. Цркву је први описао археолог Илија Пушић, а након њега Павле Мијовић. Наиме он је навео да „на ивици Мрчева поља аутопсијом сагледљивог стања могуће је видјети више одломака керамике, уз читав један комплекс грађевина, расутих на простору од 2 хектара, са квадерима различитог опуса са вратницама, с једним капителом декорисаним вегетабилним мотивом и птицом“.⁶⁹

⁶⁸ Ђ- Бошковић, Стари Бар, Београд, 1962, 11-12.

⁶⁹ I. Pušić, Arheološki lokaliteti i stanje arheološke nauke u Boki Kotorskoj, Boka, 1, Котор, 1969. 17-18; P. Mijović, Ranoхришћански... 69.

Импост капител, 5-6 вијек

Утопсијом садашњег стања, уочава се необичан карактер ове грађевине. Наиме, ријеч је о грађевини која има дубоку апсиду на источној страни, и најмање двије конхе на сјеверној. Конхе су видно призиђиване, и додате накнадно, док је основа пода рађена техником мозаика, о чему свједоче остаци који су у једном периоду пресјечени рецентним каналом. С јужне стране црква није очувана, осим у одређеним траговима, а да ли је било конхи са ове стране не можемо казати ништа без претходног истраживања. Са западне стране очувала се велика апсида која се изгледа надовезује на цркву. Оно што је карактеристично за ову грађевину јесте да је рађена од розикастог камена, идентичног геолошког својства као и вила рустика на Миришћима у Петровцу. То су уски, једва притесани квадери утопљени у сочни малтер, чији је пијесак вађен са плаже Јаз. На појединим мјестима се додају комади црвенкасте опеке, у циљу изравњавања и попуњавања рупа. Могуће је да је на овом простору постојала античка грађевина (пронађен је дио мањег жртвеника), која је претворена у цркву, а да су током извјесног периода додаване конхе, или апсиде које су имале сепулхрални карактер. То би значило да су старији гробови, могуће мартирејуми, ограђени екседрама, као што је то случај у Марусинцу. На источној конхи се распознаје прозор, који би могао да буде прозор олтара, али и отвор за *fenestela confessionis*.

Западна конха је много већа, али се не може казати ништа о томе у каквој је вези са ткивом овог објекта. Претостављамо да је додата касније, али без истраживања, понављамо, не може се казати ништа одређеније. Основа двије сјеверне конхе је павиментисана мозаиком, који по својим морфолошким особинама одговара мозаику базилике у Будви. За раз-

Импост капител, 5-6 вијек

лику од полихромије тесела у основи цркве у Подлашћу, која је много богатија (црвене, плаве, бијеле, сиве теселе), овај мозаик је рађен једноставније, од бијелих и сивкасто-плавих коцкица, а линеарно се употпуњује и са окер-жутих теселама. Нажалост, не можемо да знамо каква је ликовна концепција и симболика овог мозаика, али је техника веома слична остацима музивног пода у базилици Будве. Уколико су наше претпоставке тачне, а то ће се видјети из будућих истраживања, ради се о изузетно важном светилишту, које је конхама, а забиљежено их је четири, оградило простор за сахрањивање неких веома важних личности, могуће мученика страдалих у 4. вијеку. Да је ријеч о велелепној цркви доказује и камена пластика, неки за сада нама непознати комади подне или зидне опеке у којима су уметнуте теселе, на једном комаду плукружног цртежа. Пронађени су и уломци амфора 4-6. вијека.

Један капител са овог мјеста се данас чува у депоу Музеја у Будви, међу ранохришћанским уломцима. Ријеч је о импост капителу рађеном од кречњака који је са све четири стране украшен једнаким мотивом у плитком рељефу. Украшен је мотивима листа винове лозе у центру, витицама лозе која носи грозд којег кљуца голубица.⁷⁰ Један ранохришћански капител, украшен са низом од осам палмета чува се у которском лапидаријуму и упоредив је са неколико истих комада који су остали на локлитету, и чини цјелину са три или четири капитета укрешена палметама. Откривен је вјероватно током старијих рекогносцирања јужне обале Боке Которске. Ликовност, иконографија и морфолош-

⁷⁰ М. Zornija, G. Pajović, *Ranokršćanski kapiteli iz Lastve Grbaljske - preliminarna zapazanja*, Nova antička Duklja VIII, 1977, Подгорица.

База стуба, 5-6 вијек

ке карактеристике уопште су готово идентичне са капителом из депоа Будванског музеја, и може се казати да припада налазима са триконхоса у Подлашћу.⁷¹

Од осталих налаза секундарне камене пластике, који по морфолошким карактеристикама припадају триконосу из Мирна, издвојимо оне који се данас чувају у дворишту приватне куће, у близини манастира. То су: двије базе стубова са широким четвртастим плинтама, двостепено профилисаног трохилуса и са нешто издуженијим, скоро чашастим торусом; импост капител, чије су површине украшене вегетабилним мотивима винове лозе, птицама, грождем, као примјер из Будванског музеја; затим још један или два дијела импост капитела, засјечених страна, са украсом у виду развијених, једноставно клесаних листова палмета; добро очувани тордирани стубић олтарске преграде, профилисаних завршетака. Откопани налази се датирају у 5-6. вијек, и припадају салонитанском радионичком кругу.⁷²

У причи о раном хришћанству Грбља, која се завршава поликонхосом у самој Ластви Грбљаској, не можемо да не наведемо једно запажање. Наиме, нас ова позиција ранохришћанске базилике веома подсећа на позицију триконхоса и базилике у Дољанима, затим базилике и крстообразне фунерарне цркве у Доклеји, уколико претпоставимо да је крстообразна црква такође из ранохришћанског доба, у шта не треба сумњати.⁷³ На тај начин

⁷¹ Исти, 161-177.

⁷² За предмете по наведеном реду видјети аналогije у: Salona 1, V.a.13, 14; VI . b. 11: XIX, V. b. 11, V. b. 6: XX, IX.c.1.)

⁷³ Ми смо у овом раду изнијели мишљење да крстообразна црква у ансамблу ранохришћанских базилика у До-

База стуба и стубић олтарске преграде (десно), 5-6 вијек

бисмо добили сличну ситуацију као код неких много познатијих цркава на Сјеверном Јадрану, али и у другим областима, гдје базилика и триконхос чине органско ткиво. Најпознатији примјери у Конкордију Сађитарии (Concordia Sagitaria)⁷⁴ гдје се налази тзв. Апостолска базилика из 4. вијека (Basilica Apostolorum) уз коју је призидаана цела трихора из 4-5. вијека;⁷⁵ у Бетики код Пуле⁷⁶, гдје се триконхос уклопио у постојећу базилику из 5. вијека, затим у комплексу Еуфразијеве базилике у Поречу, гробна меморија тролисног облика приграђена је крајем 6. или почетком 7. вијека. Најпознатији примјер овакве повезаности, триконхоса и базилике налазимо у Тебеси⁷⁷ гдје је грађевина централног плана у облику тролиста била повезана са базиликом, а обје се налазе у пространом манастирском дворишту, што треба претпоставити у сва три случаја на простору провинције Превалис.

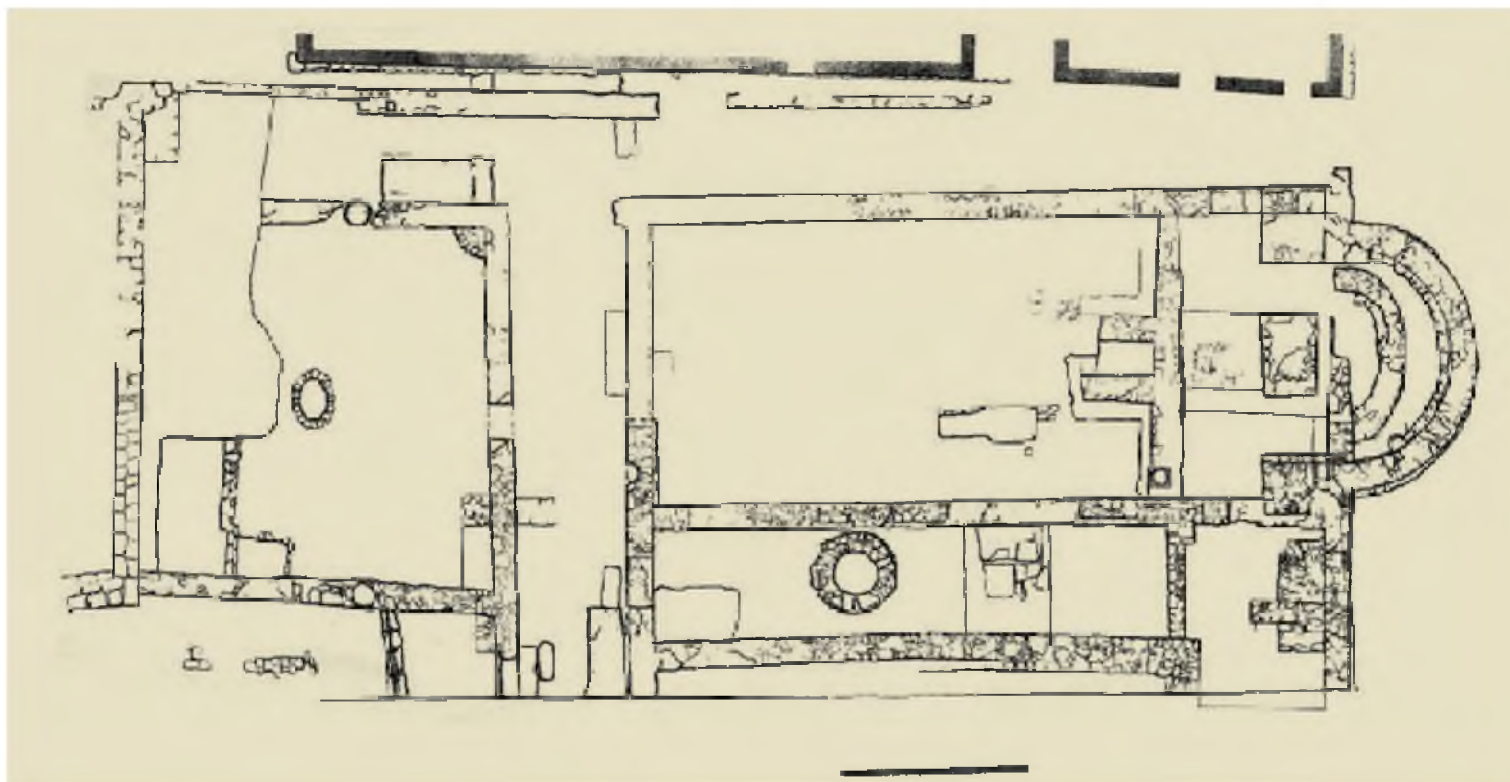
клеји (А и Б) потиче из 6. стољећа.

⁷⁴ L. Bertacchi, Architettura e mosaico, Da Aquileia a Venezia, Milano 1980, 99-336, 310.

⁷⁵ B. Marušić, Kasnoantička i ranobizantska Pula, Arheološki muzej Istre, Pula 1967.

⁷⁶ M. Prelog, Eufrazijeva bazilika u Poreču, Grafički zavod Hrvatske i ostali udruženi izdavači, Zagreb 1986.

⁷⁷ N. Cambi, Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 24. Zadar, 33-59.

БУДВА

Остаци базилике у Будви, цртеж

О античкој легенди, Будву је основао тебаски краљ Кадмо, који је слиједећи савјете Делфског пророчанства сградио град онамо гдје се зауставе његови бикови (ΒΟΥΘΕ) што је забиљежено у једном дијелу Филона, кога је пренио Стефан Византинац у 6. стољећу. Као један од најстаријих градова заједно са Улцињем, град је по први пут поменут од стране Софокла у 5 вијеку, који га убицира отприлике у близини извора ријеке Дрине⁷⁸, а после тога у главама XXIV XXV Peripulus-a (*maris ad litora habitua Europae et Asie Libie etc*), Pseudo Skilax-a, који је настао половином 4. стољећа прије Христа.⁷⁹ Он описује да пловидба од емпориона Будве до Епидамноса траје дан и ноћ, зато што је дистанца између њих 81 наутичку миљу, док путовање копном траје три дана. Наутичке координате су потврђене и од Птолемеја, који такође помиње Будву, позиционирану 45° степени источне дужине и 41 сјеверне.⁸⁰ Плиније нас обавјештава да Будва постаје *Opidum civium Romanorum* 168. године.⁸¹ На Појтингеровој табли је обиљежена као Бутуа

док се у „Хијерокловом *Sinekdamu*“ из првих година Јустинијанове владе не помиње међу градовима Превалиса; помињу се само Скадар, Љеш и Доклеа.⁸²

Остаци зупчастог бедема из 5-6. вијека могу се и данас разазнати, иако је било вишедеценијских преправки и бројних девастирања. Макар једна од четири полукружне куле које су чувале улазе са сјевера и запада је из тога времена, премда су истраживања по овом питању ишла веома плитко, и још се нисмо усудили казати када је дошло до преправки бедема у вријеме цара Јустинијана (527-565) или можда, прије, за вријеме цара Анастасија (418-515) за кога знамо да је започео и великим дијелом завршио утврђивање Драча, свог родног града.

Будванска палеовизантијска базилика са трансептом била је за то вријеме велелепна грађевина са веома ангажованим декоративним украсима, мермерним релефима и подним мозаиком изузетног квалитета. Истраживањима 80-тих установљено је да је имала по четири мермерна стуба који су одвајали средишњи од бочних бродова. Такође, још по један стуб по средини одвајао је пастофорије од олтарског простора окренутог према истоку. У апсиди су пронађени остаци зидане структуре у виду банка, која прати њен полукружни облик. Претпоставља

⁷⁸ М. Гарашанин, Црна Гора у доба Римског Царства (до оснивања провинције Превалис), Ист. Ц.Г. I, Титоград 1967, 144.

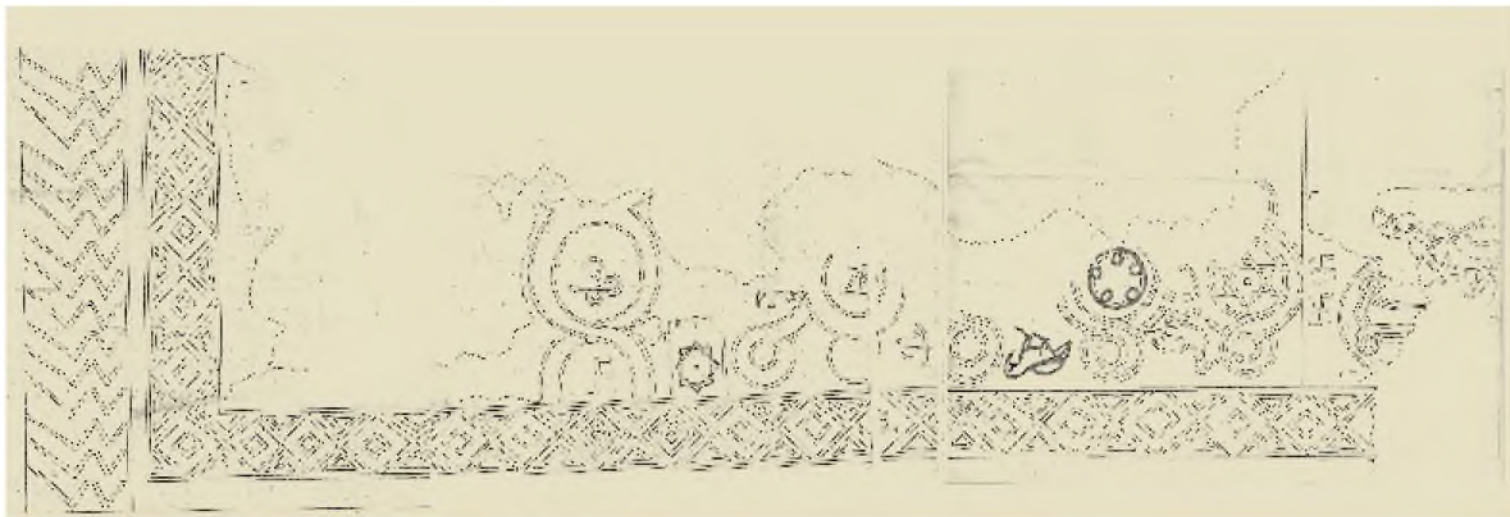
⁷⁹ Scylaci Carzandensis Peripulus, XXIV, XXV

⁸⁰ Ptolomeus, Geografia, lib.II. tav. V

⁸¹ Plinius, Naturalis Historia III, 144

⁸² Honingmann, Le Synékdemos s'Hiéroclés et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Bruxelles 1939, 20.

Мозаик у будванској базилици, цртеж

се да је овај зид имао функцију субселије, што би овој цркви потврдило њен епископски значај, али се према тренутно сагледљивом не може тачно закључити из које је фазе. Бродови ове релативно велике базилике били су подијељени парапетним плочама, украшеним са обје стране, док је црква у наставку имала простран атријум са портиком. У средини јужног брода се налазио бунар у којем су пронађени комади амфора из периода 6. и 7. вијека.

Веома значајан налаз током истраживања је дио очуваног мозаичног пода у средишњем броду, рађен од бијелих, плавих и црвенкастих тесела. Будвански мозаик се умногоме разликује од мозаика из манастира Подластве, како због начина израде тако и по избору орнамената, док је по техничким карактеристикама веома сличан мозаику поликонхалне цркве у Миринама. Један комад је пронађен у олтару из часне трпезе, уз приздана постоља сједишта⁸³ док је највећи дио пронађен у сјеверозападном углу, и дуж сјеверне стране главног брода. Ивичне бодуре су испуњене ромбовима и троугловима или изломљеним линијама. Средишње поље испуњено је кружним парапетом допуњеним у круговима и у међупросторима монограмима, свастикама, птицама, попречно преклопљеним троугловима, дијагонално преклопљеним квадратима, итд. Постоје дјелови још три дјелимично сачувана монограма; један је састављен око слова N на које је надовезано Е. Њих је било најмање 6 са сјеверне стране.⁸⁴ Остала орнаментика је била у духу препознатљиве ранохришћанске симболике затворене у интерколумније, а мозаични тепих оживљавају зооморфни

Мозаик у будванској базилици

прикази који о свему судећи приказују копнену, али можда и маринску хришћанску иконографију тога времена у комбинацији са геометријским симболима. Такви примјери су веома чести, и налазимо их на великим мозаичким предствама базилика у Амфиполису, Акрини, Едеси, Херакелји Ликентис, Суводолу, Стобима, Охриду.⁸⁵

Међу пронађеним дјеловима каменог мобилијара налазе се: капители, парапетне плоче, стубићи олтарских преграда, импост капители, базе стубова и стубића различитих профилација.

⁸³ Ђ. Јанковић, Српско Поморје... 29.

⁸⁴ Исти, str. 90, sl. 75, 76, 77.

⁸⁵ Г. Цветковић-Томашевић, Рановизантијски подни мозаици, Дарданија, Македонија, Нови Епир, Београд 1978. 24, сл. 27; 28, сл. 36; 36, сл. 52; 42, сл. 60; 63, сл. 66; 48, сл. 74.

Капител, рађен у техници финог пробоја, 6. вијек

Најраскошнији примјер камене пластике је капител клесан техником финог пробоја, са широко развијеним листовима оштро засјечених режњева акантуса, испреплетаних око цијеле чаше, која је у облику засјечене пирамиде. Један други налаз припада композитним капителима 6. вијека, са коринтским листовима абакуса, повијених страна и стилизованим љиљанима. Углови овог капитела завршавали су се волутама, док је између њих укелсан крст у кругу. Од великог броја фрагмената олтарских преграда препознатљиви су они на којима се уочава хрисмон, или „Христов монограм“, са троугаоним проширењима на крајевима кракова крста и љиљанима у угловима. Оваквих примјера има неколико, и веома је тешко (због фрагментарности) одредити њихову разноврсну симболичну концепцију која се свакако састојала од неколико мотива на једној плочи.

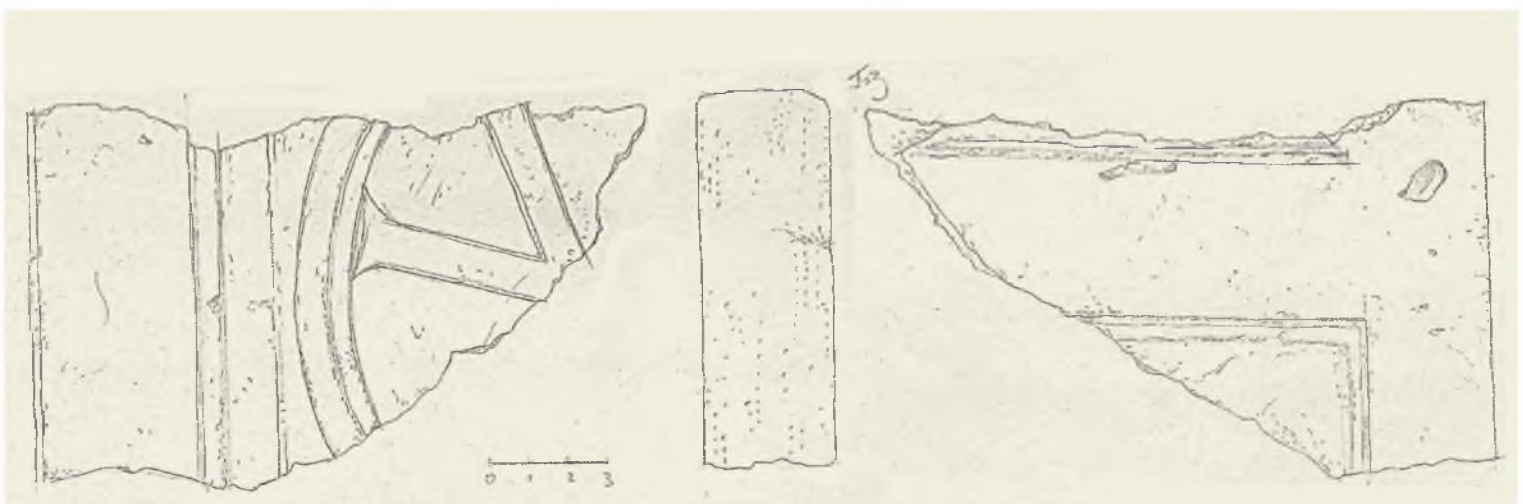
Каталожки, навешћемо најзначајније примјере будванске камене пластике: фрагмент плит-

Капител, са мотивом крста, 6. вијек

ткорелефно клесаног крина, вјероватно са парпетне плоче; 1) фрагмент мермерног капитела, са очуваним одбитком акантусовог листа; 2) фрагмент парпетне плоче са урезаним геометријским мотивом; 3) фрагмент парпетне плоче оивичене плиткорелефном тракастом бордуром. Централни мотив је крак крста са троугаоним завршетком, клесан унутар двоструко профилисаног плиткорелефног круга (хрисмон); мањи капител, чини се правоугаоног облика, без наглашеног абакуса. Централни мотив је лист акантуса јако извучених, оштрих режњева, клесан плитко. Одоздо је одвојен плитким жлијебом који је оивичавао површину стубића на који је био постављен; 4) фрагмент двозоног капитела чашастиг облика од којег је очуван само доњи ред једноставно повијених, „језичастих“ листова, јако израженог пластицитета, али без флоралних детаља. Горњи дио је обијен и непрепознатљив, док је са доње стране равна кружна површина са централним удубљењем који га је оловом спајао

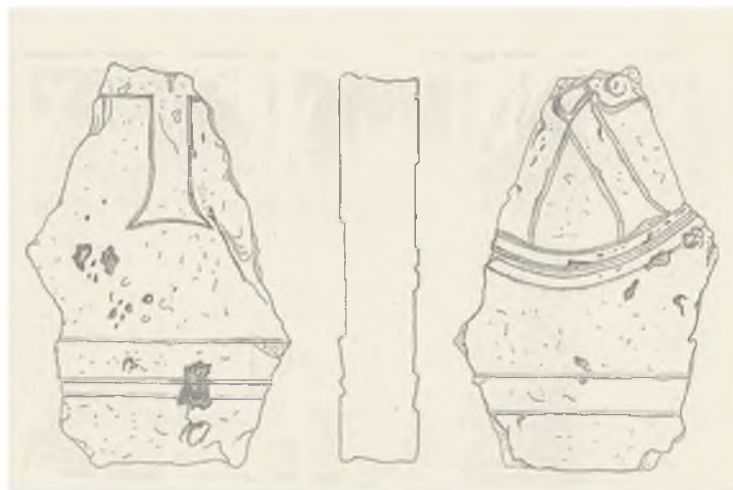
Олтарска преграда са мотивом Христовог монограма, 6. вијек.

Олтарска преграда са мотивом Христовој монограма, 6. вијек.

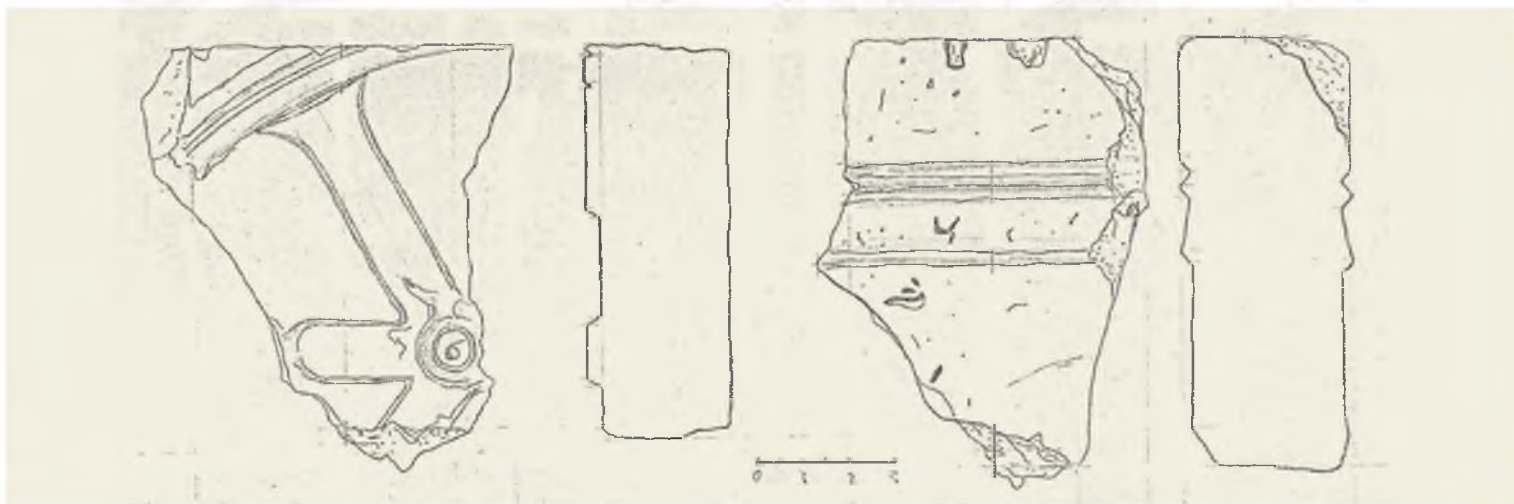
за стуб; 5) фрагмент чашастиг двозоног капитела рађен веома раскошно. У доњој зони је исклесан низ акантусових листова који се додирују својим оштрим режњевима чинећи троугаона удубљења. Изнад сваког контакта аканта исклесан је по један усправан крин. У горњој зони, испод плоче абакуса, у централном дијелу, очуван је један крст „грчког типа“, моделован унутар медаљона. Мотив у другом кружном медаљону није очуван, могуће је да се понавља крст, а могуће је да је уклесан и монограм, што је често међу капителима 5-6 вијека; 6) дио импост капитела са косо засјеченом предњом страном на којој је уклесан крст „грчког типа“, тругаоно проширених кракова. По рубу, крст је профилисан танком, двостепеном траком; 7) фрагмент парпетне плоче са плиткорелефном бордуром унутар које је уклесан двоструко профилисани кружни медаљон са хрисмом у центру. У углу правоугаоника је један разлистати, фино клесани крин, окре-

Олтарска преграда са мотивом Христовој монограма и крста, 6. вијек.

нут према „Христовом монограму“, док је са друге стране, такође, плиткорелефно уклесан крст, од кога се очувао само горњи, тругласто проширени крак; 8) фрагмент парпетне плоче, оивичене плиткорелефном тракастом бордуром. У центру плоче се налази кружни медаљон унутар кога је уклесан хрисмон, тругласто проширених крајева. Са друге стране очувана је тракаста бордура; фрагмент парпетне плоче са дјелимично очуваним централним мотивом хрисмона, унутар двоструко профилисаног кружног медаљона; 9) фрагмент парпетне плоче са дјелимично очуваним крстом у средини, „латинског типа“, и такође карактеристичног тругластог проширења на крајевима. По доњој ивици је тракаста бордура. Са друге стране плоче, у средини, налази се двостепено профилисани кружни медаљон, унутар којег се налази хрисмон (бордура је, такође, профилисана); 10) стубић олтарске преграде са правоугаоним жлијевовима на нас-

Олтарска преграда са мотивом Христовој монограма, 6. вијек.

*Ранохришћанска фибула са двије приљубљене голубице,
4-5. вијек*

прамним странама у које су уметане парпетне плоче. На предњој страни је плиткорелефно уклесан крст веома дугачких вертикалних кракова који се завршавају троугластим прошрењем. На врху квадратно профилисаног стуба је кружна основа, која је држала стубић олтарске преграде; 11) дио греде „епистилиона“ са са плитко уклесаним испреплетеним кружницама између којих су уклесани геометријски мотиви; 12) два прозорска стуба, овалног пресека који на наспрамним странама имају плиткорелефно клесани крст троугластих кракова. Крајеви стубова су одвојени плитком тракастом бордуrom, док се са доње стране још увијек очувао жељезни клин за анкерисање у потпрозорник; 13) угаони капител са равним абакусом и повијеним торусом; 14) дио угаоног капитела скоро квадратног пресека, са плиткорелефно уклесаним крстом по цијелој предњој површини, док је између кракова крста плиткорелефни мотив акантуса; 15) фрагмент парпетне плоче са очуваним дијелом медаљона у којем је највероватније био хрисмон и крином у углу окренут према хрисмону; 16) једноставан, неукрашен импост капител прозорске бифоре, са лежиштем у облику ћириличног слова Г са доње стране за причвршћивање оловом на овално профилисани стубић; 17) тростепено профилисана правоугана база стуба (циборија или прозорског окна?); 18) скоро квадратна база стубића, са круж-

ним лежиштем и перфорацијом у средини за причвршћивање стубића; петостепено профилисана база стубића, са наглашеном квадратном плинтом, два торуса и два плитка трохилуса; тордирани стубић, са профилисаним крајевима, плитким торусима и трохилом, идентичан као примјерак порнађен у Миринама.

Архитектонско рјешење базилике, њене пропорције и симболика савремена епохи у којој је настала, води ка мање или више познатијим аналогијама, како у уквиру саме провинције Далмације и Превалиса, тако и на ширем медитеранском простору у току раног Хришћанства. Много је примјера скоро идентичних архитектонских рјешења, али побројаћемо оне најважније: базилика у Јустинијани Прими (базилика у Доњем граду) и базилике Билису, Арпају, Илиосу, Лехаиону, Коринту-Кранеиону (са приграђеним триконхосом на јужној страни), Дафносији, Неа Анхиалосу, Клапси (с тим што су трансепти полукружни), Никопољу⁸⁶ док је читав ансамбал архитектонске складности, са трансептом, атријумом и помоћним просторијама и ходницима, откопан и у оближњој Салони, као центру Хришћанства на источном Јадрану.

ВЕЛИКИ ПИЈЕСАК

стаци црквеног објекта из 4- 6. вијека откопани су испод магистралног пута који води према Улцињу, у средишњем дијелу увале. То је геоморфолошка цјелина коју затварају два клинasto истурена рта: Мерет са јужне стране, и већа хрид у облику лађе са сјеверне, одвојена од копна неколико десетина метара.⁸⁷ Током археолошких истраживања пронађена су три хронолошки одвојена црквена објекта, који, сваки понаособ, имају више фаза преградњи и дозиђивања. Први и најстарији објекат је добро датован новцима Константина и његових синова, и потиче из прве половине 4. вијека. То је правоугаона грађевина која има три одвојене просторије од којих је средишња поплочана подном опеком, док је под друге двије просторије од малтера. Овај објекат је срушен (остаци пожара у слоју указују на насилно паљење) у другој половини 4. вијека, нашта указују затворе-

⁸⁶ Н. Спремо-Петровић, Пропорцијски односи у базиликама илирске префектуре, Археолошки институт, Београд 1971, 54-57, Т XXVII-XXX, XXXVII.

⁸⁷ М. Загарчин, Ранохришћанска црква на Великом Пијеску, Бар, 2012.

*Основа цркве на Великом Пијеску, са фазама
(4-6. вијек)*

не цјелине датоване новцима. Према археолошким подацима можемо закључити да је ријеч о објекту који је имао посебну намјену, и који није у вези са латифундијским економатом и просторијама за живљење. Од најзначајнијих налаза који су повезани са првобитном грађевином издвојили смо фрагмент авана, пронађеног заједно са новцима прве половине 4. вијека.⁸⁸ Аван је уобичајног овалног облика са четири издужене дршке са страна. Међутим, налаз и не би привукао толико пажње да на рубу једне дршке није урезан крст, што представља један од најранијих уклесаних симбола Хришћанства на нашим просторима. Послије деструкције овог објекта на остацима древнохришћанског ораторијума, са источне стране, у 5. вијеку, додата је велика апсида. На тај начин саграђена је црква, канонски установљеног облика, која је трајала све до 6. вијека. Од западне просторије старије црквене куће направљена је припрата. Средишњи простор првобитног објекта искориштен је као наос, док је у источној просторији изграђен олтар по канонском облику. Половином 6. вијека, на темељима друге фазе, подигнута је „нова црква“. Ова фаза добро је датована новцем цара Јустинијана (527-565). Претходна црква се сужава, али се повећава њена дужина. Припрата и наос остају на истом мјесту, али се олтарски простор помјера. У овој фази зида се дубока апсида, употребом тесаника старије грађевине, а неријетко се користе и рјечни облаци како би се консолидовале неке статички угрожене зидне масе. Међутим, најважније откриће везано за

*Аван са уклесаним крстом, 4-5. вијек (горе)
и прстен са монограмом, 6. вијек*

ову фазу је гробнице у олтару, што је један једини примјер међу ранохришћанским објектима у провинцији Превалис.

Од камене пластике пронађено је само неколико налаза 5-6. вијека, то су: два фрагмента олтарске преграде са мотивом рибе (један је уклесан у чистом бијелом мермеру и осим мотива рибе примјећују се и мотиви винове лозе и грозђа); дјелови часне трпезе, троструко профилисаних ивица и дјелови камених стубића различитих профилација.

Међу металним налазима из слојева 5-6. вијека посебно треба истаћи налаз сребрног женског прстена са танком елипсоидном главом по чијој је горњој површини угравиран монограм, док је са десне стране монограма угравиран крст. Затим бронзани, фино испреплетани ланчић, и куке за вјешање кандила (полиагастрон). Кандила су плавичасте и жућкасто зеленкасте боје са финим участим дршкама. Треба поменути три гвоздена крста: један литијски и два која су стајала на дрвеном олтару.⁸⁹

88 М. Загарчанин, Ранохришћанска.... сл. 23-5

89 Исти, Т4 1-4.

Мозаици из Старог Бара, 5-6. вијек

Стубић олтарске преграде, са мотивима винове лозице, кантароса и птица, 6 вијек

БАР

И још немамо јаку археолошку потврду о почецима урбанизације Бара. Неколико посљедњих открића бацило је ново свијетло на историју и његову палеогенезу⁹⁰, али још увијек недовољно, јер су укупна систематска истраживања обухватила једва неколико процента свога простора. Код античких писаца нема помена о постојању било каквог мјеста на простору данашњег Бара. Име града могло би се препознати код Проконија у 6. вијеку, као Антипаграи.⁹¹ У том имену би се могла наслутити етимологија каснијег Антиварија, града који лежи насупрот апулском Барију. Историјски извори га по први пут помињу у једном списку драчких суфрагана, за вријеме виантијског цара Лава Исауриског (717-741), под именом Антибареос⁹². Ипак, најпоузданији помен о његовој раној историји пружа нам цар писац Константин Порфирогенит у 10. вијеку, који по први пут јасно дефинише његову одбрамбену функцију у оквиру византијске теме Драч.

Ранохришћанска црква у Старом Бару је по традицији била посвећена Светом Теодору.⁹³ До данас је очуван дио јужног зида, мали комад подрађен од камених плоча, и квадратни стубац, озидан од плочастог, притесаног камена, пронађен испод јужног зида млађе цркве Св. Ђорђа. Током ископавања цркве, у шуту, пронађено је врло мало ис-

претураног археолошког материјала: нешто стакла, керамике и метала. Међу пронађеним налазима у овом простору издвојићемо налаз из гроба број 5. То је ливена бронзана фибула у облику голуба, са накнадно пунктираним кружићима, као украсима на спољњој страни фибуле, која се датује према великом броју аналогија у 6. вијек.⁹⁴ Пронађени су комади секундарно постављених ранхришћанских мозаика, правилно поређаних дуж јужног зида старије базилике Светог Теодора, која је по предању страдала у пожару. Од камене пластике најзначајни налази су три капител - стубића, и један стубић олтарске преграде са уклесаним мотивима голуба који кљуцају грожђе и вијугавом витицом лозе са листовима, која израста из кантароса, симбола евхаристије.

У мјесту Томба, недалеко од Старог Бара, на путу према Улцињу, пронађена је ранохришћанска црква која још није откопана, док је поред цркве гробље, са гробовима конструисаним од тегула постављеним на двије воде. Треба истаћи да се контактна област овог дијела града назива Мировица, исте етимологије као низ локалитета на југоисточном Јадрану, а поменућемо само неке: Миришта у Сутомору (површински налази античке керамике), Миришта у Петровцу (римска, касноантичка и рановизантијска вила-манастир ?), Мирине у Ластви (поликонхална црква са мозаиком), Миришта на Жањицама (ранохришћанска базилика). На Мировици се налази ранохришћанско гробље, на коме је пронађен прстен са урезаним хрисмоном.

⁹⁰ F.Baudo, Grandi, E., Bagato, C. Fresia S. The fortifications of Bar-archaeological evidence form gate 112. The archaeology of abandoned town, Sauro Gelichi (ed.), Firenze 2006, 33-82.

⁹¹ В. Поповић, 1988, 206.

⁹² Ђ. Бошковић 1962, 261.

⁹³ Ђ. Бошковић, Стари Бар...11, 12.

⁹⁴ M. Zagorčanin, A contribution to the Study of the Ancient History of the Town: two Fibulae from Stari Bar, A town through the ages, The 2006-2007 archaeological Project in Stari Bar, Firenze, 107-112

Реконструкција Барског триконхос

Триконхос у Бару

БАРСКИ ТРИКОНХОС

1 ецембра мјесеца 1962. године, кустос Поморског музеја у Котору Ј. Мартиновић је започео са отварањем гробова, које су те године открили радници приликом копања канала за водовод на Тополици.⁹⁵ Управо је он дао први опис цркве-претпоставивши да се ради о триконхосу⁹⁶, описавши околности под којима је убицирана једна од најзначајнијих рановизантијских грађевина у провинцији Превалис, „Барски триконхос“. Црква је рађена је од притесаног камена- кречњака и пјешчара, локалне провенијенције, а кориштен је и морски облутак. Вјероватно је зидана у алтернацији камена и опеке, судећи по огромном броју откопане опеке по којој је уочљив слој малтера. Под је на неким мјестима рађен од лиснатих камених плоча. На другим мјестима констатовани су облаци, утопљени у малтер. Темелји су укопани и фундирани у пијеску, а данашња позиција црквених остатака налази се на дубини око 1.80 м испод садашњег нивоа мора.

⁹⁵ Ј. Мартиновић, Извјештај о службеном путу у Бар, Котор, 1962.

⁹⁶ Целе трикохре (cella trichora) су на почетку имале само фунерарну улогу али су неке касније преграђене у сложене саборне храмове. Као тролисти, са апсидама на централном и бочним зидовима, П. Вежић их је подијелио на оне малене у облику тролисте без наоса, понекад са нартексом испред светилишта (Дољани нпр.) док је триконхос израз за дужи и нешто сложенији тип. Иако су сродне, донекле се типолошки разликују. На примјер, цела трихора нема улазну просторију испред травеја међу конхама и у њу се улази непосредно из спољашег простора. Триконхос има дуги улазни крак који води до травеја између конхи: P. Vežić, Dalmatinski trikonhosi, Ars Adriatica 1, Zadar 2011, 27-66.

У сјеверној конхи укопан је пресвођени гроб, рађен од квадратних опека и малтера. У центру доњег дијела постоји „канал“, преко којег су биле положене три кровне тегуле, а преко њих скелет покојника. Све три конхе имају спољње контрафоре, три на источној и по два на сјеверној и јужној страни. Између веће источне и мањих бочних конхи остављен је правоугаони, и јако проширени простор, а између централног дијела и нартекса лонгитудинални брод двапут дужи од презбитеријума. Тродјелни нартекс има са стране два одјељења, протезис и ђаконикон, од којих јужни има облик квадрата. Није сигурно да ли је у сјеверном простору постојала писцина, а исто тако остало је неистражено да ли је постојао одводни канала за воду. Од дозиданих простора, јасног изгледа и конструкције, очувани су су егзонартекс, са звоником извише улазног портика и призидана гробница уз јужни зид, рађена слично као гробница у сјеверној апсиди. Гробницу је окруживао зид неправилног правоугаоног облика који се свакако наслањао на грађевину са јужне стране, па је ова структура имала изглед призидане капеле са ниским кровом.⁹⁷⁽³⁹⁾

д пронађеног каменог мобилијара издвојили бисмо фрагменте капитела, олтараских преграда и часне трпезе. Материјал је прилично уситњен и оно што је прикупљено даје нам само оквирну слику унутрашњег уређења. Најбоље очува-

⁹⁷ M. Zagarčani, Bar ed il suo territorio nell'epoca romana, tardoantica e bizantina: Gelichi, S., Zagarčani, M., 2013. , Storie di una città. Stari Bar tra antichità ed epoca moderna attraverso le ricerche archeologiche, STARI BAR 5., Archeologia - Insegnamento di Archeologia Medievale. Dipartimento di Studi Umanistici. Università Ca' Foscari di Venezia, Firenze, 27-42.

Капител са волутама, 4-6. вијек

ни капител је уједно и најстарији, и припада типу јонско-коринтских капитета, чији се абакус са четири стране завршава волутама, док се у нижој зони налази један ред благо повијених акантусових листова.⁹⁸ Његова доња страна је скоро квадратног облика, као и тијело, па се претпоставља да је био постављен на неком стубцу. Други капител припада времену цара Јустинијана (527-565). Чаша капитета је обла, са плитко клесаним листовима псеудо-акантуса, који су међусобно везани оштрим врховима.⁹⁹ Пронађен је и један импост капител,¹⁰⁰ косо засјечених углове на којима су уклесани стилизовани листови псеудо-палмета, као на импосту из поликонхоса поред манастира Подластва.

Постоје четири врсте плоча, од којих неке припадају часним столовима, неке олтарским преградама или парапетним плочама. Најзначајнији уломак плутеја има уклесану представа рибе, најранијег симбола Христа (ИТΥΣ)¹⁰¹ и неке стилизоване морске мотиве.¹⁰² Очувана су два фрагмента друге, масивне олтарске плоче, на којима се разазнају краци плитко клесаног крста, оивиченог једном, такође, плитко клесаном широком тракастом бордуром. Неки фрагменти камене пластике су плоче часних трпеза. Имају тростепено профилисан оквир и равне површине. Једна олтарска преграда је пронађена у фрагментима, али се на њој

јасно може издвојити веома раширен орнамент који се најчешће јавља на мозаицима, мада није риједак и међу клесаним украсима каменних олтара. Ријеч је о мотиву рибе крљушти. Најближе аналогije имамо у Доклеји (базилика А), затим у Билису, у Албанији, гдје се датирају у 6. вијек,¹⁰³ док су у Салони старији, и припадају 4-5. вијеку.¹⁰⁴

Што се тиче аналогija источно од провинције Далмације, Барском триконхосу највише одговарају: триконхос у Кршумлији, црква Е испод „Царичиног града“ и црква са бочним апсидама код села Клисуре, као и новоткривени триконхос код Звечана. Чињеница да су се триконхалне цркве код Куршумлије, „Царичиног града“ и Клисуре налазиле ван градских зидова наговјештава да се ради о споменицима везаним за фунерарни хришћански култ.¹⁰⁵ У ту групу црквава спадају и цркве у Придраги, Циму и Тепљуку, јер је специфична намјена бочних конхи била у културној функцији. Код Куршумлије гроб је у поду јужне конхе, а зидана гробница је откривена у предјелу јужне конхе цркве Е у Царичином граду.¹⁰⁶ Овакве гробнице су у директној вези са гробницама постављеним у простор екседри полукружне основе, идентификоване у Капљуку, код Рупотине и у Марусинцу у Салони.¹⁰⁷

УЛЦИЊ (OLCINIUM)

Орфировит пише о томе да је Улцињ заједно са Баром и Љешом један од кастела Драчке теме у 10. стољећу. Саграђен је на хриди у илиро-хеленистичком периоду, о чему свједоче остаци циклопских зидова у субструкцији данашње фортификације из времена Млечана и Османлија. По легенди, коју преноси Плиније у својој *Naturalis Historia* град је установљен од Колхиђана, по којима је и добио име од Cholhis, Colcinium, Ulcinium „*Colchinium cictum est, a Colchis conditum*“¹⁰⁸ Апологије са Родоса говори у спјеву *Argonautica*¹⁰⁹ о досељавању Колхиђана у илирске области у 3. вијеку прије Христа, што значи да се Плиније Старији могао послужити податком овог пјесника који је био библиотекар чувене Александријске библиотеке.

¹⁰³ M. Zagarčani, 119-120.

¹⁰⁴ Salona 1, XCM XCI, XC.2, 22, 47, 47.

¹⁰⁵ Ђ. Стричевић, „Баконикон и протезис у ранохришћанским црквама, Старијар IX-X, Београд 1959.

¹⁰⁶ Исти, 192.

¹⁰⁷ Исти, 192.

¹⁰⁸ Plinius, *Naturalis Historiae* III, 114.

¹⁰⁹ Plinius *Naturalis Historiae*, IV, 516

Ранохришћанска уљана лампа, 6. вијек

Уз турску цистијерну током истраживања Ђ. Бошковића и П. Мијовића, откривена је и ранохришћанска гробница, са сачуваним почетком свода. Њен сјеверни зид се наслања на цистијерну и дјелимично се подвлачи испод ње. Приликом ископавања констатовано је да су испод зидова ове гробнице нађене бројне спотије које припадају рановизантијској гробници на свод: коринтски стубови, дјелови парапетних плоча и јонских капитела, као и један импост капител с Христовим монограмом што указује на могућност постојања велике ранохришћанске базилике у самој близини.

На илиро-грчким бедемима подигнуто је средњовјековно утврђење које би могло бити и касноантичко. Поред засвођење гробнице, од раније су позната два гроба уз сјеверозападни бегедем, одвојена танким зидићем и изнутра осликана фрескама – што је уобичајно у ранохришћанским гробницама 4. вијека.¹¹⁰

Најзначајнији покретни налаз из Улциња је изванредно очувана уљана лампа, луцерна, са представом раскошно моделовног крста у средини. Бордура која уоквирује централни приказ крста је у облику риблије крљушти, док је крст „грчког типа“ разуђен, у форми литијског крста са бобичастим украсима на угловима сваког крака. Овај јединствен налаз у провинцији Превалис потиче из 6. вијека, и рађен је на Коринту као имитација сјеверноафричких светилки.¹¹¹

¹¹⁰ Бошковић, Мијовић, Ковачевић, Улцињ.... 5-12.

¹¹¹ F. Curta, Shedding Light on a Murky Matter: Remarks on 6th to Early 7th Century Clay Lamps in the Balkans, *Archaeologia Bulgarica* XX, 3, 2016, 51-116.

СТАРИ УЛЦИЊ

Стари Улцињ (Круче) је малено острвце (дужине око 220 метра и ширине око 100) геолошки одсјечено и удаљено од копна 180 метара, скоро на пола пута између Бара и Улциња. На источној страни се, окренута према копну, налази 44m висока литица са двије поткапине, одакле се терен благо спушта ка сјеверозападу.

Острвце је било опасно зидинама, док се у средини налазила мала црква која је вјероватно подигнута у 6. стољећу да би била обновљена у 9-11. вијеку. Могуће је да је ово био манастир, већ у 6. вијеку. Пронађена је цистјерна за воду, објекат непознате намјене, а у вријеме П. Аполоновича Ровинског постојала је и велика улазна капија у комплекс. За сада горња хронолошка граница, бронзани фолис царава Конастанса II Погоната (641-668) и Константина IV рађен у ковницама Сиракузе. Новац свједочи о томе да се највјероватније насељавањем Срба под Ираклијем око 643. године, овдје привремено угасио манастир, све до 9. вијека, када је поново обновљен.

Дјелимичним рекогносцирањем острва откривено је неколико десетина предмета рановизантијског периода (6. вијек), од којих ћемо овдје навести само неке, то су: копча типа „Сиракуза“, појасна копче типа „Бал-Гота“, једнодјелна бронзана пређица (тип D 20) и оков за каиш; овална бронзана пређица, зоморфна бронзана фибула у облику стилизованог коња, правоугаона бронзана пређица, и два оловна печата са круциформним и инвокативним монограмом.

Први печат је половишно очуван, и на њему се јасно распознаје инвокативни монограм Богородице Теотокос, док је реверс тешко читљив. Грчки натпис је утиснут у три реда, али због оксидације није било могуће разазнати о каквом натпису је ријеч. Други печат, такође, има инвокативни монограм Богородице Тхеотокос, на аверсу док је на реверсу круциформни монограм нечијег личног имена, по свему судећи. Крстолики монограми са словима на краковима крста, појављују се у 6. вијеку и опстају као доминантна форма све до 10. вијека. Тзв „инвокативни монограм“ је веома чест у оквиру круциформних монограма са словима. Може се наћи у двије форме, као Кирие Воети (Господе помози) или Тхетотхоке Воети (Богородице помози). Први се појављује у 6. вијеку и приказан је са орлом уздигнутих крила. Појава „инвокативних

Метални налази са Старог Улциња, 6. вијек.

монограма“ нарочито је порасла током иконокласичног периода.¹¹²

СВАЧ (SUACUM)

Током археолошких радова професора Јанковића 1985. године откопане су двије гробнице са преко 30 сукцесивно сахрањених покојника, и прилично великом количином археолошког материјала који се датира од 6. до 11. вијека.¹¹³ Тада је истражен само један сегмент већег фунерарног објекта који се састоји из три дијела, и захвата површину димензија 10.20 x 9.40 метара, па је током кампање 2012. године одлучено да се истражи-

¹¹² N. Oikonomides, Byzantine lead seals, Dumbarton Oaks Washington 1985, 20.

¹¹³ M. Zagarčanin, Srednjovjekovni grad Svač, Rezultati iskopavanja 2012. godine i nova zapažanja, Nova antička Duklja VIII, Podgorica 2017, 177-235.

Ранохришћанска бронзана фибула, голубица, 6. вијек

вања надовежу на претходна како би се до краја дефинисао цијели објекат, што је и учињено. Ова рановизантијска гробница, са безмало двије просторије и неком врстом атријума, смјештена је на благо уздигнутом заравњеном платоу сјеверо-западно од романоготичке цркве Свете Марије испод које се налази ранохришћанска црква. Објекат је имао уравнио малтерни под и зидове зидане малтером, највеће очуване висине до око 1 м. На западном дијелу од камена су саграђене гробнице од којих је најстарија гробница на свод, истовремена са објектом, да би нешто касније била призидана и правоугаона гробница. Обичај сахрањивања у објектима у 6. вијеку забиљежан је први пут у Драчу.¹¹⁴ На Свачу се понавља исти концепт, па је због њихове историјске повезаности¹¹⁵, и сам ритуал сахрањивања у овако пространим цјелинама, сличним капелама, могуће био исти.

СКАДАР (SCODRA)

Како се Скадар безусловно сматра центром архиепископије у вријеме Јустинијана, ипак у њему још није откривена ранохришћанска базилика. Све од ранохришћанске епохе забиљежено је за сада на једној римској стели, гдје је уклесан двојезични натпис, на грчком и латинском: **DYNAMI•VIVA/ DYNAM ZHSAIC**. Грчки дио натписа показује да је база искоришћена у касној антици, као гробна плоча за жену под именом Dynamia, која

¹¹⁴ F. Tartari, Një varrezë e Mesjetës së hershme në Durrës, Iliria 14/1, Tiranë, 1984, 227-250.

¹¹⁵ M. Zagarčanin, Srednjovjekovni grad Svač...240.

је по свему судећи хришћанка, о чему свједочи формула „нека живи вјечно“, али и палеографски има својства неких касноантичких, хришћанских натписа.¹¹⁶ Двојезични карактер овог текста, иако није изолован примјер у касној антици, једини је овакав у Илирикуму. Он доказује коегзистенцију грчке и латинске културе у времену јаког позиционирања Христовог учења.

И пак, унутар града ми немамо чвршћих ранохришћанских археолошких показатеља, док нам оближњи локалитети свједоче супротно. У селу Лохе, на примјер, на око 30 km од Скадра, пронађена је ранохришћанска базилика, док су у селу Облик, на само пар километара од града откопана два веома добро очувана импост-капитела, који по начину клесања и иконографији, одговарају каменој пластици пронађеној у Дољанима (Златица).¹¹⁷ Опет, као свједочанство јаког хришћанског култа у 5-6. вијеку, испред исторјског музеја у Скадру чува се неколико капитела који би морали припадати ранохришћанској базилици, док је у селу Калдрум пронађена здјела са сценама из Новог Завјета.¹¹⁸

СВЕТИ СЕРГЕЈ И ВАКХ НА БОЈАНИ

Манастир Светог Сергија (Срђ) и Вакха на Бојани налази се на лијевој обали ријеке, неких 6 миља од Скадра и око 18 миља од мора. На мјесту гдје је саграђен, ријека прави велику окуку, па је такав положај можда и пресудно утицао да он вјековима потпуно нестане.

У 19. вијеку је забиљежено да је црква Светог Сергија и Вакха првобитно имала мозаични под. Ово је вјероватно био под базилике из Јустинијановог времена, јер се градња базилике према традицији приписује овом византијском цару. О томе може да свједочи и култ светитеља Сергија и Вакха који потиче из Сирије који је нарочито био распорстањен пред крај 6. вијека, а у Далмацију је и дошао преко Цариграда.

¹¹⁶ P. Dyczek and S. Shpuza, Three years of Albanian-Polish excavations in Scodra, International congress of albanian archaeological studies, Centre for Albanian Studies Institute of Archaeology Proceedings of the International congress of albanian archaeological studies, 65th Anniversary of Albanian Archaeology, 21-22 November, Tirana 2013, 387-399, 393.

¹¹⁷ Hoxha, Schodra... 56.

¹¹⁸ Исти, 56.

Погоричка чаша, 4. вијек

ДОКЛЕЈА (DOCLEA)

Град Доклеја је формиран у вријеме римске династије Флавијеваца, у I вијеку, као „новоподигнути“ град на изванредном геостратешком мјесту, на ушћу двију ријека Мораче и Зете, и треће мање рјечице Ширалије, која се улива у Зету са сјеверне стране. Како је област града Доклеје добило име по племену Доклеатима намеће се закључак да је овај град био средиште жупе поменутог племена. Међутим археолошка истраживања су показала да постоји веома мало археолошких назнака о постојању мјеста прије доласка Римљана у ове крајеве.

 археолошка истраживања Доклеје сежу од краја 19. вијека¹¹⁹, када су откривене једине хришћанске цркве у Доклеји. Тада је југозападно од форума, на удаљености од око стотинак метара, откопан епископски комплекс са кеновијалним цјелинама, означен као базилика А и базилика Б, а откривена је и мања крстообразна црква коју би датовали најкасније у другу половину 6. вијека.

 епископска базилика (А) је имала класичну базиликалну концепцију, са колонадама од по 7 стубова између којих је постојао размак од око 2.7 метара. Апсида, у којој су пронађени синтронос и субселијум била је полигоналног облика, док су уз њу, са страна, фланкиране пастофорије, ђаконикон и протезис. На западној страни имала је нартекс, неправилне трапезоидне основе, који се надовезује на прилично уски пролаз, дужине од око 45 метра, смјештен између ивице источног зида квадратног дворишта (атријума) и западног оградног зида комплекса. На почетку пропиљеја постојало је мало предворје, са два стуба на самом улазу (судећи по очуваним базама), а затим и портал улазног дијела пропиљеја који је водио према цркви, а који је пронађен зазидан. Двориште (атријум) је од цркве одвојено одајама за потребе епископа (можда и манастирске одаје), и са јужне и са сјеверне стране. Под цијеле цркве је био прекривен мозаицима, а констатовано је 6 база за стубове: четири на сјеверној и двије на јужној страни.

 базилика Б¹²⁰, која се сматра најстаријим хришћанским објектом у Доклеји, подигнута је најкасније до половине 5. вијека.¹²¹ Она је по концепцији унутрашњег простора нешто другачија од базилике А. Наиме, пастофорије су са сјеверне и јужне стране фланкиране уз нартекс (као код барског триконхоса), док је апсида на истоку полукружна, за разлику од „епископске базилике“ чија је апсида полигоналног облика.

¹¹⁹ P. Sticotti, Rimski grad Dokleja u Crnoj Gori (u saradnji sa) M. Jelimićem i V. Ivekovićem, izdato od : Piero Sticotti, Beč, izdanje Alfreda Hedlera 1913, reprint 1999, Podgorica : J.A.R Munro, ESQ., M.A, F.S.A; W..F.Anderson ESQ., M.A., J.G. Milne, ESQ., and F. F. Haverfild, ESQ., M.A, F.S.A: „On the Roman town of Doclea in Montenegro“, Archaeologia IV, London, 1896.

¹²⁰ Munro et al, Roman town... 60-61.

¹²¹ D.Vukčević, Todorović, D. Stričević, Duklja kod Titograda, Rimsko naselje, Starinar N.S, VII-VIII (1956-57), Beograd, 1958, 409-410; И. Николајевић-Стојковић, Рановизантијска декоративна пластика у Србији, Македонији и Црној Гори, Београд, 1957, 64-66; D. Sreјović, Doklea kod Titograda, Rimski grad, Starinar N.S, XI, Beograd 1960, 245-246; V. Korać, Doclea kod Titograda, Starinar, N.S, knjiga IX-X (1958-1959), Beograd, 1959

 провинцији Превалис, осим базилика једноставног типа, са по три реда стубаца, као што је она у Бару, посвећена Светом Теодору, и базилика Светог архангела Михаила на Превлаци, издваја се базилика сиријско-антиохијског типа у Докелји (базилика А), са уписаном апсидом, бочним пастофоријама на истоку, са страна, и широким атријумом, као што су базилике у Бехју или Баски, у Сирији, или, као што је базилика Светог Павла у Риму, ван зидина.¹²² Базилика у основи Свете Марије од Ријеке је другачија од свих базилика на простору јужно-једранског приобаља, као што смо видјели она има по дванаест редова стубаца, све три апсиде су полукружне док је крстообразна крстионица са сјеверне стране.

 крстообразна црква са криптом, за коју се углавном сматра да потиче из 9. вијека, је фунерарни објекат из 6. вијека, грађен по узору на мартирijуме 4-5. вијека. Она има правоугаону источну апсиду споља, а полукружну изнутра, док су бочне апсиде плитке и правоугаоне са обје стране. Црква је имала куполу, највјероватније кружног облика. Мали нартекс је био отворен стубовима. Од ранохришћанских комада камене пластике овдје је пронађен изузетно лијеп капител са једном заобљеном плочом украшен „шкољкама“, и натпис на коме се помиње ђакониса Аусонија, вјероватно прва монахиња забиљежена на овим просторима. Овај натпис ђаконисе Аусоније (230 x 25,5 x 40, CIL III 1384.5), гласи: AUSONIA DIAC(ONISS)A PRO VOTO SUO ET FIL/O/RUM SUORUM F(ACIENDUM) CURAVIT.¹²³

 међу последњим ранохришћанским студијама о Доклеји истакли бисмо ревидирана сазнања о стакленом пехару, познатом и као „Подгоричка чаша“.¹²⁴ На основу нових студија дошло се до непобитног закључка да се ова посуда датује у 4. или прву половину 5. вијека. Украшени примјерци с урезаним фигуралним сценама јављају се искључиво у 4. вијеку, често у годинама друге трећине тог вијека.¹²⁵ Здјела у провинцију Превалис није дошла као импорт из великих стакларских центара, већ је на основу низа анализа, и упоређивања непобитно

¹²² I. Stevović, „Early Byzantine Doclea and its citizens: longe ab patriam?“, Ниш и Византија XIV, 128, Сл- 6, 131, сл. 7

¹²³ M. Sanader, O sudjelovanju žena u radu rane Crkve na primjeru jednog epigrafskog spomenika iz Duklje, Nova antička Duklja IV, 2013, 7-19.

¹²⁴ М. Живановић, Преиспитивање чувене подгоричке чаше, Nova antička Duklja VI, Podgorica, 22015, 77-107.

¹²⁵ Исти, 82.

Ранохришћанске засвођене гробнице 4-5. вијек

доказано да је настала у доклејским радионицама стакла. Потврда овог закључка су посљедња истраживања, која су довела до проналаска развијене стакларске радионице, свакако провинцијског типа. „Посуда је откривена у Доклеји одакле је и њен власник/наручилац (уколико је то једна особа). Примијећена је и његова интимна веза с посудом, што несумњиво указује на могућност да је он на неки начин учествовао у обликовању украса (изабрао сцене, помогао око натписа?).”¹²⁶

На Ловиштима је током 1959. године сондажно истраживан дио западне некрополе Доклеје и том приликом је откривено неколико гробова и пар зиданих гробница датованих у 4. и почетак 5. вијека на простору од око 50 м². Важно је истаћи податак да је током изградње пруге, на око 150 метара од капије града, уништен велики број гробова и монументалних гробница. Овдје је пронађено стакло из 4. стољећа, али није утврђено постојање хришћанских налаза. На крају, западно од Ловишта у продужетку се простире недавно истраживана некропола Бјеловине, из 4-5. вијека. Касноантички хоризонт ове некрополе карактеришу монументално зидане гробнице на свод, пљачкане у више наврата а посљедњи пут у II свјетском рату. На основу урезаних крстова на омалтерисаним зидовима, знамо да су у макар двије гробнице били сахрањени хришћани. Да мјесто налаза „Подгоричке чаше“ треба тражити управо овдје, најбоље нас обавјештава Пјеро Стикоти:

Када смо, наиме 1892. посјетили ово мјесто, један деведесетогодишњи сељак по имену Вучуров, испричао нам је да је он на свом земљишту Бјелавине

прије више година, а на једном од бројних земљаних узвишења сличних шумулима, когао гроб за једног Црногорца палог у борби са Турцима, наишао на дубини од једног метра на гробну комору покривену лучном конструкцијом, и када је пробио тај покривач и спустио се у просторију видио један поред другог три скелета. Близу лобање средње скелета лежала је стаклена посуда са фигурама и златним словима, на којој је стајала боца са жутом водом... Боцу је дао свом малом ћешету за итру и оно је брзо разбило, а посуду је продао једном штрвицу за три тудена.¹²⁷ Из исцрпне, ревидиране студије о Подгоричкој чаши М. Живановића јасно се види да је овај немјерљиво важан ранохришћански налаз направљен и пронађен у Доклеји, и то по свему судећи на недавно откопаном лоаклитету Бјеловине. Како су гробови позиционирани заједно са средњовјековном некрополом која је наставила континуитет, логично је претпоставити и постојање веће цркве на овом мјесту, највероватније базилике.

Резултати истраживања на Бјеловодама гдје је радовима руководила археолог Ивана Меденица, и током којих је истражена површина од преко 2000 м², показали су да је на овој локацији вршено сахрањивање у континуитету од касне антике до средњег вијека. Поред преко 80 једноставних средњовјековних гробова без прилога, откривено је и 13 касноантичких гробница међу којима и 4 монументалне, зидане гробнице, засведене полуобличастим сводовима, карактеристичне за период раног хришћанства од 4. до 7. вијека. Гробнице су зидане од притесаног камена ређаног у правилне редове, везаног малтером, а зидови су са

¹²⁶ Исти, 86-88.

¹²⁷ P. Sticotti, Dokleja... nap. 44.

унутрашње стране прекривени дебљим слојем малтера. У гробнице се улазило са западне стране. На источном зиду једне од гробница урезан је крст, док је у малтер на зидовима друге гробнице осим крста са апокалиптичним словима „алфа и омега“ урезана и невјешто изведена представа барке као симбола спасења. У највећој гробници димензија око 5 x 4 x 2 м, пронађени су остаци масивног каменог саркофага, од којег је очувано само дно и фрагменти једне бочне стране. Нажалост, како је локација гробница била јасно видљива због земљаних гомила, или како их мјештани зову „грудица“, које су се временом формирале изнад њих, све гробнице на локалитету су опљачкане и њихови сводови су пробијени у вријеме италијанске окупације, судећи по материјалу из њихове запуне. Због тога у њима нису пронађени богати гробни прилози, иако је то било за претпоставити на основу њиховог изгледа и монументалности. Двије пређице, бронзана и сребрна, и фрагменти стаклених посуда откривених у гробницама омогућавају нам да их оквирно датирамо у 4.- 5. вијек.

Поријекло засведених гробница је источно, и налазимо их у великом броју на Блиском Истоку, Палестини, Сирији, Месопотамији.¹²⁸ У Сирији и Месопотамији у овакве мање подземне гробнице воде степенице, на чијем крају имају улаз са „Христовим монограмом“, као гробница Мидјелеиа и портал маузолеја у Наису, из IV вијека, а постоји и изнад врата у гробници у Јагодин Мали. Ове гробнице су се рашириле на Балкану крајем 3. и почетком 4. вијека. Оне најзначајније се налазе у Солуну, Софији и Салони, гдје су такође, полуобличасто засведене, а на супротној страни од улазних врата имају по једну малу нишу. У Салони су пронађене у гробницама на Маруснцу.¹²⁹ Гробнице засведеног типа најчешће срећемо поред већих урбаних центара, док су оне мање монументалне, пронађене поред, унутар цркава или манастирског комплекса. Такав је случај са Улцињем гдје је пронађена велика засведена гробница импст капител са хрисмоном и грчким словима „алфа и омега“.¹³⁰ Од једне веће цркве - можда базилике - остали су још стубови и импост капители у секундарној употреби у великој средњовјековној цистерни до саме гробнице. И

поред ископавања у њиховој непосредној близини, црква није нађена. У сјеверној конхи Тополичког триконхоса у Бару окопана је мања засвођена гробница рађена од опека, док је засведена гробница рађена од камена призидана и уз јужни зид. Слично је и на Превлаци Светог архангела Михаила, гдје су пронађени остаци руиниране пресведене гробнице са „каналом“, укопане са јужне стране цркве. Унутар затворене култне цјелине правоугаоног облика откопане 1985. и 2012. на Свачу, пронађена је засведена гробница у посебној просторији, затвореној масивним вратима која су изгорела у насилном пожару. Овај тип гробница доспијева на Балкан из два правца, на Јадранску обалу, у провинцију Далмацију и Превалис, директно из Италије преко Нароне, Салоне, Аквилеје и даље креће ка унутрашњости, и из правца Грчке, долином Вардара.¹³¹

ДОЉАНИ - ЗЛАТИЦА

 један од најзначајнијих и за науку најинтересантнијих хришћанских ансамбала на простору Превалиса су Дољани у Подгорици. Налазе се на око 3 км сјеверозападно од римске Доклеје, у дијелу града под именом Златица. Овдје су откопани остаци двије црквене грађевине: једна је тробродна базилика са нартексом, и друга, у облику триконхоса.¹³²

Цркве су оријентисане дужом осовином у правцу запад исток, а незнатна разлика у тој оријентацији је последица прилагођавања терену на коме су подигнуте.¹³³ Базилика је била тробродна грађевина са наглашеним средњим бродом и одговарајућим полукружним завршетком на источној страни. Улаз је у средини западног зида, а из простора нартекса посебно се улази у три брода. Уз сјеверну страну је просторија намијењена сахрањивању у којој је откривен репрезентативан саркофаг.¹³⁴

¹³¹ М. Ракоција, Рановизантијска гробница... 157.

¹³² В. Кораћ, Дољани код Титогарда, ранохришћанска црква, Старица IX-X (1958-1959) 383-386, сл. 1-3; В. Кораћ, 2009, Дољани-Златица-Подгорица, остаци ранохришћанских грађевина, Зограф 33, 1-8; I. Nikolajević-Stojković, La decoration architecturale des églises découvertes a Doljani — Montenegro, Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, (Ravenna, 23-27 settembre 1962), Citta del Vaticano 1965, 457-470; Н. Богосављевић; Манастир Златица код Подгорице, Подгорица, 2001; Ђ. Јанковић 2007, Српско Поморје 7-10. стољећа, Београд, 125.

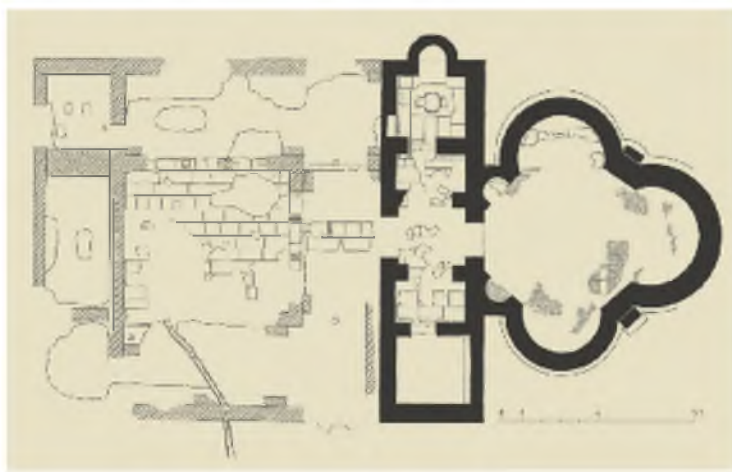
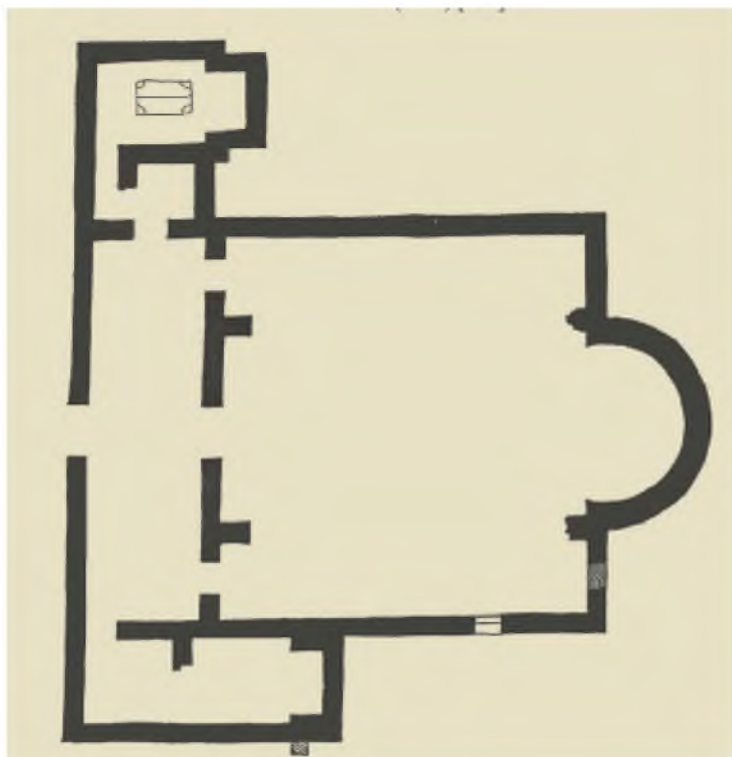
¹³³ В. Кораћ, Дољани... 1-2

¹³⁴ Исти... 1-2

¹²⁸ М. Ракоција, Рановизантијска гробница на свод код села Клисуре поред Ниша и кратак осврт на проблем засведених гробница, Ниш и Византија 3, 2004 157, 141-164

¹²⁹ Исти, 143.

¹³⁰ Исти, 144.

Базилика и триконхос
у Дољанима-Златица, 6. вијек

Аркофгаг је плод изузетног занатског умијећа. Рађен је од бијелог мермера, у облику правоугаоног сандука који је украшен плиткорелефним хришћанским мотивима са обје стране, и покривен поклопцем формираним у пресеку на „двје воде“, а са горње стране наглашено профилисан по угловима, што је уобичајено за ову епоху. Са предње стране је плиткорелефно изведен мотив стилизованог хризмона, уклесаног унутар троструко порфилисане кружнице из које израстају двије вријеже са листовима на крају. На те листове се ослањају два крста тзв. „латинског типа“, са троугластим завршецима на крајевима. Исти такав мотив је одозго, на покровној страни. Друга страна је једноставније

Саркофаг из базилике у Дољанима, 6. вијек

украшена. То је једноставно формиран крст „грчког типа“, са троугласто формираним завршецима на крајевима. Крст је уклесан унутар кружног медаљона.

Према Ковачевићу ова базилика се може датовати у 5. вијек,¹³⁵ што би било најстарије датовање једне тробродне базилике, уз будванску, која је подигнута у другој половини 5. вијека. На западном зиду вјероватно се налазио и ктиторски натпис, у виду табуле ансате, чији је дио био под Турцима узидану сусједну касносродњевјековну грађевину.¹³⁶ Натпис је по свој прилици имао три реда, а сачувана су дјелимично посљедња слова средњег реда и три слова посљедњег реда: ... / ...IIS(-) / ...VER.¹³⁷

„Простор триконхоса обиљежава главни дио, условно речено наос, који образују три полукружне конхе. На западној страни је нартекс, а испред њега пространи атријум. На источној сјеверној страни су полукружни зидови, а на сјеверозападној, и југозападној по једна полукружна ниша. Источни полукружни зид је нешто већег пречника од сјеверног и јужног. Сјеверни дио са апсидом на сјеверној страни има на средини крстообразну нишину, док је јужна просторија служила као пастифорија. Под је био прекривен великим правоугаоним плочама постављеним на подлогу од малтера. Испред југоисточне стране централног простора откривен је дио ивице беме, која је за сљедећу била виша од пода. У источној конхи очувао се дио зидане конструкције која је можда остатак субселијума. Зидови су у доњем дијелу били обложени мермерним плочама. Горња зона је могла да буде покривена мозаиком,

¹³⁵ Ј. Ковачевић 1967, Превалис... 21

¹³⁶ Н. Богосављевић 2001, сл. 37.

¹³⁷ Ђ. Јанковић, Српско... 125.

Камена пластика, Дољани

судећи по неколико нађених фрагмената. Зидови цркве су трађени у наизмјеничним слојевима камена и четири или пет редова опеке, између којих су били дебели слојеви малтера. Стоља су зидови били омалтерисани¹³⁸.

На основу остатака архитектуре атријума може се реконструисати његов изворни архитектонски оквир. На западној страни је ходник, а на остале три стране тријемови од којих је сваки имао трибелон према дворишту. У средишњем је био пролаз, а бочни отвори су били преграђени парапетним плочама. Двориште атријума је било покривено каменим плочама а обимни ходник је имао под од малтера. У рушевинама су нађени капители стубића на парапетним плочама. Међу крупнијим фрагментима

са украсом истичу се дјелови базе и ивица амвона, затим капители прозора. Међу овима је и посебна врста капитела, без украса, са проширеном горњом површином вјероватно намијењена прозорима.

ако је тешко датовати „триконхос“ у Дољанима јер не постоје ни приближно исте познате аналогije. П. Вежић га убраја у целе трихоре и датује га најкасније у 5. вијек¹³⁹. Скорашња датовања у 4. вијек су мало претјерана, јер се овдје ради о сложенијем плану него што је то црвена црква у Перустици, мартирijум поред Филипополиса¹⁴⁰, или познате целе трихоре у Печују. О оним датовањима која овај триконхос држе за „светоклиментовски“ период тек треба да услједи већа научна расправа. Због постојања контрафора између апсида, које постоје на апсидама триконхоса у Бару, Циму код Мостара и Билицама, датоваћемо га најкасније дугу полови-ну у 5. вијека.

ШИПКОВА ГЛАВИЦА У ЗЕТИ И НОВООТКРИВЕНЕ РАНОХРИШЋАНСКЕ ЦРКВЕ НА ТОМ ПРОСТОРУ

На основу проучавања Б. Иковића¹⁴¹, који је у свом магистарском раду објавио изузетне резултате истраживања ранохришћанских објеката на простору Зете, ми данас имамо изузетну полазну основу за научно сагледавање ранохришћанског периода на оном простору, гдје је никла једна од најзначајнијих српских кнежевина у периоду између 7 и 9. вијека-Диоклија. Досадашња сазнања нису ни приближно расвијетлила улогу ове области у раном Хришћанству, у временима пред велику Сеобу народа, која је демографски промијенила социо-културну слику. По писању Константина Порфиروجента Романи бјеже и скаљају се, „граде своје рефугијуме на неприступачним мјестима, поред мора или у планинама“, што је на неким мјестима археолошки доказиво, а на другим не. Ипак, нама је још увијек недокучиво како и на који начин по зетским брдима настају и развијају се тако значајна хришћанска упоришта ван утврђених насеља. Ако се ослонимо на приповједања о томе да се ромејско становништво из страха склањало у забаченије крајеве, градећи своје храмове на тешко приступачним мјестима, утврђеним или лоше утврђеним, морамо да се запитамо: „како

¹³⁹ Р. Вежић, Dalmatinski... 34

¹⁴⁰ А. Манев, Триконхос у Дољанима у контексту ранохришћанске Доклеје, Nova antička Duklja IX, 2018, 77-96, 80-81.

¹⁴¹ Б. Иковић, магистарски рад.

¹³⁸ В. Кораћ, Дољани... 2.

је архитектура, начин и обликовање камене пластике, а прије свега црквеног мобилијара и саркофага угледних личности (епископа и свештенства?), из истог радионичког круга које срећемо у великим градовима и локалитетима као што су: Доклеја, Скадар, Будве, Бар, Велики Пијесак, Улцињ, Барски триконхос, Котор, Ластва Грбаљска. У овом случају, не ради се о провинцијском, руралном градитељству, понајмање о скулпторству, већ се ради о веома осмишљеним грађевинама, са изузетно планираним литургијским просторима који до дан данас нису проучени на валидан начин.

Б. Иковић износи један изузетан податак М. Шобајића, из његовог рукописа писаног 1888. год. чијасекопијачувауЗавичајноммузејуДаниловград,¹⁴² наводећи податке о постојању „римског гробља“ око цркве којој се „једва основ познаје“. Гробље заузима релативно велику површину која је и тада била девастирана клизиштем са јужне стране.¹⁴³

Мраморје на гробљу је округло (обло) и четвороугаоно, дивно ођељано, висине врх човјека, али све искривљено. Споменици су ови од бијелог мермера који се налази ту близу у Височици и Маљашу. На сваком одличнијем мрамору (споменику) били су написи, али је све излизано и затрвено, те једва се резотине познају, или је писмо затрла рука људска или дуго вријеме, не зна се. Но зна се то, да су Турци у вријеме насељења и грађења грађевина у Спужу, однијели на колима, много овога мраморја са овог гробља, вели предање. Предање вели да је ово гробље било Грчко, па Латинско (Римско) па Српско, у доба Неманића кад је Градиња градио ови град Градину. И заиста је оно гробље око црквине новијег доба и по хришћански озидано над земљом са уређеним плочама, али нема натписа; нема ни стећака. Римско гробље налази се јужно до помануте поточине и пута, а хришћанско се налази од сјевера, горња страна гробља око црквине. Цркви се једва основ познаје. Дужине 16 кораца а ширина 22 стопе. То је била капела гробна. Трага нема каквом год насељу нигде ближе но Градине; само је ближе био „Манастир Под врх“ те се прича да је и за њ ово гробље служило. Један четвороугаон споменик из римског доба висине је 6 стопа, а ширине му свака четврт по 2 стопе, дивно изђељан са округло загрластом главом ка јабука, цио исписан али се не може читати, јер је излизано писмо, скоро ће и он потонути у потоку.“ На дну ове стране

рукописа наилазимо на прецртану реченицу: „Овдје мрзе латинско писмо и Срби и Мухамедовци.“¹⁴⁴

На Шипковој Главици се налази једнобродна црква са нартексом уз чију се западну страну пружају остаци и неке зидане конструкције чија је намјена још увијек недефинисана. Уз јужну страну нартекса саграђена је, једновременно са црквом, бочна просторија, док се на сјеверној страни налази накнадно саграђена просторија сепулкарне (гробне) намјене.¹⁴⁵ Улаз у ову просторију, био је фланкиран са два стуба, чији су базиси данас дислоцирани, са репрезентативним капителима, од којих је један у потпуности очуван и изложен у Завичајном музеју. Под ове просторије био је поплочан квадратним опекама. У средишњем дијелу просторије се налази фрагмент саркофага, на којем се у централној зони уочава траг неког рељефног украса. Јужни зид цркве у зони хора имао је отвор за улаз у још једну бочну просторију испод чијег је малтерског пода констатована засведена гробница. На западном углу споја ове просторије и јужног зида цркве откривена је, накнадно зидана, квадратна основа контрафора. Накнадну градитељску интервенцију примјећујемо и у конструкцији супселијума у апсиди. Дебљина зида цркве, рађених у *opus incertum*, сугерише дрвену кровну конструкцију, док је градња контрафора највјероватније била условљена клизиштем са јужне стране платоа на којем је црква подигнута. Постојање септума-олтарске преграде са плутејима потврђује његова темељна конструкција *in situ*, један очувани стубац који је изложен у поставци Завичајног музеја и неколико фрагмената плутеја. Пронађена су и два прозорска стубца, од којих се један налази у музеју док је други дислоциран. У наосу је констатовано више гробова и већ поменута фрагментована архитравна греда, преклесана у дјечји саркофаг. Откривена је и већа количина равног (прозорског) стакла различитих дебљина, кандила од жућкасто-зеленог стакла, са неколико бронзаних елемената за њихово качење, мања количина фреско малтера са траговима црвене боје и фрагменти неколико керамичких посуда.¹⁴⁶

Пред цркве на Шипковој Главици, у корпус ранохришћанских објеката ове области свр-

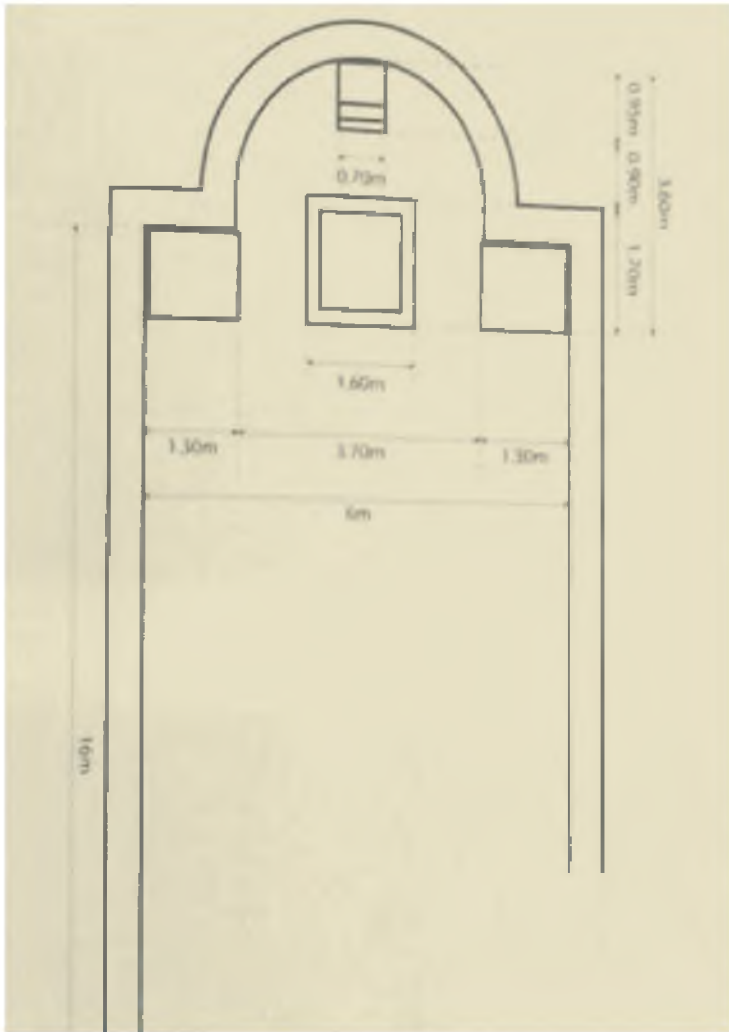
¹⁴⁴ М. Šobajić, Brdska Sloboda, kopija rukopisa, Zavičajni uzej Daniilovgrad: preuzeto od: Б. Иковић, Магистарски рад на тему „Ранохришћанске цркве у Зети“ (необјављено).

¹⁴⁵ Б. Иковић, Магистарски рад.

¹⁴⁶ В. Borozan, Martinička Gradina – Civita Dioclitana, Zbornik radova, Podgorica 1999.

¹⁴² Исти (страна није наведена)

¹⁴³ Исти.

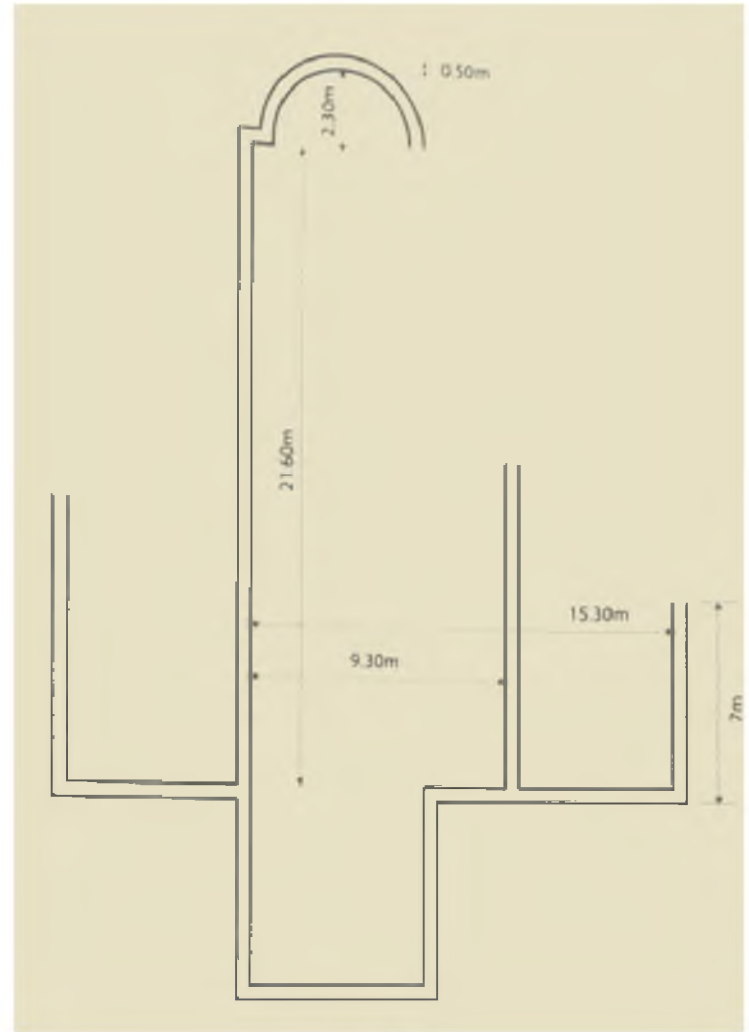
Основа ранохришћанске цркве
на локалитету „Краљичино око“ у Зетин

ставају се: тробродна базилика „Краљичино Око“, новооткривена црква испод „Ђевичграда“ (највјероватније манастир, прим. аутора текста), трагови базилике у „Богођевићима“, црквица „Боговине-Мијокусовићи“, црквица „Стањевића Рупа“, темељна зона цркве „Св. Николе - Јеленак“ и црквица у „Горњим Мартинићима“.¹⁴⁷

На заравњеном платоу, сјеверно од изворишта „Краљичино Око“, из којег настаје речица Црковница, констатовани су трагови тробродне базилике. Скицу са димензијама урадио је пок. археолог Милан Правиловић. Са јужне стране поменутог извора, у зони равнице, констатовани су темељи већег зиданог објекта у чијој близини мјештани проналазе уломке римских тегула, имбрекса и опека. Терен је данас нарастао у шикару, па је и најобичнија перспекција неизводљива.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Б. Иковић, Магистарски рад...

¹⁴⁸ Исти.

Основа ранохришћанске цркве
на локалитету „Ђевичград“

Испод сјеверозападних падина усамљеног виса Ђевичград, својеврсног бастiona „Жупине“, откривени су остаци црквеног објекта.¹⁴⁹ У апсиди доминира накнадно дозидани епископски трон са једним или, можда, два степеника, обрађен малтером индентичних карактеристика са оним који је сачуван на зидовима. Два дограђена сегмента квадратне основе, у зони споја апсиде и наоса, по свој прилици су имали улогу повећања њене дубине и стварања простора за уградњу циборијума. Темељна зона циборијума има правилан облик квадрата са станицама по 1,60 цм. Унутрашња ширина апсиде је 3,70 см., а новонастала дубина 3,60 см. У лучном апсидалном дијелу нема трагова синтрона. Унутрашња ширина наоса је 6 м, а дужину је око 16 м. На локалитету „Буразеровића кула“ у селу Кујава налази се фрагментовани импост капител са карактеристичним приказом ранохришћанског крста.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Исти

¹⁵⁰ Исти.

Стубић олтарске преграде, Шипкова главица, 6. вијек

Од налаза са „Шипкове главице“ изузетну пажњу привлаче три комада архитектонске пластике. Први је стубић олтарске преграде квадратног пресека, са два наспрамна жлијеба за уметање плоча. На видној површини стубића је плиткорелефно уклесан подужни крст, скоро разлисталих кракова. Крст се ослања на шестоугаону розету клесану унутар кружног медаљона, док су са

Капител, Шипкова главица 6. вијек

обје стране вертикалног крака скулптоване двије стилизоване свијеће који својим пламеновима „олизују“ попречни крак крста одоздо. Пламенови су клесани као два повијена плиткорелефна снопа, окренута на супротним странама. Доње воштане петељке свијећа су спојене са кружницом, што одаје симблички карактер овог приказа, јер пламен своју вјечну енергију црпи из „Sol invictus“, вјечног окрећућег сунца, симбола Христа, преузетог из претходних религија, првенствено митраистичког култа. На супротним странама хоризонталног крака крста се налазе по два мања крста, „пободена“ са горње стране хоризонталног крака. На врху је профилисана глава на којој је био постављен стубић који је носио греду епистилиона.

Други налаз је двозони капител који је у доњем дијелу цилиндричног облика, док се у другој зони чашасто шири према четири овнујске главе које носе абакус у угловима капитела. У доњој зони, режњеви акантуса се додирују својим оштрим ивицама, творећи троугаона удубљења што се понавља и у другој зони, с тим што се режњеви у вишем дијелу подвијају и око овнујских протома, све до испод плоче абакуса. На чеоној површини абакуса уклесани су симболи евхаристије: наспрамно исклесане птице („голубице“, као симболи Светога Духа), витице грожђа и кринови, док је у средини полукружно испупчење са плитко моделованим крстом „латинског типа“.

Крст, реликвијар са Штикове лавице, 6. вијек.

Други капител је нешто примитивније урађен. Ради се о једноставно клесаном композитном капителу, гдје у доњем дијелу, из оштрих завршетака акантуса, израстају дугачке биљне витице које се завршавају псеудо волутама са све четири стране, а које се подијају испод плоче абакуса.

Међу најзанимљивијим археолошким налазима свакако су фрагменти кандила, рађени од жућкасто-зеленог стакла. Кандила су сферичног облика, пупчасто профилисаног обода. Са све четири стране прилијеplене су ушасте дршке које спајају обод са тијелом кандила. Ријеч је о типу полиагистрона, који се обично датује у 5. вијек.¹⁵¹ Захваљујући налазима бронзаних лимова, перфорираних са обије стране, једног бронзаног крста формираног од двије бронзане траке, три куке и остацима бронзаних петелки, можемо направити идеалну реконструкцију два полиагистрона. Крст је висио о бронзани ланац док су са доње стране о крст куком закачене три бронзана лима која су кукама држала кандило за ушасте дршке.

Ускорашњим истраживањима¹⁵² је пронађен један изванредан примјерак златног крста. Ријеч је о крсту реликвијару из 6. вијека, рађеном веома минуциозно, техником филиграна. На аверсу је у централном дијелу округло лежиште за стаклену пасту, што одаје утисак уметнутог драгуља црвене боје. У хоризонталној и вертикалној равни овог

Кандило, полиагистрон, 6. вијек

крста, „грчког типа“, цизелиран је танком златном жицом натпис Христа Емануила, на грчком језику: „ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ“. У угловима аверса крста су налијеplена по три бобичаста зрнца, исто као и на реверсу, с тим што се на реверсу налазе на крајевима испреплјетане двопруте траке. Закачка овог крста је моделована кружно, са два канелована удубљења као и крст из Самограда, истог реликвијарног типа, и истог датовања. „Самоградски“ крст једноставнији, такође са централним кружним уметком, али опточен златним зрнцима. Међутим, његове површине су равне, без наглашених украшавања изведених цизелирањем.¹⁵³

ЋУТЕЗА

Ћво илирско и византијско утврђење (срп. Градина, Градац; алб. Quteze;), које се налази изнад села Диноше у Малесији (7 км од Подгорице), први пут је археолошки проучено од стране Оливере Велимировић. По својој диспозицији типично је за период раног средњег вијека јер су њени зидови полегли по ободу врха уклапајући се у општу схему сличних дефанзивних рјешења рефугијалног или стационарног карактера која се прилагођавају затеченој конфигурацији терена. У раном средњем вијеку одавде се контролисао веома вежан дио комуникације који је од Скадра ишао ка Доклеји.¹⁵⁴

¹⁵¹ A. Antonaras, Early Christian and Byzantine glass vessels: Forms and use, Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 1 Welt der Ideen, Welt der Dinge, 380-430, фиг. 6.

¹⁵² Истраживањима је руководио П. Лутовац, археолог Плимског музеја у Берама.

¹⁵³ И ова истраживања је водио П. Лутовац, из Плимског музеја у Берама.

¹⁵⁴ O. Velimirović Žižić, 1986. O. Ostaci fortifikacione arhitekture na Gradini Đuteza u Dinošama kod Titograda,

Црква у Бутези, крстионица, 6. вијек

Црква је позиционирана на самој средини утврђења, као централни објекат града, оријентисана у правцу југо-исток-сјеверозапад. Ради се о веома рустичној једнобродној грађевини (димензије: 8.1 метара x 4.2 метра) са призиданом правоугаоном просторијом са сјеверне стране подијељеном попречним зидом на два дијела. У источном дијелу је кружна баптисмална писцина, док је у другом простору, отвореном са запада, вјерованто било одјељење за катихумене поплочано у последној фази. На западној страни се налази припрата, призидана уз наос. Чини се да је старија апсида порушена и да је овдје дограђена нова, рустичнија, настала највјероватније у 9. вијеку.

Црква је из 6. вијека и по својем архитектонском облику слична је двојним црквама унутар утврђења у Могорјелу, али и неким другим утврђењима.¹⁵⁵ Црква у Клобуку је идентичне архитектонске основе, са преграђеним анексом на сјеверној страни, и укопаном крстионицом. За разлику од цркве на Бутези, у Клобуку је архитектонска основа првобитно имала једнобродан изглед, са припратом, крстионицом и меморијом уз сјеверни брод. Сличне основе имају цркве у Шипрагама, Доцима, Мокру, Зецовима, Горњем Которцу,¹⁵⁶ Лишкој Бави у

Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na Tlu Jugoslavije, Materijali XXII, Novi Sad, str. 80–87.

¹⁵⁵ D. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972, 98–99; E. Dyggve, H. Vetters, *Mogorjelo, ein spätantiker Herrnsitz im römischen Dalmatien*. Schriften der Balkankommission / Österreichische Akademie der Wissenschaften, Antiquarische Abteilung 13, Wien, Graz, Köln, 1966.

¹⁵⁶ L. Fekeža, *Kasnoantičko utvrđenje i crkva na lokalitetu Gradac na Plinjaci u Gornjem Kotarcu kod Sarajeva*. Glasnik Ze-

Црква у Бутези, крстионица, 6. вијек

Драгачеву, на Врсеницама на јужном рубу Сјеничког поља, затим на Чезави¹⁵⁷, Бољетину, Великом Градцу¹⁵⁸, дуж дунавског лимеса,¹⁵⁹ или у траговима малих сакралних здања као унутар Градине у Тузињу, јужно од Гргајама, западно од Врсенице,¹⁶⁰ на градини јужно од Берана, унутар утврђења у Самограду, и на много других мјеста.¹⁶¹

Црква у Самограду има синтронос, крстионицу призидану уз сјеверни нартекс, и велику просторију са јужне стране која је подијељена на три дијела са два зида. У средини се налази зидана гробница. Од једноставних цркава у оквиру утврђених мјеста треба поменути и цркву на Градини у Постењу¹⁶², гдје је основа цркве идентичних димензија и концепције као у Врсеницама, датована у 6. вијек, с тим што постоје два нивоа пода.¹⁶³

maljskog muzeja 45, 1990, 155–169.

¹⁵⁷ M. Васић, Чезава, *Castrum Novae*, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд 1984, 81–131, 102

¹⁵⁸ M. Јанковић, *Средњовековно насеље на Великом Градцу у X–XI веку*, Београд, 1980, 44

¹⁵⁹ Ј. Зотовић, Бољетин, (Smorna) римски рановизантијски логор, *Старинар XXXIII–XXXIV*, Београд 1984, 211–225; В. Поповић, Велики Градац (Taliata) Римско и рановизантијско утврђење, *Старинар XXXIII–XXXIV*, 1984, 265–284.

¹⁶⁰ Plinius, *Naturalis Historiae* III–IV

Премовић-Алексић, Д. Археолошко рекогносцирање подручја општине Сјеница, *Новопазарски зборник* 6, 1982, 242–243.

¹⁶¹ Мркобрад, Д. А. Јовановић, *Самоград*– археолошка истраживања, НЗ 13 (1989) 31–46. 1990, 135–139.

¹⁶² Мркобрад, Д. Рас-Постење, истраживање уз јужни део североисточног бедема током 1994. године, ГСАД 11, 1996, 198–207.

Мркобрад, Д. Рас-Постење, истраживања 1995. године, ГСАД 12 (1997) 121–129.

¹⁶³ Бикић, В. М. Поповић, *Врсенице*, Београд 2009.

Литература

- Antonaras, A. Early Christian and Byzantine glass vessels: Forms and use, Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 1 Welt der Ideen, Welt der Dinge, 380-430
- Bertacchi, L. Architettura e mosaico, *Da Aquileia a Venezia*, Milano 1980, 99-336, 310.
- Borozan, B. Martinička Gradina – Civita Dioclitana Zbornik radova, Podgorica 1999.
- Богосављевић, Н. Манастир Златица код Подгорице, Подгорица 2001.
- Бошковић, Ђ. Stari Bar, 1962.
- Бошковић, Ђ. Мијовић, П. Ковачевић, Ј. Улцић 1, Београд 1981.
- Bugaj, U., Lutovac, P., Polak, Z., Trzeciecki M. 2013, Relikty konstrukcji murowanych na wzgórzu Duteza (Relics of masonry structures on Duteza Hill), Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego Tom XXXIV, Rzeszów, 149-167.
- Baudo, F. Grandi, E., Bagato, C. Fresia S. 2006. The fortifications of Bar-archaeological evidence from gate 112, The archaeology of abandoned town, Sauro Gelichi (ed.), Firenze, 33-82.
- Bulić, F. *Ritrovamenti antichi a Castellastua*, Bulletino di archeologia e storia Dalmata 25, Split, 1925.
- Basler, D. Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1972.
- Бикић, В. М. Поповић, Врсенице- кансоантичко и српско раносредњовековно утврђење, Београд 2009.
- Veters, H. Mogorjelo, ein spätantiker Herrnsitz im römischen Dalmatien. Schriften der Balkankommission / Österreichische Akademie der Wissenschaften, Antiquarische Abteilung 13 (Wien, Graz, Köln 1966.
- Васић, М. Чезава, Castrum Novae, Старибар XXXIII-XXXIV, Београд 1984
- Врзић, М. Прилог проучавању античких путева и комуникација на територији Јужне обале Боке Которске са краћим освртом на убицавање Агрувијума, Зборник радова са научног скупа „Грбаљ кроз вјекове” Грбаљ и Котор, 11-13. октобра 2001. Crnoj Gori, Beograd, 1977.
- Велимировић Жижић, О. Бар, Тополица – црква са некрополом, Археолошки преглед 8, 148-149.
- Velimirović Žižić, O. Ostaci fortifikacione arhitekture na Gradini Đuteza u Dmošama kod Titograda, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na Tlu Jugoslavijem Materijali XXII, Novi Sad, 1986, 80-87.
- Velimirović-Žižić, O. Antička Duklja, rimski i vizantijski grad, Velika arheološka nalazišta u Crnoj Gori, Beograd, 1977.
- Vukčević, D. Todorović, D. Stričević, D. Duklja kod Titograda, Rimsko naselje, Starinar N.S, VII-VIII (1956-57), Beograd, 1958.
- Gunjača, Z. *Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima*, Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije, Materijali 22, Novi Sad 1986, 124.
- Милинковић, М. Резултати археолошких ископавања вишеслојног налазишта у луци Росе 1998. г, са посебним освртом на налаз копче типа „Коринт“, *Музејске свеске* 4/5, Херцег Нови, 2000., 26-39.
- Goldstein, I. *Bizant na Jadranu*, Zagreb 1990.
- Gagrašanić, M. Crna Gora u Doba rimskog carstva, u Istorija Crne Gore, 1967.
- Dygve, E. History of the salonitan Christianity, Oslo 1952.
- Dyczek, P. Shpuza, S. Three years of Albanian-Polish excavations in Scodra, International Congress of Albanian Archaeological Studies Centre for Albanian Studies Institute of Archaeology Proceedings of the International Congress of Albanian Archaeological Studies 65th Anniversary of Albanian Archaeology (21-22 November, Tirana 2013) 387-399.
- Зотовић, Ј. Бољетин, (Smorna) римски рановизантијски логор, Старибар XXXIII-XXXIV, Београд 1984
- Загарчанин, М. Стари град Бар-Водич кроз вјекове, Bar 2008,
- Zagarčanić, M. Ranohrišćanska crkva na Velikom Pijesku, Bar, 2012.
- Zagarčanić, M. Nova istraživanja rimske i ranovizantijske vile na lokalitetu Mirišta u Petrovcu, Nova antička Duklja V, Podgorica 2014, 19-58.
- Zagarčanić, M. Antička i ranovizantijska arheološka svjedočanstva na Svetomiholjskoj Prevlaci kod Tivta, Nova antička Duklja VI, Podgorica 2015, 109-157.
- Загарчанин, М. Ранохришћанска црква на Великом Пјеску, Бар 2012.
- Zagarčanić, M. Antička i ranovizantijska arheološka svjedočanstva na svetomiholjskoj Prevlaci kod Tivta, *Nova antička Duklja* VI, Podgorica, 109-156.
- Zagarčanić, M. Podvodno arheološka istraživanja barskog-akvatorijuma, Nova antička Duklja IV, Podgorica 2013.
- Загарчанин, М. Пристан од праисторије до средњег вијека, у: Пристан, град којег нема, Бар, 2006.
- Zagarčanić, M. Medieval stoneworks from Stari Bar, in: The archaeology of abandoned town, Sauro Gelichi (ed.), Firenze, 2006.
- Zagarčanić, M. A contribution to the Study of the Ancient History of the Town: two Fibulae from Stari Bar, A town through the ages, The 2006-2007 archaeolocal Project in Stari Bar, Firenze, 107-112
- Zagarčanić, M. Bar ed il suo territorio nell'epoca romana, tardoantica e bizantina: Gelichi, S. Zagarčanić, M. 2013, STORIE DI UNA CITTÀ. Stari Bar tra antichità ed epoca moderna attraverso le ricerche archeologiche, STARI BAR 5, Archeologia - Insegnamento di Archeologia Medievale. Dipartimento di Studi Umanistici. Università Ca' Foscari di Venezia, Firenze, 27-42.
- Zormja, M. Pajović, G. Ranokršćanski kapituli iz Lastve Grbaljske - preliminarne zapazanja, Nova antička Duklja VIII, Подгорица, 1977.
- Fekeža, L. Kasnoantičko utvrđenje i crkva na lokalitetu Gradac na Ilinjaci u Gornjem Kotarcu kod Sarajeva. Glasnik Zemaljskog muzeja 45, 1990, 155-169.
- Јанковић, М. Средњовековно насеље на Великом Градцу у X-XI веку, Београд, 1980.
- Јанковић, Ђ. Српско Поморје 7—10. столећа, Београд 2007.
- Janković, D. Late antique triconhal church of St. Apostoles Peter and Paul monastery near Trebinje, GSAD XVIII, Belgrade, 2002., 113.
- Јовановић, В. Нови кансоантички мозаик у Петровцу на мору, Старине Црне Горе I, Цетиње, 1963.
- Коран, В. Дољани код Титогарда, ранохришћанска црква, Старибар IX-X (1958-1959) 383-386.
- Коран, В. Дољани-Златица-Подгорица, Остаци ранохришћанских грађевина, Зограф 33, Београд 2009, 1-8.

- Marušić, B. *Kasnoantička i ranobizantska Pula*, Arheološki muzej Istre, Pula 1967.
- Мартиновић, Ј. Ковачевић В. Археолошка карта Грбља, Зборник радова са научног скупа „Грбља кроз вјекове” Грбља и Котор, 11-13. октобра 2001, 27-31.
- Martinović, J. *Antički natpisi u Crnoj Gori*, Podgorica 2011.
- Martinović J. *Antički natpisi u Crnoj Gori*, Podgorica 2011, natpis 74, str.92;
- Мартиновић, Ј. Извјештај о службеном путу у Бар, Котор, 1962.
- Марковић, Ч. Резултати археолошких истраживања, Манастира Подластве, Зборник радова са научног скупа „Грбља кроз вјекове” Грбља и Котор, 11-13. октобра 2001, 55-69.
- Мркобрад, Д. А. Јовановић, Самоград-археолошка истраживања, НЗ 13 (1989) 31-46. 1990, 135-139.
- Мркобрад, Д. Рас-Постење, истраживање уз јужни део североисточног бедема током 1994. године, ГСАД 11 (1996) 198-207.
- Мркобрад, Д. Рас-Постење, истраживања 1995. године, ГСАД 12 (1997) 121-129.
- Манев, А. Триконхос у Дољанима у контексту ранохришћанске Доклеје, *Nova antička Duklja IX*, 2018, 77-96.
- Mayer, A. *Catarensia*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ; vol. 1, Zagreb 1954.
- Milinković, M. *Emige Bemerkungen zu spätromanischen Funden in Süddalmatien und Montenegro, Reliquiae Gentium* teil I, Rahden 2005., 303-317.
- Милинковић, М. Прилог археолошкој карти Грбља: Неки резултати сондажног рекогносцирања 2000. године, Зборник радова са научног скупа „Грбља кроз вјекове” Грбља и Котор, 11-13. октобра 2001. 31-55.
- Милинковић, М. Росе – Мало Росе, Бока Которска - античко/касноантичко насеље и средњовековна црква, *ГСАД* 13, Београд 1997., 167-179.
- Милинковић, М. Прилог познавању прошлости Роса *Музејске свеске* 2, Херцег Нови 1997, 1-5.
- Мјушковић, S. О римској цести кроз Бок у Которску, *Бок 1*, Herceg Novi 1969, 49-51.
- Мијовић, П. Стари Улцињ, Старине Црне Горе, 1988, Титоград ; Podni mozaici u Crnoj Gori, Starine Crne Gore, Titograd, 95-120.
- Мијовић, П. Је ли Бар (Антибарис) непосредни наследишник Дукље?, у: Из културне прошлости Бара, Бар, 1995.
- Munro, J.A.R. Anderson W.F, Milne, J.G. ESQ. and Haverfld, F. F. ESQ., M.A, F.S.A „On the Roman town of Doclea in Montenegro“; u: *Archaeologia IV*, London, 1896.
- Николајевић, И. Велики посјед у Далмацији у 5. и 6. вијеку, ЗРВИ, XIII, 1971, 277-291
- Николајевић-Стојковић, И. Рановизантијска декоративна пластика у Србији, Македонији и Црној Гори, Београд, 1957., 163.
- Nikolajević-Stojković, I. La decoration architecturale deseglises decouvertes a Doljani — Montenegro, Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana, (Ravenna, 23-27 settembre 1962), Citta del Vaticano 1965, 457-470.
- Острогорски, Г. Велики посед у византијском царству, Сабрана дела, књ. II, Привреда и друштво у византијском царству, Београд 1969, 175-186.
- Oikonomides, N. Byzantine lead seals, Dumbarton Oaks Washington 1985.
- Иковић, Б. Магистарски рад на тему: Ранохришћанске цркве у Зети.
- Procopius, De aedificiis IV.
- Procopius, De bello gothico V.
- Ptolomeus, Geografia, lib.II. tav. V.
- Plinius, Naturalis Historiae III-IV
- Popović, V. Albanija u kansnoj antici, Iliri i Albanci, SANU, naučni skupovi XXXIX, 1988.
- Prelog, M. *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Графички завод Хрватске и остали удружени издавачи, Zagreb 1986.
- Синдк, Д. Превлака 1124. и 1181, Вока 24, Herceg-Novi 2004, 127-132.
- Ракоција, М. Рановизантијска гробница на свод код села Клисура поред Ниша и кратак осврт на проблем засведених гробница, Ниш и Византија 3, 2004 157, 141-164.
- Srejić, D. Doklea kod Titograda, Rimski grad, Starinar N.S, XI, Beograd, 1960.
- Sticotti, M. 1913, Rimski grad Dokleja u Crnoj Gori (u saradnji sa) M. Jelimićem i V. Ivekovićem, izdato od : Piero Sticotti, Beč, izdanje Alfreda Hedlera 1913, reprint, 1999, Podgorica.
- Skarić, V. *Altertümer von Gradac in der Lepenica (Bosnien)*, GZM XIIV, Sarajevo 1932, 1-14.
- Stevović, I. Early Byzantine Doclea and its citizens: Longe ab patriam, Ниш и Византија XIV, *Ниш* 2016, 121-136.
- Спремо-Петровић, Н. Пропорцијски односи у базиликама илирске префектуре, Археолошки институт, Београд 1971.
- Salona I, Recherches archéologiques franco-croates à Salone, Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone, École française de Rome, 1994.
- Salona II. Recherches archéologiques franco-croates à Salone. *Ecclesiae dalmatiae*. L'architecture paléochrétienne de la province romaine de Dalmatie (IVe- VIIe S.) [En dehors de la capitale, Salona] Tome 2 - Illustrations et conclusions, Pascale Chevalier, Br. Pender, M. Pašalić, . Vješnica, D. Vukšić, Rome : École Française de Rome, 1995.
- Suić, M. Antički grad na Jadranu, Zadar 1976.
- Tartari, F. Një varrezë e Mesjetës së hershme në Durrës. – Iliria 14/1, Tiranë, 1984, 227-250.
- Honingmann, E. Le Synékdemos s'Hiéroclès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Buxelles 1939.
- Hohxa, G. Schodra dhe Prevalis në antikitetin vonë, Schoder, 2003.
- <http://m.portalanalitika.me/clanak/127615/medenica-nastavljam-istrazivanja-u-rogamima-ocekujemo-da-otkrrijemo-jos-grobnica>
- Cambi, N. Arhitektura Narone i njezma teritorija u kasnoj antici, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 24. Zadar, 33-59.
- Ciglenečki S., Justinijanovo utvrdivanje Ilirika, *Archaeologia Adriatica* III, 2009. 205-222.
- Свијановић, I. Ранохришћанске крстионице Јустинијанове епохе (227-565), *Early Christian Baptisteries of the Justinian Epoch (527-565)*, Историјски часопис књ. II, 2004, Београд, 21-43.
- Curta, F. Shedding Light on a Murky Matter: Remarks on 6th to Early 7th Century Clay Lamps in the Balkans, *Archaeologia Bulgarica* XX, 3, 2016, 51-116.
- Cermanović, - Kuzmanović, A, Srejić, D. Јеврејска гробница у Дукљи, Јеврејски Алманак, Savez Јеврејских општина Југославије, Београд.
- Šobajić M. Brdska Sloboda, kopija rukopisa, Zavičajni muzej Danilovgrad.

ДР СВЕТИСЛАВ Г. ПОПОВИЋ, АРХИТЕКТА

ГРБАЉ : СВЕТОГОРСКИ МЕТОХ :

МНАСТИР ПОДЛАСТВА : ГРАДИТЕЉСКИ ОСВРТ

Локацијски оквир

окренути морфолошки простор области Грбља распростире се испод Ловћенског масива, Јаворовог дола у Шишићима, превоја Тројица (Св. Тројица) и Јадранског мора, на површини од око 95 км². Подручје између двају брдских подручја чине Солиоско и Мрчево поље и делује као издужена елипсаста долина. Између градова Котора, Будве и Тивта динамика, покренутост терена креће се у виду висинске лепезе од рибарског насеља Бигова на обали мора до 750 м н.в. планинских масива који уоквирују овај простор.

На овом живописном простору Горњег и Доњег Грбља, насељаваном још од најстаријих времена словенским живљем, на брежуљкастим обронцима, на којима се налазе скупине зграда или низови насеља од камених кућа, налазе се шездесет три манастира и цркве. Дан – данас, и поред петовјековних похара, пожара, најезди освајача и земљотреса, пропадања које је нанијела људска рука или природа, опстали су објекти на овом простору сачувани у архитектонским контурама фрагмента, а понегдје и у цјелини, да свједоче о културној историји краја. У томе се сагледава њихова велика вриједност.

Андреја Јовићевић, у Зетском гласнику из 1937. описује положај Манастира Подластве Грбљске: „Манастир је подигнут на ивици Мрчево Поља, испод грбљског села Ластве, а до ријеке Древошнице, која долази од Побора. Крај у коме је Подластва по положају је диван, романтичан и врло приступачан. Налази се одмах изнад колектог пута Котор-Будва. Положај је по природи удобан, а земљиште удешено за културу, али је сада у веома запуштеном стању. Вриједна рука овдје би направила један диван перивој, јер овдје роди све јужно воће: маслине, лимун, наранџа, смоква и др. Испод манастира се пружа Грбљско или Мрчево Поље, које иде од Тивта до близу Будве, а то манастиру даје љепши изглед и отвара му бољу будућност.“

Топоним Грбљ

Топоним Грбљ, везује се за село Побрђе у којем се налази извор живе воде који се зове Грбљ, сматра се да је читава Жупа добила име по том врелу. Ова тврдња поткрепљује се до-

казима и у дефтерима за Црну Гору и нахију Грбљ из 1523. и 1683. године, гдје је село Побрђе уписано као Грбил.

Исто тако приповиједања старијих људи говоре да су Грбљани често зборовали на поменутом врелу, да се село Побрђе у турско доба (а вјероватно и раније) звало Грбил.

У својим размишљањима Марко С. Шовран у књизи *Грбљ: Манастири и Свештенство* наводи претпоставку „да се прво крај извора настанио народ и користио воду, а временом је тај извор добио и име које се, као и други називи села и локалитета, преносио с кољено на кољено од искона до данас.“

Цркве Грбљске Свете Горе

Грбљске цркве саграђене су на висовима или на пажљиво одабраном, заравњеном земљишту. Међу ових 63 цркава у Грбљу постоје и један стојећи манастир - Подластва - и пет манастиришта, манастири чији се трагови, архи-

тектонски уломци, називују у пет грбљских села: Свети Никола – Бигова; Свети Архиђакон Стефан – Врановићи; Свети Амос – Загора; Свети Андрија – Кривошије и Света Неђеља – Шишићи. На темељима неких од ових манастира подигнуте су цркве посвећене истом свецу.

У постојећим географским околностима представљају праве реперне тачке у панорами пејзажа путнику који се нашао на приступној или рубној комуникацији. Грбљске цркве су малих размера, што посматрача може навести на упрошћену оцјену цјелине. Грађене су од камена као и сеоске куће. Села су разбијеног типа, са скупинама кућа по братствима. Старе куће су од камена, углавном једноспратне (у приземљу је штала или магацин, а на спрату стамбени дио), на „двје воде”, покривене каналицама, а у ранијим временима каменим плочама, рјеђе сламом.

Т иполошки гледано готово сви храмови би се могли сврстати у једну категорију, једнобродне цркве са полукружном апсидом. Двије су концепције једнобродне засвођене цркве. По једној грађевина има куполу у средини, по другој је без куполе. Укупној замисли простора припада и начин природног освјетљавања храма. У том погледу је ритам непрекоран. Прозор на апсиди је неизоставан, а бочни прозори су постављени на промишљено изабраним мјестима.

Н а примјерима се могу видјети особене појединости у оквирима замисли простора и намјене његових дјелова. Уз све разлике, у начину извођења и обради архитектонских детаља, општа особеност грбљских цркава јесте поуздана структура грађевина. Све познате цркве у Грбљу имају јаке камене зидове наоса и апсиде, зидане сводове изнад наоса и зидану калоту изнад апсиде.

С лободније су грађене, накнадно додате припрате. Зидови су им, такође, од камена, а горња конструкција или полуобличасти свод само двоводни кров. Код извјесног броја доданих припрате настојало се да се у конструкцији и обради фасада настави оно што је саграђено за храм. У свим рјешењима са нарочитом пажњом је грађен отворени звоник („на преслицу“) увијек постављен на западни зид грађевине.

С тилске оквири, као вријеме изградње цркава у Грбљу тешко би било тачно одредити. Изузетак су храмови обновљени или поново саграђени у XVIII и XIX вијеку, што се зна по писаним изворима. Хронолошке и просторно тематске одреднице

простиру се од средњовјековне српске архитектуре до градитељске праксе XIX вијека. Једна од особености грбљских цркава јесте чињеница да су истрајали као храмови православне цркве.

Хронологија разарања и обнове манастирског комплекса Подластва

У свом постојању, Манастирски комплекс Подластва Грбљска шест пута је разаран, пет пута је људска рука рушила и палила, шести пут природа се поиграла са њим и у катастрофалном земљотресу 1979. године потпуно га разорила. Санација посљедица разорног земљотреса почела је 1981. године, а обнова и реконструкција манастира почиње после деведесетих година прошлог вијека, да би у XXI вијеку добила садашњи изглед.

М анастир Подластва своје прво разарање и пуштошење доживљава од стране Млечана 1452. године, после III грбљске буне 1448-1452.

Према запису који је урезан на једном прагу, манастир је обновљен 1700. године. Није био активан од половине XV вијека (1452), када је запаљен, па све до почетка XVIII вијека (1700).

З а вријеме прве аустријске окупације (1797-1805), аустријски генерал Барди наредио је да се у манастир смјести муниција. У доба француске владавине овим просторима (1807-1813), у једном ратном сукобу манастир је запаљен и претворен у путош, и то је било друго разарање. Обновљен је 1812. године.

Т реће разарање, везано је за другу окупацију Аустрије (1814-1918). Године 1869. дигли су против Аустрије устанак: Грбљани, Маине, Побори и Брајићи на југоистоку и Кривошије. По трећи пут Манастир Подластва је обновљен 1874.

П очетком Првог свјетског рата по четврти пут је запаљен 15. 4. 1915. године. Обнова манастирског комплекса почела је у току 1936. године, а Митрополит црногорско-приморски г. др Гаврило Дожић 30. августа 1936. године освештао је цркву, конаке и све пратеће објекте.

П ето разарање „по причањима житеља Ластве Грбљске, манастирска црква је у II свјетском рату била погођена из неког артиљеријског оруђа, вјероватно топа, који је оштетио западну фасаду.”

У разорном земљотресу 15. априла и још јачем потресу 24. априла 1979. године, манастир Подластва је скоро потпуно уништен.

Манастирски комплекс

 пшта диспозиција Манастирског комплекса је неправилног облика, прилагођена терену, урбанистичка диспозиција је проистекла из одређених услова живота људи у манастиру, док је

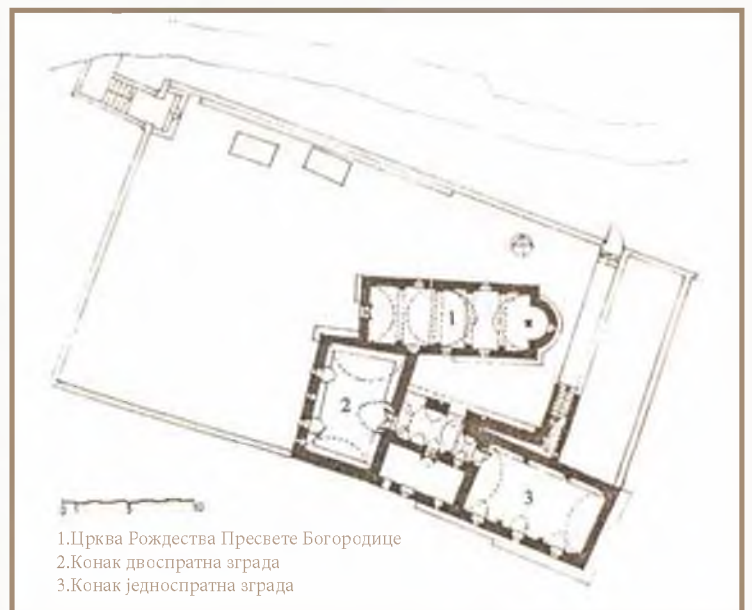
*Трoдимензионална морфологија Грбља
(цртеж Вукоше Вукошића)*

и типик манастира доносио строго прописане статутарне одредбе које су одређивале грађевински програм једног манастира.

Комплекс манастира Подластва чини Црква Рождества Пресвете Богородице, Параклис Светог Великомученика Косовског Лазара и конаци. Манастир је ограђен зидовима, централни улаз у манастирску порту налази се са западне стране. Постоје и улази са источне и јужне стране који су претежно намијењени за монаштво и литију (вјерске обреде). Испод манастирске порте налази се активно сеоско гробље. У самој порти уз њен западни зид, 1992. године подигнута је спомен – костурница, вјечни дом 80 невиних жртава рата који су без суђења страдали од братске руке новембра 1944. године у Бару. Уз југозападни зид 2012. године подигнут је споменик посвећен грбљанским до-

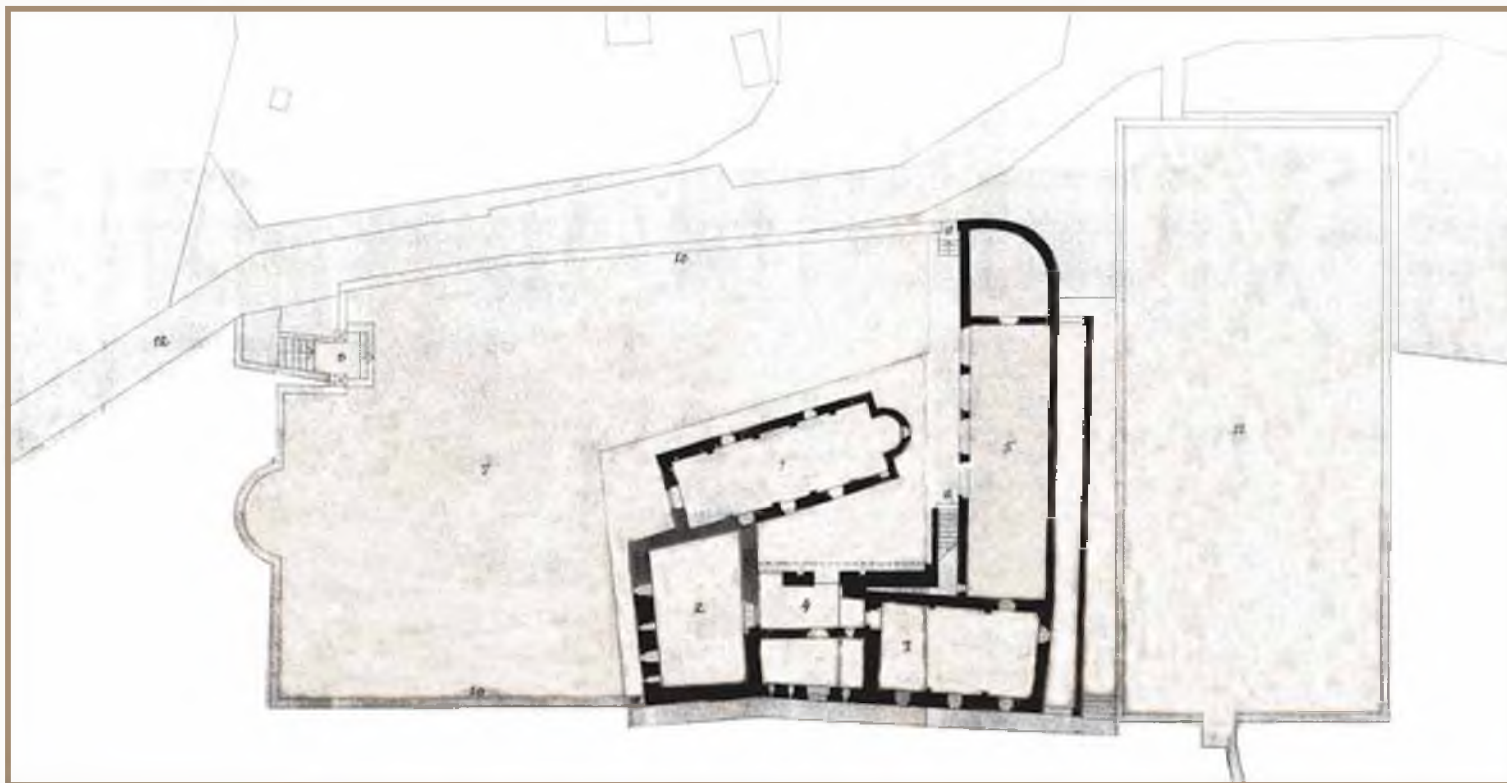
Комплекс манастира Подластва

- 1.Црква Рождества Пресвете Богородице
- 2.Конак двоспратна зграда
- 3.Конак једносратна зграда

Ситуациони план манастирске порте прије реализације западног конака

бровољцим учесницима Балканских ратова и Првог свјетског рата.

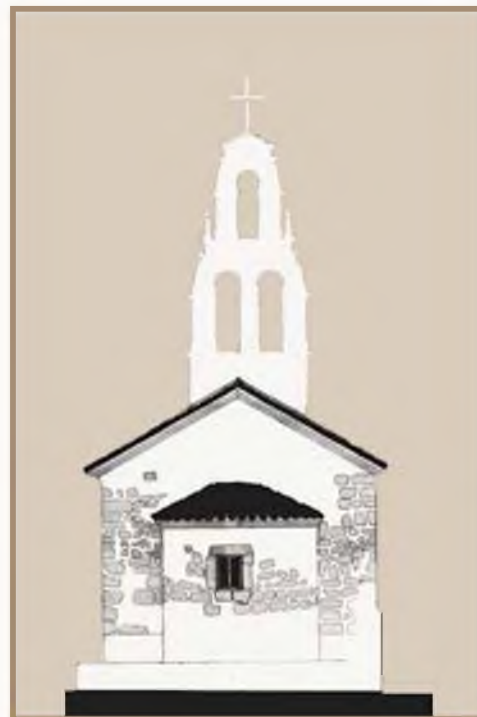
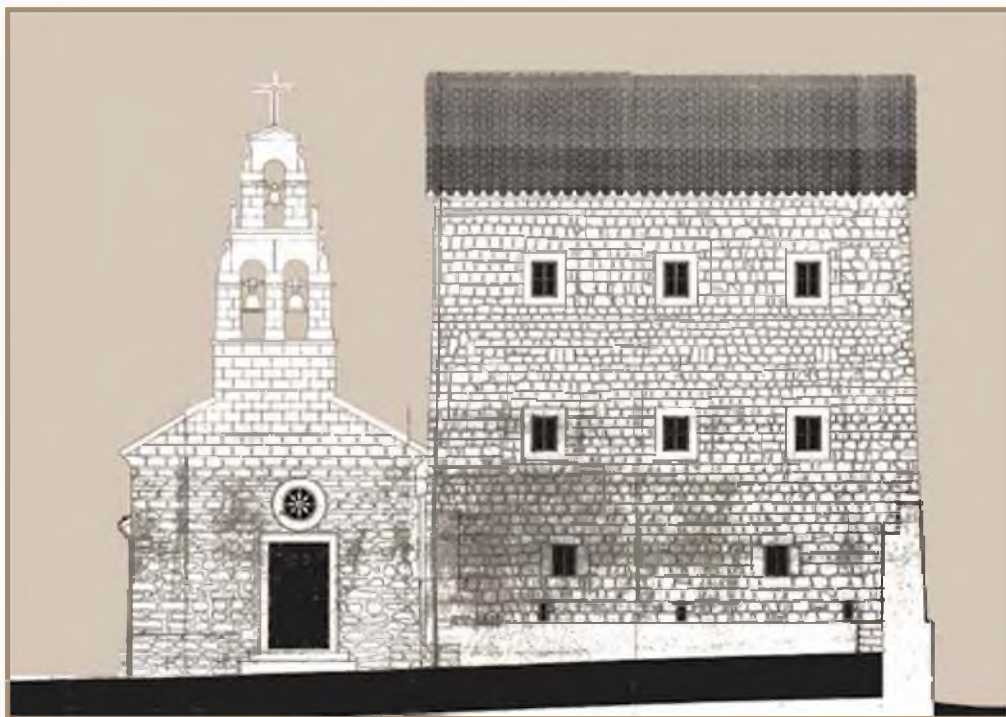
Прилази, капије, степеништа, оградни зидови са пижунима и стубовима капија прилагођавају се изгледом и начином обраде локалним условима, израђени су од полуобрађеног камена и камених плоча, а врата на улазима су од кованог гвожђа. Порта манастира дјелимично је поплочана мермер-

ним плочама правоугаоног облика укомпонованог у површину обрађену терацом на бетонској подлози у двије боје. Остале површине су затравњене и у нивоу су поплочаних.

Приликом санације цркве и конака, после земљотреса 1979. године, у порти су пронађени остаци четворолисне крстионице, која је припадала некадашњој ранохришћанској базилици, као и

Остаци четворолисне крстионице која је припадала некадашњој ранохришћанској базилици

Западни изглед цркве и конака и источна фасада цркве Рожденија Пресвете Богородице

једног фрагмента старог зида, са сјеверне стране црквене припрате што потврђују изречено мишљење. Са сјевероисточне стране, изван манастирске порте изграђен је објекат конака, спратности П+1.

Црква Рождества Пресвете Богородице

Централни дио комплекса заузима манастирска црква Рождества Пресвете Богородице. У основи је једноставна, издужена

Попречни пресјек цркве Рожденија Пресвете Богородице

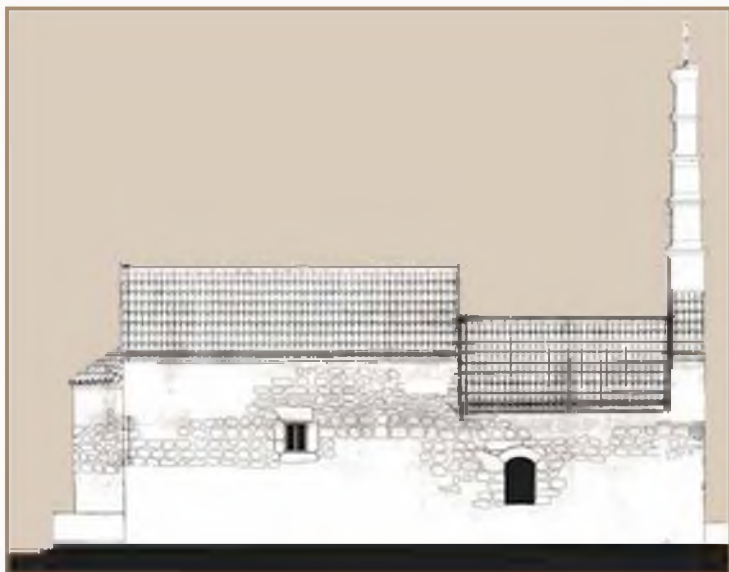
једнобродна грађевина са полукружном апсидом и тродјелним звоником на преслици. Дугачка је 12.50 м, а широка 4.00 метра. Грађена је од тесаног камена. Западна фасада је изведена од боље обрађених квадера и на средини има једноставни окулус. На подужним зидовима и апсиди налази се по један четвртасти прозор. Са јужне стране су још једна врата преко којих се остваривала директна веза цркве и конака. У ткиву зидова и у оквирима отвора секундарно је употребијен обрађени камен, који је припадао ранохришћанској базилици.

Унутрашњи простор Цркве је помоћу два пара прислоњених стубаца подијељен на три травеја, приближно истих димензија, док је свод са ојачавајућим луковима засведен полуобличасто. Ентеријер је освјетљен са три отвора - по један на сјеверном и јужном зиду, а трећи на апсиди. На јужном зиду, у простору западног травеја, налазе се помоћна врата. Припрата је, паром пиластара, подијељена на два травеја. Зидана је од камена у кречном малтеру и засведена полуобличасто. Занимљиво је да је каме-

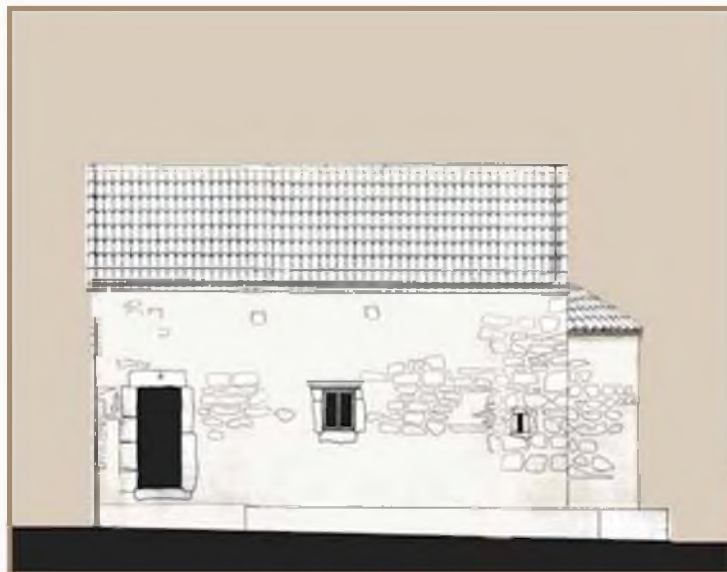

*Приправа цркве Рожденија Пресвете Богородице
Источна фасада цркве Рожденија Пресвете Богородице*

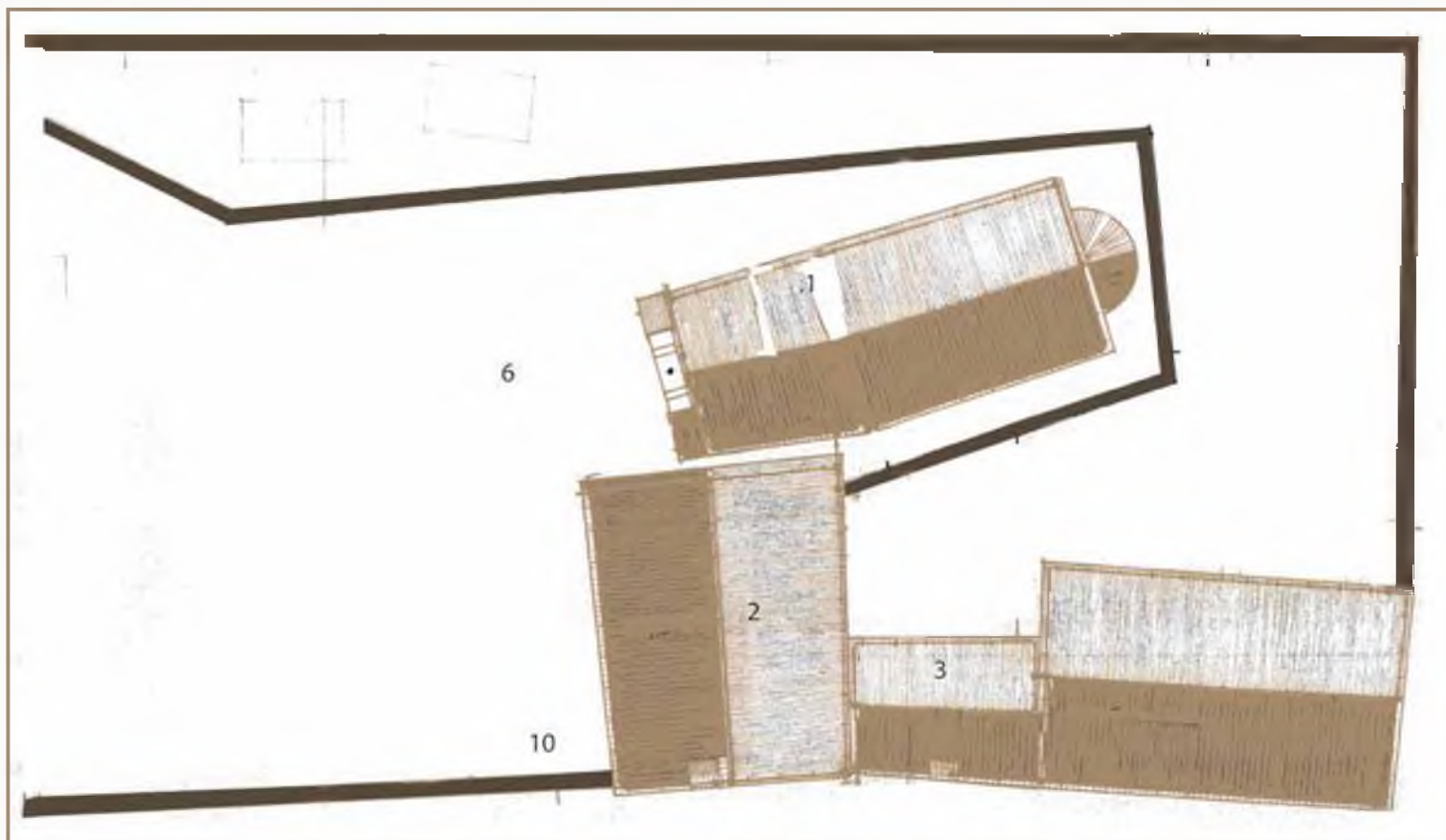

Сјеверни изглед цркве Рожденија Пресвете Богородице

Јужни изглед цркве Рожденија Пресвете Богородице

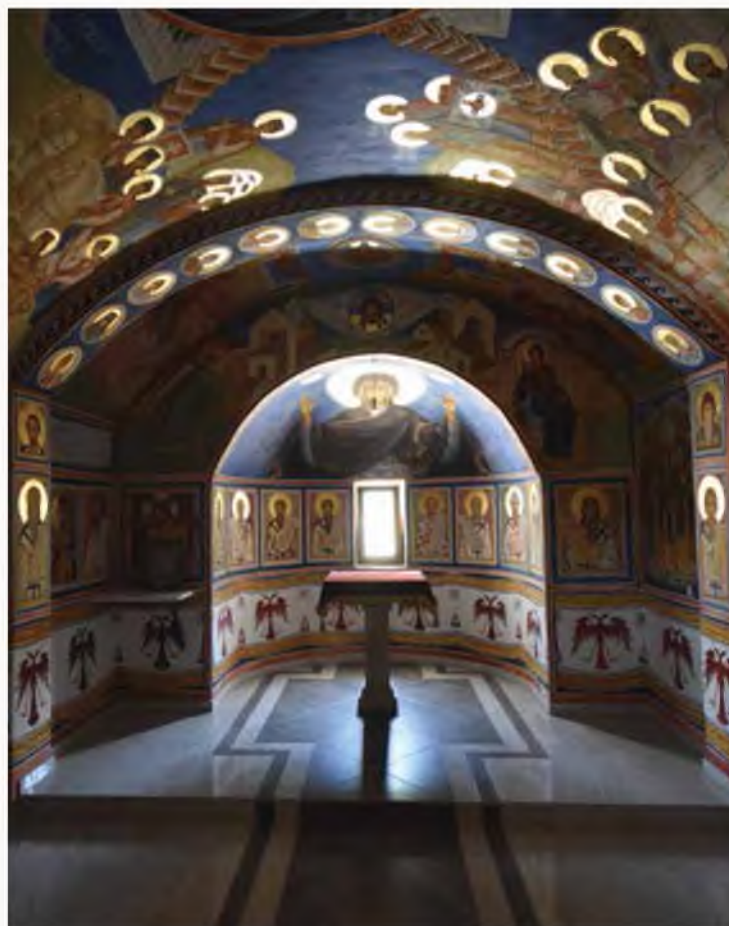

Порта манастира по конзерваторском пројекту РЗСК-Коттор

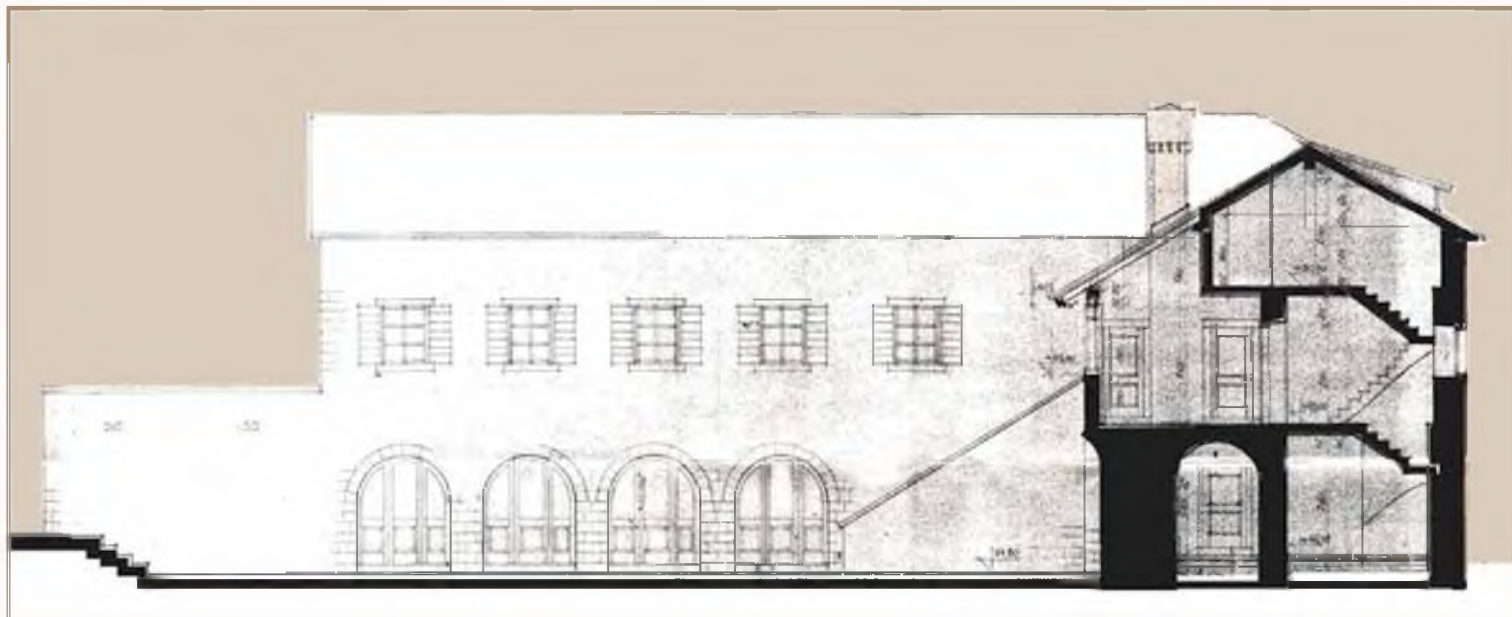
ни вијенац зидова припрате знатно нижи од оних у Цркви. Једноставно рашчлањен, унутрашњи простор засведен полуобличастим сводом, украшен је ријетким примјером фреско декорације са фрагментима из различитих историјских периода.

Параклис Светог Великомученика Косовског Лазара

Поред пирга који доминира подлаштанским простором у којем се налази и звоник, физички повезан са југоисточним крилом централног конака, налази се параклис (мала црква или звонична капела) у којој се служи исто као у цркви Рождества Пресвете Богородице, али не увијек него само ако за то постоји посебна потреба. Овај параклис је посвећен Светом Великомученику Косовском Лазару и налази се у главној грађевини и мале је основе, урађен попут хиландарских параклесиона. Параклис је живописан, а мотиви иконописа посвећени су: рођењу Лазаревом у Грбљу, довођењу Лазара на двор цара Душана, бици Светог Петра Цетињског са Наполеоном Бонапартом у Грбљу... итд, док се медаљони са ликовима светаца налазе на унутрашњој страни апсидалног свода.

Изглед и попречни пресјек конака по конзерваторском пројекту

Конаци

риликом давања сагласност на Главни пројекат санације и реконструкције конака манастира 1997. године од стране Републичког завода за заштиту споменика културе на пројекат Регионалног завода за заштиту споменика културе - Котор, као пројектанта, дата је сугестија да се изврше препројектовања у етажи поткровља на јужном крилу конака, како би прозори, уз основну функцију, представљали и складне архитектонске елементе типичне за ову врсту архитектуре, уз

поштовање просторних односа отвора на фасади, као и да се изврши препројектовање западне фасаде источног крила конака, како би се изглед, функција и број планираних волтова ускладили са традиционалним. Из наведених разлога код данашњег изведеног стања постоје одступања у односу на конзерваторски пројекат.

Са јужне стране цркве је велика двоспратна зграда - конак, дјелимично наслоњена уз дио цркве. Грађевина има карактеристично приземље са правилно озиданим сводовима. На овај објекат надовезује се друго крило конака које затвара дио манастирског

Изглед конака по конзерваторском пројекту

Изглед и пресјек конака по конзерваторском пројекту

дворишта. Конаци су грађени као стамбени објекат и састоје се од низа из три дијела.

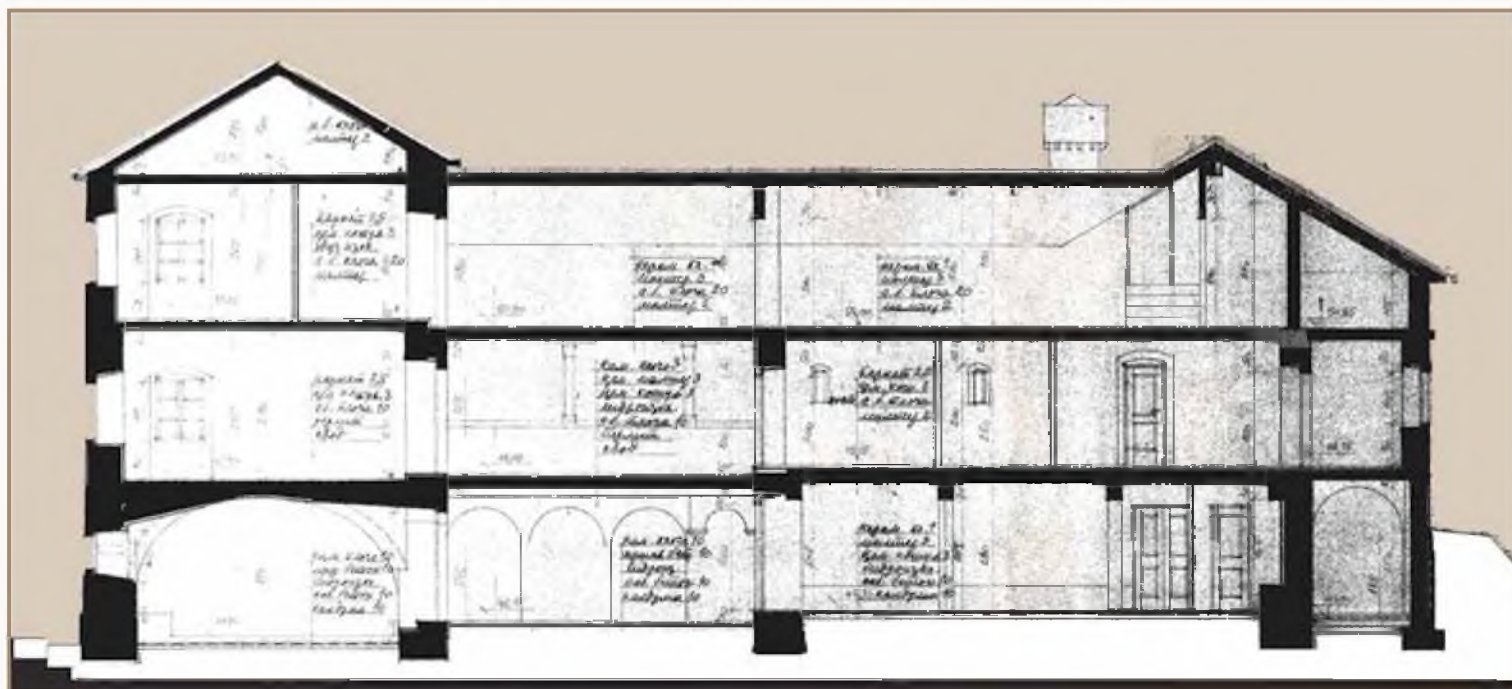
У западном крилу, у засведеној просторији приземља са камином, каменим подом и пижулима налази се гостопримница, а на другом спрату су келије за монаштво. У источном крилу, у приземљу, је велика манастирска трпезарија са задржаним старим источним зидом, на спрату и у поткровљу налазе се ризница, библиотека и неколико монашких келија. У јужном крилу у приземљу је манастирска кухиња са малом трпезаријом, и одавом. На првом

спрату је апартман за високе госте, а у поткровљу су монашке келије. Веза од приземља до поткровља остварује се унутрашњим степеништем кроз ужи дио јужног крила.

Ровни покривач је од цријепа. Димњачке капе су изгледом и начином обраде прилагођене локалним условима и традицији.

Гравивни материјал је фино клесани камен, бијеле боје. На овај објекат надовезује се друго крило конака које има карактеристично приземље са правилно озиданим сводовима.

Подужни пресјек конака по конзерваторском пројекту

Прозори са шкурама као и спољна врата су од пуног дрвета. Мобилијар је у складу са намјеном и традицијом. На спратовима су, у просторијама за бо-
равак, подне површине од дрвета (паркет), а у при-
земљу камен и специјална мат керамика (тавеле).

Детаљ дрвене конструкције шрема

Постојећи конаци су рађени као класичне старе
камене зидане конструкције дебљине зидова
између 50 и 80 цм, код којих је као везивно сред-
ство коришћен посан кречни малтер, а међуспрат-
не таванице урађене од дрвета.

Детаљ кровних везача

Детаљ обраде пјешачких комуникација

Детаљ обраде пјешачких комуникација

Библиографија:

- *Грбаљ кроз вјекове*: Зборник радова са научног скупа: Грбаљ и Котор, 11-13. октобра 2001. год. Грбаљ, 2005, Друштво за обнову Манастира Подлаштва, Грбаљ, Бока Которска, Црна Гора, Србија и Црна Гора, уредници акад. Мирослав Пантић и др Весна Вучинић
- Јовићевић, Андрија: *Манастир Подлаштва*, Зетски гласник, IX/1937, бр. 69-70, 28. VIII, стр. 3.
- *Манастир Подлаштва*, Елаборат о ревалоризацији непокретног културног добра 2014. г, Министарство културе Црне Горе, Управа за заштиту културних добара, Цетиње, јун 2014. године
- *Манастир Подлаштва Грбаљ*, Санација и реконструкција конака, свеска I, главни архитектонско-грађевински пројекат, Регионални завод за заштиту споменика културе Котор, јула 1997. Одговорни пројектант арх. Илија Лалошевић, виши конзерватор.
- Маркуш, Јован Б.: *Обнова и грађња манастира и храмова у Црној Гори*, Митрополија Црногорско приморска, Цетиње, 2010. год.
- Пејовић, Татјана, Чиликов Алек-сандар: *Православни манастири у Црној Гори*, „Октоих“, Подгорица „Штампар Макарије“, Београд, 2011. год.
- Шовран, Марко С.: *Грбаљ – манастири и свештенство*, Културно-просветна заједница Србије, Београд, Друштво за обнову манастира Подлаштва – Грбаљ, 2006. год.

Нови звоник

Гостинска кућа

Монашка гостіопримница

Трієзарија

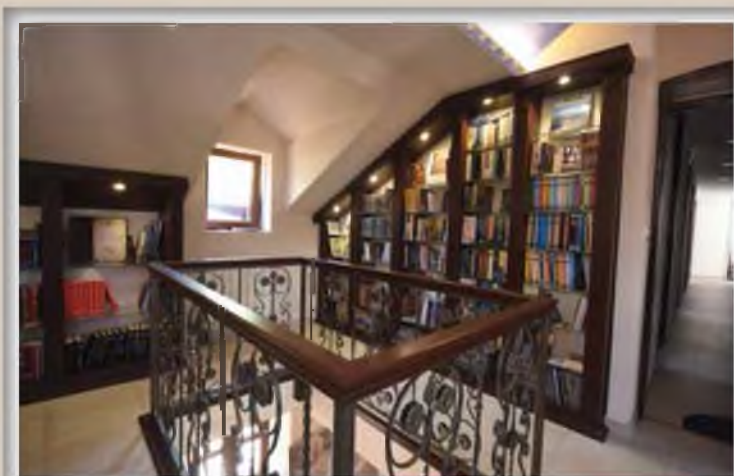
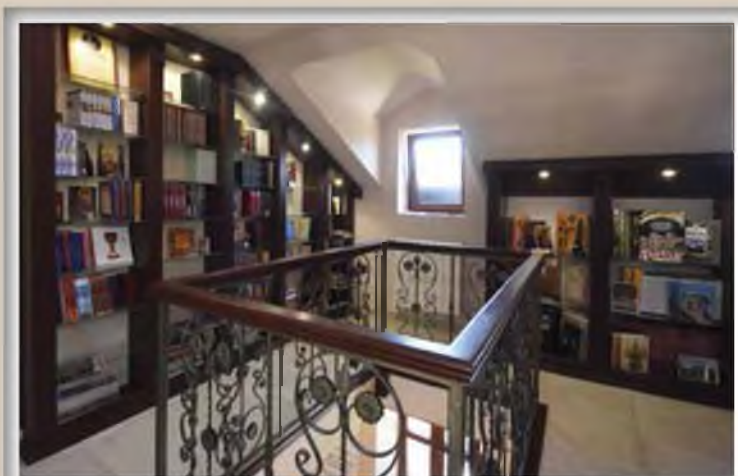
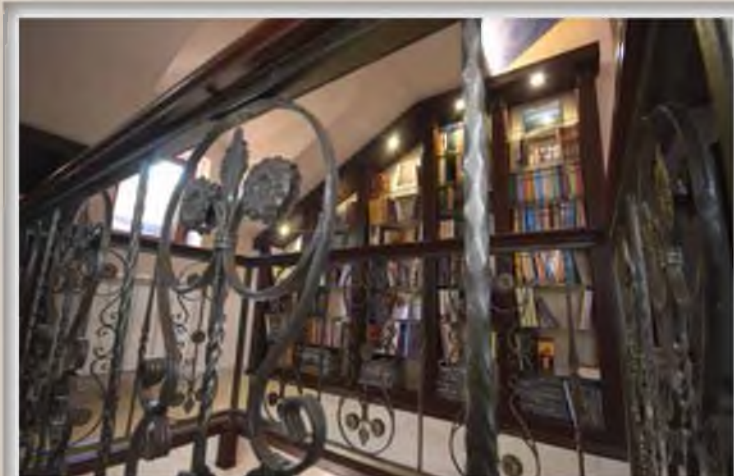

Гостіопримница

Простор ризнице

Библиотека

✿ САРСКО МАНАСТИР ПОДЛАСТВА ✿

анастир Подластва је један од најзнаменитијих вјерских, културних и политичких средишта у немирној историји грбаљског подручја. Кроз историју је често био грубо девастиран: разарањем, паљењем и другим скрнављењима, тако да је неколико пута и значајно обнављан. Право је чудо да је до данас остао активан, односно литургијски жив. Средином 15. вијека, када је разрушен и манастир Св. Михаила на Превлаци, Млечани су запалили и разорили манастир Подластва, и то након сељачке побуне, што се прецизније везује за годину 1452. Данас, нажалост, загубљени натпис, који је некада био уклесан на каменом прагу манастирске цркве, наводио је годину 1700. као годину обнављања овог манастирског комплекса. Међутим, поједини историјски извори нам откривају да је и прије овог датума манастир био обнављан и тако активно, током времена, задржавао улогу коју је имао од самог свог оснивања. Док је раздобље XVI вијека у вези са овим манастиром остало у извјесној историјској тајновитости, период XVII вијека је дјелимично расвијетљен захваљујући настанку живописа из овог времена, унутар манастирске цркве, као и открићу два писана извора. Први извор је извјесна турска исправа из 1637. године у којој се, поводом одређеног судског спора, помиње један манастирски калуђер. Други писани извор је продајни уговор из 1697. године у коме наилазимо на податак да је исте те године у Подластви боравио владика Сава Петровић, митрополит црногорски. У периоду између 1805. и 1812. у једном сукобу са Французима, манастир бива запаљен и разорен. Године 1812. се обнавља, али га 1869. опет руше и пале Аустријанци. Поново се обнавља 1874. године. Послије страдања у Првом свјетском рату, манастир је још једном обновљен, и то године 1936.

Земљотрес је 1979. године нанио манастиру велика оштећења која су дјелимично санирана 1984. године. Археолошка истраживања изведена након ове непогоде донијела су нова открића која су на одређен начин потврдила предање које се у народу вјековима преносило са кољена на кољено. Наиме, сондажна истраживања, извођена испод нивоа пода данашње манастирске цркве, открила су постојање фрагмената мозаика који је некада покривао под највјероватније ранохришћанске базилике из V или VI вијека, а која се налазила на мјесту гдје и данашње манастирско здање. На основу оста-

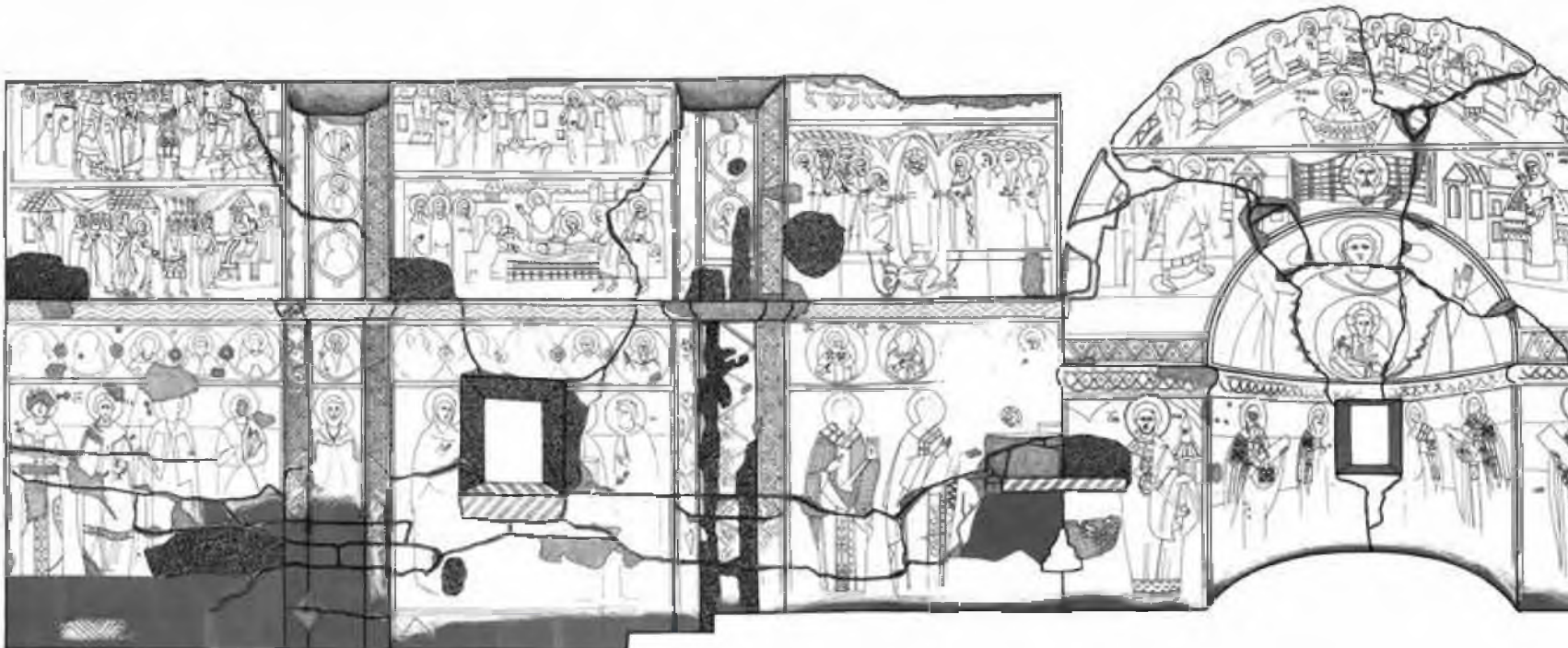
така зидова у простору бочних страна припрате и сјеверно од апсидалног дијела цркве, дошло се до закључка да је на овом мјесту и прије постојања

грађевине из XIV вијека постојала хипотетична грађевина чије се датирање везује за вријем од XI до XIII вијека. Са сигурношћу се до данас не може утврдити када је тачно

страдала црква из краја XIV и почетка XV вијека, али зато њено поновно осликавање у XVII вијеку указује да је обнова наступила, највјероватније, у том времену о чему млађе фреско сликарство свједочи и данас. Претпоставља се да је тада настао нови сјеверни зид цркве, нижи полуобличасти свод, као

*Фрагмент подног мозаика
из ранохришћанске базилике, ризница
манастира Подластва, V-VI вијек*

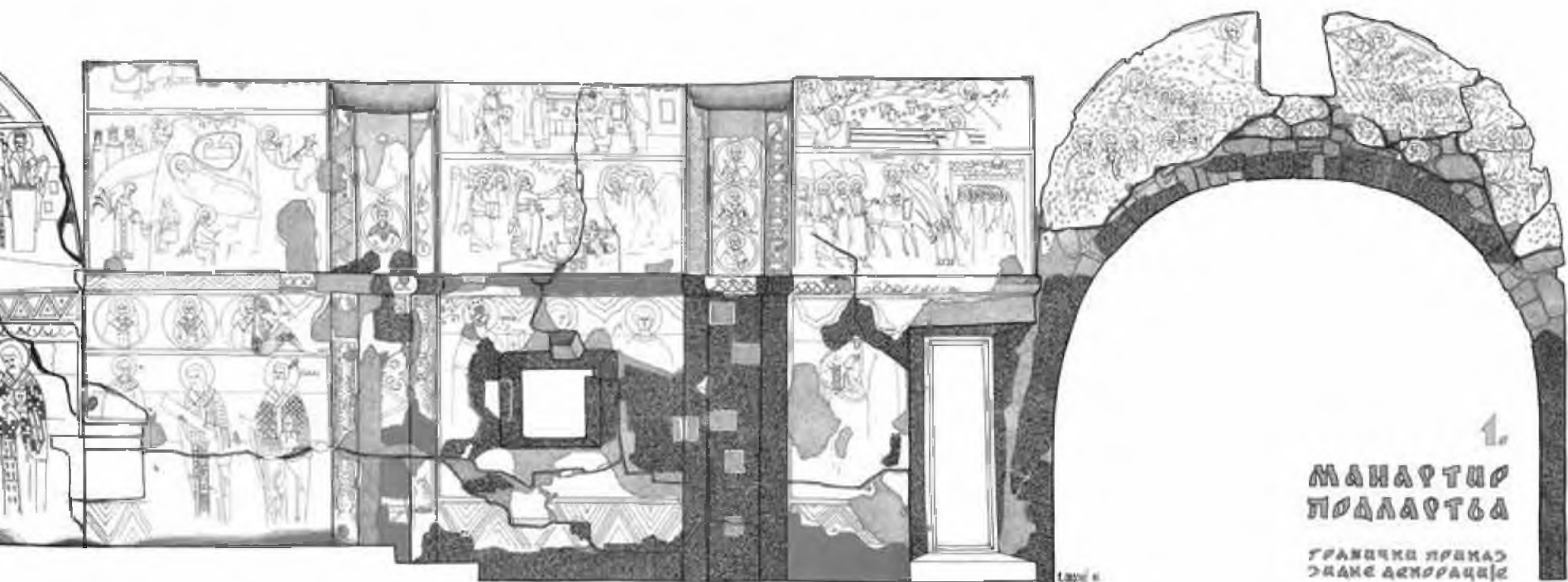

*Графички приказ распореда живописа,
аутор Здравко Гаговић*

и да је уклоњен западни зид наоса како би био повезан са припратом и налазио се у јединственом простору под једним, заједничким кровом.

Сакралну срж манастира Подластва чини црква посвећена Рођењу Богородице. По свом архитектонском склопу, то је једноставна једнобродна грађевина са полукружном апсидом на истоку и порталом на западној страни, изнад којег се, налик на окулус, налази розета. Прочеље надвисује звоник „на преслицу“ са три окна. Једноставно рашчлањен унутрашњи простор засведен је полуобличастим сводом, а украшен ријетким примјером фреско живописа са фрагментима из различитих историјских периода. У недостатку писаних, материјалних доказа, стилско-иконографска анализа нам указује да старије сликарство потиче из XV, а млађе са краја XVII вијека, које је успједило након обнове цркве, највјероватније, после земљотреса који је захватио ово подручје 1667. године, када је и њен простор дјелимично измијењен и то, нарочито, сјеверни зид и сводна конструкција. Старији слој фреско сликарства данас је видљив на јужном зиду наоса, дијелу западног зида припрате, као и у најнижим зонама свода, непосредно изнад каменог вијенца, те, дијелом, фрагментарно, и у олтарском простору. Углавном, прилично оштећени, исексерисани остаци старијег живописа са ликовима стојећих светитеља приказаних испод осликаних arkada, гдје препознајемо фигуре „Св. Николе“ и „Св. Ђорђа“ у првој зони на јужном зиду средњег травеја, као и код представе „Св. Спиридона“ на

јужном зиду источног травеја, ипак успијевају да открију да ово сликарство потиче од руке искусног и талентованог сликара – фрескописца, код којег византијска традиција наглашава утицај стилских наговјештаја готичког сликарства са Запада, који се, каткада, извјесно назире у примјерима зидног сликарства овог периода на нашем Приморју. Прозрачност и склад топлх колористичких тонова, умијеће моделовања инкарната, уз употребу њжних, свијетлијих нијанси зеленкасте, окер и розикасте боје, мајсторство у обради индивидуалних карактеристика ликова, те прецизан цртеж оплемењен префињеношћу извједбе, означавају овог сликара као мајстора високих ликовних могућности и сликарског сензибилитета које се може везати за истовремено сликарство у Боки Которској у XV вијеку, као и за сликарство оближњих цркава и манастира у Паштровићима, што показују примјери у цркви Св. Стефана манастира Дуљево, остаци живописа у цркви Св. Стефана у манастиру Режевићи, а, такође, и остаци фреско сликарства у сјеверном параклису старе Балшине цркве Св. Николе у манастиру Прасквица. Мада тешко оштећени, ово потврђују и горњи фрагментарни остаци сцене „Успење Богородице“ сачувани унутар сегмента лука у западном дијелу цркве. С обзиром на блиске везе Грбља са Котором, како економско-политичке, тако и културне, можемо претпоставити да старије подластовско сликарство потиче од анонимног аутора из круга которских сликара фрескописаца са добро савладаним стилским и иконографским карактеристикама византијске провенијенције, сврставајући се својим квалитетом високо на љестви-

ци очуваног касносредњовјековног сликарства на цјелокупном простору Црне Горе. Ближа анализа иконографских поставки млађег слоја живописа, који се датује у раздобље краја XVII вијека, указује да оно у највећој мјери прати и угледа се на распоред фигура и сцена претходно означених у ликовној шеми старијег живописа, посебно када је ријеч о стојећим фигурама светитеља у првој зони, као и представама светитеља у медаљонима изнад њих. Не одступајући од стилских и иконографских специфичности карактеристичних за овај период, анонимни фрескописац млађег слоја, иако по сликарском умијећу не достиже ниво свог претходника, ипак успијева да постигне необичан склад при распоређивању сцена на релативно скромним зидним површинама храма. Откривајући се као добар познавалац византијских хришћанских догми, овај сликар, углавном, прати основну источно-хришћанску иконографску схему при осликовању храмова. Покаткад склон и одређеним иновацијама у третману представа, он, ипак, не одступа од основне идеје унутар византијског иконографског теоцентричног система, који је затекао на примјерима старијег сликарства. Тако су изнад сокле са вегетабилно-геометријском орнаментиком, у првој зони, приказани стојећи ликови светитеља управо према старијем узор, што потврђују упоредне представе „Св. Николе“ и „Св. Спиридона“. Непосредно изнад

ових, приказан је низ попрсја светих ликова у медаљонима, да би у зони према своду биле опширно илустроване сцене из циклуса „Великих празника“ и „Христових страдања“. На источном зиду олтарског простора представљене су сцене „Силазак Св. Духа“ у горњем дијелу и „Благовијести“ које окружују представу Богородице „Платитере“ у калоти

Фрагменти фресака из олтарског простора манастирске цркве који је измјештен у манастирску ризницу, XVII вијек

Поирсја светиштеља у медаљонима, јужни зид наоса, XV вијек

апсиде, која је насликана раширених руку у молитвеном положају „оранс“, са Христосом младенцем у медаљону на грудима. Испод представе Богородице, насликана је композиција „Поклоњење жртви“, односно поворка архијереја који прилазе да се поклоне Христу. Код илустровања сцена из циклуса „Великих празника“, у горњим зонама свода, поједине сцене су изостављене, да би умјесто њих представљене сцене из циклуса „Страдања Христових“, и то: „Оплакивање Христа“, „Јудин пољубац“, „Тајна вечера“ и „Христос пред Пилатом“. Поред допојасних фигура старозавјетних пророка са развијеним свицима, највише, у средишњем дијелу свода, представљен је Христос у различитим видовима своје славе, као „Емануил“, „Анђео Великог Савјета“ и „Пантократор“. Ова појава инсистирања на представама из циклуса „Страдања Христових“, ма колико био скучен простор цркве, није ријетка појава у сликарству поствизантијског периода. Као што смо већ нагласили, ликовно-естетски битно слабије од старијег сликарства из XV вијека, са невјештим, grubим цртежом, скоро карикатуралним формама, композиционом конфузношћу и сировим колоритом, гдје препознајемо неколике сликарске руке, ово сликарство се може уклопити у општи историјски контекст времена краја XVII вијека, у коме

је и настало. А. Чиликов најближу паралелу са овим сликарством налази код живописа цркве Св. Николе манастира Орахово у Црмници, које се датира у 1663. годину¹. Фреско сликарство овог времена, извођено у бројним сеоским црквама и манастирима на нашем простору, карактерише извјестан квалитативни пад и ниска умјетничка вриједност, те често представља само блиједи одраз ранијег средњовјековног византијског сликарства, о чему свједочи и сликарство на зидовима цркве Рођења Богородице у манастиру Подластва. Ипак, и као такво, оно је одиграло важну улогу у очувању аутентичне националне културе и традиције.

Након сложених истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова на цркви Рођења Богородице, који су спроведени након земљотреса 1979. године, а који обухватају период 1981-84. године, скинуте су млађе фреске са дијела јужног зида са представама: „Крштење Христово“, затим, „Христов улазак у Јеруалим“, као и „Рођење Богородице“ и презентоване у простору, данашње припрате, односно касније продуженог црквеног брода².

¹ А. Чиликов, „Сликарство храма Св. Госпође у манастиру Подластва“, Зборник „Грбаљ кроз вјекове“, Грбаљ 2005, 547-569.

² Сложене радове па конзервацији и рестаурацији живописа у цркви Рођења Богородице манастира Подластва, извела је стручна екипа Завода за заштиту споменика културе РЦГ којом су руководили Александар Чиликов и Здравко Гаговић, а у раду су учествовали и експерти ИЦПРОМ-а из Рима.

Лијево:

Свети Јован Златоустин, детаљ фреске из олтарног манастирске цркве, XVII вијек

*Свети Никола, фреска на јужном зиду наоса
из XV вијека са слојем живописа из XVII вијека*

*Свети Спиридон, фреска на јужном зиду олтарског
простора из XV вијека са слојем живописа из XVII вијека*

*Свети Борђе, фреска на јужном зиду наоса,
XV вијек*

*Улазак у Јерусалим, детаљ фреске у припрати
манастирске цркве, XVII вијек*

Нови иконостас у цркви Рођења Пресвете Богородице

Темељитија истраживања живописа ове манастирске цркве, како старијег, тако и млађег слоја, тек треба да расвијетле његов значај, поријекло мајстора живописца и допринесу његовој реалној валоризацији у односу на историју фреско сликарства овог подручја уопште.

Постоје подаци да је некадашњи иконостас који је красио унутрашњост овог храма, а који до данас није сачуван, иконописао 1747. године сликар Ђорђе Димитријевић, син „изографа“ Димитрија Даскала, родоначелника чувене бококторске сликарске школе породице Димитријевић-Рафалиловић. Иконописно стваралаштво ове, надалеко чувене, сликарске породице оставило је значајног трага на подручју Боке Которске. Школа у оквиру ове рисанске породице, која је у току свог иконописачког дјеловања активно трајала пуна два вијека, изњедрила је зографе који ће својим талентом утицати на очување и преношење традиционалних византијских стилских и иконографских умјетнич-

ких схватања која су истрајавала одржавши се у налету стилских различитости карактеристичних за период од краја XVII до средине XIX вијека на овом подручју. Према Дионисију Миковићу, најстарији представник Димитријевића, по народном предању, је „зограф“ иконописац Ђорђе, који се у Рисан доселио из Македоније. Међутим, друго тврђење, које се сматра за сигурније, казује да је родоначелник ове иконописне школе био зограф Димитрије Даскал („дидаскалос“ грч. мајстор, учитељ). Претпоставља се да је Димитрије Даскал рођен у Рисну око године 1660, или се у овом времену у њему населио, основавши ту и своју породицу. Стил овог зографа карактеришу несразмјерно велике троугласте главе ликова, наглашени графицизам и скоро дјечија наивност у цртежу. Извјесна експресивност израза, хладни тонови инкарната лица и употреба тамних умбра сјенки око очију светитеља, представљају још једну особеност овог сликара зографа. У иконографском смислу Дими-

трије Даскал се везује за стару српско-византијску школу оформљену у кругу монашке умјетности Пећке патријаршије, борећи се са временом у коме нове барокне тенденције италикритског манира и руског импорта продиру у наше крајеве. Зографи наследици Димитрија Даскала били су његови синови Димитријевићи: Гаврило (један од најбољих сликара бококторске иконописне школе), Данило, Ђорђе и Рафаило. Ђорђе, поред иконостаса у цркви Рођења Богородице манастира Подластва, ради и иконостасне преграде у грбаљским црквама Св. Илије у Лавти и Св. Георгија у Шишићима, стилски и иконографски слиједећи сликарска упутства свог оца, радећи, углавном, преко његових иконографских предложака.

Данашњи, нови иконостас, постављен је 2002. године, а представља нижу иконостасну дрвену преграду, машинске израде, са плитко изведеном флоралном и геометријском орнаментиком, без нарочитих умјетничких квалитета. Иконе на овом иконостасу прате уобичајени распоред са престоним иконама на којима су представљени Христос, са десне и Богородица са Христом младенцем, са

лијевој стране. Такође, на десним бочним вратима налази се икона са представом Св. архијаконa Стефана Првомученика, а паралелно са овом, на лијевим, постављена је икона са представом „Рођење Богородице“. На средишњим Царским дверима представљене су „Благовјести“, док „Крст са Распећем“, испод којег су Богородица и Св. Јован Богослов, надвисује комплетан иконостас.

Од покретног споменичког фонда који се чува у манастирској ризници истиче се једна петохљебница из 1736. године са посветом подластовског игумана, а која представља рад Стојана Радича из Херцег-Новог. «**СНЕ ПЕТИХЉЕБНИЦЕ САКОВА ИГУМЕН ГЕОРГИЈЕ МАНАСТИРА ГРБАЉСКА ГО ААСТВЕ СА БРАТНЕУ ХРАМУ РОЖДЕСТВУ СТИЈЕ БЦЕ-ВА АЕТО А.Ф.АС. (1736). РУКОДЕАИСА СТОМИ РАДИЧ ИЗ НОВОГА Б ДА ПРОСТИ**».

У обновљеном конаку, на источној страни, налази се параклис посвећен Св. Великомученику Косовском Лазару који су у новије вријеме, тачније 2018. године осликали фреско сликарством Дамир Младеновић и мајстори живописачке радионице „Светигорје“ на челу са Анастасијем Радовићем и Вуком Дабетићем, главним помоћником сликарем,

Параклис посвећен Св. великомученику Косовском Лазару у обновљеном манастирском конаку

Кнежева вечера, фреска у параклису посвећеном Св. великомученику Косовском Лазару

Свети мученици царска породица Романов, фреска у параклису посвећеном Св. великомученику Косовском Лазару

Битка · свѣ · петра · а · съ · наполеоном

· у · грк · а · у ·

· свѣ · петра · а ·
· цѣ · тин · ски ·

Део источног и јужног зида параклиса Св. великомученика Лазара Косовског у обновљеном манастирском конаку

који су, такође, осликавали храмове у Подгорици и Бару. На фрескама су углавном представљене сцене из живота Св. Великомученика Косовског Лазара који је, према народном предању, рођен и води поријекло из Грбља. Поменуто предање говори о години 1350. и цару Душану као ктитору манастира Подластва, а нарочито је интересантно због приче о сестрићу Душановом, будућем српском кнезу и цару Лазару којег је овај, после свог боравка у Грбљу, одвео из овог краја. Како каже легенда: „Душанова сестра Грба је била изразито ружна жена, што је потврђивало и само њено име. Будући племенитог срца и вриједна, допала се једном грбљском кнезу који је одлучио да њоме ожени сина. Плод овог брака бјеше син коме нађенуше име Лазар. У Грбљу нико није знао да је Грба рођена Душанова сестра но он је виђе и познаде приликом обиласка овог краја и боравка на ручку у кнежевој кући. Видјевши и сестрића Лазара, Душан затражи да Грба и кнез са сином напусте Грбаль и дођу к њему на Косово. Кнез и Грба не хтједоше послушати, а ни дати сина Лазара да иде са ујаком. Разљућен цар Душан тада посјече кнеза, узео Лазара и одведе га на Косово, сво вријеме носећи га у наручју и не одвајајући се од њега.” Такође, у оквиру овог фреско ансамбла, на сјеверном зиду, налази се сцена „Петар I Петровић у бици са Наполеоном“, као и заједничка предста-

ва царске руске породице Романових. Као пандан сцени „Петар I Петровић у бици са Наполеоном“, на јужном зиду, насликана је монументална представа „Косовски бој“, а до ње, према западном зиду, ријетко представљана сцена „Кнежева вечера“ као визуелни исказ тајне вечере кнеза Лазара из познате народне епске пјесме у којој су опјевана дешавања пред сами Косовски бој. „Кнежеву вечеру“ можемо посматрати и као појаву са даљим реминисценцијама на „Христову тајну вечеру“, посебно у дијелу наговјештаја издаје пред велико страдање. У олтарском дијелу, насликана је Богородица „Оранта“, а на стубовима - пиластрима и лучним испустима ликови светитеља, мученика и мученица, из старије, а, посебно, и из новије црквене историје. На западном зиду, изнад улаза, насликана је, уобичајено за то мјесто, представа „Успење Богородице“ Стилски, помало различито, сликарство и Дамира Младеновића и Анастасија Радовића се, у својој основи, уклапа у православни иконографски канон битно ослоњен на византијску традицију. Док рука Дамира Младеновића, који је осликао фреску „Свете Тројице“ представљене као „Гостољубље Аврамово“ у гостионици новог, обновљеног конака, као и фреску са представом „Силазак у Ад“, на сјеверном зиду у старој трпезарији, тежи ка чвршћим и једноставнијим формама, дотле је сликарство Анастасија Радовића

Део западне зиде параклиса Св. великомученика Лазара Косовског у обновљеном манастирском конаку

са Вуком Дабетићем више лепршаво и прозрочно одајући утисак извјесне недовршености, што може имати посебно симболичко значење.

Извори и литература:

- Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа „Грбаљ кроз вјекове“,
- Грбаљ и Котор, 11 – 13. октобра 2001. године, Грбаљ 2005.
- Документација Управе за заштиту културних добара Црне Горе
- Ђурашковић (1998): Луција Ђурашковић, Пет генерација сликара (иконописно стваралаштво Димитријевић-Рафаиловић), Побједа 26. децембра 1998.
- Ђурашковић (2009): Луција Ђурашковић, Манастири у околини Будве, у: „Будва - град краља Кадма“, Будва 2009,
- Ђурашковић (1998): Луција Ђурашковић, Духовно и политичко средиште (Манастир Подластва), Побједа 1. фебруара 1998.
- Историја српског народа, II, Београд 1994.
- Историја Црне Горе, II -1, Титоград 1970.
- Историја Црне Горе, II -2, Титоград 1970.
- Лиречек (1984): Константин Лиречек - Јован Радонић, Историја Срба, II, Београд 1984.
- Јовићевић (1937): Андрија Јовићевић, „Манастир Подластва“, Зетски гласник, 69-70 (1937),
- Ковачевић (1956): Предраг Ковачевић, Грбаљ - његова прошлост и будућност, Котор 1956.
- Лукетић (1966): Мирослав Лукетић, Будва - Свети Стефан – Петровац, Цетиње 1966.
- Марковић – Вујичић (1997): Чедомир Марковић – Рајко Вујичић, Споменици културе Црне Горе, Нови Сад 1997.
- Маркуш (2010): Јован Маркуш, Обнова и градња манастира и храмова у Црној Гори: љетопис обнове, санације, реконструкције и изградње у Митрополији црногорско-приморској: 1990-2010, Цетиње 2010.
- Мијовић (1960): Павле Мијовић, Бококоторска сликарска школа, II НР Црне Горе, Титоград 1960.
- Накићеновић (2012): Сава Накићеновић, Бока, Подгорица - Херцег Нови, 2012.
- Пејовић – Чиликов (2011): Татјана Пејовић – Александар Чиликов, Православни манастири у Црној Гори, Подгорица - Београд 2011.
- Петковић (1950): Владислав Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950.
- Раичевић (1996): Слободан Раичевић, Сликарство Црне Горе у новом вијеку, ЦАНУ, Подгорица 1996.
- Црногорчевић (1895): Младен Црногорчевић, „Манастир Рождества Св. Богородице у Грбљу“, Просвјета, VIII (1895)
- Црногорчевић (1998): Младен Црногорчевић, Цркве у Грбљу, Грбаљ 1998.
- Čilikov (2007): Aleksandar Čilikov, „Manastir Podlastva – Istorijско umjetnička analiza“, Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore, III (2007) 187–203.
- Шовран (2006): Марко С. Шовран, Грбаљ, манастири и свештенство, Београд – Грбаљ 2006

ДР МИЛЕНА Н. МАРТИНОВИЋ

РУКОПИСНЕ И ШТАМПАНЕ КЊИГЕ

МАНАСТИРА ПОДЛАСТВА

останак манастирских скрипторија и библиотека на подручју Боке Которске уско је повезан са њиховом културном и духовном мисијом. Извориште те културе на Зетском приморју био је манастир Св. Арханђела Михаила на Превлаци, који је од тренутка оснивања Зетске епископије, 1220. године, био сједиште зетских епископа.¹ У скрипторију манастира Св. Арханђела Михаила на Превлаци, преписивале су се црквене богослужбене и канонске књиге, којима се снабдијевало цијело подручје новоосноване епископије. Индиректни свједок ове велике преписивачке дјелатности је рукопис Законоправило Светог Саве – позната Иловичка Крмчија, коју је по налогу зетског епископа Неофита преписао преписивач Богдан, 1262 године.² Данас се овај рукопис налази у Хрватској академији знаности и умјетности у Загребу (HAZU III с 9 (Mihanović 26)).³ Зато је разумљиво да се одатле обалом ширила домаћа култура и његовала вјерска припадност. Све до рушења ове задужбине половином XV вијека, српска ћирилична књига и писменост постојала је у његовој ближој околини, на терену његове метохије.⁴ Послије пропасти манастира Св. Арханђела Михаила на Превлаци, улога православних манастира и цркава, насталих на овом подручју, била је очување богатог културног наслеђа и његовање ових старих традиција.

Један од манастира са богатом културно историјском прошлошћу је манастир Подластва, који се налази у жупи Грбаљ.⁵ Према народном предању, подигао га је цар Стефан Душан Немањић, око 1350. године.⁶ О манастиру Подластви се није много писало, тако да о њему постоји веома скромна литература.⁷ Један број аутора наводи да се у изворима

први пут помиње 1419. и 1427. године.⁸ У току своје историје више пута је рушен и обнављан, а страдао

¹ Зетску епископију основао је Св. Сава 1220. године, након добијања аутокефалности Српске Православне Цркве, 1219. године: Јанковић 1985, 31–32.

² О овом рукопису постоји обимна литература: Богдановић 1982, 47, бр. 482. Рукопис је обрадио са становишта канона (закона) и вјере митрополит црногорско–приморски Амфилохије (Радовић), *видјети*: Митрополит Амфилохије 2005, 5–11.

³ Мошин 1955, 48–54.

⁴ Ивошевић, 1989, 53–104.

⁵ Грбаљ је највећа обрадива површина у Боки Которској. Даровником краља Милутина 1307. године, Котор је добио најдрагоцјенији поклон. Грбаљ је ушао у састав српске средњовјековне државе, 1186. године, када је Немања овладао Котором, а у посједу которске општине остао до 1426. године, када је дошао под власт Венеције (*опширно*: у Петровић 2005, 383–414).

⁶ Црногорчевић 1895, 426–429; 1902, 56–59.

⁷ Црногорчевић, 1895, 426–429; 1902, 56–59; Strika 1930, 251–253; Јовићевић 1937, 69–70; Петковић 1950, 41; Ковачевић 1964, 77; Марковић 2005, 55–69; Чиликов 2005, 187–203; Чиликов 2007, 187–203.

⁸ Први пут се 1419. године манастир помиње у једном тестаменту Николе Ерцеговића из грбаљског села Врановићи, који манастиру Подластви завјештава суму новца и свијеће за душу својих родитеља. Црногорчевић *Видјети*: М. Црногорчевић 1902, 57. Други помен манастира Подластва забиљежен је у тзв. Грбаљском статуту у члану 124 и 125, који се односе на завјетовање Грбаљана да ће манастиру давати одређене приходе, *видјети*: Црногорчевић 1902, 57. Ове податке је Црногорчевић нашао код В. Врчевића, који је 1851. године, у задарским новинама *Pravdopis* објављивао у наставцима Грбаљски статут. *Видјети*: Vršević 1851, br. 25, 26, 28, 29, 32–36. Врчевићеве податке је преузео и објавио С. Новаковић, *видјети*: Новаковић, 1912, 103–105. Податке које је Врчевић дао за годину настанка Грбаљског статута, довео је у сумњу И. Стјепчевић, сматрајући да се податак из 1427. године односи на 1527. годину, *видјети*: Stjepčević 1941, 17. Р. Петровић коригује годину настанка Грбаљског статута сматрајући да је могао настати између 1753. и 1814. године. Видјети: Р. Петровић 1929, 247–249. А. Соловјев уз низ изложених аргумената, такође, доводи у питање не само годину настанка овог документа, већ и цио документ сматрајући да је Грбаљски Статут плод маште Вука Врчевића, односно да оригинал на који се Вук позива не постоји, те га у потпуности одбацује као Врчевићев фалсификат, *опширно*: Соловјев, 1931, 1–42. Грбаљски статут је био предмет полемике и истраживања многих истраживача. О библиографији радова на тему Грбаљског статута *видјети*: Лукетић 2005, 143–144.

је и у земљотресу који се догодио 1979. године, што је коначно дало повода да се 1984. године ураде детаљнија археолошка истраживања која је на терену обавио тим стручњака из некадашњег Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу.⁹ Том приликом је утврђено да је црква посвећене Рођењу Пресвете Богородице манастира Подластве саграђена на остацима ранохришћанске богомоље, која потиче из VI вијека.¹⁰ На основу једног броја налаза, археолози су дошли до сазнања да је црква из XIV вијека била подигнута на темељима срушеног ранохришћанског храма.¹¹ Овај податак би могао посвједочити да се предање о времену њеног настанка заснива на истинитим чињеницама. Такође је утврђено да је на рушевинама ове грађевине у XV вијеку подигнута нова црква.¹² Та црква подигнута у XV вијеку, највјероватније је страдала када и манастир Св. Архангела Михаила на Превлаци, после Треће грбљске буне 1452. године, коју је уз помоћ Млечана угушио Стефаница Црнојевић.¹³ Подаци до којих су дошли археолози указују на чињеницу да је на темељима срушене цркве из XV вијека обновљен манастирски комплекс током XVII вијека.¹⁴

 а овај манастир се везује настајање Грбљског законика или Грбљског статута, из 1427. године, који се састоји од 126 чланова. Овај текст је први штампао Вук Врчевић, 1851. године.¹⁵ Иако је у науци текст *Грбљског статута* са годином настанка (1427) одбачен као фалсификат, у новије вријеме откривен је документ из 1431. године, из Регесте судско нотарских списа Которског архива који је пронашао Љ. К. Мачић.¹⁶ Мачић је превео латински текст из документа на страни 487, Регесте судско нотарских списа Которског архива, и примијетио да се у једној имовинској подјели земље одређених лица, помиње *Статут – Жупе Грбљ*, добијен на дар

од Которске општине.¹⁷ Како је Жупа Грбљ у том периоду била под влашћу Котора, није искључено да је Котор даровао *Статут* Грбљанима, чијим одредбама би се регулисао њихов правни живот. Овај податак може указати на то да су Грбљани у том периоду имали свој *Статут*, али да је он добијен од Которске општине, а не да је преписан у манастиру Подластва како је Врчевић тврдио.¹⁸ Иако је постојање спорног предлошка, са којег је Врчевић наводно преписао одредбе *Статута*, доведен у питање, то се не може односити и на чланове овог правног акта, које је Врчевић штампао, јер су се они примјењивали код Грбљана још од XIV и XV вијека.¹⁹ У прилог томе говори и чињеница да је Соловјев у Богишићевом архиву у Цавтату, пронашао рукопис *Грбљског законика цара Душана* и објавио га 1938. године.²⁰ Рукопис је зборник, настао 60–70-их година XVIII вијека, садржи 80 листова и састоји се из 3 дијела: *Књига млетачких привилегија*, *Јуситинијанов законик* и *Грбљски рукопис Душановог законика*.²¹ Преписао га је канцелар Грбљске жупе Антун Батут, 1767. године или нешто мало касније.²² Рукопис има сигнатуру АЗВБ N 19.

 вај препис је свакако потврда да се правни живот грбљанског становништва текао уз поштовање одредби Душановог законика, што није само случај са Грбљем у Приморју, већ и са Паштровићима који су, сходно својим заједницама и условима под којим су живјели, такође, имали своје одредбе и законе засноване на Душановом законодавству.²³

⁹ Марковић, 2005, 55–68.

¹⁰ Марковић, 2005, 67.

¹¹ Марковић, 2005, 67.

¹² Марковић, 2005, 67–68.

¹³ Притиснути которским и млетачким господарима, Грбљани су се у 15. вијеку бунили три пута: 1421–1426, 1433, 1448–1452. *Опширно*: Спремић 2005, 193–213; Трећа грбљска буна, била је већа од ранијих, а за њено гушење био је заслужан Стефаница Црнојевић, којег су у Венецији сматрали за јаког савезника и који је био спреман да као њихов плаћеник, умјесто њих, уради разне злочине: Спремић 2005, 208; Спремић 2016, 154–155.

¹⁴ Марковић, 2005, 67.

¹⁵ Vršević, 1851, 25–37.

¹⁶ Мачић, 2009, 495–499; *у поређењу*: ИАК, СН–IV, 1430–1432, л. 487, према факсимилу: Мачић 2009, 499.

¹⁷ Мачић, 2009, 499

¹⁸ Иако је рукопис *Грбљског статута* у науци сматран плодом мистификације Вука Врчевића, само питање постојања *Грбљског статута* из наведене 1427. године, заслужује да се можда поново истраже регесте судско нотарских списа Которског архива.

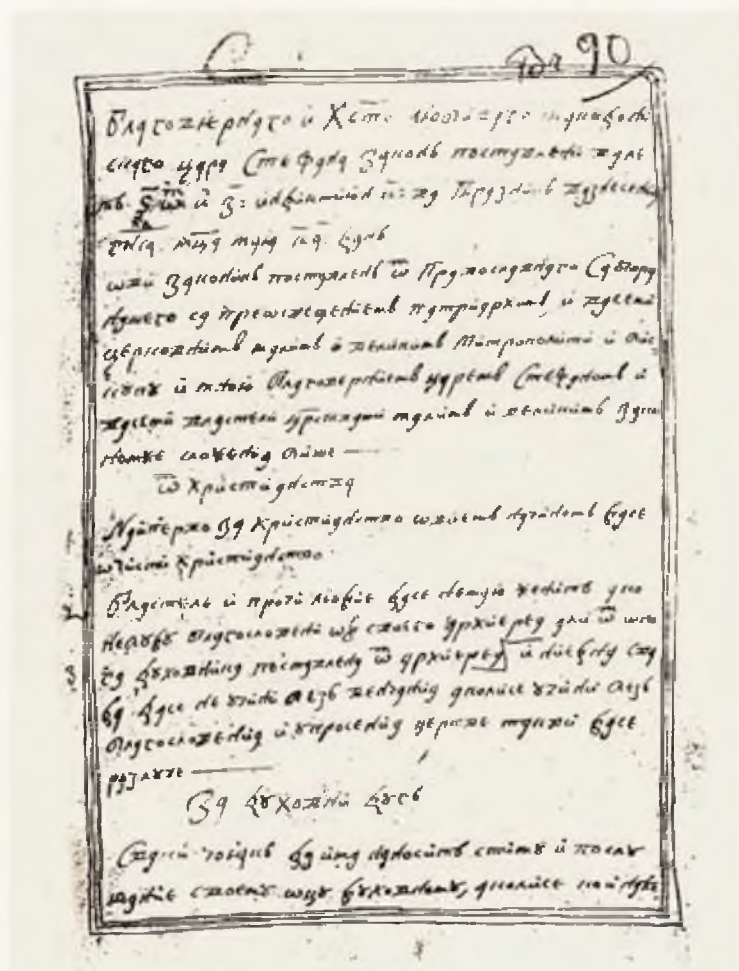
¹⁹ Соловјев, 1931, 1–41; Чизмовић 2005, 135. Друштво за обнову манастира Подластве је 2016. године објавило репринт издање *Грбљског статута*.

²⁰ Соловјев, 1938, 61–67.

²¹ Соловјев, 1938, 21–79.

²² Соловјев 1938, 23; Синдик 1951, 121; Соловјев 1980, 84–85.

²³ Уз *Грбљски рукопис Душановог законика* познато је да је у Српском Приморју у XVIII вијеку настао Режевићки (Паштровски) препис док је Богишићев настао у XIX вијеку. *видјети*: Богдановић 1986, 101–108. Сва три су преписивана са предложака, насталих највјероватније у XV вијеку, опширно у: Благојевић 2005, 147–157 са старијом литературом; Сви настали познати преписи Душановог законика објављени су у: К. Чавошки Ђ. Бубало, 2015, 459–473. Анализу старијих и млађих преписа Душановог законика је објавио Ђ. Бубало: Бубало 2015, 119–145.

Стр. 1 и 2. Грбаљској рукопис Душановог законика, објављеној у: А. Младеновић, Неке филолошке напомене о Грбаљском рукопису Законика цара Душана у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научној скупи Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Кошор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 357–358

Грбаљски препис Душановог законика преписан је са неког много ранијег предлошка, како је Соловјев претпоставио, највјероватније да је предлошак потицао из XV вијека.²⁴ У прилог његовој претпоставци иду филолошка истраживања неких особина језика и писма, Грбаљској преписа Душановог законика, којим је А. Младеновић потврдио мишљење Соловјева, да је препис извршен са предлошка који може бити датиран у XV вијек.²⁵ Како је Душанов закон донесен 1349. године, а допуњен 1354. године, сигурно да је зетски митрополит, који је столовао у манастиру Св. Архангела на Превлаци, одмах наложио да се закон примијени, јер је Српска Православна Црква у то вријеме била организована дјелујући на свим територијама које је покривала мрежом својих епархија. Поједине одредбе Душановог законика примјењивале су се у Грбљу како у

XIV тако и у првој половини XV вијека, иако је Грбаљ био под влашћу Котора и касније Венеције.²⁶ Зато није немогуће да је у то вријеме негде у Грбљу, можда управо у скрипторију манастира Подластве, преписиван Грбаљски рукопис Душановог законика, који је послужио као предлошак рукопису који је много касније преписао Антун Батута. Настајање млађих рукописа Душановог законика у приморским областима јесте потврда да се овај закон, наравно прилагођен начину живота, суђења и говорног језика, примјењивао све до краја XVIII вијека.²⁷

Да је у манастиру, и у вријеме турске окупације, постојао скрипториј у коме су се преписивале богослужбене књиге, као свједочанство нам може послужити један рукописни Псалтир, преписан за потребе манастира у XVI вијеку.²⁸ Како је манастир више пута рушен у својој бурној историји, интезив-

²⁴ Опширно: Соловјев, 1938, 21–79.

²⁵ Опширно: Младеновић, 2005, 351–361 са старијом литературом.

²⁶ Опширно: Благојевић, 2005, 147–155.

²⁷ Бубало, 2015, 136.

²⁸ Богдановић, 1982, 90, бр. 1241; Ивошевић, 1989, 85.

нији живот се у њему почиње одвијати крајем XVII вијека, у доба митрополита Саве Очинића, а касније за вријеме владавине митрополита из куће Петровића - Његош. Зна се да се у манастиру једно вријеме налазио и рукопис који је садржао *Житија Св. Саве и Симеона*. Овај рукопис се данас налази у Аустријској националној библиотеци (ÖNB 25)²⁹. Рукопис је конволут, састављен из два дијела, чији је други дио за потребе Цетињског манастира наручио митрополит Данило Петровић (1697–1735).

Први дио рукописа (1–184) настао је крајем XVI вијека, тачније према запису на л. 115а 1600 године.³⁰ Други дио (185–245), настао је 1663. године, а написао га је монах Јефтимије са Свете Горе коме се атрибуира знатан број рукописа из периода 1631–1664.³¹ Спајање ова два дијела тематски иста, а хронолошки различита, настало је у селу Тујковић у Грбљу 1729. године, по налогу црногорског митрополита Данила Петровића Његоша (1697–1735). За рестаурацију и повезивање ова два дијела у један, заслужан је свештеник Рафаило Јанковић што

29 Опис рукописа, је први објавио Јацимирски: Яцимирский, 1921, 167–170, (бр. описа 125); затим Биркфелнер, видјети: Birkfellner, 1975, 246–247 (бр. описа II/90).

30 Опис и кодиколошку анализу рукописа урадила је Н. Синдик: Синдик, 2005, 163–167.

31 Синдик, 2005, 164.

налазимо у запису рукописа на самом почетку: снѣ житиѣ свѣтаго сави српскога ѡбновисѣ ва паѣмет зовоѣи грѣаль вѣсело га(а)го(е)мо туѣковиѣ повеленнѣм преосвѣщенѣаго митрополита кир данила цѣтине свога рѣкою же многогрѣшнаго презвитѣра рафѣла ѣанковиѣа текущѣннѣ тога лѣта зсзс.³² Рукопис је иначе припадао Цетињском манастиру, коме га је намијенио митрополит Данило Петровић Његош, о чему свједочи запис у рукопису на листу 184а из 1699, на крају похвалног слова о св. Симеону и Сави – ва лѣто зсзс м(ѣ)с(ѣ)ца юліа зі дньѣ ва нѣдѣлю с(вѣ)ти ѡ(тѣ)-ць да к(сѣть) вѣдоѣо како коупи снѣ доушеспасниѣю книгѣ житиѣ с(вѣ)таго савѣ прѣваго нароуѣчени владика цѣтински аще пронзѡвоиѣ бл(а)ги б(о)гѣ сабрѣтею приложисѣо сѣю книгѣ храмѣ рождаства пр(ѣ)чистѣ б(о)городице на цѣтине и тко ѣе сад неправдѣ ѡтнимѣти ѡт сего вѣшерѣченѣаго храма да бѣде проклет ѡт г(оспод)а б(о)га вѣсѣдржитѣла и да мѣ бѡудѣ на страшноѡѡу соудѣ с(вѣ)та б(о)городица ва мѣсто милости свѣпарница амин. Запис је објављен код Стојановиѣа.³³ Није случајно то, што је црногорски митрополит Данило Петровић Његош књигу коју је приложио Цетињском манастиру, *Житије Св. Саве и Симеона* (ONB 25), однио на рестаурацију и повезивање у Тујковиѣе у Грѣаль, знајући да је у том братству постојала дуга традиција његовања не само сликарског већ и писменог умијећа. Из овог братства потиче чувени иконописац и зограф Максим Тујковић (1670–1740), који је једно вријеме боравио као јеромонах у Цетињском манастиру.³⁴ Његову приврженост манастиру Подластва потврђује чињеница да је сахрањен на улазу у сам манастир. Колико је братство Тујковиѣа било везано за манастир Подластву говори нам податак да је поп Марко Тујковић 1798. године, овом манастиру даривао један *Цвијѣтѣни триод* на коме је оставио запис. Овај рукопис се данас налази у Руској Националној библиотеци у Санкт Петербургу у Погодиновој збирци српских рукописа (РНБ/Погодин 483).³⁵

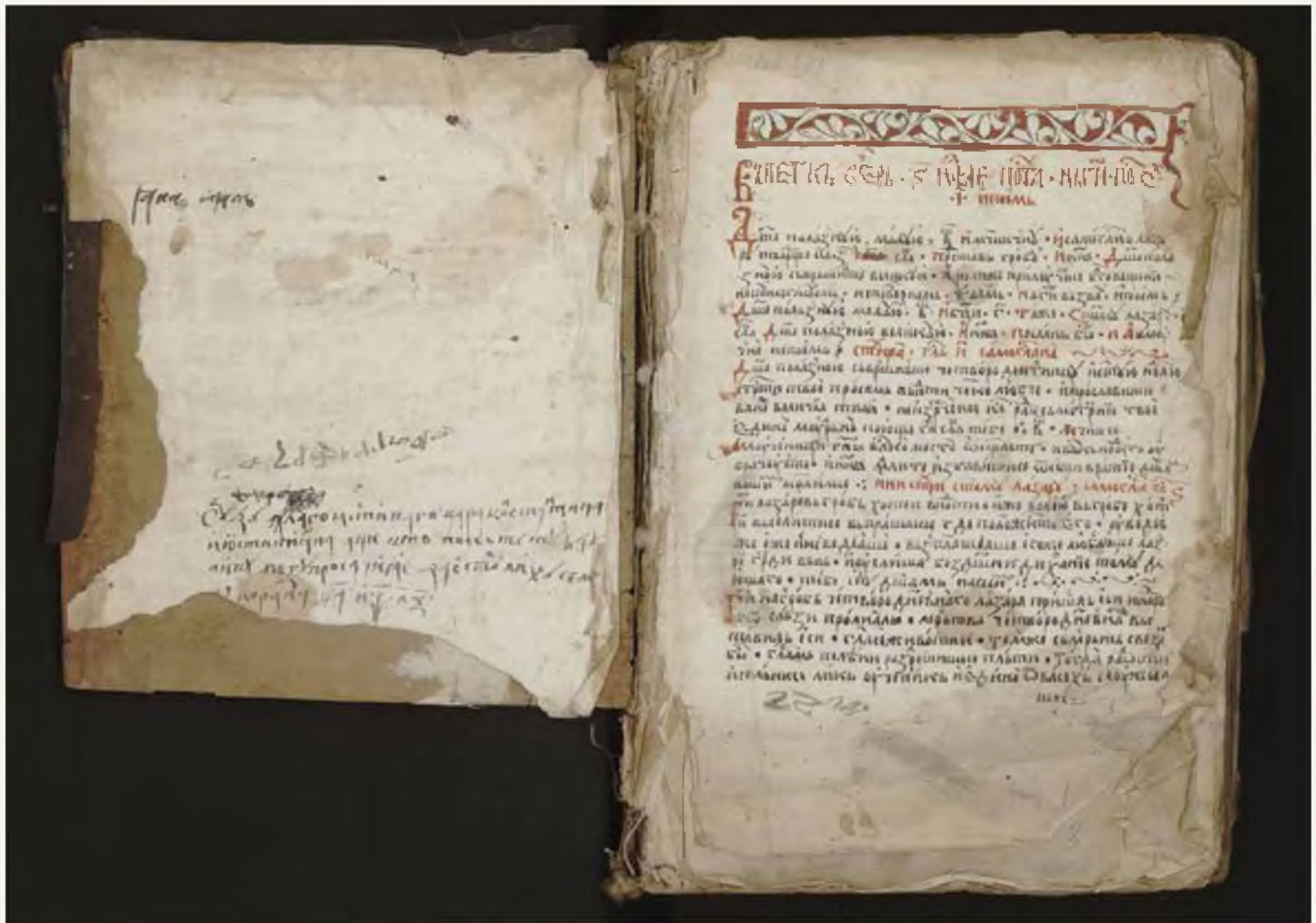
Pукопис, писан српскосlovenским језиком, има 336 лисова, а настао је у трећој четвртини XVI

32 Запис је објављен код Љ. Стојановића: ССЗН II, 2059.

33 CC3H I, 1592.

34 Максим Тујковић је Цетињском манастиру поклонио један *Требник* (Цетиње 52) преписан 1728. године у којем се записао као Максим Милешевац, *видјети*: Вуксан 1936, 210, бр. описа 52; Момировић Васиљев 1990, 202, бр. описа 52; О Максиму Тујковићу постоји бројна старија и новија литература: Стошић 2011, 631–638; Живковић 2013, 9–33; Стошић 2012, са библиографијом радова о Максиму Тујковићу 199–222, и др.

35 Рукопис се у дигиталној верзији може прегледати: <http://nlr.ru/> (сајт посјеђиван више пута, а последњи пут посјеђен 9. 07. 2019).

Цвијетни триод (РНБ/Погодин 483, лист 1а)

вијека. Први лист рукописа писала је једна рука, а остали листови су преписани другом руком. Писан је тамним и црвеним мастилом и читљивим полууставним писмом. Није илуминиран. У неким дјеловима текста на почетку реченице налази се китњасто црвено слово. Садржај овог рукописа је уобичајеног састава. На унутрашњој корици првог листа стоји запис следеће садржине: судъ благочест(и)ваго цара константина и юстиниана аще кто посееъ тоуждоу нивоу без оу просака ꙗ да естъ анхъцемъ (...) порана аѿ азъ. На посљедњем листу унутрашње корице налази се запис: да се зна исписа се сиа книга попа пера триодъ васкрсни. На л 60б се налази записано име попа Марка Тујковића и година 1798: сиа книга лазаревацъ слава господа слава господа богъ и светои матери б(огороди)ци и свиеда светица аминъ, марта кз а ѿ ч и рѣка грешна попа Марка Тѣнковића. На следећем листу истом руком у дну маргине пише: проста си перо и мастило како финш и лепш и красш и прекрасш. Подаци о рукопису су први пут објављени у овом тексту.

За овај манастир се највјероватније везује и један рукописни Часослов са *додаћим текстовима апокрифног карактера*, настао 1742. године.³⁶ Рукопис садржи 228 листова, малог формата, 90 x 70 мм, текст 75 x 55 мм, са 17 редова на страници. Писан је црквенословенском редакцијом. Састав овог рукописа је следеће садржине: Кратак мјесецослов, пасхалија (1743–1878) са пасхалним таблицама, О службама великог поста, Начело вечерније, Начело повечерније, Начело трисвети пред читање свих молитви, Начело јутрења, полуноћница, Часови Молитва против оскрнављења, Молитва против оскрнављења, затим Општи молебан Пресветој Богородици, Часослов, Правило Св. Јовану Претечи, Десет Божјих заповијести, Седам светих тајни, Седам смртних грехова, Сан Пресвете Богородице у Витлејему, Сан Пресвете Богородице славне

³⁶ Яцимирский, 1921, 84–85 бр. описа 59; Birkfellner 1975, 301–303, бр. описа II/122.

Цвијетни шриод (РНБ/Погодин 483, лист 606-61a)

преблажене Богоматере на Гори Елеонској, Молитва пред спавање.

На крају текста се налазе поуке светих отаца: Антиоха, Петра, Студита, Јоаникија, Јована Дамаскина и анонима (који није оставио име). Рукопис се завршава стоосамнаестим псалмом.

Записи су на л. 12a: забиљежен је мјесец јануар 1743. године, са именом приложника Ђура Дамјановића из кнежине кнеза Марка из Грбља.³⁷ На л.17a записан је датум 8. март 1743.³⁸

И овај рукопис се данас налази у Аустријској националној библиотеци (ÖNB120).

Ови изнијети подаци говоре да је манастир могао бити у прошлости преписивачки центар у коме су се чак и у 19. вијеку преписивале књиге. Тако је за потребе свештеника Јова Микелића, из грбљског села Кримовице, преписан један *Молитвеник* намијењен *Св. Врачевима*. Преписао га

је јеромонах Јосиф Бућин.³⁹ Рукопис се налазио у старој Народној библиотеци у Београду и нажалост изгорео приликом бомбардовања Београда, 6. априла 1941. године. Свјевремено је за овај рукопис основне податке објавио Љ. Стојановић.⁴⁰

На жалост, како се може установити, рукописи чије смо описе изложили, су своје уточиште нашли по разним европским библиотекама, а посебно су отуђивани у XIX вијеку, када су их системски Вук Врчевић, Вук Караџић и Вук Поповић уз помоћ Филипа Тановића, једног свештеника из манастира Подмајина, сакупљали и продавали разним колекционарима и иностраним библиотекама (Беч, Берлин, Праг, Загреб и др.)⁴¹ Такође, многи рукописи су нестали током ратних разарања, јер су судбину манастира дијелиле и књиге.

³⁹ ССЗН II, 4083.

⁴⁰ Стојановић, 1903, 92–93, бр.описа 328, некадашња сигнатура СНБ 572.

⁴¹ *Опширније*: Пекић, 1985, 158–163.

Псалтир -рукопис из XVI вијека

Минеј за децембар, иоклон трофа Саве Владисављевића (горе) и
Минеј за август, иоклон трофа Саве Владисављевића (десно)

Данас се у приручној библиотеци манастира Подластва, налази само Псалтир, који је писан за потребе цркве у XVI вијеку. Рукопис до сада није обрађиван, само је у новије вријеме урађен повез са заштитном кутијом који одговара времену настанка књиге.⁴²

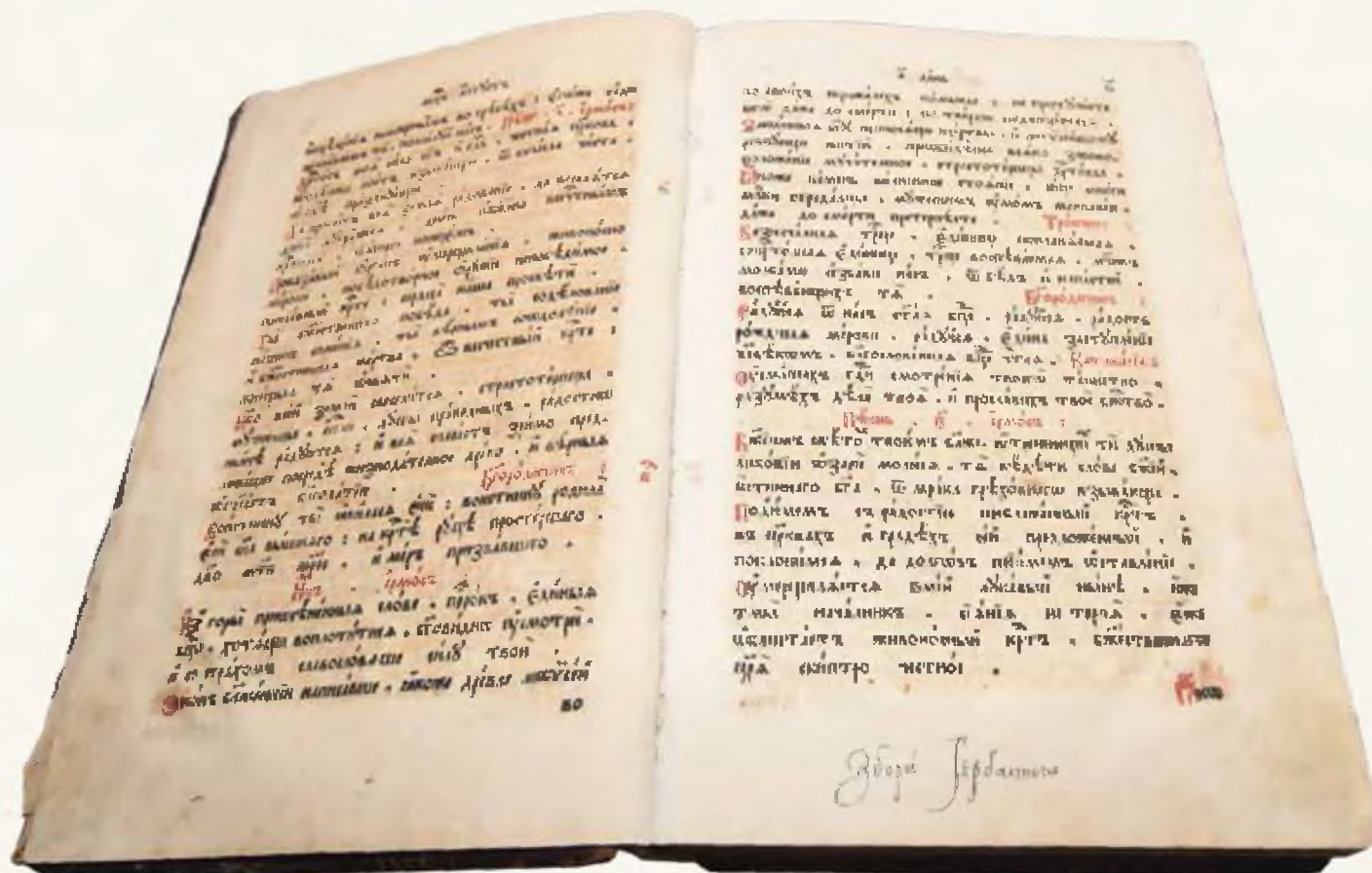
Рукопис садржи 205 листова, димензија 140 x 80 мм, писан на папиру српскословенским језиком. Филигранолошка анализа није рађена, мада је Д. Богдановић закључио да је настао у XVI вијеку.⁴³ Листови су обиљежени азвједи бројевима, не садрже арапску нумерацију, а садржани су у 25 свешчица са по 8 листова, на неким мјестима 9. Међутим, свешчице је тешко пратити јер је прва четвртина књиге испретурана иако текст нема пре-

кида, само би листове требало правилно пресложити. Писало га је више руку. Рукопис је писан полууставним писмом тамним и црвеним мастилом. Не садржи украсе и илуминацију. Садржај *Псалтира* је уобичајен, није потпун јер садржи 18 катизми и прекида се на сто двадесетом псалму. Уз овај рукопис је на једној квитици записано, савременим српским језиком, да је рукопис враћен манастиру Подластва из цркве Св. Илије, са једном половином иконе Св. Илије и другим књигама, јер је црква прокишњавала. Написано је да је рукопис стар јер су на листовима пронађени водени знаци полумјесец са звијездом. Запис је, највјероватније, из 1973. године, а у потпису су Слободан Раичевић и Владислав Ристић.

Манастир Подластва био је током XIX вијека центар интезивног духовног живота, у њему су се окупљале разне знамените личности тога времена. Почетком XIX вијека, у манастиру је био на-

⁴² Рукопис је преповезан у Народној библиотеци Србије, у лабораторији за конзервацију папира.

⁴³ Богдановић, 1982, 90, бр. 1241.

Минеј за август, поклон Давида Неранџића

стојатељ јеромонах Григорије Бућин којег је 1795. митрополит Петар I Петровић Његош веома цијењено те му је повјерио задатак мирена Бјелопавлића и Пјешиваца, а касније Пипера, Ровчана, Морачана и Ускока.⁴⁴ У њему су боравили митрополит Петар I Петровић Његош стекао основно образовање.⁴⁵ Од угледних калуђера у XIX вијеку, у манастиру Подластва су боравили Теодосије Милошевић и Мојсије Вукшић, обојица из Горњег Грбља, који су били задужени за држање наставе у манастирској основној школи.⁴⁶

Јеромонах Мојсије Вукшић упознао је тада младог Стефана М. Љубишу са народним предањем о пропасти Превлачког манастира, што му је послужило као грађа за познату приповијетку *Проклети кам*.⁴⁷ Настојатељи калуђери манастира Подластва имали су значајну улогу у новијој историји српске цркве у другој половини XIX вијека. Међу њима се посебно истичу Гедеон Јуришић,⁴⁸ касније настојатељ Савине, а затим Дечана и пи-

сац прве значајне књиге о овој задужбини, затим Висарион Љубиша (1882–1885) и Митрофан Бан (1885–1920) обојица црногорски митрополити.⁴⁹

У манастиру је радила школа, а осим ње ту је постојала и библиотека чији се фондови данас тек назиру. Зна се да је велики народни добротвор гроф Сава Владислављевић, поред других приморских манастира, снабдијевао богослужбеним књигама и манастир Подластву.⁵⁰ Међу његовим поклонима налази се један штампани *Минеј за август* из 1732. године са записом који тече по доњим маргинама од листа 2. до 22: Сню книгѣ глаголемѣю мнене въ саборнѣю церквѣ збора грѣалскаго со всеѣмъ крѣгомъ церковнеѣмъ соорѣжа и приложенъ тѣмъ советителъ и ордена свѣтаго Александра кавалеръ илирически графъ Сава Владиславлевичъ дѣла вѣчнаго подмѣновеннаго воспоинѣхъ его родители и сродниковѣ и его же здравѣа и дешевнаго спасенѣа. Запис до сада није објављен. Такође је поклонио манастиру Минеј за децембар штампан у Русији са идентичним записом. Годишњи круг мјесечних минеја изгледа да је у прошлости поклонио манастиру Давид Гавриловић Неранџић, брат генерала Си-

⁴⁴ Ивошевић, 1989, 84.

⁴⁵ Ивошевић, 1989, 84 са старијом литературом.

⁴⁶ Ивошевић, 1989, 84.

⁴⁷ Црногорчевић, 1902, 58.

⁴⁸ Видјети: Руварац, 1913.

⁴⁹ Ивошевић, 1989, 84, са старијом литературом.

⁵⁰ Мартиновић, 1989, 19; Ивошевић, 1989, 53–85.

Четворојеванђеље штампано у Русији

меона Зорића.⁵¹ На такав закључак наводи запис на *Минеју за август*, московског издања из 1788, у којем пише да је његов дар.⁵² Запис тече од 6. до 13. листа: сию книгу мјесеца августа донесе у манастирь рождества пр(е)св(е)те б(о)городнице з грбаль подластваца їероконахъ Стефанъ Вучетићъ своиѣмъ трѣдомъ се купиѣ и посла у исти манастирь г(оспод)ин генерал и кавалнер Давид Неранчић за свои вѣчни помен 1793 и его родители и сродники. Некадашњи сабрат манастира Подластве, архимандрит Стефан Вучетић⁵³ (био је ангажован у дипломатској служби Русије у доба митрополита Петра I) је за потребе манастира, даровао *Титлик*, штампан у Москви 1798. године.⁵⁴ Један од приложника, поп Јован Рафаилович, убиљежио је своје име на јеванђељу из 1798. године штампаном у Русији.

Поред наведених књига манастирска библиотека посједује млађе богослужбене књиге настале у другој половини XIX и почетком XX вијека. То су разни молитвеници, требници, служебници,

јеванђеља, односно књиге које су неопходне за одвијање богослужбеног живота у цркви.

Закључак

Манастир Подластва је по предању подигнут у вријеме цара Душана (Немањића), око 1350. године. Налази се у Боки Которској у Грбаљској жупи. Археолошка истраживања, обављена после разорног земљотреса 1979. године, установила су да се данашњи манастир налази на темељима ранохришћанске грађевине, која потиче из VI вијека, затим слојевима цркве која је постојала у XIV, затим XV вијеку, као и да је обновљена крајем XVII вијека. Како се у манастирском окружењу налазио манастир Св. Архангела Михаила у којем је била смјештена епископска резиденција Зетске епископије, коју је 1220. године основао Св. Сава (након добијања аутокефалности Српске Православне Цркве 1219. у Никеји), касније Митрополије (1346), логично је да је овај манастир непосредно био под утицајем зетских митрополита, и да је од свог настанка важио за културни и духовни центар чија је мисија била очување православне вјере и српског, ћириличног писма,

⁵¹ Мартиновић, 1989, 19 са старијом литературом.

⁵² Мартиновић, 1989, 19–20 са старијом литературом.

⁵³ Вучетић је био ангажован у дипломатској служби Русије у доба митрополита Петра I: Ивошевић 1989, 84.

⁵⁴ ССЗН II 3659. Ова књига нажалост, данас није на мјесту.

као свог културног и вјерског идентитета. Познато је да је најстарији препис *Законоправила Св. Саве* односно *Иловачке Крмчије* преписао писар Богдан, 1262. године, по налогу зетског епископа Неофита, који је столовао у манастиру Св. Архангела Михаила, а да је исто *Законоправило Св. Саве* било основ за касније донесени Душанов законик (1346, допуњен 1354), који се одмах почео примјењивати како у унутрашњости земље, тако и у Српском Приморју. Иако је *Грбаљски сѣаишѣ* који је први штампав В. Врчевић, 1851 године, по неком несачуваном предлошку из 1427. године, а који је писан у манастиру Подластва, у науци третиран као фалсификат, постојање млађег *Грбаљског рукописа Душановог законика* који се чува у Богишићевом Архиву у Цавтату (АЗВБ N 19), показује да су се одредбе Душановог законодавства у Грбљу поштовале и примјењивале до краја XVIII вијека. Овај млађи препис Душановог законика који се односи на одредбе житеља Грбља је преписао канцелар Грбаљске жупе Антун Батута, 1767. године, са неког ранијег предлошка који је настао највјероватније у XV вијеку. Зато није искључена могућност да је тај предлошак настао у манастиру Подластва, са којег је начињен млађи препис. Манастир је можда имао скрипториј и за вријеме турске окупације. У прилог овој претпоставци може послужити један рукописни Псалтир, преписан

негдје у XVI вијеку, а који се налази у манастирској ризници. У XVIII и XIX вијеку је овај манастир био просветни и културни центар. Манастир је добијао на поклон богослужбене књиге углавном из Русије, а од приложника се издвајају велики добротвор гроф Сава Владисављевић, затим Давид Гавриловић Неранцић и архимандрит Стефан Вучетић.

Y XIX вијеку је можда радио скрипториј, јер је за потребе манастира у то вријеме преписан један *Молишвеник*. Основно образовање је у манастиру Подластва стекао црногорски митрополит Петар I Петровић Његош.

Rако је манастир више пута рушен у својој дугогодишњој историји, многе рукописне и штампане књиге су неповратно нестале, а дио њих је завршио у разним европским библиотекама. Данас, реконструкцијом рукописног наслеђа можемо издвојити четири рукописа за које сигурно знамо да су, у једном тренутку, припадали манастиру. Од њих се сада у манастирској библиотеци, налази само *Псалтир* из XVI вијека. Од штампаних књига поменутих приложника у манастирској библиотеци данас се налазе књиге штампане у Русији из XVIII вијека и то: два *Минеја за август*, и по један *Минеј за децембар* и *Четворојеванђеље*. Остале црквене и богослужбене књиге су углавном из времена XIX и са почетка XX вијека.

Извори и литература:

- Митрополит Амфилохије, 2005: Митрополит Амфилохије (Радовић), *Право и морал у Иловачком законом правилу Светог Саве* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 5–11.
- Birkfellner, 1975: G. Birkfellner, *Glagolitische und kyrillische handschriften in Österreich*, Österreichische akademie der wissenschaften, philologisch-historische klasse, schriften der Balkankommission Linguistische Abteilung XXIII, Wien, 1975, 246–247 (бр. описа II/90).
- Благојевић, 2005: М. Благојевић *Баштинници и посадници у Грбљу у XIV и XV веку* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 147–157.
- Богдановић, 1982: Д. Богдановић *Инвентар ћириличних рукописа у Југославији (XI–XVII) века*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, САНУ, књ. XXXI, Београд 1982.
- Богдановић, 1986: *Душанов законик*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Београд 1986.
- Бубало, 2015: Љ. Бубало *The Era of Dusan's Code* Slovene International, Journal of Slavic Studies, Vol. 4, N2 (2015), 119–145, (српски превод, интернет издање) <http://slovene.ru/ojs/index.php/slovene/issue/view/9/showToc>
- Vršević, 1851: V. Vršević *Pravdonoša* Zadar br. 25, 26, 29, 30, 32–36.
- Вуксан, 1936: Д. Вуксан, *Рукописне књиге Цетињског манастира*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I Скопље 1936, 190–222.
- Живковић, 2013: М. Живковић *Икона Богородице са Христом и светим Николом из манастира св Тројица у Пјеваљима: прилог пручавању сликарског опису Максима Туђковића*, Зборник матице српске за ликовне умјетности 41(2013) 9–33.
- Живковић, 2012: М. Живковић, *Мање познате и непознате иконе из манастира Прасквице* Зоограф 36 (2012) 199–222.
- Ивошевић, 1989: В. Ј. Ивошевић, *Библиотеке православних манастира у Босни Которској и Паштровићима*

- ма у: Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори, Зборник радова са научног скупа одржаног 26. и 27. октобра 1987. године, Цетиње 1989, 53–104.
- Јанковић 1985: М. Јанковић, Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку, Београд 1985, 32–37;
 - **Яцимирский, 1921:** А. И. Яцимирский, *Описаніе южнославянскихъ и рускихъ рукописей заграничныхъ библиотекъ*, томъ I, Вѣна Берлинъ, Дрезденъ, Лейпцигъ, Мюнхенъ, Прага, Лобляна, Петроградъ, 1921, 167–170 бр. описа 125.
 - **Јовићевић, 1937:** А. Јовићевић, *Подлаштва*, Зетски Гласник IX/37, 1937, бр. 69–70, 3.
 - **Ковачевић, 1964:** П. Ковачевић, *Грбаљ – његова прошлост и будућност*, Котор 1964, 77.
 - **Лукетић, 1966:** М. Лукетић, Будва *Свети Стефан Пешировац*, Будва–Цетиње 1966, 136–138.
 - **Марковић, 2005:** Ч. Марковић, *Резултати археолошких истраживања манастира Подлаштва* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 55–69.
 - **Мартиновић, 1989:** *Стари књижни фонд у Црној Гори* (поновљено издање) у: Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори, Зборник радова са научног скупа одржаног 26. и 27. октобра 1987. године, Цетиње 1989, 13–32.
 - **Мачић, 2011:** Љ. К. Мачић, *Грбаљ поглед на прошлост и садашњост*, Котор 2011.
 - **Младеновић, 2005:** А. Младеновић, *Неке филолошке напомене о Грбаљском рукопису Законика цара Душана* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 351–366.
 - **Момировић Васиљев, 1990:** *Кириличке рукописне књиге Цетињског манастира XIV–XVIII века*, Цетиње 1990.
 - **Mošin, 1955:** V. Mošin, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*. I dio, Opis rukopisa, Zagreb 1955, 48–54.
 - **Новаковић, 1912:** С. Новаковић, *Законски споменници српских споменика средњег века*, СКА, књ. 5, Београд 1912, 103–105.
 - **Пекић, 1985:** М. Пекић, *Примјери одношења србуља из Црне Горе*, Историјски записи, св.2 (1985), 151–163.
 - **Петковић, 1950:** В. Петковић, *Преглед црквених споменника кроз повесницу српског народа* Београд 1950, 41.
 - **Петровић, 2005:** Ћ. Петровић, *Грбаљ и Грбљани у XIV веку* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 383–417.
 - **Петровић, 1929:** Р. С. Петровић, *Доба постанка Грбаљског законика* у: Записи часопис за науку и књижевност, књ.V св. 1–6 (1929), 247–249.
 - **Руварац, 1913:** Д. Руварац, *Гедеон Јосиф Јуришић, шуман и писац Дечанског црвенца*, Сремски Карловци 1913.
 - **Синдик, 1951:** И. Синдик, *Комунално уређење Котора од групе половине XII до почетка XV столећа*, САНУ књ.CXLV, Историјски институт, књ.1, Београд 1951.
 - **Синдик, 2005:** Н. Синдик, *Грбаљски примерак Житија Светог Саве* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 163–177.
 - **Соловјев, 1931:** А. Соловјев, *Грбаљска жуџа и Грбаљски штатуш*, Годишњица Николе Чупића 40/ XI (1931), 1–42.
 - **Соловјев, 1938:** А. Соловјев, *Књига привилегија Грбаљске Жуџе (1647–1767) са Душановим законом*, Споменик СКА 87 (1938) 21–79.
 - **Соловјев, 1980:** А. Соловјев, *Законодавство цара Стефана Душана, 1349. и 1354. године*, одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права књ. VI, Београд 1980.
 - **Спремић, 2005:** М. Спремић, *Грбаљ и српска деспоштина 1421–1459* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 193–215.
 - **Спремић, 2016:** М. Спремић, *Србија и Венеција XI–XVI век* (Службени Гласник, друго издање), Београд 2016.
 - **Stjepčević, 1941:** I. Stjepčević *Kotor i Grbalj*, Split 1941.
 - **ССЗН I:** Љ. Стојановић, *Стари српски записи и написи*, I, Сремски Карловци 1903.
 - **ССЗН II:** Љ. Стојановић, *Стари српски записи и написи*, II, Сремски Карловци 1903.
 - **Стојановић, 1903:** Љ. Стојановић, *Каталог Народне Библиотеке у Београду, IV, рукописи и старе штампане књиге*, Београд 1903.
 - **Стошић, 2011:** Љ. Стошић, *Иконостах Максима Тујковића у Никољу код Бијелог Поља Ђурђеви Ступови и Будимљанско епархија*, Београд–Беране 2011, 631–638.
 - **Стошић, 2015:** Љ. Стошић, *The bay of Cattaro(Kotor) School of Icon painting 1680–1860*, Balcanica XLV (2015) 187–202.
 - **Strika, 1930:** В. Strika, *Srpske zadužbine. Dalmatinski manastiri*, Zagreb 1930, 251–253.
 - **Црногорчевић, 1902:** М. Црногорчевић, *Манастир Подлаштва у Грбљу* у: Гласник православне цркве у Далмацији, књ. X св. 4, Задар 1902, 56–59.
 - **Црногорчевић, 1895:** М. Црногорчевић, *Манастир Рождества Богородице у Грбљу* Просвета св.VIII (1895) 426–429.
 - **Чавошки Бубало, 2015:** К. Чавошки, Ћ. Бубало, *Законик цара Стефана Душана 4, Патријаршијски, Борђорски, Пошачки Текелијин, Сандићев, Ковиљски, Београдски, Режевићки, Карливачки, Вршачки, Грбаљски, Бошпићев и Јашићев рукопис*, Одељење друштвених наука САНУ, Историја српског права 4, Београд 2015, 459–473.
 - **Чизмовић, 2005:** М. Чизмовић, *Грбаљ у Бошпићевим дјелима* у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 131–139.
 - **Чиликов, 2005:** А. Чиликов, *Сликаство храма Свете Госпође у манастиру Подлаштва* у: Грбаљ и Грбљани у XIV веку у: Грбаљ кроз вјекове, Зборник радова са научног скупа Грбаљ кроз вјекове, Грбаљ и Котор 11–13. октобар 2001. године, Грбаљ 2005, 547–569.
 - **Čilikov, 2007:** A. Čilikov, *Manastir Podlastva–Istorijsko umjetnička analiza* у: Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore, knj. III (2007) 187–203.
 - Интернет страница : <http://nlr.ru/>

ПРОТОПРЕЗВИТЕР НЕМАЊА КРИВОКАПИЋ СТАРЕ ГРБАЉСКЕ КЊИГЕ КОЈЕ СЕ ЧУВАЈУ У РИЗНИЦИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У КОТОРУ

Ризници Српске православне цркве у Котору чува се један број старих и изузетно вриједних књига које припадају грбаљским црквама. Наиме, током времена, а посебно после катастрофалног земљотреса 1979. када су многе грбаљске цркве страдале, биле су угрожене и књиге које су се у њима налазиле. Да би се сачувале, неке књиге које су нађене, конзервисане су и дате на чување Ризници СПЦ у Котору. Неке се налазе на терену у приватним кућама, а све оне ће, наравно, бити враћене чим се за то стекну услови, тј. кад се оформи ризница у Грбљу гдје ће се на једном мјесту сакупити сви вриједни предмети и књиге које припадају грбаљским црквама.

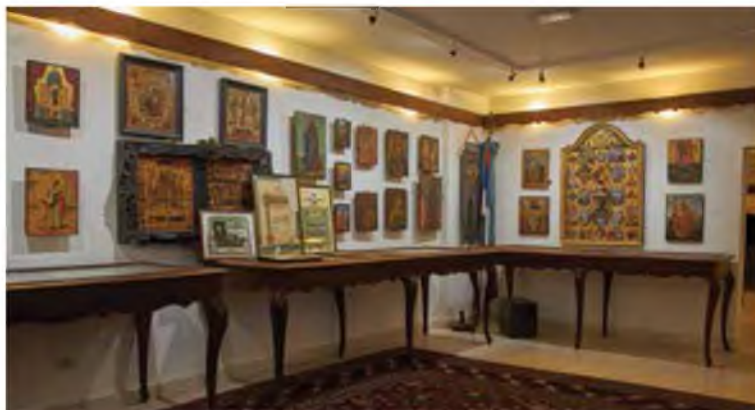
Ризница Српске православне цркве у Котору је оформљена 1971. године трудом которског пароха Момчила Кривокапића који је направио селекцију најинтересантијих експоната. У Ризници се, поред вриједних икона и богослужбених предмета и одежди, чува и дио докумената из Архива СПЦ у Котору који има 15 фондова, као и најинтересантије књиге из библиотеке СПЦ у Котору. Највећи и најзначајнији фонд библиотеке представља библиотека – легат Епископа Герасима Петрановића, првог бококоторског епископа.

Поред ових драгоцености, у Ризници се, такође, налазе неке старе књиге, рукописне и штампане, које не припадају строго которској цркви, него црквама у окружењу Котора, а међу њима су и помнуте књиге из грбаљских цркава. Посебно су значајни примјерци сачуваних србуља, којих је остало јак мало или нимало на овим просторима.

Србуље су углавном богослужбене књиге, (рукописне и штампане). Термин србуља је први пут употребио Вук Стефановић Караџић у свом Рјечнику 1818. године, јер су писане на српском

језику, што је облик српске редакције старословенског језика, односно старосрпског језика и ћириличног писма. До 14. вијека, писане су на пергаменту, а од почетка 14. вијека и на хартији. Од 18. вијека практично ишчежавају, а смјењују их књиге на црквенословенском језику, који је и данас у употреби у богослужењу.

Сљедећих пет књига, рукописних и штампаних, припадају

Ризница Српске Православне цркве у Котору

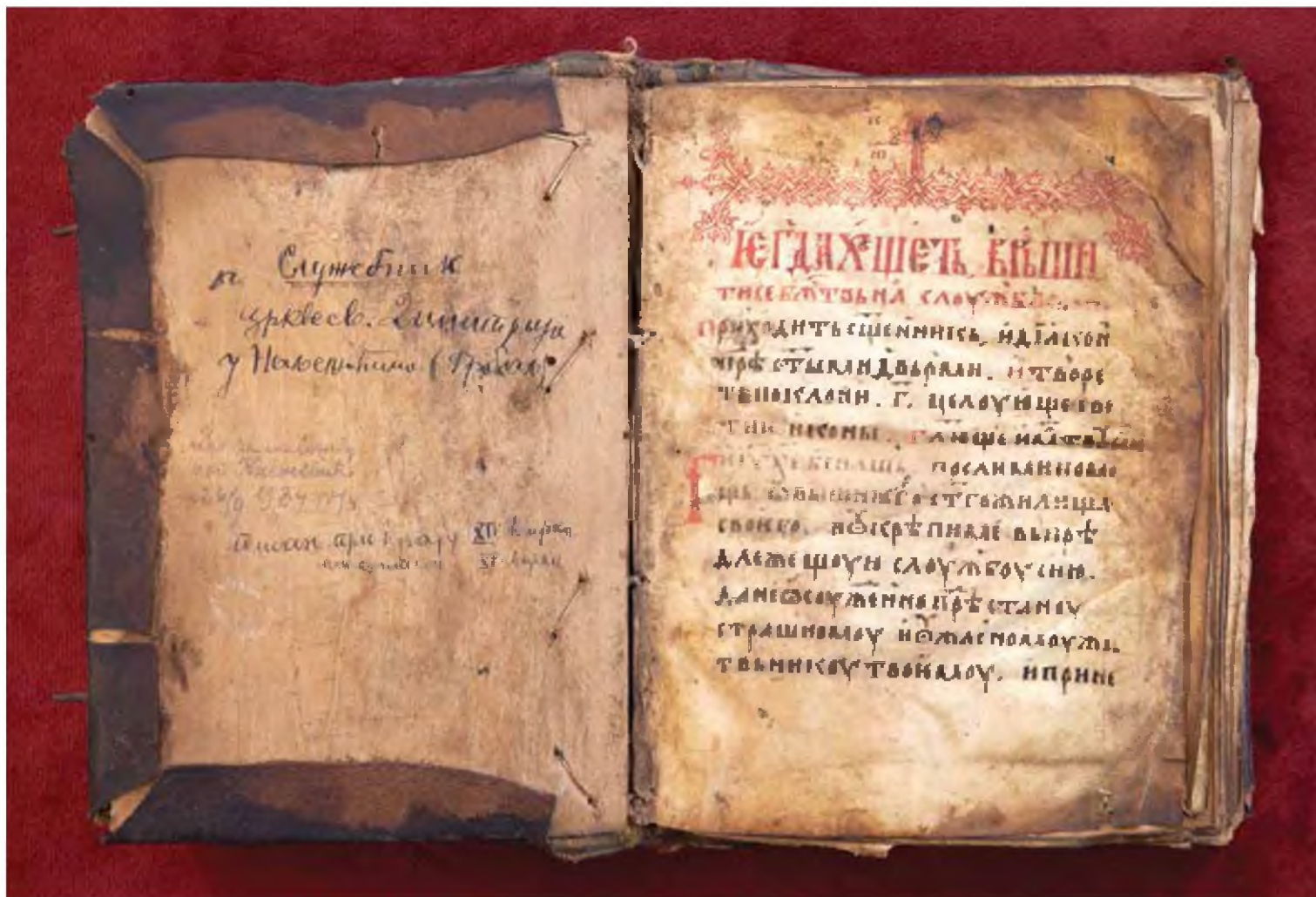
грбаљским црквама.

РУКОПИСНЕ СРБУЉЕ

СЛУЖАБНИК (служевник), из *треће четвртине 14. вијека*.

Припада цркви Св. Димитрија у Наљежићма. Писан је на пергаменту.

По садржини је богослужбена књига са уводним текстом припреме проскомидије и литургијом Св. Јована Златоустог. Има 38 сачуваних листова.

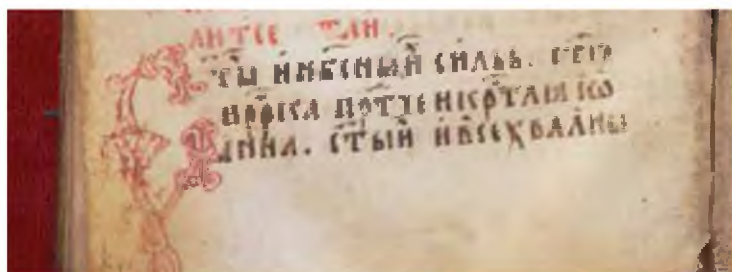

Служабник из цркве Св. Димитрија у Наљежићма, трећа четвртине 14. вијека

У поређујући га са идентичним служабником из манастира Леснова, који је у исто вријеме преписиван, види се да је овај служабник садржао и литургију Св. Василија Великог и литургију пређеосвећених дарова, као и неке од уобичајених молитава које иду уз литургију (као нпр. молитве прије и послије Св. причешћа)

Овај служабник је исписао писар Симеон који је своје име оставио на доњој маргини, на мјесту гдје се помињу умрли („заје поминајет ѹсопшиј и јѹже хошчет — помјани Господи монаха Симеона“). Из овога се види

Служабник из цркве Св. Димитрија у Наљежићма, деиљ сѣранице са иницијалом

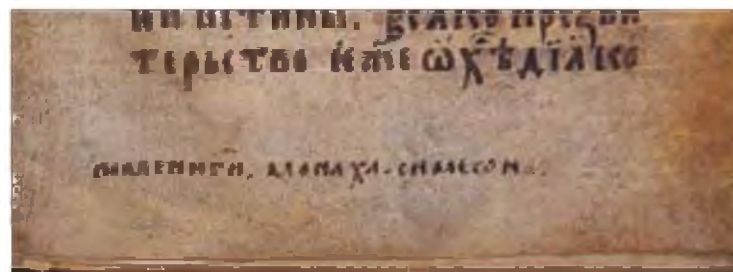
да је писац монах (по имену Симеон) и да је књига писана у монашкој средини, за неки манастир.

Писан је српскословенским језиком, а писмо је устав средње величине.

На основу палеографског критеријума, ортографије и језика, ова рукописна књига се смјешта у трећу четвртину 14. вијека.

Конзервисана је и обрађена на Рукописном одељењу Народне библиотеке Србије у Београду.

Служабник из цркве Св. Димитрија у Наљежићма, деиљ сѣранице са поминањем иреписивача

Требник из цркве Св. Борђа у Шишићима, крај 16. и почетак 17. вијека

ТРЕБНИК – крај 16. и оч 17. в.

Припада цркви Св. Борђа у Шишићима. Писан је на папиру, има 168 листова.

Требник је у добром стању, иако нема сачуван повез. Неки листови су крпљени, а текст је на појединим мјестима због мрља нечитљив. Недостаје му почетак, крај и неколико листова из средине.

На појединим странама у овој књизи има и записа. То су руком дописане забиљешке и напомене, углавном свештеника, из којих се често могу сазнати важни подаци о томе нпр. коме припада књига или од кога је добијена, као и да ли је ту цркву посјеђивао епископ или нека важна личност.

Требник је исписан на српскословенском језику, једнаким полууставним писмом. Сви облици слова припадају једном писару, мада се види да је мијењао мастило. Писао је традиционално, без брзописних облика који су карактеристични за 17. вијек.

По садржини, ово је богослужбена књига са уобичајеним чиновима, нпр. светих тајни - вјенчања, јелеосвећења (или освећења масла, како пише и како је у народу познато), освећења воде на Богојављење, опијела (над умрлим белцем – лаик, онај који није калуђер), над кутијом умрлих (тј. над кољивом), итд.

Ува књига се сврстава у 16-17. вијек по воденим знацима на листовима, нпр:

1. котва једноструког пртежа у кругу са тролистом и контрамарком (F3)
2. круна са пет кракова у кругу, тролистом и контрамарком (M3)
3. варијанта претходне круне, али без круга али са контрамарком (F3)

Вонзервисана је и обрађена на Рукописном одељењу Народне библиотеке Србије у Београду.

Четворојеванђеље из Мркшине цркве, штампано 1562. године

ШТАМПАНЕ СРБУЉЕ

ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ ИЗ МРКШИНЕ ЦРКВЕ из 1562. године.

Према тексту са последње стране, штампао је јеромонах Макарије у Мркшиној цркви, „в под-крилије Черније Гори, мјесеца јунија 1562. години, от реке реко-мније Дрина.”

Власништво је цркве Свете Петке у Главати-чићима (Грбаљ), поклон Митрополита Саве Пе-тровића. (Конзервисана 2006. године)

На почетку Јеванђеља по Матеју стоји овај запис: 1747. сизу књигу остави презвитер иван преосвеш-чењешему митрополиту сави за своју душу, и паки господин владика подари храму свјатез петки у главатичиће, и тко ће је отинимит од сего храма, да јест прокајет и трикает од господа бога и пречистије богородице и да му буде сѹпарник света богородица вимјесто миаости и да буде свезат душом и тизелом виси век и вѹ будѹшчи амин. потписах митропо-лит савѹ 1747. октомбра 25.

Књига је великог формата, димензија 21x35 цм, украшена са пет илустрација, од чега су че-тири заставице. Оков потиче из каснијег времена, вјероватно из 17. вијека. Кожни повез украшен је сребрним ивичним тракама са искуцаним гео-метријским облицима, као и месинганим аплика-цијама у централном пољу, које представљају рас-пеће, четворицу јеванђелиста, двије розете и фло-рални орнамент.

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ и СЛУЖАБНИК

Објављени су у Венецији, у чувеној штампарији Божидара Вуковића. То је била наша нај-дуговјечнија и најутицајнија штампарија. Послије турских освајања и пада Црнојевића, Божидар Ву-ковић се преселио у Венецију, гдје је 1519. године основао своју штампарију. Њоме је породица Вуко-вић – отац Божидар и син – Вићенцо – управљала готово 42 године. Почевши са скромном опремом, на крају је била у стању да уради и врло сложена

Празнични Минеј,
16. вијек

графична остварења и утиче на графичку опрему руских, грчких и румунских књига.

ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ је издат 1538. године као шеста и најобимнија књига коју је штампала Вуковића штампарија. Језик је српскословенски. Празнични минеј, иначе, садржи изабране службе

Господњим, Богородичиним и већим светитељским празницима.

ЛУЖАБНИК је објавио Божидаров син Вићен-цо 1554. године, и ово је заправо поновљено Божидарово издање из 1519. године. Ово је једна од последњих књига штампаних у овој знаменитој штампарији.

Служабник, 16. вијек

ЈОВАН Б. МАРКУШ

ОБНОВЕ МАНАСТИРА ПОДЛАСТВА У 20. И ПОЧЕТКОМ 21. ВЈЕКА

{1936 -2019}

а почетку 20. вијека манастир Подластва, на основу до данас познатих историјских података, по четврти пут је страдао 1915. године. Кроз хронолошки приказ докумената и других прилога, од тог времена до данашње санације и адаптације манастира, може се сагледати и мукотрпни пут којим се пролазило на материјалној и духовној обнови овог манастирског комплекса током прошлог и на почетку овог вијека.

Вриједан запис о манастиру Подластва, последице његовог првог страдања у 20. вијеку, оставио је наш познати етнолог и истраживач Андрија Јовићевић, који га је обишао прије његове обнове и освећења 1936. године. Текст је објављен у „Зетском гласнику“ у серијалу чланака о нашим најпознатијим манастирима 1937. године. Јовићевић је у тексту „Манастир Подластва“ о затеченом стању записао следеће:

„Положај је по природи удобан, а земљиште удешено за културу, али је сада у веома запуштеном стању... Телије су данас откривене и зидови знатно оштећени. Ни црква није у добром стању и фреске ће, без сумње, пропасти од влаге... Овај манастир, који је негда вршио знатну историјско - културну задаћу, данас даје врло рђаву слику. Са његовим пропадањем пропада и традиција, која је везана за њега, а која је била и знатна и славна.”¹

Било је за очекивати да манастир буде у стању каквим га је описао Јовићевић јер како Марко С. Шовран у књизи „Грбаљ - манастири и свештенство“ примјећује: „Од 1916. до 1936. године манастир је био без настојатеља јер је био у рушевном стању, тј. био је разрушен и није функционисао”.²

¹ Андрија Јовићевић, Манастир Подластва, Зетски гласник, IX/1937, бр.69-70, 28. VIII, стр. 3.

² Марко С. Шовран, Грбаљ: манастири и свештенство, Београд, 2006,41

Припрема за обнову храма, конака и других објеката почела је 1935. године, а лист „Глас Боке” редовно је пратио све активности око обнове манастира Подластва и објављивао вијести и текстове о њему током 1935. и 1936. године.

Тако „Глас Боке” бр. 114. из 1935. године доноси вијест о намјери да се обнови манастир, у којој се каже: „Његово преосвештенство митрополит црногорско-приморски г. др Гаврило Дожић, благословио је и начелно одобрио да се подигне порушени манастир Подластва у Грбљу, који је за вријеме I свјетског рата био порушен.”³ а у броју 126, о почетку радова биљежи следеће: „За вријеме свјетског рата из стратегијских разлога био је запаљен Манастир Св. Госпође у Подластви. Ових дана започеће реновирање овог манастира. Високопреосвештени Господин Д-р Гаврило Митрополит скупа са управним одбором епархијским одобрио је износ од динара 79.000 — за његову оправку. Изабран је Одбор у који су именовани: г. Марко Лазаревић, предсједник Општине грбаљске, г. Марко Кнежевић, свештеник грбаљски и инспектор Манастира о. Јеротеј Петковић. Извршена је већ и лицитација која је остала на вриједног мајстора г. Ника Маркова Лазаревића.”⁴

³ „Глас Боке” бр. 114/4, 23. 02. 1935.

⁴ „Глас Боке” бр. 126, 1935.

Глас Боке бр. 192.

Поводом обнове и будућег освећења манастира исти лист је 1936. године објавио чланак под насловом „Обнова грбаљског манастира Св. Богородице” у којем пише следеће:

„30-ог ов. мјес. извршиће се освећење обновљеног манастира Св. Богородице у Грбљу. Према свом положају усред Грбља, а и по својој историјској прошлости, овај манастир био је зборно мјесто и светиња Грбљана. Ту се народ сакупљао, договарао и доносио своје коначне одлуке, које су често пута биле судбоносне по Грбаљ. Народно предање вјерује и прича да је манастир основао Душан Силни и да га је по традицији Немањића богато обдарио. Надахнут духом Св. Саве, добро уређен и богато обдарен, манастир је био средиште нашег народног живота, а доцније, у тешким данима, он је био кула

Митрополит црногорско-приморски Гаврило Дожич

српства и православља. У манастиру је била школа гдје су наши калуђери и будући свештеници учили писменост. У овом погледу манастир је дао темељно образовање нашим познатим црквеним лицима као: игуману Глигорију Бућину, игуману Вулетићу, Никанору Богетићу и митрополиту Митрофану Бану.

Пошто је по свом положају спајао Мрчево и Солиоско поље, манастир је имао и своје власито угледно имање гдје су се сељаци подучавали пољопривреди. Велика мрежа канала, која се и данас види на тим пољима, доказ је једног интезивног пољопривредног рада и културне улоге које је манастир имао у обради тих поља.

Од свог постанка па до недавно, манастир је био управна и судска власт читавог Грбља. Од давнина ту су се састајали добри људи који су издавали разне законе за Грбљане; ту се судило, изрицала казна, давала милост и вршило мирење. Ту је и поникао чувени Грбаљски статут (1427) који је један од наших најзанимљивијих старих законика и који је још увијек предмет дубоке студије и оштре полемике наших признатих правника. Баш недавно,

развила се интересантна и поучна правна полемика у „Гласу Боке” између г-г А. Соловјева, А. Дабиновића и А. Милошевића. Жалимо да се иста нагло прекинула. Свакако, Грбљани још и данас цитирају разне одредбе Грбљског статута. Тако исто и печат Грбљске општине носио је лик Св. Богородице, славе овог манастира, све до 1920. године.

У националној борби против непријатеља, овај манастир има своју нарочиту заслугу. Ово је скоро једини манастир који је четири пута пљачкан и рушен и четири пута обновљен. Попаљен и порушен од Млечића, као легло бунтовника, обновљен је први пут 1700. године; разрушен од стране Француза, обновљен је други пут 1813. године; попаљен од стране Аустрије, послје Грбљског устанка 1869, обновљен је трећи пут 1874; коначно опустошен за вријеме Свјетског рата обнавља се, по четврти пут, ове године!

Године 1806. ријешено је у манастиру да се Грбљани придруже руском адмиралу Сењавину у борби против Француза. Њихов барјак осветио је искушеник овог манастира, доцније которски провикар и архимандрит манастира Савине, Никанор Богетић. За јуначко држање Грбљана, руски цар Александар I даровао је 1807. године барјактару Јовану Вукотићу сабљу са златним натписом. Године 1869. заклео је у овом манастиру Грбљане поп Митар Ковачевић, по старом обичају, привезавши крајеве дугог паса за налоњ на којем је читао Св. Јеванђеље, а затим сви су присутни гласно понављали заклетву, држећи се паса, да ће до задње капи крви бранити народне светиње.

Едном ријечи, све одлуке о устанцима и држању народа према непријатељу, доносиле су се у овом манастиру. Имајући за собом онакву прошлост, није ни чудо да је манастир постао општа грбљска светиња, и то не ради неке чудотворне иконе или мошти, већ по томе што је скоро читава прошлост Грбља написана у овом манастиру.

Приликом ове посљедње обнове, подигнут је храм и украшена његова унутрашњост; подигнут је манастирски дом са три велике собе и пространим салом за примање; ограђена је штала, воденица, авлија и уређена је црквена порта.

Обзиром да ће на овом народном слављу присуствовати велики број народа, то Одбор настоји да ова свечаност буде што већа.

*Грбљанин*⁵

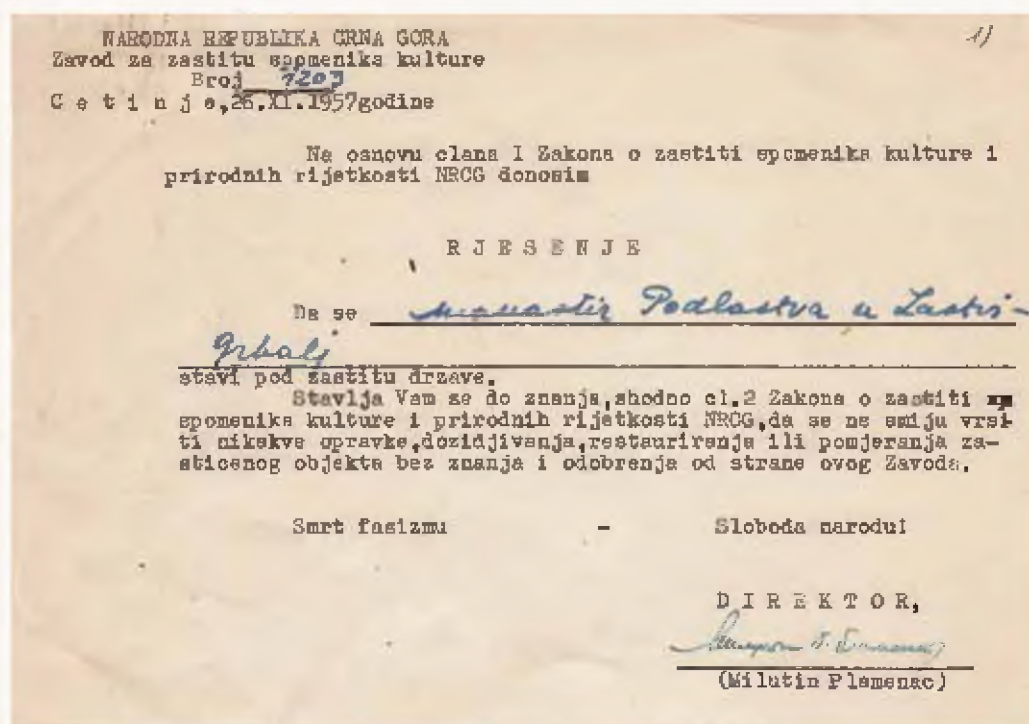
Поводом освећења манастира и прославе „Глас Боке” објавио је чланак под насловом „Сјајна народна прослава у Грбљу” у којем се каже:

„30. августа извршено је освећење старог манастира Св. Богородице у Подластви, у Грбљу. Пошто је овај манастир четири пута био рушен и паљен и пошто је био и остао светиња читавог Грбља, то је на овој светковини присуствовао велики број народа.

Уочи саме прославе, дошао је Митрополит црногорско-приморски г. Др Дожић који је био срдечно дочекан и поздрављен топлим добродошлицом од стране г. Марка Лазаревића, предсједника Грбљске општине и Одбора за обнову манастира. Уз асистенцију многих свештеника, г. Митрополит одслужио је вечерњу. После скромне вечере и пријатног разговора, г. Митрополит повукао се у манастирску ћелију на одмор. За то вријеме у манастирској кухињи било је веома живо. Жене су спремале разно посуђе, а 5 куvara, који су изучили свој занат по великим свјетским хотелима, вршили су разне припреме за сутрашњи велики народни објед. У дворишту, на мјесечини, пекла су се пецива. Неколико народних гуслара пјевало је Милоша и Марка, Светитеља Саву и осталу „Господу ришћанску”. Заиста, право претпразничко вече у пуном духу народне пјесме.

Већ рано ујутро почео је стизати народ из Грбља и соколске чете са заставама, а нешто доцније стизали су аутомобили из Цетиња, Котора, Будве и Тивта. Тачно у 8.30, г. Митрополит, уз асистенцију свештенства, отпочео је са освећењем храма у присуству представника војних, цивилних и духовних власти, представника друштава и присутног народа. За вријеме Св. литургије, која је одмах настављена, пјевало је СПД „Јединство”. Послије службе Божје, г. Митрополиту, г. Подбану и осталим угледним гостима сервирана је лака закуска у великој сали манастира. У пространој манастирској порти почело је народно весеље и чашчавање, и припремали су се дуги столови за народ.

За вријеме обједат први је подигао чашу г. Митрополит, који је наздравио Њ. В. Краљу Петру II и својим ријечима изазвао одушевљене овације Краљу и Отаџбини. Евоцирајући јуначку прошлост Грбља, он је сретан да је осветио овај манастир, који је кроз вјекове био зборно мјесто Грбљана у борби за народне светиње. Нагласио је, да се слобода Ловћена увијек ослањала на ова брда и да су кржави устанци и јуначке борбе Грбља стално освјежавали буктињу слободе Црне Горе, која је одувијек горјела

Документ – рјешење о стављању манастира под заштитиу број 1203 од 26. 11. 1957.

за ослобођење не само српског дијела нашег народа, већ свих Југословена. Послије њега говорио је г. Марко Лазаревић, који је као предсједник Грбаљске општине поздравио своје госте, упознавши их са историјом обновљеног манастира. Он је нарочито нагласио заслуге г. Митрополита да се овај манастир обнови и позвао је све присутне да са громким „Живио” благодаре Митрополиту, што је са одушевљењем и учињено. Послије њега говорио је министар и нар. посланик г. Мирко Комненовић, који је нагласио борбе Грбљана и њихов значај за читаву Боку и апеловао је на млађе да се угледају на своје претке у чувању народних традиција. Затим је говорио г. Петар Шеровић, који је у својој оригиналној здравици истакао значај Грбља у прошлости, када је Бока стењала под туђином и када је требало водити упорну борбу за очување народног духа и његове културе, нарочито у оближњим градовима гдје су биле туђинске власти и многи туђи досељеници. Говорио је о великом културном благу које се крије по старим грбаљским црквама (фреске и „србуље”), нагласивши да црква Св. Николе нпр. представља знаменитост првог реда, о којој Бока мало зна, а која је позната свим научним круговима, те свједочи о профињеном укусу и умјетничком схватању прошлих грбаљских генерација. Говор г. Шеровића био је често прекидан одобравањем, а на концу поздрављен одушевљеним плеском и клицањем. Говорили су још

господа: Предраг Ковачевић, Буро Драшковић, Нико Радановић и Божо Тујковић, чији су говори били поздрављени од присутних.

При одласку, г. Митрополит је још једном захвалио Одбору на гостопримном дочеку и био је срдечно испраћен од свих присутних. Затим је наступило народно весеље, док су се гости почели постепено разилазити.

Заиста, обнова манастира и ова велика народна прослава, која је била једна сјајна манифестација Грбља, протекла је у највећем расположењу, без и најмањег инцидента, што је, бесумње, заслуга свих Грбљана уопште, те г-г Марка Лазаревића, попа Марка Кнежевића, Ива Магуда и

осталих чланова приређивачког одбора. И овога пута, Грбаљ је потврдио своје познато, старо гостопримство, које је оставило на све госте један неизбрисиви утисак са ове прославе.

На изградњи храма, манастирског дома, сусједних кућа, бунара и осталих објеката радили су домаћи мајстори Никола Лазаревић из Бигова и Станко Хоца из Шишића, који су све радове извршили веома солидно. Било би веома похвално, кад би се ускоро пошумила непосредна околина манастира и кад би се опет подигла манастирска дубрава, која је до недавно ресила овај манастир.

П⁶

Друго разарање у 20. вијеку, а пето разарање у историји манастира, било је у II свјетском рату када је храм погођена из артиљеријског оруђа, које је потпуно оштетило западну фасаду⁷. Није познато да је непосредно послје рата било, осим хитних оправки, неке значајније санације, иако се радило о ратној штети на значајном црквеном и историјском објекту.

Послије Другог свјетског рата Завод за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе, на основу Закона о заштити споменика кул-

⁶ „Глас Боке” бр. 192, 1936.

⁷ Марко С. Шовран, Грбаљ: манастири и свештенство, Београд, 2006, 35

ре и природњачких ријеткости, донио је Рјешење 26. новембра 1957. године, на основу којег се манастир Подластва ставља под заштиту државе.⁸ Ово прво рјешење о стављању под заштиту државе донио је тадашњи директор Милутин П. Пламенац.

Документом од 24. октобра 1961. године, на основу члана 32. Закона о заштити споменика културе (Службени лист НРЦГ број 36/60) и члана 1. и 2. Правилника о регистравању споменика културе у НР Црној Гори, (Службени лист НРЦГ број 9/61) Завод за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе повео је поступак за утврђивање споменичних вриједности манастира Подластва. Том приликом је донијето Рјешење, којим је манастир Подластва уведен у Регистар споменика културе Народне Републике Црне Горе, и тиме је заштитићен Законом о заштити споменика културе РЦГ.⁹

У Рјешењу из 1961. г. се поред основних података о споменичким вриједностима манастира Подластва налази и податак о власништву овог споменика културе или имаоцу који је у овом случају Управа Манастира. На поменуто рјешење потпис је ставио Вељко Л. Ђурић, а оно је затим достављено Митрополији црногорско-приморској, као власнику (имаоцу), затим Савезном Институту за заштиту споменика културе, надлежном Народном одбору општине и надлежном Среском суду. Ово последње односи се на чињеницу да се ради о непокретном споменику културе и реферату који улази у документацију некадашњег Завод за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе.

На основу наведених рјешења Републички завод за заштиту споменика културе Црне Горе донијеће 1994. г. Рјешење о упису у Централни Регистар непокретних споменика културе број 02-871

⁸ Завод за заштиту споменика културе НР Црне Горе, Рјешење о стављању под заштиту број 1203 од 26. 11. 1957.

⁹ Завод за заштиту споменика културе НР Црне Горе, Регистар, бр. 253 (књига II, стр. 107-106, бр. досијеа 253/Д), Рјешења: Број: 01-1611/1 и Број: 01-1611/2 од 28. X 1961.

2/

**ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НР ЦРНЕ ГОРЕ — ЦЕТИНЈЕ**

бр. 01-1579/1-51

Досије бр. 243.	
Назив: Манастир Подластва	
Аутор: анониман	Година: 1. окт. 1961.
Врста: црквена архитектура	Величина:
Мјесто: Lastva, Grlbalj - NOO Kotov	Адреса:
Власник: uprava manastira	Адреси:

На основу поднијете пријаве:

Назив, име:	Број пријаве:
Мјесто, аутор:	Адреса:

и на основу извјештаја којег је подмијела Комисија Завода у саставу

1. Региструје се на основу Члана 14 Правилника о регистравању
2. споменика културе у НРЦГ ("Служб.лист НРЦГ"бр.9/61).
3.

Завод за Заштиту споменика културе НР Црне Горе, после је утврђених споменичких својстава, доноси

Р Ј Е Ш Е Њ Е

о увођењу у

Р е г и с т а р

споменика културе горског споменика, објекта, вјала

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ: Рјешеном број 1203/1-57, а на основу Закона о заштити споменика културе у НРЦГ, овај културни споменик уписује се у Регистар непокретних споменика културе НР Црне Горе и тиме се ставља под заштиту Закона.

Место и датум: Цетинје, 24. новембра	Директор: Вељко Ђурић
--------------------------------------	-----------------------

Рјешење о увођењу у Регистар број 01-1579/1 од 24. 10. 1961. године

од 30. 12. 1994. године, којим је извршено пререгистравање манастира као заштитеног споменика културе (Регистарски број 218 Досије број 243/Д Број Регистра 243, Књига II (друга), страна 83, 84). У Рјешењу је наведено да је манастир категорисан као непокретни споменик II (друге) категорије, а као ималац се наводи Митрополија црногорско-приморска.¹⁰

Неколико година после је увођења манастира Подластва у Регистар споменика културе

¹⁰ Завод за заштиту споменика културе Републике Црне Горе, Рјешење о упису у Централни Регистар непокретних споменика културе број 02-871, 30. 12. 1994.

**ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НР ЦРНЕ ГОРЕ — ЦЕТЊЕ**

бр. 01-1579/2-51

Досије бр:		243.
Име:	Манастир Подластва	
Адреса:	Манастир	
Европ:	сакрална архитектура	
Мјесто:	Ластива, Грбљ - НОО Будва	Адреса:
Врста:	дрвена манастирска	Адреса:

На основу Рјешења

Име:	Завода за заштиту споменика културе НРОГ	Број и датум:	01-1579/1861 од 24.10.61.
------	--	---------------	---------------------------

Издадено је увођење у

РЕГИСТАР

извршних — непрокатних споменика културе

Име уписане:		
Завода за заштиту споменика културе НР Црне Горе		
Класа:	Страна:	Број:
I /druga/	83-84.	243.

те се на поменутом споменику, ~~Завод за заштиту споменика културе НР Црне Горе~~ не смiju изводити никакве радње које нијесу у складу са Законом о заштити споменика културе, као и без претходне дозволе овог Завода, јер у противном прилијепље се издане одредбе истог Закона према свомом начелу који без претходног одобрења изврши на споменику, дјелу, збирки књижевних радња.

Мјесто и датум:	Потпис директора:
Цетинје, 24. октобра 1961.	Veljko Djuric 2. 10. 61.

Досије:

Број:	Потпис службеника:
243.	24.10.1961.

Рјешење о извршеном увођењу у Регистар број 01-1579/2 од 24. 10. 1961. године

НРЦГ 1957. г, јеромонах Платон Иванчевић и протојереј Васо Дољаница, у име Управе манастира, информишу Завод за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе дописом од 20. марта 1960. године о лошем стању манастирских објеката тражећи помоћ у санацији манастирског конака, у коме се некада налазила и једна од првих школа у Грбљу, како не би дошло до пада крова.¹¹ Својим одговором Управи манастира Завод за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе

¹¹ Допис Српског Православног Манастира Подластва Заводу за заштиту споменика културе, бр. 8, 20. III 1960.

обавјештава да није у могућности да из својих буџетских средстава обезбиједи потребну суму за оправку манастирских конака, али да ће пружити стручну помоћ у предрачуну за извођење радова и комисијском пријему од стране Завода. Интересантна је напомена на крају дописа, да утрошена своја средства које треба да обезбиједи манастирска Управа „треба правдати овјереним и прописним рачунима“, иако Завод није уложио никаква средства за законом заштићени споменик културе.¹²

Послије увођења манастира у Регистар споменика културе НРЦГ, умјесто помоћи да се отклоне оштећења на манастиру коме је после 1945. г. Законом о аграрној реформи и колонизацији одузето земљиште, почело је интересовање Народног одбора општине (НОО) Будва да ли је манастир Подластва стављен под заштиту Завода за заштиту споменика културе Народне Републике Црне Горе.¹³ У допису Народног одбора општине Будва од 26. априла 1963. године, између осталог пише следеће:

„Ми у овом Савјету не располажемо податком о томе, те Вам се обраћамо са молбом да нас о томе извјестите, како би Управа прихода знала хоће ли опорезовати манастир као споменик културе који је законом заштићен или као остале посједнике“¹⁴

О оправке манастирских конака долази тек у другој половини 1970. г, што се да закључити из дописа који је Митрополит црногорско – приморски г. Данило Дајковић упутио Заводу за заштиту споменика културе СР Црне Горе 16. јула 1970. г. у коме моли Завод да изда налог „Југодрву“ из Радановића за испоруку грађевинског материјала који ће Мит-

¹² Завод за заштиту споменика културе НР Црне Горе, бр. 03 – 187/2, 31. III 1960.

¹³ Чедомир Перовић-Невенка Илић, Рад Скупштине Црне Горе 1945-1950, збирка докумената, Титоград, 1986, 65-79.

¹⁴ Народни одбор општине (НОО) Будва, Бр.05-4383/1, 26. 04.1963.

рополија из својих средстава платити по добијању рачуна.¹⁵

Треће разарање у 20. вијеку, а шесто разарање у историји манастира, било је у разорном земљотресу од 15. априла и јаком потресу од 24. маја 1979. године када је скоро потпуно уништен. Пао је црквени свод, зидови су протрешени и напукли, звоник је срушен и звона су поиспадала, а и манастирски конаци су били веома оштећени.¹⁶ Његова рушилачка снага посебно је погодила манастирску цркву, осликану живописом у XVII вијеку. Пуцање зидова и њихов излазак из вертикалне осе, тешко су оштетили зидно сликарство. Свод цркве се обрушио у унутрашњост, потискујући зидове масом од око 22м³ измијешаних фрагмената сиге са фреско - декорацијом, дјеловима кровне конструкције и осталим грађевинским материјалом, као и дјеловима црквеног намјештаја.

Ова разарања су показала дјелове објекта из неких ранијих епоха о којима се само претпостављало. Поред готичког свода откривен је и старији живопис из 15. вијека који се налазио на јужном зиду и дијелу олтарског простора. Фреске су, нажалост, доста оштећене, али сачувани ликови Св. Николе и Св. Ђорђа указују на високе умјетничке домете њихових мајстора. Након сложених истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова на цркви Рођења Богородице, скинуте су млађе фреске са дијела јужног зида и презентоване у простору продуженог црквеног брода.

Како се велики интезитет рушења манифестовао и на манастирским конацима даљи живот у њима био је немогућ и Свјетски Савез Цркава из Женева, као прву помоћ, послао је једну малу мон-

¹⁵ Православни Митрополит црногорско – приморски, М.Бр. 723/1, 16. VII. 1970.

¹⁶ Марко С. Шовран, Грбаљ: манастири и свештенство, Београд, 2006, 65

РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ — ЦЕТИЊЕ

Број 02-871...

Цетиње, 30.12. 1994. год.

На основу члана 13, став 1. и 2. члана 13, став 1. и 2. Закона о заштити споменика културе („Службени лист РГ“, бр. 47/81), члана — Православна и патристичка и црквено-монашеска споменика културе („Службени лист РГ“ бр. —) и Акта о проглашењу непокретних споменика културе („Службени лист РГ“ бр. —), Републички завод за заштиту споменика културе...

Р Ј Е Ш Е Њ Е

о упису у Централни регистар непокретних споменика културе

Назив:	Манастир Подлаштва
--------	--------------------

Подаци о непокретном споменику културе

Врста:	микрона архитектура	Категорија:	споменик
Вријеме изградње:	XV и XVI вјек		II (дрво)
Мјесто:	Лаштво Грбаљска, Општина Грбаљ		
Ималиц:	Митрополија Црногорско-Приморска		

Образложење

Манастир је од основних био духовни и политички центар Грбаља. По народном предању основан је је од 1360. г. Први писани подаци о Подлаштини датирају из 1419. г. У њему је проглашен Грбаљски законик, 1427. г. Манастир се је спалио 1452. г. Подрину је манастирски храм у XVII и на почетку XVIII в. У Београдској катедри из 1869. Подлаштва је државно оштећена. Обновљен је 1875. године, 1916. страно од Аустријанаца и била је савијена до 1906. г. У савијеним је у пројектима више разних нових идеја. Црква (храм) богато је подигнута је на мјесту некронолошког базилика из V, VI в. о њему изјасно одређени фрагменти од зидова и паркетне плоче. Црква је јединствено издвојено грађевине са подизаним апсидом и тродјелним звоником на врху. У старијем дијелу храма пронађени су фрагменти првобитних живописа, који се веома за историјско сликарство XV в. Црква је потпуно изграђена крајем XVII в., од стране много млађих мајстора. У неким деловима из XIX в. Подлаштва је добила додатни изглед, тј. створен је западни зид старијег дијела и храм је продужен за још два метра. Са јужне стране црква налази се двократна зграда са издвојеним приземљем, на коју се надовезује манастирски конак.

Прегледује се на основу: Рјешања бр. 1203 од 26. VII 1967. г., и Рјешања о упису у Регистар бр. 01-1479/2 од 24. 10. 1961. године.

Регистарски бр. 218.

Рјешање достављено:
-Манастирској општинској епархији-

Директор,
А. М. Марковић
Др. Ђорђе Марковић

Рјешење о упису у Централни регистар непокретних споменика културе
број 02-871 од 30.12.1994. године

тајну кућицу за смјештај. То сазнајемо из документа који је митрополит црногорско – приморски г. Данило Дајковић упутио Заводу за заштиту споменика културе СР Црне Горе убрзо после земљотреса 16. јула 1979. г. у коме пише следеће: „Управа манастира Подлаштва-грбаљске, чији је манастир под заштиту тога Завода треба ових дана изградити постоље за монтажну зграду коју ће добити од Свјетског Савеза Цркава из Женева, па је потреба да сам манастир направи постоље монтажне куће, које ће стати 7-8 милиона старих динара.

Из тог разлога стручњаци Републичког завода за заштиту споменика културе сматрали су да је потребно извршити дјелимично рушење старе зграде конака.¹⁸ Санационе радове су изводили тадашњи Републички завод за заштиту споменика културе и Регионални завод - Котор. Током трогодишње кампање 1981-1984. у раду су учествовали и експерти ICCROM-а из Рима.

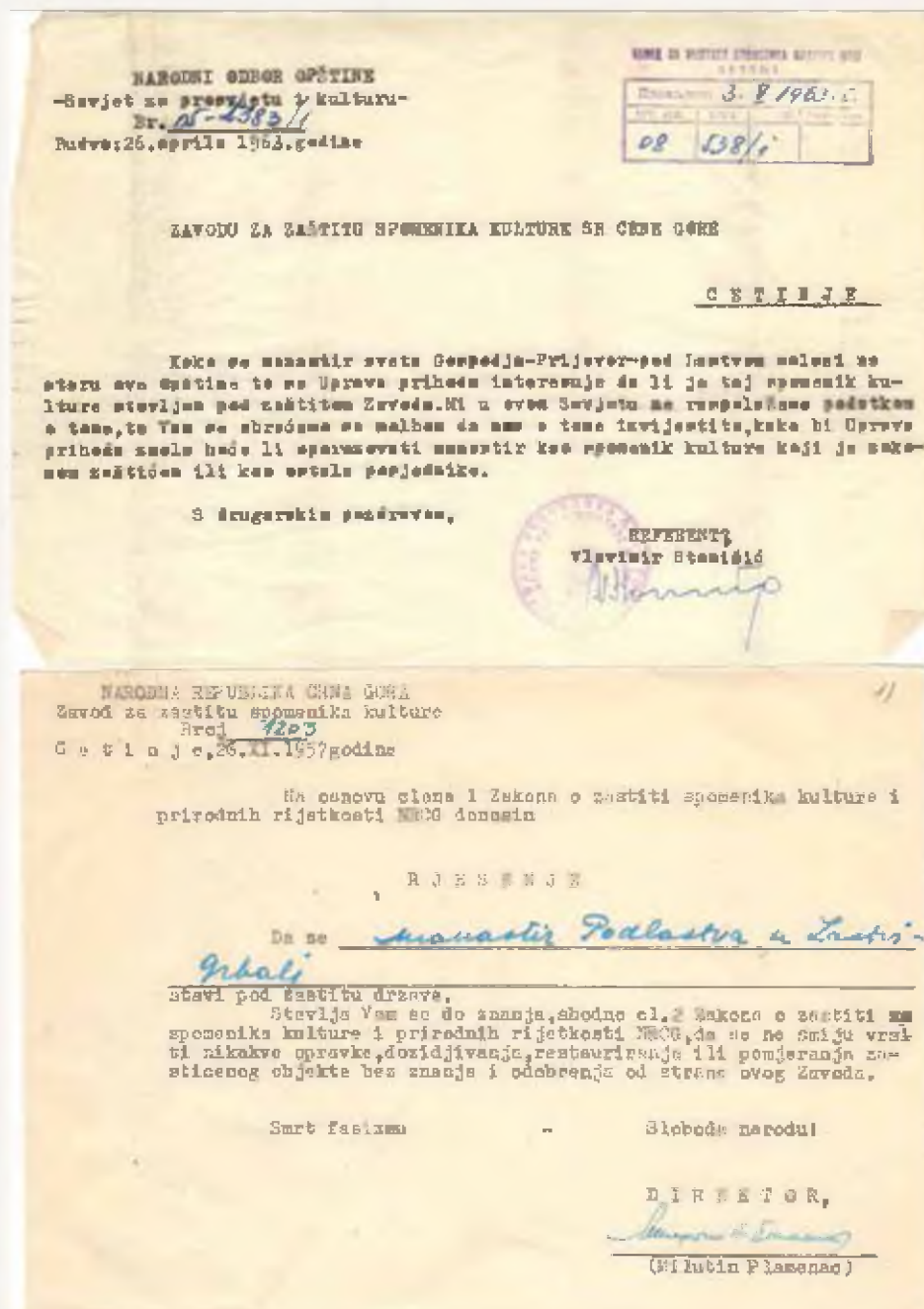
Истраживања Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу, која је 1984. године водио др Чедомир Марковић, имала су за циљ „прикупљање података о времену настанка цркве и њеном каснијем развоју, како би се при њеној обнови примијенила адекватна рјешења и избјегле све евентуалне импровизације. Из ових разлога истраживања су имала сондажни карактер, што је значило да су имала и ограничен обим и ограничена средства, тако да и добијени резултати нису у потпуности разријешили све постојеће дилеме, већ су неке остале да се рјешавају у другим приликама“.¹⁹ Резултате археолошких истраживања манастира Подластве др Чедомир Марковић објавио је у Зборнику радова са научног скупа „Грбаљ кроз вјекове“ који је одржан у Грбљу и Котору од 11-13. октобра 2001. г.²⁰

Послије разорног земљотреса, стручне екипе су извршиле процјену физичких оштећења и насталих материјалних штете за сваки објекат, па и за манастир Подластва, као законом заштићени споменик културе. Захваљујући тадашњој југословенској солидарности сваки објекат је имао процијењене и признате штете са којим је распо-

¹⁸ Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње, број 1145, 7.XII 1983.

¹⁹ Чедомир Марковић, Резултати археолошких истраживања Манастира Подластве, Зборник радова са научног скупа „Грбаљ кроз вјекове“ Грбаљ и Котор, 11-13. октобра 2001, 55.

²⁰ исто, 55- 69.

Додаток Народной одбора општине Будва Заводу за заштиту споменика културе НР Црне Горе, Бр.05-4383/1, 26. 04. 1963. са одговором Завода за заштиту споменика културе НР Црне Горе

лагала надлежна општина, а годишња расподела средстава општинама се одређивала на нивоу Црне Горе од стране Републичког фонда за обнову, на основу дугорочних програма обнове културно – историјских споменика на територији одређене општине. У општини Будва основана је посебна Радна организација „Стари град“ која се поред обнове Старог града бринула о обнови и осталих културно – историјских споменика на територији општине Будва, независно од тога ко је власник

Подсјећамо да је манастир Подластва, заснован почетком XV вијека, са културним слојевима из V-VI, XII-XIII, XV, XVII, XVIII и XIX вијека, један од споменика I категорије вриједности и значаја у оквиру укупног фонда сачуваних споменика културе сакралног карактера на територији СР Црне Горе.

Културни и духовни центар Грбљске области, Боке Которске и Црне Горе, након вишевијековног битисања, паљен, рушен и пљачкан, па, попут феникса увијек обнављан, данас, у савременом технолошком добу, налази се у ситуацији да неповратно изгуби највећи дио својих културно - историјских карактеристика, а тиме и свој идентитет.

Несхватљиво је и крајње неетички овакав значајан споменик, лоциран у густо насељеној атрактивној туристичкој зони са становништвом највећег стандарда у Црној Гори, препустити тоталном уништењу, када се зна да је цијена за обављање изузетно компликованих санационих радова малтене равна цијени коштања једне викендице на будванској ривијери. Колика је вриједност комплекса Подластве свједочи податак да је UNESCO, управо, овај објекат одабрао међу бројним и током четворогодишње кампање додјеливао за рад на његовој конзервацији групе међународних експерата, потребан материјал и опрему.

Стална понављања са изговорима о недостатку финансијских средстава никако нијесу оправдање за уништење једног културног и духовног центра, који припада територији Општине Будва, јер је сума неопходна за његово спашавање више него смијешна у односу на приходе и стандард овог подручја.

Посебно обавјештавамо јавност и надлежне институције да и поред свих напора Службе заштите споменика културе СР Црне Горе, која је из својих скромних фондова, све док је могла, финансирала дио радова у Подластви, вјерујући обећањима инвеститора да ће средства бити обезбијеђена. Судбина манастира Подластва налази се, прије свих, у рукама надлежних органа Скупштине општине Будва, а, сигурно, неће бити занемарљив и утицај републичких органа из области културе и залагање свих поштоваоца и проучаваоца наше културне баштине.

Немоћна да спријечи трајна оштећења једног изузетно вриједног споменика културе, без претензија да било кога ставља пред суд културног и укупног јавног мнијења, Служба заштите споменика културе апелује да се учини још један покушај

Манастир Подластва и игуман Константин Кнежевић (1907-1981) прије земљотреса 1979.

Манастир Подлаштва после првог земљотреса 15. априла 1979. године (фотографије горе и десно)

спашавања овог дијела наше културне баштине и упозорава да папирната и форумска обећања не значе никакву помоћ.

Овај Апел је упућен предсједнику СО Будва, ИО СО Будва, РО у оснивању „Стари град” - Будва, Заводу за изградњу - Будва, Митрополији Црногорско-приморској, Републичком секретаријату за образовање, културу и физичку културу - Титоград, Републичком фонду за обнову од земљотреса - Титоград, МЗ „Ластва Грбаљска”, НИО „Побједа” - Титоград, ТВ Титоград, Радио Титоград и ЦАНУ - Титоград.²²

Нажалост ни овај јавни апел „За спашавање крајње угроженог манастирског комплекса Подлаштва у Ластви грбаљској” није дао неки конкретнији резултат да би се кренуло у санацију и реконструкцију манастирског комплекса.

²² Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње, број 02 - Број 02 -666, 27. 07. 1990.

Иако манастир, по оцјени међународних и домаћих стручњака, због своје бурне историје и степена угрожености после разорног земљотреса, представља праву ријеткост на овим просторима, то није успјело да привуче пажњу власти која је располагала припадајућим средствима манастира, да би се кренуло у санацију и реконструкцију већ је пажњу привукао један сасвим други догађај. Наиме, доласком митрополита Амфилохија Радовића у Црну Гору и ступањем на митрополитски трон (30. децембра 1990) почиње свеобухватна обнова духовног и црквеног живота у Митрополији црногорско-приморској. Један од примјера духовне обнове била је и подршка Митрополије хуманом чину да се на достојан начин пренесу и сахране у порти манастира Подлаштва невини страдале жртве братоубилачког рата са простора Грбља, Маина, Будве, Побора и Паштровића. Дат је предлог да се због њиховог полувјековног посмртног мучеништва сахране у продужетку порте манастира Подлаштва,

Манастир Подласица после земљотреса 1979. године / слика

Манастир Подлаштва после земљотреса 1979. године / унутрашњост цркве Рођења Пресвете Богородице

Унутрашњост манастирске цркве Рођења Пресвете Богородице после земљотреса 1979. године (горе и лијево)

јер је највећи број жртава био из Грбља. Ово је изазвало велику пажњу јавности и осуду власти, па чак и Републичког завода за заштиту споменика културе који је забранио радове, иако је спомен костурница била предвиђена да се гради у продужетку манастирске порте на насутом терену и налазила се практично ван ње. У ствари тачка 2. у Предлогу

„Извјештаја стручне комисије Завода о изградњи крипте у манастирском комплексу Подластва“ од 7. априла 1992. г. која гласи: „Плато на коме се налази крипта неопходно је затравити, односно покрити зеленилом. Од пројектом предвиђених елемената задржати само мермерну плочу са ознакама што значи недозвољавање постављања крста по верти-

*Монтажна кућица,
поклон Свјетског Савеза Цркава из Жене*

СПОМЕНИК ПОД.ИЖЕ
РОДБИНА ПОСТРАДАЛИХ
1992 ГОДИНЕ

кали, поплочавања, лучних пижуна, прилазне стазе и вертикалних плоча на три гробнице. Плоче на три гробнице поставити хоризонтално, у равни терена.”²³ У ствари читав се проблем свео на то, да ли поставити крст са стилизованим оцилима усправно да се види или не.

У манастирској порти уз њен западни зид, подигнута је костурница са спомеником у облику крста са меморијалном плочом посвећеном невиним жртвама изгинулим од братске руке. Градивни материјал спомен костурнице је висококвалитетни бијели мермер са исписаним именима и посветом, у боји злата.

У недјељу 24. маја 1992. године, на празник Св. Ђирила и Методија, извршена је сахрана 80 Грбљана, Маина, Будвана, Побора и Паштровића. Ове невинне жртве убијене су без суда и пресуде ноћу 24/25. новембра 1944. године у Старом Бару од стране Другог и Четвртог батаљона Прве бокелске ударне бригаде.

За упокојену литургију је служио Његова светост патријарх Српске православне цркве господин Павле, Његово високопреосвештенство господин др Амфилохије Радовић митрополит црногорско-приморски и још 13 српских архијереја. Бјеседио је Матија Бећковић, академик и пјесник, а у име Одбора господин Крсто Борета. Како су новине процјењивале „било је присутно неколико стотина душа из Грбља, Маина, Будве, Побора, Паштровића, Котора и околних крајева”.²⁴

Бесједа српског патријарха п. Павла

Ми данас, после скоро 50 година, сахрањујемо 80 Грбљана, Маина и Будвана, погинулих у временима братомржње од братске руке. Хтели би да залечимо ране старе братомржње и опојимо понижене кости наше браће. А ево нова братомржња, изникла и истог злог корена, баца нове жртве у исте јаме по Херцеговини, Босни, Хрватској, Славонији и Крајинама. Разбраћени и распамећени, као да заборављамо јасну и очевидну истину: Од Бога и страшнога суда Божјега ни једни ни други побећи

²³ Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње, број 02-220, 07. 04. 1992.

²⁴ Марко С. Шовран, Грбаљ: манастири и свештенство, Београд, 2006, 44 - 45

Изглед основе новоизграђене крстице са отвором и три бетонске гробне раке

не можемо. Нисмо данас дошли да у овој светињи повређујемо него да зацелимо старе ране. Целивајући ове унижене и патничке кости наше браће, улудо побијене братском руком, ми се клањамо људском достојанству, одајемо дуг њима и правди

Обавештавамо да ћемо у недељу,
24. маја 1992. обавити

САХРАНУ

80 Грбљана – Маина – Будвана

невиних жртава рата убијених ноћу
24/25. новембра 1944. у Старом Бару.

Полагање посмртних остатака у спомен
костурницу У ПОРТИ МАНАСТИРА ПОД
ЛАСТВА У ГРБЉУ КОД БУДВЕ обавиће
служењем заупокојене литургије његова светост
ПАТРИЈАРХ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ГОСП. ПАВЛЕ и његово преосвештенство
митрополит црногорскоприморски **ГОСП. др**
АМФИЛОХИЈЕ РАДОВИЋ.

Беседиће господин **Матија Бећковић**, академик, а у
име одбора господин **Крсто Борета.**

ПОТОМЦИ

Пренос и сахрана земних остатака 80 побијених: Грбљана, Маина, Будвана, Побора и Паштровића у манастиру Подгасћу 1992. године

Божјој, да би те кости биле вечита опомена нама и нашим покољењима да никада више не дигне руку брат на брата свога.

✠ ахрањујемо их не да би биле позив на освету, већ у схватању вечне истине да нема никакве идеје или идеологије толико значајне да би се смела за њих жртвовати макар једна кап невинне проливане братске крви.

✠ во време је, јеванђељски речено, час таме, судбински тренутак наше вере православне и нашег народа светосавског и свепетровског. Ако нас старе омразе и нова и најновија братоубиства и њихови отровни плодови не дозову памети, не поврате живоме Богу и једне другима - нећа нам бити спаса. Зато вас молимо да ове јеванђељске опомене допру до срца и ума свију вас, те да надвлада разум и добра воља, да несгану страсти које доносе несрећу свима.²⁵

²⁵ Драган Барјактаревић, Злочин без казне (Грбаљ, Маине, Будва, Паштровићи, Побори), Београд, 1994, 115-116

Бесједа Митрополијта Амфилохија Радовића

Ваша Светости!

Оци архијереји,

Драга браћо свештеници,

Драга браћо и сестре!

✠ ве вас заједно, данас, на челу са Његовом Светостију, нашим српским патријархом, благосиљају кости наших мученика овдје похрањених. Јер, данас су, вашим молитвама и благословом ове светиње, послије педесет година нашли покоја себи, својим ранама и својим душама.

Благосиља Вас, Ваша Светости, данас и митрополит новомученик Јоаникије из свог незнаног гроба, заједно са онима који су скупа са њим пострадали у Аранђеловцу, управо негдје у ово вријеме, маја мјесеца, јер је и то до данас од нас сакривено.

Благосиљају Вас и кости све наше браће и отаца настрадалих од братске руке по јамама и гудурама земље наше. Благосиља Вас и гробница

Обраћање Његове светлости, патријарха српског господина Павла Грбљанима, Мићанима, Будванима, Поборима и Паштровићима 24. маја 1992. у манастиру Подгасћа, после светле омијела и сахране земних остатака 80 невиних жртава комунистичког злочина

Обраћање Његовој преосвећенстви митрополита црногорско-приморској његовине Амфилохија Грбљанима, Маињанима, Будванима, Поборима и Пашировићима 24. маја 1992. у манастиру Подгасћва, после светле отијела и сахране земних остатака 80 невиних жртва комунистичког злочина

*Патријарх српски г. Павле
- позив на брајско помирење и праишање*

под острошком светињом, над којом је послјије рата, деценијама, био клозет. И они су, такође, на превару побијени, као и ови овдје, које данас сахрањујемо.

Благосиљају Вас и кости расуте преко Босне до Зиданог Моста и Кочевског рога, и сви незнани гробови Вас благосиљају, јер сте им данас подарили мир и покој тамјаном и молитвом Вашом.

Ово је благословени дан за ову светињу и за све нас. Зато Вас и ми благосиљамо што сте данас овим светим чином прогласили овај дан Свете словенске браће Кирила и Методија за дан братског помирења и опроштаја и у Црној Гори, и по свим српским земљама. Подарили сте мир мртвима и тиме поставили тврде темеље за мир, опроштај и помирење међу нама живима. Све дотле док се кости међу собом не помире, док мртви не пруже руку један другоме испод земље, у нама, нашим срцима и нашим умовима нема мира, и земљи овој мира и помире нема, и нема мира будућим покољењима. Зато је ово свети и благословени дан, као што сами рекосте, дан не освете него освјешћења и освећења великом истином да смо сви браћа и једнога небескога Оца дјеца, да је крв свих људи из једне крви и да је свако убиство братоубиство.

Ријечи наших тужбалица: „Уневјере, вјере нема“. Ко убије оца, убиће и брата. Ко убије небеско очинство у себи, тај ће затирати и земаљско очинство. Не може се на оцеубиству и братоубиству зидати братство земаљско. Рекосте Ви, Ваша Светости: улудо су ови побијени. Да су улудо побијени и стријељани, показује и данашње крвопролиће. Јер братство засновано на мржњи, на братомржњи и богомржњи, сије нове гробове по овој земљи. Страшно

*Сахрани је присуствовао и чинодејствовао и отац
Василије Тарасјев, настојатељ Руског подворја у Београду*

сјеме зла и опака идеологија данас су дошли до свога врхунца да, ево, поново брат убија брата. Не дао Бог да више икада брат убије брата!

Молимо Бога да врати разум и памет, свијест и савјест свима онима који данас воде овај народ и ове народе. Да им врати истину о њима самима и о непролазном људском достојанству. Све нас, људе, без обзира на границе и међе, исто сунце грије и гријаће нас. Са истог извора воду пијемо, и пињемо.

Нека Бог да да овај дан буде почетак нових дана у Богу братства и у светињи заједништва.

Нека је благодарност свима онима који су данас помогли да ови понижени и увријеђени, и у смрти и послјије смрти, нађу свој покој у овој светињи и под часним крстом, е да бисмо и ми на њиховом гробу, у овој светињи, и код часнога крста њиме се освећивали и кроз њега гледали своју прошлост, освећивали садашњост и посвећивали будућност.²⁶

Бесједа господина Крста М. Бореше,

у име Одбора за ексхумацију, пренос и сахрану посмртних остатака

Ево наших осамедесет мученика пред дверима Манастира Подластва. Стигли су у свој гроб, у своје вјековалиште, које ће да надлијећу њихове душе, као невидљиви - осим Богу и небесима - лабудови и у коме ће да надахују и чекају васкрсење Адамовог рода.

Амо чиста, злом неокаљана душа, оставља траг доброте на овоме свијету пуном невино проливане крви. Само она остаје као свитац у тами да свијетли будућим покољењима.

*Бесједа њ. Крстиа М. Бореше
у име одбора за пренос и сахрану*

Постоји једна прича о човјеку који је окрвавио своје руке и душу убијајући своју браћу и мајку. Све је то чинио са лудом намјером да натјера људе да вјерују у оно у шта је сам вјеровао. Ништа није урадио, само је свијету у коме је живио донио тешку покору, а оне којима је био мучитељ још више учврстио у њиховој вјери. Насиљем се постиже само крвава слава, која се касније преобраћа у крваву срамоту. Кад је тај човјек остарио, схватио је да је убијајући своју браћу - убио и себе самог. Остао је бескрајно сам, и без душе, лутао је земљом тражећи гроб који ће га прихватити. Али ни мајка свих нас, мајка земља, није жељела да га прими у своја њедра. Повратила би из утробе своје његове грешне кости!

Поука је јасна: *душе грешника, крвника, убица, целаџа - остаће у бесијућу и мраку, неошјеване, неосвећене, запамћене по злу или избрисане из људској памћења.*

Душе ових добрих и честитих људи постаће свјетлост и учиће нас, и будуће, још нерођене, да добро не умире, већ живи вјечни живот, док год има оних који га памте. Јер у људском памћењу је бесконачни живот ових душа, чије напаћене кости гледамо данас пред собом.

Од смрти, у коју су их гурнули душмани, спасићемо их ми који стојимо овдје, учећи наше потомке да ову светињу не предају заборау. Заборав би био срамота већа од оне коју су починили људи без савјести и морала у аветињској новембарској ноћи 1944. године у Старом Бару.

Сахрањујући невини убијене, очистимо наше душе од жеље за осветом и од мржње. Сјетимо се да је правда у Божијим, а не у људским рукама.

*Родбина страдалих
која је пола вијека чекала на ову сахрану*

Свој дуг мртвима данас одужујемо, а кривице за њихове преклане младости остављамо ономе који у својим рукама држи конце судбине, повезујући нити почетка и краја.

Кривица је питање савјести. Савјест је мјера човјечности. Само онај који спозна свој гријех има могућност да га окаје. Али није наше да грешнике учимо памети и дозивамо поштењу и доброти. Доброте и поштења или има или нема. Сваки човјек, уколико је човјек, имаће тренутак у коме ће се суочити, сам и го, са Богом и Његовим свевидећим погледом. Доћи ће час, уколико није до сада дошао, кад ће свако бити питан и дариван за оно што је починио људском роду.

Ми желимо само, у овом тренутку, кад је истина највише изабљивана и понижавана категорија, да кажемо свијету, вама који нас слушате и учествујете у нашој жалости, ову трагичну и болну истину о прекинутим младим животима, о угашеним радостима, о усахлим срцима мајки, сестара, очева, браће, о угашеним домовима, расплетеним косама и црним марамама заувјек свезаним.

То је наша света дужност коју чинимо у име свих оних који нијесу дочекали овај тренутак велики колико живот.

Пред нама је пола вијека дубоко чувана тајна. Пред нама је пола вијека забрањене истине! Она је данас изашла на свијетло дана и закорачила је у историју. Сви тамни велови лажне кривице и страшне оптужбе издајства падају тупо као и свака лаж, и неправдом усмрћене претварају у легенду.

Ево данас и занавијек пред овим светим храмом осамдесет невиних мученика - моштију наше браће, очева, рођака, стричева, дједова и прадједо-

ва, све бираних Грбљана, Маињана и Будвана- да проплачемо над њима, да их први пут залијемо сузама, достојно сахранимо послије пола вијека, да још која сестра безбратница види напаћене братске кости и мајка жалосница оплаче свога сина јединца. Да њихови синови, браћа, унучад и праунучад виде мученичке кости на свиреп начин уморене од руку злочинитеља, злотвораца, небраће, туђинаца.

Овдје је и несрећна младост којој је преклана могућност да дјевојку пољуби и загрли, међу нашом мученичком браћом су и шеснаестогодишњаци, који су сузама молили целате за живот, али милости ни према њима није било!

Каква су то браћа која убијају братску дјецу? Какви су то људи који убијају младост која се још није заљудила? И све то у име црвене, по крви црвене, идеологије!

Просјечна старост наше несрећне браће, коју послије пола вијека сахрањујемо, била је од 20 до 30 година. Међу њима је било и синова јединца. Целати нијесу угасили само њихове животе, угасили су њихове домове; није страдао један живот, већ многи животи. Нема свирепијег злочина но занавијек затрти, уништити, угасити једну кућу, један дом, једну људску лозу!

Дошли су наши мученици на ово свето мјесто, које ће од данас, и за њих и за нас, бити састајалиште и стајалиште. Њихове кости и душе, најзад опојане и окаћене светим тамјаном, овдје су се смириле. Они више нијесу непогребени људи, њихове душе више не лутају земљом тражећи свој гроб, они су најзад починули у миру и уснули вјечним сном блаженства.

Ами, њихова жива браћа, стојимо гордо и усправно пред њима, поносни на њихово јунаштво и чврстину у посљедњој ури, јер знамо, како каже наш велики умник, „*спирах животиу каља образ чести*“, јер знамо да су они отишли чиста имена и свијетла образа.

Нека болом залеђена суза данас слободно кане на њих, нека их тужбалица српска испрати, нек их тужи сестра безбратница и мајка жалосница, умјесто сестара које нијесу дочекале да данас за својом браћом затуже и сузама их умију, да што љепши изађу пред Бога и Српске мученике, изгинуле за крст часни и слободу златну.

Чује ли душа њихова бесмртна наш овоземаљски крик бола и нашу тугу за изгубљеним младостима?

Пола вијека стајала је пред нама света дужност и обавеза да мошти наших отаца, браће, рођака, стричева, дједова и прадједова, по хришћанским обичајима Српске православне цркве и вјере, достојно сахранимо и упокојимо.

Нијесу биле само њихове кости оскрнављене, него ни гроба ни мрамора нијесу имали. Не зна се чије су ране биле веће, њихове или наше - мајчинске ране, сестринске, братске ране. Колике су биле њихове муке и јади за протеклих пола вијека - то само Господ Бог зна.

Зато кажемо: благо је нашим мученицима данас кад се са својим гробом саставише! Пола вијека безгробници, којима целати забранише чак и свето и природно право, које се стиче рођењем и колијевком, право на гроб, право сваког човјека! И данас се чују гласови бездушника којима смета што сахрањујемо њихове жртве. Ни данас ове напаћене кости не би добиле свој гроб кад би се питали гроболомници бољшевичко-коминтерновског соја. Дај Боже, да се никад више не питају, да ова несрећа престане и да престане гажење људи, људских слобода и права.

Пола вијека су се поштени, цивилизовани и хумани грађани, као и породице страдалника, непрестано питали: која то сила бахатост и самовоља, који то људски критеријуми, могу човјеку да забране право на гроб у наручју мајке земље?

Ко су и какви су ти људи који данас кипе од злобе и мржње што се ових осамдесет мученика са својим гробом састаје, и то послије пола вијека страдања у зинданима смрти злогласних турских казамата Старог града Бара?

Мисле ли ти бездушници, богохулитељи и богмрзители, ти човјекомрзители, хоће ли мајка земља њих примити у своја њедра?

Некада су стари Римљани своје противнике сахрањивали уз највеће почасте. Тако су радили и наши витешки преци. Стефан Дечански, краљ српски, сахрањује 1330. године, уз све почасте, свог противника из боја на Велбужду - бугарског краља Михаила. Послије сваке добијене битке српске војсковође су свог непријатеља позивали да сахрани мртве и збрине рањене, а неријетко су то и сами чинили. Нема непријатеља ако се не поштује!

Генералисимус Франко, након побједе фашизма у Шпанији, за све изгинуле, без обзира у којој су се војсци борили, подигао је заједнички споменик, на заједничкој гробници, са натписом „*Сви су се борили за своју Шпанију*“.

Наших осамдесет мученика, убијени без суда и пресуде, на правди Бога, на превару, подло, нехумано, невојнички, варварски, супротно свим нормама људске цивилизације, били су без гроба!

Историја овог краја није упамтила ни овако масован злочин, ни описано нељудско и нецивилизовано понашање према мртвима!

Данас се ми, послје толико вјекова, хвалишемо културом и демократијом, пуна су нам уста цивилизованости и правде, а својој у вјери и крви браћи, умореним од зликоваца, не дозвољавамо да се људски сахране, да тај чин учине њихове фамилије. Против тог људског и цивилизацијског чина су такозвани субноровски морал, тобожње револуционарне тековине, фантомско узнемиравање јавности, све уз језички галиматијас збрканих и нелогичних синтагми „класни непријатељ“, „народни непријатељ“, „пета колона“ итд.

Зар је то допринос братском измирењу, праштању, слози и љубави, помирењу гробова и домова, помирењу мртвих и живих, закопавању ратних сјекира и коначном завршетку братоубилачког рата који у нама траје све од 1941. године до данашњих дана, и данас?

Умјесто да се поклоне овим невино умореним жртвама рата, да себи граде цркве покајнице, да моле за опроштај, показујући људско кајање, њихови целати и они који се солидаришу са њима дижу гласове протеста, потежу своје тирјанске, нецивилизоване законе, да ове наше мученике заувјек разгробе, да им одузму природно право, право на гроб.

Опет питам: хоће ли душа њихова бестјелесна чути наш овоземаљски крик бола, нашу тугу, наш вапај за навијек изгубљеним младостима!?

Њихово страдање је било у вријеме богоубиства, братоубиства, оцеубиства, у вријеме тирјанства, у вријеме кад је царство запало нељудима. Стога је с правом наш велики мислилац и морални идеолог свеколиког Српства рекао:

*Не требајује царство нељудима,
нако да се пред свијетом руже*

и

*Коме закон лежи у шопузу
шрапови му смрде нечовјешћом.*

Кoliko је њихово погубљење било злочиначки и варварски чин, то је наше дјело данас величанствени, хумани, хришћански и морални чин - чин љубави, покајања и праштања.

Злочин над 80 невиних, недужних живота извршила је Команда 2. и 4. партизанског батаљона Бокешке бригаде, на челу са њеним политичким комесарима, чија имена не заслужују данас да буду поменута пред овим светим храмом, овом грбљанском светињом, јер би се тим помињањем огријешиле ове часне душе, жртве тих сатанских зликоваца.

Да трагедија буде већа - погубљени су послје братског сусрета, братског загрљаја и пружене руке помирења са будућим душманима.

Мислили су несрећници да се предају као патриоте, борци за Краља и Отаџбину, за крст часни и слободу златну -побједницима, „револуционари-ма“, који знају за поштовање Конвенције о ратним заробљеницима.

Био је то крај рата на већ ослобођеним територијама Котора, Будве и Бара. Предаја је извршена после доношења погубне одлуке о повратку родним праговима из Скадра (Албанија), гдје бијеху отишли ради сусрета са савезничким снагама. У Скадру су, наиме, схватили да су преварени у ратним играма Черчила и осталих чланова масонске ложе, па су зато одлучили да се из Албаније врате својим породицама, родним праговима. Одлуку о повратку, разумије се, могли су донијети само људи чиста образа и ничим укаљане части, као што су то били ови мученици. Да је било обрнуто, зар би се вратили? Знали су да комунисти носе круну ратног побједника, да ће се неминовно срести с њима, али будући да су били чиста образа и части, сматрали су да тај сусрет неће имати крвав, већ цивилизован епилог. Ни на крај памети им није било да иду у сусрет братоубицама!

Повратници из Албаније, Маињани и Будвани, предали су се у Буљарици код Петровца на мору, а Грбљани у Добрим водама код Бара.

Након преговора, без сукоба, без иједног испалееног метка, заједно се обје стране договорише да скупа наставе борбу против окупаторских преосталих снага.

Сусрет је био братски, уз загрљај и са ријечима: „Бе сте, браћо? Одакле се враћате? Предајте се. Идемо заједно у борбу за коначно ослобођење земље!”

Наши мученици су се својим будућим душманима предали на ријеч. На комунистичку ријеч! Колико она вриједи, сазнаће брзо.

Били су увјерени да се предају побједничкој, регуларној, ослободилачкој војсци. Сматрали су да је то сусрет брата са братом, човјека са човјеком, војске са војском, без обзира на различите симболе и идеологије. „Ма које идеологије био, брат је мио.”

Предаја је извршена коректно, војнички, како то доликује губитнику и добитнику рата, уз чврсто обећање да никоме ни длака са главе неће фалити. Особито је наглашена „часна комунистичка ријеч“, као гаранција сигурности живота.

Несрећници су у све то повјеровали, јер то није био само сусрет двије војске већ блиских рођака, кумова, сусељана, комшија, племеника... Било је загрљаја, запјевала се заједно пјесма, заиграло коло. Све је изгледало - сасвим братски, људски, хришћански..

Била би такорећи јерес, послије тог грљења и пјевања, посумњати да ће браћа постати небраћа, рођаци нерођаци, кумови некумови, комшије не-комшије, сељани несељани, односно да ће постати душмани, убице, крвници. Зар се могло сумњати у дату братску, рођачку, кумовску, комшијску и, на-дасве, „комунистичку часну ријеч“? Зар се могло претпоставити да ће се братска јагњад претворити у крволочне курјаке?

Послије „братског сусрета“ и предаје оружја, повратници из Албаније су од партизана добили ново оружје - пушке без затварача! А онда су из Буљарице код Петровца на мору упућени у Бар. Смјештени су увече у учионице гимназије у Старом Бару, како „браћа“ рекоше, да се одморе и почину. Била је то ноћ 24. на 25. новембар 1944, ноћ између суботе и недјеље. Учионице су споља закључане и то је био први знак сумње заточених и преварених. До пола ноћи, политички комесари 2. и 4. партизанског батаљона Бокешке бригаде сређивали су спискове за масакр мученика, а не за распоред по јединицама, како је то обећано приликом сусрета и предаје у Буљарици.

Поноћ - то вријеме кад се буде магијске утваре, сотона и испијачи људске крви, вампири и вјештице - била је знак комесарским вампирима да заиграју бјесомучно, крваво коло. Почела је „братска“ ликвидација! Прозивка је вршена по групама од 10 до 15 људи. Група по група. Свака нова група биле је очевидац страшног масакра над претходном групом. Везани жицом, голи и боси, лежали су полуживи људи у потоку крви, која се сливала низ бедеме злогласне тврђаве турских казамата старог града Бара. Приликом прозивке за ликвидацију мученика, било је појединаца који су, видјевши шта их чека, скривеним оружјем себи одузимаи живот. Боље да погину од своје, него од „братске“ руке! Више њих би то урадило, али су на превару разоружани. Везани у ланце и синцире, на путу од гимназије до стратишта, мученици су јуначки узвикивали: „Убијајте, зликовци, убијајте! Нас ће историја српска осветити! Је ли ово дата братска, кумовска, рођачка и комунистичка часна ријеч?”

Пјесма ће, настала тада или касније, остати у памћењу народа:

*Ми смо ноћас добили целаше,
недостојне да крв нашу илаше!*

Као и:

*Ми смо ноћас кроз муку највећу
с Христом Бојом били на распећу!*

Рад је дошло свануће, „браћа“ су престала са масакром невиних мученика.

Убиљезницама комесара, међутим, остало је дванаест имена за ликвидацију. Посљедњој дванаесторици је, пред стројем, речено да ће ићи кућама. Али уморни целати су несрећнике одвели на стратиште да побијеној браћи копају јаму. Шездесет осам људи, мучки и без суда убијених, завршило је у тој јами.

Само Господ Бог зна шта су осјећала и мислила дванаесторица људи у цик зоре 25. новембра 1944. копајући ту јаму и гледајући измасакиране лешеве своје браће, док су душманска „браћа“ држала у њих уперене цијеви пушака и митраљеза!

Да ли је то било осјећање гађења, презира, запрепашћености, ужаса над ужасом? Бјеху ли у шоку од зла чији су свједоци били? Жељаху ли, загрцнути ужасом и смрћу, и сами да умру са својом побијеном браћом?

Да ли им је допирало до ужаснute свијести да ће зликовци, који су тако немилосрдно и мучки убили шездесет осморо људи, без сузе или уздаха над рођацима и комшијама, и њих ликвидирати без милости?

Вад је дванаесторици наше браће наређено да копају другу јаму, да ли им је било јасно да копају јаму за себе?

Дер, свједоке је требало ликвидирати. „Браћа“ комесари, они који су дали „часну комунистичку ријеч“, мислили су да ће земља прогутати истину о злочину и да ће масакр осамдесет невиних људи остати тајна укопана у иловачи. Јутро је ноћни сатанизам завршило на још свирепији начин. Употреба ватреног оружја би привукла пажњу пробуђених мјештана и открила мјесто крвавог пира, па су посљедњу дванаесторицу наше несрећне браће поморили без иједног испаљеног метка: поклали, убили ударцима бајонета, кундака, маљевима и ђуладима од турских топова. Управо турску ђулад смо, приликом ексхумације, нашли у поломљеним лобањама и грудним кошевима ових мученика! Монструозна „енциклопедија“ злочинства из усташких јасеноваца и њемачких конц-логора и плинских комора тако је добила нове прилоге за историју људског бешчашћа и срамоте.

Није само Бог свједок тог нечувеног „братског“ злочина и те страшне, неописиве поруке са

људском врстом, са човјечијим животима и достојанством. Иако су у злу и убијању били немилосрдно „педантни“ и прецизни, комесарима смрти и њиховим од крви заслијењеним целатима је ипак са стратишта утекло неколико смртно рањених људи, којима је Бог Свевишњи дао снагу и показао пут до избављења. Тако да и данас има живих свједока најтежег „братског“ злочина у нашој историји.

Међутим, браћо и сестре, ове жртве страшног братокољног злодоба не ишту рехабилитацију од тирјанског зловремена и властодржаца који су освојили власт преко њихових лешева. Они само ишту милост од Бога и помиловање њихових злотвора, као и оних безумника који се и данас противе овом људском гробу.

За њих нема веће, величанственије, људскије рехабилитације од ове данашње, кад их је народ Грбља, Маина и Будве, у оволиком броју, у присуству и са благословом Његове светости патријарха српског и свих српских владика, рехабилитовао својим искреним сузама људског бола, праштања и покајања.

Нема више лажних етикета, ћутања и страха. Изнад њихових глава је наш крст часни који поносно пара небо, а њихова имена су на надгробној плочи. Послије пола вијека - привремено забрањени од нељудске идеологије - они су добили своја имена и презимена која су с поносом носили прије пола вијека! Божја и људска правда могу бити споре, али су увијек достижне!

У чему је кривица ових наших мученика?

Кривица је била само у томе што су се борили и за своје убјеђење и своју визију слободе, што су имали другачији приступ одбрани Отаџбине и што су припадали другој политичкој идеологији, што су имали своју војничку заклетву дату Краљу и Отаџбини, а учени су да заклетву чувају до смрти, и што су се борили за крст часни и слободу златну, што су били чувари имена српског, крста часног и слободе српског рода и порода, и што се нијесу приклонили и заклели бјелосвјетским скитницама. Кривица њихова је била што су били синови јунака из балканских ратова, са бојишта Првог свјетског рата, јунака са Кајмакчалана, носилаца Обилићеве медаље и Карађорђевог звијезде, што су васпитавани у том духу и подизани уз звуке гусала и на етици јуначких пјесама.

Питам вас, драга браћо и сестре, да ли су такви људи могли бити издајници свога народа, или су то били они који су издали своју душу и част, гур-

нули народ у авантуру и пропаст, крв и зло, градећи друштво и државу који су доживјели историјски и цивилизацијски крах? Данас се јасно види ко је вјера, а ко невјера, ко је издао прије и послје.

Али није нам намјера, нити хоћемо данас да повриједимо часне борце НОР-а и припаднике, часне борце, Бокељске бригаде, који су се као родољуби борили против фашизма и за ослобођење своје земље, као ни оне који су положили своје животе диљем Југославије које данас, на жалост, више немамо, ни оне који су били и остали примјери чојства и јунаштва и којима није било својствено убијање своје браће - невиних људи. Не дао Бог да и ми данас будемо неправедни и да у исти кош трпамо добро и зло, поштење и неморал, искреност и лаж!

Стога, једнако жалимо и за њиховим животима, клањамо се и њиховим сјенима са дубоким пијететом. Застанемо и пред њиховим гробовима и споменицима, а презримо оне који издадоше наредбу да се над овим недужним људима изврши геноцид. Њих оставимо Бојјем суду и правди са подсјећањем: осјећају ли тежину клетве мајке која је изгубила сина, сестре која је изгубила брата? Да ли им је на души тешко због ових клетви тешких као смрт? Да ли је и њих некад потресао плач сирочади?

Али ми нијесмо и не желимо да будемо судије. Бог, творац свега, творац људи, једини има право да суди злу и доброти људи. А ми желимо само да споменемо и опоменемо на тежину престапа, на тежину гријеха почињеног проливањем невине људске братске крви, а да се такво зло никада више међу браћом не понови. Желимо да овим ријечима и дјелом одамо пошту нашим страдалницима, који су послје пола вијека од ноћи кад су уморени устали из двије злогласне турске казаматске јаме да би данас дошли на ово свето мјесто, пред Грбаљски манастир Подластву на вјечни починак.

Ми се данас, браћо, завјетујемо и заклињемо над овим мученичким костима пред овим светим храмом и за сва будућа времена и покољења остављамо поруку: ПРАШТАМО, ОПРОСТИТИ МОРАМО, ЗАБОРАВИТИ НЕ СМИЈЕМО!

Злочин је заборавити злочин. То је ново злодјело.

Светећи се, наносећи зло, чак и творцу зла, човјек се изједначава са злочинцем, прихвата кодекс нечовјештва и одриче се Бога, јер пориче Бојју правду и суд.

Невино проливена крв не може бити ничим опрана, сем покајањем, тражењем опроштаја. Јер неокајани злочин - извор је нових злочина. Све док

се не изврши покајање, душа није прочишћена.

Нема помирења док се не поклонимо сјенама невинно уморених жртава.

Зато, драга браћо и сестре, у име човјечности, у интересу будућности, братске слоге и љубави међу нама и наредним покољењима, будућности наше дјеце - с којих морамо скинути тешки терет мржње због невинно проливане крви наших и њихових предака - ми данас све праштамо, али и не заборављамо.

Нема светлије обавезе за све нас у овом историјски тешком времену пријетње нових раскола и диоба од братског помирења, помирења мртвих и живих, помирења гробова и домова, закопавања ратних сјекира и коначног завршетка братоубилачког рата који разара наше душе и траје у нама од 1941. до данашњих дана. Ако не зарад нас, оно ради наше дјеце, а да би она живјела у братској слози и љубави.

Данас примамо оне завјетне ријечи са српске стајне тачке свете, са прага светог, са којег је Свети Сава одлазио на мјеста гдје се родило сунце Хришћанства, Исус Христос, у Свету Земљу.

Данас смирујемо и овај мученички прах оних који су се у крви сјединили и који ће загрљени изаћи у миру душа пред Христа и показати му своје ране.

Кости су наш тотем и наш табу. Трагања за костима не престају и неће никад престати. Данашњи чин је резултат педесет година нашег трагања за костима сродника.

Безбиједити мир за починак костима, наш је морални задатак.

Смирењем праха њиховог, браћо и сестре, смирују се и наше душе. Послје овог чина, наши потомци ће се срећнији рађати, јер ако мислимо да будемо и ми преци, морамо измирити наше мртве и живе, колијевке и гробове.

Данас умножавамо нашу молитвену заједницу.

Њихова имена смо избавили из зиндана смрти и извели их у незаборав.

Крст је над њима.

Мрак их више неће походити.

Њихов прах је озарен.

Кости ће њихове у гробу играти што су добиле мјесто достојно људског рода.

Њихове душе имају шта да виде и чему да се радују. На овом мјесту ће Каин да плаче и моли брата Авела за опроштај.

Ови мученици су надживјели своје целате.

Њих више ништа неће раздвојити.

Вјековаће загрљени, сједињени у крви невино просутој.

„Блажени прогнани правде ради, јер је њихово царство небеско“.

Нека ово буде мјесто ходочашћа, мјесто на које ћемо долазити ми и наши потомци, клањати се њиховим сјенима, палити свијеће, полагати цвијеће и појати свету литургију господњу за мир и спокој њихових душа невиних. Слободно, без страха, стида и тајне! *Покој душама мученика.*

Бесјед акадeмика Матије Бeћковића

Никад ми није указана већа част, ни додељена тежа дужност, од ове данас, кад ми је дата реч на овом месту и оваквом скупу.

Незаслужено издвојен и уважен, коју реч да изгрцам над костурницом пред којом је речитије да ћутим, а примереније да погнем главу.

Предање каже да је на овом месту некада био град, али ма колики да је био у њему се никада није искупило оволико душа на светијем чину и искупнијем делу. То дело огрешује и студен камен и озарује и задивљају драг на Ловћенском гробу.

Петопис бележи и да је овај храм зидао цар Душан. Од тада, до данашњег дана, сва историја постојбине цара Лазара Гребелановића, овде се збила. У гробља око храма кроз времена доношени су покојници да се сахране из највећих даљина. Ту се вековима на овим гробовима сестрило и братило, кумило и мирило, опраштале главе и ране, али овакве сахране није било.

Нико није сахрањиван после педесет година.

Овде је, по једнима, пре пет стотина шездесет пет година донесен Грбаљски законик из кога ћу поменути само онај члан којим се прописује казна од шест цекина за онога ко би и бранећи се убио пса. И то убиство се сматрало убиством и преступ-

Академик Матија Бeћковић бесједи у манастиру Подластва приликом сахране

ништвом људскоте.

Требало је, изгледа, да почне и трећи рат, па да се оконча и онај други, и да као људи положимо у гроб и часно сахранимо све његове жртве. Морала је да сконча једна убилачка идеологија, па да из океана крви, који је сезао одавде до Владивостока, после педесетогодишњег потопа, испливају и ови ковчези и њихов крст.

Да су упокојени кад су побијени, били би жртве рата. А сада су и мученици мира, чија је крв вицала из земље, запомажући, педесет година. Онда бисмо сахранили осамдесет војника палих због верности Краљу и Отаџбини, а данас сахрањујемо два пута по четрдесет мученика.

Неправда и дужина те неправде коју су претрпели, мртви, у миру, тежи је грех од оног што је живима скрућених руку учињено у рату. И да нису били праведници, због тога би постали. Због тога полувековног посмртног мучеништва сахрањујемо их у порти манастира, зато им је и дошао српски Патријарх, Егзарх пећкога трона, и шеснаест владика.

Брисање из мртвих и ускраћивање гроба изум је братоубилачког рата. Не постоји грех за такву казну. За гроб не треба никоме никаквих заслуга. Смрт нема страха. Нема непријатеља међу покојнима. Ко год није сахрањен, тражи га и за њега се распитује сва земља. Ко год је некога сахранио, учинио је свето дело. Рођењем је свако обезбедио и грумен земље и своје име на њему. Зато је узимање гроба и ново убиство и порицање рођења и прикривање злочина.

Братоубилачки рат је обгрлио и Црну Гору дељећи је на Црну и Гору. И док се не оконча, она неће доћи себи, са собом се саставити и помирити, постати Црна Гора.

А још у њој има гробишта без гробнога знака, стратишта на којима су игралишта; међа, бездана, бречана, минираних пећина пуних костију њене деце жељне небеске правде и гробнога мира.

Та смртилишта не дају земљи мира, а сваки гроб је смири. Кад се та правда изврши, вратиће се духовни понос свима и скинути са крста намућена земља. Ни једна рака се не отвара изнутра. И ни једна рана не зараста споља. А рана међусобног братоубилачког рата, не може се ни замирити, сем у праштању и помирењу, у унутрашњем преображењу и покајању као новом рођењу. Она погађа цео народ. Рађа се на мозгу нових покољења, на костима и мислима, и изван помире и умира крви за њу нема другог мелема. Зато је прва дужност државе да не прави разлике међу мртвима.

Није јунак ко је на браћу јунак, каже народ, у који је и то жалосно јунаштво увео грађански рат. Ко убије једног човека, као да је побио све људе, а нико не може никога убити а да не убије брата.

Као што се никада нисмо одрекли крста, тако се не можемо одрећи помирења, без кога нам нема ни наде ни спасења.

Сахрањујемо покојнике по праву мртвих и у име неписаних Божијих закона, а у ствари, спасавамо своју душу и себе. Доказујемо да зло у нама нисмо ми. Да политички противници нису кривци. Да има нешто светије и важније од политике. Помирили смо се са сваким, осим са самим собом и са својом судбином, истином о себи и са својим историјским удесом.

Није ли онај незаконик који је хиљаде оставио без гроба - од Пасјег гробља до Голог отока, од Отрантских врата до Кочевског рога - сам себи одредио гроб од шеснаест хектара у центру престонога српскога града. Зато се после његове педесетогодишње тираније данас међу нама не ради ни о чему сем о опстанку нашег народа. То постаје питање свих питања. Нека свако прелиста мозак, завири у душу, загледа у срце, преслиша савест, па ће чути одговор на питање: шта се данас збило на Дан свете солунске браће, овде, у славном манастиру Подластва. Мир њиховом пепелу и слава овом чину!²⁷

Списак 80 побијених Грбљана, Маина, Будвана, Побора и Паштровића у Старом Бару на крају Другог свјетског рата, 24/25. новембра 1944. г, пренијетих и сахрањених у Спомен костурницу манастира Подластве 24. маја 1992. године благословом Патријарха Павла:

- 1- Алексић Ј. Андрија (1898)
- 2- Бајковић В. Нико (1908)
- 3- Бајковић В. Јово (1919)
- 4- Бајковић Б. Јово (1920)
- 5- Бајковић Р. Гојко (1921)
- 6- Барба В. Марко (1901)
- 7- Божовић Ј. Буро (1909)
- 8- Божовић Н. Јово (1914)
- 9- Божовић Н. Филип (1924)
- 10- Божовић М. Ђуро (1926)
- 11- Бојковић Ј. Стево (1885)
- 12- Борета Н. Вукале (1900)
- 13- Борета Н. Милош (1904)
- 14- Борета Н. Илија (1911)
- 15- Борета В. Ђуро (1922)
- 16- Бориловић М. Вуко (1905)
- 17- Бујковић С. Саво (1909)
- 18- Васовић Ј. Иво (1896)
- 19- Вукадиновић М. Ђуро (1902)
- 20- Вукадиновић Ј. Вуко (1921)
- 21- Вукићевић Ђ. Мило (1914)
- 22- Вучићевић Н. Раде (1904)
- 23- Вучићевић Н. Иво (1908)
- 24- Добрљанин М. Јово (1902)
- 25- Дољаница В. Нико (1921)
- 26- Дулетић Н. Стево (1904)
- 27- Дулетић М. Љубо (1909)
- 28- Ђурић Ђ. Марко (1904)
- 29- Зеџ И. Ђуро (1910)
- 30- Зоран С. Никола (1925)
- 31- Ивановић С. Нико (1899)
- 32- Ивановић П. Мило (1905)
- 33- Ивановић К. Марко (1920)
- 34- Ивановић Ј. Душан (1922)
- 35- Иветић П. Милош (1906)
- 36- Илић Н. Мило (1907)
- 37- Илић Н. Митар (1909)
- 38- Илић Н. Вуко (1918)
- 39- Калуђеровић Ђ. Васо (1902)
- 40- Кнежевић Ј. Ристо (1898)
- 41- Костовић М. Нико (1895)
- 42- Костовић К. Стево (1914)
- 43- Костовић Н. Стево (1924)
- 44- Краљ И. Саво (1901)
- 45- Краљ С. Ђуро (1902)
- 46- Краљ С. Љубо (1922)
- 47- Краљ П. Божо (1922)
- 48- Лијешевић М. Стево (1919)
- 49- Љубановић Л. Блажо (1918)
- 50- Љумовић Б. Душан (1916)

51-Маровић Ђ. Божо	(1908)
52-Маровић В. Ристо	(1912)
53-Маровић И. Стево	(1921)
54-Маровић И. Стево	(1924)
55-Марсенић А. Љубомир	(1902)
56-Масловар С. Стево	(1920)
57-Мензалин С. Васо	(1922)
58-Новаковић Т. Александар	(1928)
59-Орловић Ј. Стево	(1908)
60-Павић Т. Стево	(1920)
61-Пићан Н. Душан	(1913)
62-Поповић Ј. Марко	(1903)
63-Поповић К. Мило	(1905)
64-Поповић В. Крсто	(1914)
65-Прибиловић Т. Ђуро	(1901)
66-Прибиловић И. Перо	(1923)
67-Радановић М. Бошко	(1911)
68-Радановић Ђ. Нико	(1911)
69-Руцовић В. Станко	(1905)
70-Станишић В. Иво	(1899)
71-Станишић Ђ. Душан	(1915)
72-Станишић С. Перо	(1923)
73-Тановић С. Ђуро	(1910)
74-Тановић П. Стево	(1911)
75-Ћетковић Ј. Лазо	(1889)
76-Ћосовић Ђ. Мило	(1909)
77-Франета Ј. Ђуро	(1894)
78-Франета М. Божо	(1914)
79-Хацић С. Стево	(1897)
80-Џуца И. Нико	(1902)

*У загради - година рођења.

Послије обављеног чина преноса и сахране невинно страдалих жртава долази до интересовања органа власти за наставак конзерваторско-рестаураторских интервенција на живопису цркве Рођење Пресвете Богородице. То се види из акта Републичког завода за заштиту споменика културе који је упућен 5. августа 1992. године Министарству културе и спорта Републике Црне Горе у којем, између осталог, пише следеће: „Сходно договору постигнутом након извршеног заједничког увида у ток конзерваторско-рестаураторских интервенција на живопису цркве Рођење Богородице манастира Подластве, те након упознавања са укупном проблематиком која прати ове радове, обраћамо вам се с молбом за обезбјеђење додатних средстава како би се ови значајни послови могли окончати.... Као што вам је познато, радове на конзервацији и рестаурацији живописа тешко оштећене цркве ма-

настира Поластве прихватио је да финансира Републички фонд за обнову пострадалог подручја од катастрофалног земљотреса са фиксираним износом који је остао као раније преузета обавеза. Међутим, и поред спровођења ригорозне штедње принуђени смо да констатујемо да уплаћена сума од 200.000 динара од стране Фонда није довољна да се радови окончају, јер су у међувремено енормно повећани трошкови живота. Смањили смо број чланова екипе, али се зато продужило вријеме реализације и поред посебног залагања свих чланова.

Да би започете послове усујешно привели крају потребно је продужити вријеме конзерваторских интервенција за 60 дана, што подразумева обезбјеђење средстава за трошкове екипе за овај период, па вас молимо за вашу интервенцију. Напомињемо да су ангажована средства у износу од 200.000 динара, која је уплатио Републички фонд, приврђена крају и да екипа може остати на терену до 12. 08. 1992. године, па вас молимо да, уколико то реалне могућности дозвољавају, што хитније обезбиједите недостајућа средства, како би без прекидања наставили и завршили започети посао”.²⁸ Из одговора Министарства културе и спорта Републике Црне Горе од 15. фебруара 1993. године види се да је удовољено захтјеву Републичког завода за заштиту споменика културе уз обавезу да се утрошена средства која су обезбијеђена 7. октобра 1992. оправдају.²⁹

Међутим, конзерваторско-рестаураторским интервенцијама на живопису цркве Рођење Пресвете Богородице урађен је само дио посла на спашавању и даље крајње угроженог манастирског комплекса. Средства из Фонда југословенске солидарности на отклањању посљедица катастрофалног земљотреса у Црној Гори из 1979. г. престале су да уплаћују Републике бивше СФР Југославије крајем 80-тих годна прошлог вијека, прије крајњег рока трајања зајма који је законом био предвиђен да траје десет година. Изузетак у томе била је једино Република Србија, која је уплаћивала средства до краја зајма за Црну Гору.

Све ово тражило је другачије форме организовања и финансирања даље санације и реконструкције манастирског комплекса. Благословом митрополита црногорско - приморског г. Амфилохија 13. маја 1996. године основано је Друштво

²⁸ Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње, број 02-549/1, 05. 08. 1992.

²⁹ Министарство културе и спорта Републике Црне Горе, Подгорица, број 03-409, 15. 02. 1993.

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
ЦЕТИЊЕ, БИЗ — БАЈОВА 150
ТЕЛЕФОНИ 086-31-039
31-011

НАШ ЗНАК: 02-401/3

ВАШ ЗНАК:

ДАТУМ: 15.08.1997

На основу члана 15. Статута Републичког завода за заштиту споменика културе - Цетиње и члана 81. став 1. тачка 7. Закона о заштити споменика културе ("Сл.лист" РЦГ, број 47/91), а на захтјев Регионалног завода за заштиту споменика културе - Котор, као пројектанта, доносим

Р Ј Е Ш Е Њ Е

Дије се сагласност на Главни пројекат санације и реконструкције конака манастира Подластје, општина Будва, уз следеће примједбе:

• извршити препројектовање прозора у ватажи поткровља на јужном крилу конака, како би они прозори, уз основну функцију, претстављали и складне архитектонске елементе типичне за ову врсту архитектуре, уз поштовање просторних односа отвора на фасади;

• извршити препројектовање западне фасаде источног крила конака, како би се изглед, функција и број планираних волтова ускладили са традиционалним, уз поштовање налаза истраживачких редова и података доступних из литературе.

О б р а з л о ж е њ е

Регионални завод за заштиту споменика културе - Котор, као пројектант, доставио је овом Заводу на ревизију и коначну сагласност Главни пројекат санације и реконструкције конака манастира Подластје.

Ревизиона комисија Завода прегледала је достављену пројектну документацију и констатовала да је пројектант своја рјешавања у највећој мјери базирао на поштовању затеченог стања и сазнању о првобитном изгледу конака.

Увидом на лицу мјеста констатовано је да је висина јужног крила конака прилагођена равниној основи крова, што је омогућило да се на овом дијелу формира и ватажа поткровља.

Комисија је, такође, закључила да предложена реконструкција источног крила конака не почива у довољној мјери на провереним подацима, па се сложила са наміјером пројектанта да предузме додатне истраживачке радове, који би омогућили да се дође до нових, неопходних података, чија би уградња у ново рјешавање западне фасаде источног крила конака, помогла да се и овај дио што више приближи свом првобитном изгледу.

На основу горе изложеног, Комисија је закључила да се Главни пројекат санације и реконструкције конака манастира Подластје може прихватити са примједбама, као што је одлучено у диспозитиву.

Главна поука: Против овог рјешавања може се изјавити жалба Министарству културе РЦГ у року од 15 (петнаест) дана од дана пријема рјешавања. Жалба се изјављује преко овог Завода.

Рјешење доставити:

1. Регионалном заводу за заштиту споменика културе - Котор;
2. Секретаријату за урбанизам општине Будва;
3. Одјелу за заштиту градитељског наслеђа;
4. Архив.

др. Чедомир Марковић
др. Чедомир Марковић

Рјешење којим се даје се сагласност на Главни пројекат санације и реконструкције конака манастира Подластје

за обнову манастира Подластје. Програмом рада Друштва предвиђен је завршетак радова на храму Рођења Пресвете Богородице, обнова и реконструкција конака, санација и реконструкција простора око манастира, оснивање манастирске ризнице и библиотеке као и издавачка дјелатност везана

Православни митрополит Црногорско - приморски

81298 Цетиње, Црна Гора, Југославија
тел/факс: 086-31-273
086-31-193

Е-пошта: mitropolija@cg.yu www.mtropolija.cg.yu

Република Црна Гора
УСТАВНО ПРАВО
ЗАШТИТА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
02-144

М.бр.365
27.03.2000.г.г.

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
ПОДГОРИЦА

У прилогу акта достављено Вам имабу монахиње Доротеје (Делић) настојатељнице манастира **Поплицити - Јаства Грбљска**, а која молби за Вашу спречну интервенцију на отклањању оштећења која прјетију за уништи фреске у цркви Пресвете Богородице у поменутом манастиру.

Напољу је препоручујемо да Завод за заштиту споменика културе издаје у сусрет овој молби.

С поштовањем

ПРАВОСЛАВНИ МИТРОПОЛИТ
ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКИ

Amfilohije
Amfilohije
CG

Mitrophan of Montenegro and the Littoral
1000-1000

Акци митрополишта Амфилохије, 27. марта 2000. године

за прошлост Грбља. Оснивачкој Скупштини Друштва присуствовали су: предсједник Скупштине Црне Горе Светозар Маровић, министар вјера у Влади Републике Црне Горе др Слободан Томовић, предсједник Црногорске академије наука и умјетности др Драгутин Вукотић и више других личности јавног живота Црне Горе. Благосиљајући почетак обнове манастира Подластје, митрополит црногорско-приморски г. Амфилохије је пожелио да спољашњу обнову манастира прати и духовна обнова народа. Окупљеним Грбљанима и многобројним гостима из Котора, Будве и Тивта поздравним бесједама обратили су се и министар вјера у Влади Републике Црне Горе др Слободан Томовић, помоћник министра културе Рајко Калезић и проф. др Слободан Вујачић. Поздравни телеграм са подршком раду као и прихватање чланства у Друштву упутио је и секретар Српске академије наука и уметности академик Мирослав Пантић. Оснивачка Скупштина Друштва је завршена усвајањем Статута, избором предсједника скупштине и управног одбора, органа и тије-

ла Друштва. За председника Скупштине Друштва изабран је Светозар Маровић а Ђуро Радановић за председника Управног одбора Друштва.³⁰

У вези са санацијом и реконструкцијом конака манастира, улогу инвеститора преузели су Дирекција јавних радова Црне Горе и Општина Будва, што је и разумљиво јер припадајућа средства манастира Подластве од процијењене штете у земљотресу својевремено нијесу била одређена од стране државних органа у сврху обнове манастирских конака.

Главни пројекат санације и реконструкције конака манастира Подластва повјерен је Регионалном заводу за заштиту споменика културе – Котор. Главни архитектонско-грађевински пројекат завршен је и предат инвеститору јула 1997. године.³¹

Ревизиона комисија Републичког завода за заштиту споменика културе 14. августа 1997. г. „прегледала је достављену пројектну документацију и констатовала да је пројектант своја рјешења у највећој мјери базирао на поштовању затеченог стања и сазнању о првобитном изгледу конака. Увидом на лицу мјеста констатовано је да је висина јужног крила конака прилагођена ранијој висини крова, што је омогућило да се на овом дијелу формира и етажа поткровља. Комисија је, такође, закључила да предложена реконструкција источног крила конака не почива у довољној мјери на провјереним подацима, па се сложила са намјером пројектанта да предузме додатне истраживачке радове, који би омогућили да се дође до нових, неопходних података, чија би уградња у ново рјешење западне фасаде источног крила конака, помогла да се и овај дио што више приближи свом првобитном изгледу.

На основу горе изложеног, Комисија је закључила да се Главни пројекат санације и реконструкције конака манастира Подластве може прихватити са примједбама.³²

Републички завод за заштиту споменика културе - Цетиње на захтјев Регионалног завода за заштиту споменика културе - Котор, као пројектанта, донио је Рјешење којим се даје сагласност на Главни пројекат санације и реконструкције конака

манастира Подластве, општина Будва, уз следеће примједбе:

- Извршити препројектовање прозора у етажи поткровља на јужном крили конака, како би ови прозори, уз основну функцију, представљали и складне архитектонске елементе типичне за ову врсту архитектуре, уз поштовање просторних односа отвора на фасади;

- Извршити препројектовање западне фасаде источног крила конака, како би се изглед, функција и број планираних волтова ускладили са традиционалним, уз поштовање налаза истраживачких радова и података доступних из литературе.³³

Пред санације и реконструкције конака манастира, потребно је било исправљати и пропусте који су настали током санације цркве Пресвете Богородице. То се да закључити из акта који је послао митрополит Амфилохије 27. марта. 2000. г. Републичком заводу за заштиту споменика културе Цетиње у којем пише следеће: „У прилогу акта достављамо Вам молбу монахиње Доротеје (Делић) настојатељице манастира Подластва - Ластва Грбаљска, а која моли за Вашу стручну интервенцију на отклањању влаге која пријети да уништи фреске у цркви Пресвете Богородице у поменутом манастиру. Најтоплије препоручујемо да Завод за заштиту споменика културе изађе у сусрет овој молби.“³⁴

Радови на санацији и реконструкцији конака манастира нажалост су 2003. године практично стали, са прераним упокојењем г-дина Бора Вукшића, једног од оснивача Одбора за обнову манастира Подластва.

У манастирској порти је уз њен југозападни зид 2012. године подигнут споменик посвећен грбаљанским добровољцима учесницима Балканских ратова и Првог свјетског рата. Градивни материјал је висококвалитетни бијели мермер са исписаним именима и посветом, у боји злата.

Због застоја радова на санацији и реконструкцији конака манастира, на предлог Управе манастира Подластве и Црквене општине грбаљске од 15. новембра 2013. г. Архиепископ цетињски митрополит црногорско – приморски, а по указаној потреби, донио је 20. новембра 2013. г. следећу ОДЛУКУ:

Разрјешује се претходни и именује нови Одбор за обнову манастира Подластве, и то у следећем саставу:

³³ Исто

³⁴ Православни Митрополит црногорско – приморски, Цетиње, М. Бр. 365, 27. 03. 2000.

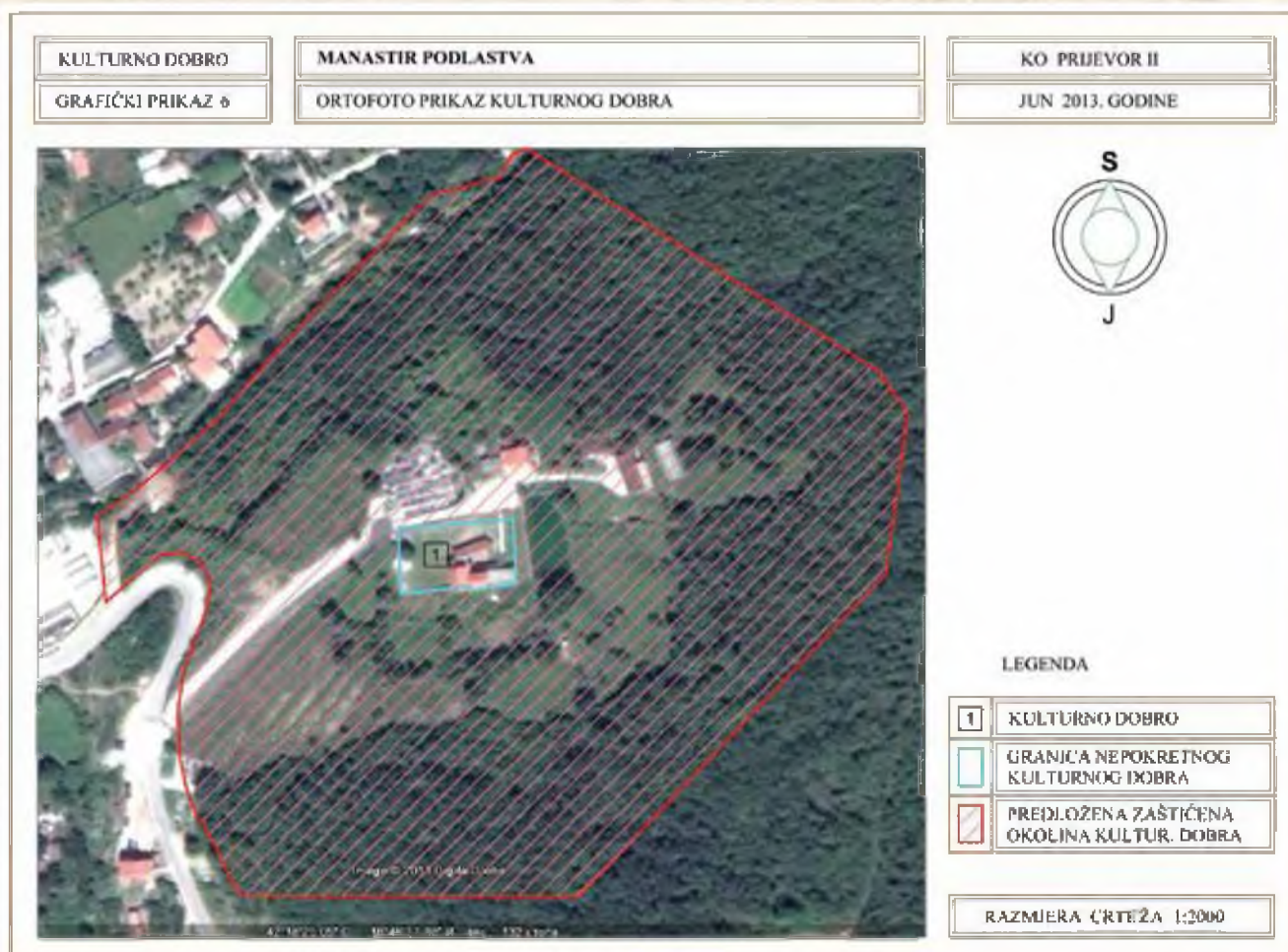
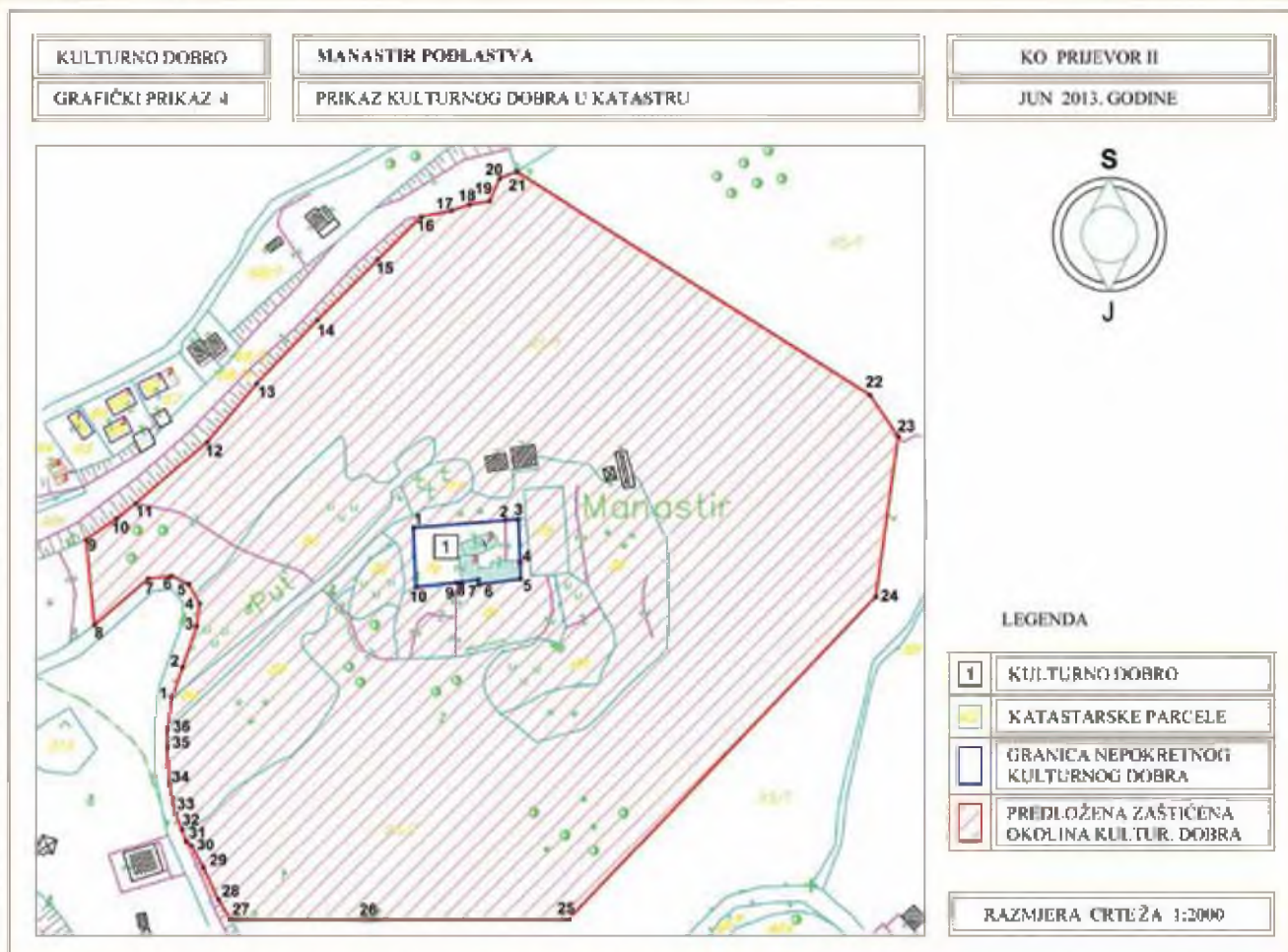
³⁰ Јован Маркуш, Обнова и градња манастира и храмова у Црној Гори: летопис обнове, санације, реконструкције и изградње у Митрополији црногорско-приморској: 1990-2010, Цетиње 2010, 112-113.

³¹ Регионални завод за заштиту споменика културе – Котор, Манастир Подластва- Грбаљ, Санација и реконструкција конака, Главни архитектонско-грађевински пројекат, јул 1997.

³² Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње, број 02-401/2, 15. 08. 1997.

ПРЕДЛОЖЕНА ЗАШТИЋЕНА ОКОЛИНА МАНАСТИРА КАО КУЛТУРНОГ ДОБРА

Предложена заштићена околина културног добра простире се 90-100 м на истоку до потока, захваћајући кас-
кадне зелене површине. На осталим странама се простире од 100-140м, и захваћа природни шумовити пејзаж,
и дјелове падине околних брда. Укупне је површине 69 195 м².

*Споменик посвећен трбаљским добровољцима
учесницима Балканских ратова и Првој свјетској рати*

1. Станко Ђура Магуд, предсједник
2. Славко Радосава Тујковић, члан
3. Марко Милана Царевић, члан
4. Радован Мила Мариновић, члан
5. Радован Бујковић, члан
6. Иво Рада Бајковић, члан
7. Војо Ника Вукадиновић, члан
8. Ђорђе Жарка Иветић, благајник

Почасни чланови:

9. Војин Владана Лазаревић, почасни предсједник
10. Крсто Стева Љубановић, почасни предсједник
11. Војин Љубов Бојковић, почасни члан
12. Младен Тујковић, почасни члан

 дбор је дужан да своје активности спроводи у сагласности са Управом манастира и да преко ње редовно извјештава Епархијски управни одбор Митрополије о свом раду и дјеловању”.³⁵

 а жељом да се радови на санацији и реконструкцији манастирског комплекса наставе,

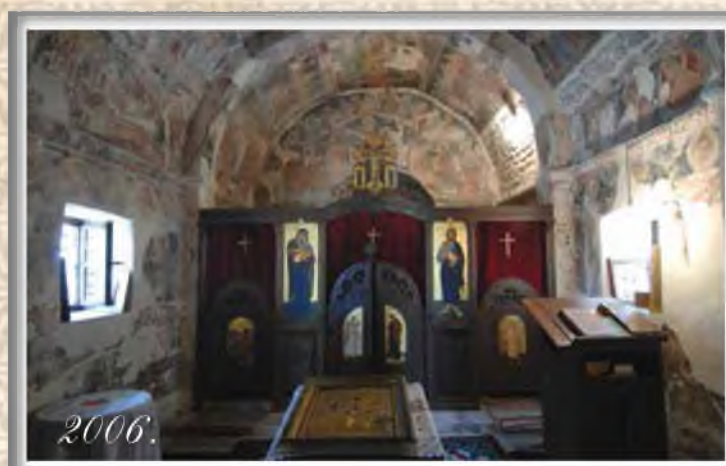
³⁵ Православни Архиепископ цетињски Митрополит црногорско – приморски, Цетиње, АЕМ бр. 1863, 20.11.2013.

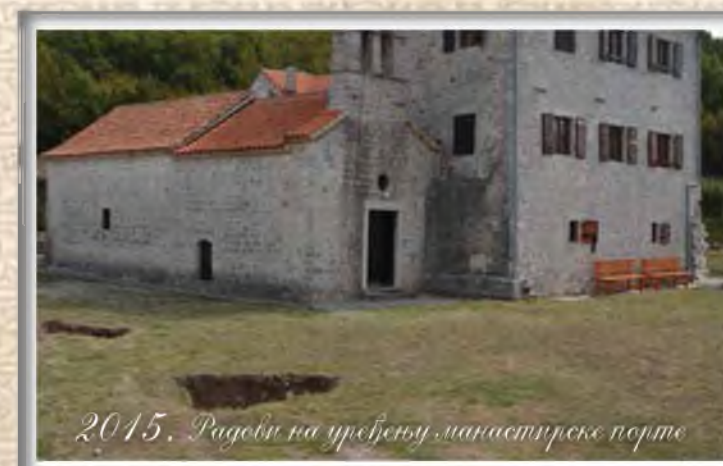
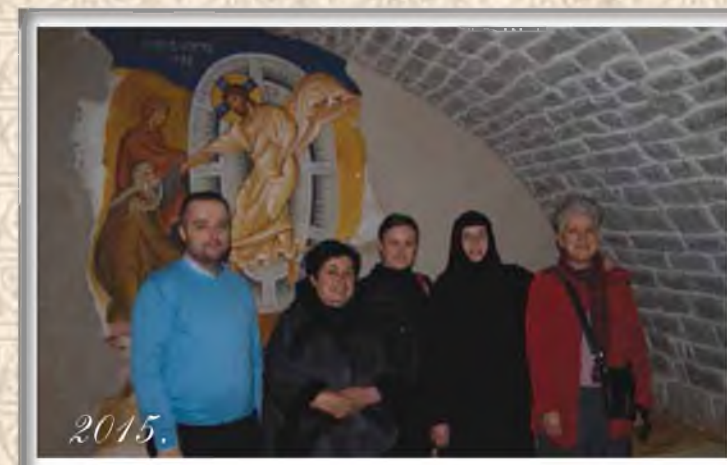
*Одлука о именовању новог Одбора
за обнову манастира Подлашће*

митрополит Амфилохије ће 27. септембра. 2013. г. дати послушање да двије млађе монахиње из другог манастира дођу у манастир Подлаштва и управо након њиховог доласка ће се и наставити обнова. Средствима манастира и прилозима благовјерног народа је направљена комплетна реконструкција све три етаже постојећег манастирског конака; у приземљу од магацинског простора направљена је гостопримница и привремена трпезарија; на првом спрату од једне велике просторије је направљена сестринска трпезарија, кројачница и остава, а затварањем терасе добијен је обновљен и реконструисан помоћни објект (који је сада уподобљен за гостинску кућу); на другом спрату од некадашњег свештеничког стана направљене су три монашке келије; обновљен је и реконструисан помоћни објект (који је сада уподобљен за гостинску кућу) са три двокреветне собе, дневним боравком и купатилом. Све поменуте просторије су опремљене намјештајем из манастирске столарске и кројач-

Обнова манастира 2004-2013.

Обнова манастира 2014-2016.

Обнова манастира 2016.

2016. - Почетак izgradnje prizemlja konaka

2016.

2016.

2016.

2016. - Podizanje stropa i grobova na paraklizu

2016.

2016.

Обнова манастира 2017.

2017. - Радови на старом конаци

2017.

2017. - Радови на новом конаци

2017. - Уређење манастирске порте

2017.

2017. - Уређење трпезарице

2017. - Видовдан

Параклис посвећен Светом Великомученику Косовском Лазару

ке радионице. У економском дијелу направљена је млекарица и столарска радионица. С обзиром на то да од земљотреса, када је манастирски извор пијаће воде изгубљен, манастир није имао пијаћу воду, након 2013. г. је урађен пркључак на градски водовод, а истовремено су оспособљена два стара бунара уз пратећу опрему. Комплетно је промијењена дотрајала столарија, као и израђена столарија за новопокривени дио конака. У обнову манастира се новембра 2013. г. укључује и новообновљено Друштво за обнову манастира чијим средствима су урађени радови на дозиђивању и покривању дијела јужног крила конака и зидању поткровља. Завршена је комплетна реконструкција западног крила конака, који је био у рушевинама, као и реконструкција порте и измјештање базена за наводњавање по пројекту Завода за заштиту споменика културе, као и унутрашњи радови на новопокривеном дијелу конака. У плану је, због дотрајалости, санација економских зграда.

У склопу реконструкције читавог манастирског комплекса, поред изграђеног пирга у којем је и звоник, налази се параклис посвећен Светом Великомученику Косовском Лазару који је живописан 2018. г. Поред свега наведеног направљена је манастирска ризница и библиотека које су опремљене витринама израђеним у манастирској столарској радионици.

ѡцнхъ. и ѡцн. патрнаръ
стъ. пррцѣ. аплтхъ. про
повѣдницѣ. благоустни
цѣ. мнцѣхъ. исповѣни
цѣхъ. възрьжницѣ. и вса
ко доустъ въ вѣрѣ скончав
шимсе.

Изрѣдно. ѡпрѣстѣнъ и нстѣ
и прѣбави нѣнъ блуци
нашнъ и нприсподѣ
марѣн.

Здѣ помани нѣнъ
ако ѡсѣишн. е тѣмъ ка
антсе. тѣмъ.

Ты и небсннъ снлъ. стго
порѣка потѣи н крѣпѣи
и нна. стынъ и всѣхъ вѣи

ГРБАЉСКА РИЗНИЦА У МАНАСТИРУ ПОДЛАСТВА

Грбаљска светиња рушена и васкрсавана, доживјела је посебан процват у наше вријеме. Данас је читав манастирски комплекс својеврсна ризница: на отвореном простору, у унутрашњости храма и у новоизграђеној ризници грбаљских драгоцености, о чијем формирању се брине и кординира

Фрагменти камене илустрике у манастирској ризници

њен рад дугогодишњи Архијерејски протопрезвитер бококторски протојереј-ставрофор Момчило Кривокапић. Оваква мјеста у нашој Цркви, а и шире у нашој култури и уопште у историји, одувјек су имала вишеструку улогу и намјену. Осим улоге сабирања и чувања умјетничких драгоцености и богослужбених

Лијево: страница Служабника (служебника) писаног на пергаменту из среће четвртине 14. вијека.

Доље: фрагменти фресака, дио поставке у манастирској ризници

Фрагменти мозаика у манастирској ризници

ствари као и историјски значајних предмета и њиховог показивања широј јавности, најважнија функција оваквога мјеста је она просвјетно-педагошка – она која за циљ има да код поклоника и посматрача, који

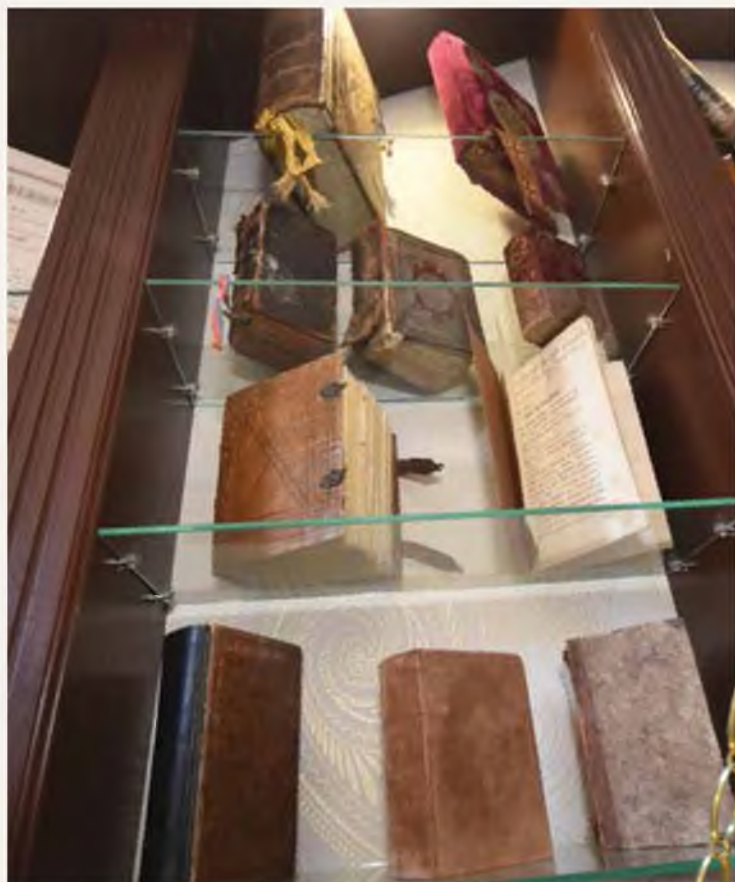
у манастир долазе, подстакне жељу за преображењем личности у смислу јачег покрета воље ка Христу, односно јаче жеље за формирањем своје личности у приближавању икони обогочовјечене вјечне ствар-

Сачувани дио мозаика из ранохришћанске базилике, 5-6. вијек

Фрагменти старог живописа у манастирској ризници

Старе рукописне и штампане књиге

ности на коју нас Црква позива. За остварење просвјетно-педагошке функције и улоге оваквих мјеста као што је Грбаљска ризница веома је значајно и постојање симфоније између Цркве и

Бивот - моштаник у припрати манастирске цркве

Кандила, 19. вијек

државе и њихово заједничко дјеловање у одржавању и чувању оваквих музеолошких поставки које су од посебног значаја.

Бако је Подластва доживљавала бројна пустошења, њен сачувани покретни фонд је до скоро био јако скроман, углавном се састојао од обредних предмета руског поријекла, с краја 19. вијека, неколико књига и

једне сребрне петохљебнице, израђена 1736. г. Данас изградњом одговарајућег простора за музеолошку поставку, Грбаљска ризница у настајању је обogaћена новим драгоценостима са подручја Грбља, са могућностима да се обухвати и шире подручје овог дијела приморја.

У проучавању споменика културе Црне Горе, једно од најзначајнијих археолошких открића је ранохришћанска крстионица, која се налази између храма и конака манастира.

Једини сачувани стари обредни предмет је сребрна петохљебница, израђена 1736. године.

Збирка металних крстова у ризници, садржи репрезентативне примјерке нашег старог златарства.

У сталној поставци ризнице изложена су сребрна кандила са украсима, рад Богдана Калуђеровића из 19. вијека.

У припрати храма се налази реконструисани дио мозаика који је припадао ранохришћанској базилици из 5 – 6 вијека, која се некада налазила на мјесту данашњег храма.

На јужном дијелу наоса је фрагментарно очувани стари животопис из 15. вијека, док остатак фресака припада 17. вијеку.

У простору поставке новоформиране ризнице налази се фрагмент парапетне плоче која је припадала ранохришћанској базилици из 5 – 6 вијека, која се некада налазила на мјесту данашњег храма.

Данас се у манастирској библиотеци која са ризницом чини једну цјелину налази рукописна књига Псалтир из XVI вијека, а од штампаних књига разних приложника, овдје се налазе књиге штампане у Русији из XVIII вијека и то: два Минеја за август, и по један Минеј за децембар и Четворојеванђеље. Све ово је детаљно обрађено у поглављу Рукописне и штампане књиге манастира Подластва, аутора др Милене Н. Мартиновић. Остале црквене и богослужбене књиге које посједује манастир су углавном из времена XIX и са почетка XX вијека. Познато је да у Грбљу данас постоје и књиге из штампарије Божицара Вуковића Подгоричанина, за које се надамо да ће обогатити новоформирану Грбаљску ризницу.

Петохљебница, 18. вијек

Манастир Рођења Пресвете Богородице налази се под сталним заступништвом Приснодјеве Богородице. Његови остали заступници кроз вјекове се придодaju привучени свеосвећујућом силом благодати Божије. Непрекинути низ светитеља и мученика обасјава и наше дане преко честица моштију: Светог Петра Цетињског, Светог Петра Коришког, Светог аве Јустина Ћелијског и Светих Арадских Мученика, које се налазе у Бивоту – Моштанику у манастирском храму Рођења Пресвете Богородице. Могуће да је у блиској, а поготову даљој прошлости манастир чувао мошти

Лјутићски крстови, 19. вијек

још неких светитеља, односно њихове честице, које су у похарама, масовним страдањима, погибијама и

народа и свештенства нестали, и којима се изгубио сваки траг.

Извори:

- Архив Митрополије црногорско – приморске, Цетиње
- Документација Регионалног завода за заштиту споменика културе, Котор
- Документација Министарства културе и спорта Републике Црне Горе, Подгорица
- Документација Републичког Завода за заштиту споменика културе НР Црне Горе/ Управе за културна добра Црне Горе, Цетиње
- Документација Скупштине општине Будва / Народни одбор општине (НОО) Будва

Литература:

- Барјактаревић, 1994: Драган Барјактаревић, Злочин без казне

(Грбаљ, Маине, Будва, Паштровићи, Побори), Београд, 1994.

- Грбаљ кроз вјекове. Зборник радова са научног скупа „Грбаљ кроз вјекове“, Грбаљ и Котор, 11 – 13. октобра 2001. године, Грбаљ 2005.
- Историја Црне Горе, II -1, Титоград 1970.
- Историја Црне Горе, II -2, Титоград 1970.
- Јовићевић, 1937: Андрија Јовићевић, Манастир Подластва, Зетски Гласник IX/37, 1937.
- Ковачевић, 1964: Предраг Ковачевић, Грбаљ – његова прошлост и будућност, Котор 1964
- Лукетић, 1966: Мирослав Лукетић, Будва Свети Стефан Петровац, Будва–Цетиње 1966.
- Маркуш, 2010: Јован Маркуш, Обнова и градња манастира и храмова у Црној Гори: љетопис обнове, сана-

ције, реконструкције и изградње у Митрополији црногорско-приморској: 1990-2010, Цетиње 2010.

- Мачић, 2011: Љубо К. Мачић, Грбаљ поглед на прошлост и садашњост, Котор 2011.
- Пејовић – Чиликов, 2011: Татјана Пејовић – Александар Чиликов, Православни манастири у Црној Гори, Подгорица – Београд 2011.
- Црногорчевић, 1895: Младен Црногорчевић, „Манастир Рождества Св. Богородице у Грбљу“, Просвјета, VIII, 1895.
- Црногорчевић, (1998): Младен Црногорчевић, Цркве у Грбљу, Грбаљ 1998.

Периодика:

- Глас Боке, Котор
- Зетски Гласник, Цетиње

Мр ЂИЉАНА М. ПОПОВИЋ

НАРОДНА ПРЕДАЊА И КУЛТОВИ У ОКРИЉУ МАНАСТИРА ПОДЛАСТВА

На просторима Балкана усмено приповедање и певање било је вековима саставни део живота. У свим својим варијацијама, изменама, преношењима са колена на колена, сачувала су се предања која су постала сведочанство рађања и постојања једног народа. У српском народу овакав вид чувања свог идентитета, вере, културе и традиције био је и део опстанка и свакодневног живота, а његови трагови и поруке досежу до данашњих дана као допуна историјским чињеницама, али као и сведочанство правог идентитета народа на просторима где је поникао и градио своју државност и особеност.

У свом делу *Особености усменој народној стваралаштву, односно народне књижевности*, Ненад Љубинковић каже: „Вековима је на балканским просторима било живо усмено памћење, усмено

преношење историјских догађаја, традиционалних етничких и естетских вредности. Такво усмено памћење и преношење имали су вредност и улогу сакралног писаног текста. У временима која су претходила Гутембергу, а у нас штампаријама Ђурђа Црнојевића и Божицара Вуковића, када је

*Унутрашњост бокешке куће,
Травира, Сирбер, средина XIX вијека*

Приказ Грбљанина и Грбљаке са иочешка 19. вијека

штампана књига представљала ретку и скупу ствар - много шта је живело у усменом казивању, у усменом преношењу. Зато - усмено народно стваралаштво, јесте вербални исказ, вербални показатељ и сведок духовности, историјског развоја и историјског искуства.“¹

Нстражујући усмено стваралаштво нашег народа, проф. Радмила Пешић је у изучавању епске поезије навела једну веома битну карактеристику, а то је да она постаје велика тек онда када постаје општељудска. Бавећи се варијантношћу као суштинским условом за опстајање народне, усмене књижевности, учила је трајност појединих епских образаца у низу сродних песама у распону скоро два века, али и меру њиховог подређивања времену, логици и психологији епског приповедања.²

Нсто се може применити и на народна предања и легенде. Због тога је веома битан, управо, континуитет народног стваралаштва, његова непрекидност и поред варијантности која му је једна од основних одлика, карактер прихватања и инкорпорирања вредности које оно носи од стране заједнице, чиме оно постаје изузетна подршка и историјским чињеницама. Оно је одувек представљало чувара аутентичности и огледало душе народа.

¹ Љубинковић, 2010/2011, 101-102

² Пешић, 1976, XII, 1-2

МОНАСТИР ПОДЛАСТВА И КУЛТ ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У БОКИ КОТОРСКОЈ

Усмено стваралаштво, као и посебни култови, сведоци су догађаја који су обележавали живот народа и указује на извор одакле је народ пио своју духовну „живу воду“. У области Боке и Грбља, та предања у великој мери су везана за манастир Подластва, зборно место свих Грбљана, који је вековима представљао важан духовни и политички центар у коме су се смишљале и доносиле одлуке релевантне за даљи историјски исход овог подручја. Има велику историјску особеност изражену у вишевековној улози очувања Православља на тим просторима и борбу за опстанак.

Манастир је посвећен Рођењу Пресвете Богородице (у народу Мала Госпојина, Мала Госпођа). Један је од многобројних манастира у Црној Гори посвећен Пресветој Богородици што сведочи о њеном изузетном поштовању у народу и молитвеној везаности, посебно у приморју. Под њеним патронатом били су и засебни градски центри као на пример Будва или Цетиње, а и целе области, као Бококоторски залив или простор Скадарског језера. Бока обилује храмовима посвећеним Мајци Божјој изграђеним још од периода раног хришћанства, преко средњег века па до новијих времена хришћанске историје, независно од тога да ли је реч о католичкој или православној вероисповести.³

Историчар уметности Луција Бурашковић у једној својој беседи посвећеној храмовима и култу Пресвете Богородице у Боки Которској каже: „Бока је свједочанство о вјековном јединству и одређеној вјерској толеранцији међу њеним становништвом, посебно када је ријеч о заједничком уздизању и слављењу Пресвете Богородице. Ово потврђује и чињеница да су храмови посвећени Богородици управо подизани на стратешки важним тачкама у Боки.“⁴

Можда најречитији одраз мултикултуралног и мултиконфесионалног суживота и толеран-

³ Пресвета Богородица одувек је била посредница и заштитница свих Хришћана и због тога је Њено поштовање и највеће после самог Господа. У вези тога у једној беседи посвећеној Њој, за празник Њеног Успења у манастиру Ком, Митрополит Амфилохије каже: „Пресвета Дјева, дивна и чудесна Мајка Господа нашег, Мајка је и свију нас. Зато није чудо да је толико дивних храмова широм земљине кутле у Њену славу подигнуто! У Црној Гори је највише храмова подигнуто Пресветој Дјевини.“

⁴ Беседа о поштовању Пресвете Богородице у Боки Которској изговорена на манифестацији Трг од ћирилице о празнику Успења, 2016. године

ције, био је обликован око чудотворних икона. Ту се читавао посебно важан аспект идентификације и осећаја припадности. Углед чудотворних икона често је превазилазио уске конфесионалне оквире, па су иконе чуване у православним црквама поштовали и католици. Такав пример оличава и Богородица Савинска, чудотворна икона манастира Савина. Савина тако, амблематски обележена ликом Чудотворице, постаје једно од жижних места ходочашћа „свих верних који јој притичу“. Како се наводи, на поклоњење и молитву Богородици Савинској долазили су и „Срби мухамеданци“⁵. Симо Матавуљ у свом делу „Бока и Бокељи“ описује живот морнара на бродовима који су одлазили у рат и каже да су „морнари били више везани за обичаје и предања него за законе“, па су тако очували не само своју традицију, него и веру која их је одржала на дугим путовањима. Матавуљ пише да су се морнари поготову молили Светој Госпођи, Богородици, као и да су постили Госпојински пост, наравно и Светом Николи, а посебно место заузимао је манастир Савина где их је после дугих путовања дочекивао савински игуман са крстом и благосиљао их, а они му узвраћали даровима.⁶

Бако каже Свети Владика Николај у својим *Успоменама из Боке* о народу бокељском: „У богатству овога лика Мајке Божје гледао је он богатство милости Њене!“ А описујући свој сусрет са овом чудотворном иконом Пресвете Богородице писао је: „Кад год сам ноћу поред ове капелице пролазио, застао бих пред њом и посматрао како тиња овај свети огањ, озаравајући два чудесна и мила лица: Мајке и Сина. Они су највећи покровитељи српске Боке. Они једини бележе јаде, мере патње и броје сузе народа без слободе. Они ће се једини и осветити подлим тиранима. Српска Бока то је храм Њихов, чеда њена највернији поклоници Њихови. Кад год сам поред ове капелице пролазио, увек бих затекао пред иконом Богородице кога дичнога Бокеља, како гологлав стоји оборене главе и шапуће молитву своју. Та овај народ, а не житија светих и богословске студије, могу више научити човека правој побожности.“⁷

Манастир Подластва је такође један од бисера Мајке Божије. Посвећен њеном славном рођењу, празнику који својом радошћу осветљава васељену, придружује се и Цетињском манастиру и целом граду Цетињу са свим својим црквама, у граду

Икона Пресвете Богородице из манастира Савина

и околини, који славе овај празник, као и манастирима Косијерево и Ћелија Пиперска. Велико поштовање Пресвете Богородице и приврженост њеном манастиру Подластва, дични Грбљани су исказали и у свом, јединственом и необичном Грбљском законнику који се, опет по предању, заснива на Душановом законнику⁸:

- Судимо да свака кућа грбљска има давати ма-настиру нашем светој Госпођи на годину житом, уљем или вином грош (око 20 крајцара).

⁸ Први штампани податак о Грбљском законнику појављује се код Вука Врчевића, који је 1851. године, у задарским новинама *Pravdoposla* објављивао у наставцима Грбљски Статут. Погледати: Врчевић 1851, бр.25, 26, 28, 29, 32–36. Још увек постоји полемика да ли је веродостојно забележен или је само плод маште Врчевића. Љубо К. Мачић у својој књизи „Грбљ-поглед на прошлост и садашњост“ из 2011. године, каже: „Грбљски законик - Статут је својеврсна историјско-правна загонетка о којој су еминентни стручњаци дали своја мање-више слична запажања. Сви се, углавном, слажу да овај документ не потиче из 1427. године. Међутим, у току истраживачког рада наишао сам на архивски документ из 1431. године у коме се недвосмислено помиње Грбљски статут! Компетентни стручњаци ће се сигурно озбиљно позабавити тим документом и дати свој суд, након чега ће бити јасно да ли је ријеч о евентуално новом открићу.“

⁵ Матић, 2016, 1111

⁶ Матавуљ, 2001, 22–23

⁷ Велимировић, 1997, 70

Свети Сава, Свети Симеон и Богородица са Христом, фреска, Студеница - Краљева црква, група деценија 14. вијека

- А манастир на Госпођин дан да има дајти свему Грбљу мушкоме и женскоме, маломе и великоме, по литурђији, објед обилаћи.

- При заходу сунчаноме сваки да иде својој кући, ко пушку носи, кад крене, да изврже пушку и тако да захвали манастиру

Печат који је употребљавала Општина грбаљска до 1899. године, носио је на лицу лик Богородице, Св. Госпође.⁹

Једна од занимљивих цркава посвећена Пресветој Богородици која се налазила у Будви, скоро у залеђу манастира Подластва, и чији остаци и данас постоје је и Св. Марија од Каштела (S. Maria de Castello). Младен Црногорчевић помиње да црква више не постоји, али још живи предање о калуђерима који су тамо становали. Била је малена, по прилици као и црква Св. Саве Освећеног која се налази са западне стране Будве. Богородичина црква је, по његовом мишљењу, највероватније порушена до темеља у војничке сврхе, тако да је данас на њеном месту војнички депозит. Постоји податак да је на једном платну ове цркве стајао старо-српски натпис који је касније уништен. Неки други, међу-

тим, као што је италијански језуита Јакопо Колети, сматрају да је црква страдала у земљотресу 1667. године. Постоји и предање да је црква сличног имена постојала и на суседном острву Св. Никола и да је тамо, како причају, током лета боравио Св. Сава.¹⁰

Боштовању Мајке Божије и њеним храмовима и чудотворним иконама у Боки Которској, писано је и може се писати још велики број студија и радова. Овде смо поменули тек у назнакама велико поштовање у народу према Пресветој Богородици, а њено покровитељство је у Боки видљиво и осетно на сваком кораку. Манастир под Лаством један је од њених светионика, око кога се и данас, за празник њеног благовештенског рођења, окупља народ, не само Грбља, него из многих делова Боке и Црне Горе, чувајући предања, традицију и молећи се за њено заступништво.

КУЛТ СВЕТОГ САВЕ И НЕМАЊИЋА И ПРЕДАЊА ВЕЗАНА ЗА МАНАСТИР ПОДЛАСТВУ

Бока постаје део српске државе Немањића крајем XII века и све до последњег владара из ове династије остаје у њеном саставу. Бока

⁹ Шовран, 2006, 43

¹⁰ Црногорчевић, 1901, 2-4

никада и није изашла из тог састава, узимајући у обзир њену традицију, културу, предања, а пре свега веру која је и одржала њено биће. Грбљани, чија област је, такође, ушла у састав српске државе када је велики жупан српски Стефан Немања завладао Котором, исплели су, током векова, бројне легенде, од којих су најбоље сачуване оне које говоре о њиховим везама са Немањићима. Старији Грбљани их препричавају у бројним варијантама.

Ово време, према ономе што знамо из историје и преосталих споменика тога доба, било за целу данашњу Боку, златно доба. То, свакако, потврђује и народна традиција која на сваком кораку, и у најмањем сеоцету бокељском, има да каже нешто о „којему владару из куће Немањића и да му припише градњу старе сеоске цркве, манастира, дворца, бунара итд.“¹¹ Нарочито се спомиње најмлађи Немањин син, Растко Немањић, Свети Сава. Као што је познато, када је Српска црква постала самостална, Св. Сава је основао и славну Зетску епископију у манастиру Светог Архангела Михајила на Превлаци. Култ Светог Саве у Боки Которској је заједно са култом Богородице нераскидиви део српског бића „невесте“ Јадрана. О томе говори не само велики број црква који је њему посвећен, посебан Савиндански пост који не постоји ни у једној другој области где живе Срби, велики број топонима и назива, него и посебне приче и предања о Св. Сави сачуваних у народу, које су дуго времена сачували „три Вука“, Вук Караџић и касније његови сарадници Вук Врчевић и свештеник Вук Поповић Ришњанин, а која су постала део народне традиције и душе приморја српског на сваком кораку.

Пишући о циљу светосавског предања, Митрополит Амфилохије Радовић каже: „Циљ те вере коју проповеда Свети Сава и делатне стваралачке љубави није просто морално поправљање човека, његово просвећивање практичним сазнањима, побољшање устројства друштва; усклађивање човековог живота са животом природе. Она све то обухвата, али му увек дајући виши, бесмртни циљ и смисао. Све што се ради и дешава у времену, и све што у времену постоји, само мерено и усмеравано том својом унутарњом истином и Светлошћу, добија свој вечни смисао и збиљу, у складу је или у супротности са својим вечним смислом и циљем постојања. Светосавско предање увек мери време и

¹¹ Шеровић, 2008, интернет издање дела се може видети на <https://www.rastko.rs/rastko/delo/12676> (посећивано више пута, последњи пут 03. 08. 2019)

Свети Сава на путу у Свету Земљу, део иконе Свети Сава и Симеон са житијем Светио Саве, манастир Морача, 1645.

све што се у времену збива Вечношћу, никад обратно.“¹²

У Грбљу постоји предање које се чува и преноси вековима са колена на колена, а то је да се Свети Сава управо одатле лађом отиснуо на своје путовање у Свету Земљу, а на свом путу посетио и необично леп град Грисополис, садашње Бигово, чувши за његову лепоту и доброту становника. Поред тог предања, постоји и прича да је Свети Сава кратко боравио у Подластви, па се преко плаже Јаз, отиснуо на Свету Гору, а да су на месту данашњег манастира постојали конаци саграђени у доба Немањића где је био пункт одакле су многи монаси путовали на света места.

У Савини, крај Херцег Новог чува се знаменити крст са натписом да је то, баш, крст Св. Саве и о коме су писали многи наши и страни учени људи. Исто тако се, са великим поштовањем, у манастиру Бања, покрај Рисна, чува један старински епитрахил и наруквице које народно предање приписује Светом Сави. Недалеко од манастира Бања,

¹² Радовић, 1994, 3-4

Карта топонима везаних за име Светог Саве

изнад варошице Пераста, на једном великом кршу, види се отисак руке у камену за кога, такође, народ верује да је отисак руке Светог Саве који је извео живу воду која одатле извире. У књизи Васка Костића који се, можда, и најпосвећеније бавио поштовањем Светог Саве у Боки, каже се да постоји и стопа Светог Саве код места Калуђеровићи близу Радовића. Поред многобројних легенди и прича које постоје у народу, и које је овај посвећени истраживач забележио, интересантно је да су у Боки Светог Саву, осим просветитељом сматрали и водостваратељем. Ту се Светом Сави приписују чуда: доброчинством је давао, али и за казну одузимао воде. Познато је што у безводним крајевима значи питка вода, не само за људе него и за домаће животиње, и за баштине, односно за све оно од чега су људи искључиво живели.¹³

Постоји интересантна прича везана за острво Св. Никола преко пута Будве која приповеда да се једном Свети Сава возио барком у близини Будве. Море је било узбуркано и није се могло настављати. Светац, утом, баци један камен преко валова који допре до острвца Св. Никола. А туда где је камен прелетео, појавио се камени пут, за копље изнад мор-

ске површине и гладак као да га је неко правио уз растегнуто уже (туњ). Свети Сава прође тим путем, а кад стиже на острво, да не би ко за њим дошао, пружи свој штап, а пут се улегне „три ноге испод воде, те се и данас због тога та пличина назива туњом“¹⁴

У селу Луштици, народ приповеда да да је Св. Сава освештао њихову старинску цркву Св. Николе и Св. Сергија и Вакха.

У књизи Васка Костића *Свешосавска озареност невесте Јаграна* истиче се да се у Боки налажу бадњаци и уочи Савиндана, поред Бадње вечери, и уочи православне Нове године, и уочи Богојављења. „Има ли обичаја да се налажу бадњаци уочи Савиндана још гдје у српству? Вјероватно тог обичаја нема ни широм свијета, уколико га Бокељи са собом нису донијели? Ако га нема, онда је то заиста значајан аргуменат у прилог тврдњи да нема нигдје јачег култа Светог Саве него у Боки.“¹⁵

Има ли дела у Боки Которској у којој се од давнина не прославља име Савино на академијама, саборима, а химна Светом Сави је прва и најдуговечнија химна у историји Црне Горе.

Ово кратко подсећање на култ Светог Саве, који је толико присутан и драгоцен у Боки Которској и који је предањски изузетно чуван у Грбљу, показује колико народ, и поред свих недаћа и препрека, не заборавља своје право биће, а по речима Митрополита Амфилохија, што му се будемо више враћали, неминовно ће нам се више враћати и Свети Сава и његово свештено предање, као мера и надахнуће нашег постојања, поново нас изводећи на пут који води светлости и животу.

ПРЕДАЊЕ О ЦАРУ ЛАЗАРУ

„Ово сунце изнад Грбља
што чаробну свјетлост ствара,
обасјава славно мјесто,
постојбину цар Лазара“

анастир Подластву је, по предању, основао сам цар Душан Силни, када је 1350. године пролазио грбљским крајем обилазећи своје велико царство, а како прота Саво Накићеновић каже, то су донеле Београдске Новине, број 291 од 1896. годи-

¹³ Костић, 2001, интернет издање дела може се видети на <https://www.rastko.rs/bogoslovlje/m-amfilohije-prosvetno-predanje.html> (посећено 27. 07. 2019. и 3. 07. 2019)

¹⁴ Шеровић, 1935, интернет издање 2008, на <https://www.rastko.rs/rastko/delo/12676> (посећено више пута, последњи пут 03. 08. 2019)

¹⁵ Костић, 2011, <https://www.rastko.rs/bogoslovlje/m-amfilohije-prosvetno-predanje.html> (посећено 27. 07. 2019. и 3. 07. 2019)

Кнез Лазар, фреска, црква Лазарица

не.¹⁶ Ово предање није без основа, с обзиром на то да је у Котору, после његовог заузимања, велики жупан Стефан Немања подигао свој двор, а сви Немањићи долазили су у овај древни град, где се и данас чува ложичица којом се цар Душан причестио. Сваки ће Которанин са поносом показати и Душанов грб, међу мноштвом других, пише Симо Матавуљ, над градским вратима, баш са грбаљске стране. Грбљани су у ово сигурни, иако поузданих историјских података нема, али је ово предање у тесној вези са још једним великим предањем које је ушло у крв народа и које се чува са највећим поносом.

Ако запитамо било ког мештанина Грбља где је рођен славни Цар Лазар, са највећом сигурношћу ће рећи да је то баш у Грбљу, у Побрђу, чак ће показати и кућу која се налази у шипражју, тик уз цркву Св. Спаса (Спасовданску цркву), а поред које се налази још једно важно црквиште које, можда, баш сведочи да ово предање има доста основа. То је

Грб Грбљановића
под латинским називом Grebeglianovich
у збирци грбова "Insignia Procerum"

црквиште некадашњег храма Светог пророка Амоса, крсне славе Хребљановића, односно Грбљановића, како се сматра да се заиста презивао Св. Цар Лазар. Предање казује да је у давна доба постојао и манастир Светог пророка Амоса, тако да су сељаци славили као крсно име и Видовдан што им је данас прислужба. Свети пророк Амос слави се исти дан кад се прославља и Видовдан, па ето још једне интересантне везе. О овој реткој слави писао је велики истраживач српских старина Младен Црногорчевић и прота Накићеновић и закључили да нису успели да нађу податак да је било коме другом ово била крсно име осим Грбљанима и исељеницима пореклом из Грбља. **И**сториچار који је много писао о народним предањима, а кога смо помињали и у вези са култом Светог Саве, Васко Костић, у свом делу „Кнез Лазар Грбљановић“, помиње да су многи страни писци писали кнежево име управо Грбљановић, Гребљановић, Гребелановић. Он истиче да је презиме у овом облику први написао гроф Ђорђе Бранковић у свом

16 Накићеновић, 1913, 214

*Рођење Светог Лазара у Грбљу,
фреска из параклиса посвећеног Светом великомученику
косовском Лазару у манастиру Подлаштва*

делу „Славеносербске хронике“, касније и многи други писци, а и сам свети Ловћенски Тајновидац, Његош га је називао Грбљановићем.¹⁷ Интересантно је да се у латинској збирци грбова „Insignia Procerum“, налази грб Грбљановића под латинским називом Grebeglianovich.

Предање о Светом Цару Лазару, као што смо поменули, везано је за цара Душана и оснивање манастира. Наиме, живи у народу предање да је цар Душан имао сестру, која због неких, само њој зна-них разлога, напусти двор или је можда чак и протераше у свет, како друга прича тврди, јер је била „чудног карактера, мало и брбљива“, а неки опет кажу да је само имала говорну ману и на крају се

насели у Грбљу. Кроз неку годину, она се уда за једног скромног мештанина, многи кажу чак и пастира, а нека предања помињу и грбљског кнеза. Ро-дише троје деце, од које једном дадоше име Лазар. После неког времена, цар Душан, обилазећи своје царство, дође и у Грбаљ. Ту му вечеру зготови баш сестра, а он препозна укус свог детињства и пита да му доведу домаћицу. Видевши сестру, он јој се обрадова, и ту упозна и зета и сестриће, па запазивши Лазара као наочитог и лепо одгојеног дечака, поже-ли га на двору. По једном предању, томе се успроти-вио отац дечака, кога због тога цар нареди да убију, али касније, у знак покајања, на том месту сазида храм посвећен Богородици. По другој причи, цар је манастир сазидао баш због радости што своју сес-тру види живу, и што је упознао свог сестрића, али свакако се верује да је баш он ктитор.

Многи Грбљани су били у служби цара Душана, па је логично да је и Лазар могао, без обзира да ли је био заиста царског рода или не, да буде у служби на двору. На повељама и печатима из 1386. године Лазар Грбљановић се називао и „Господарем Приморја“, а постоји податак и да је у младости био конзул Српског царства у Дубровачкој републици, и да је доста времена провео у том крају.

У цркви Светог Јована на Побрђу, која има три олтара, парох доњогрбљски Јован Рајак је при-чао да од времена кнеза Лазара Грбљановића до да-нашњих дана овде мушка деца често носе име Лазар. Отуда и велика распрострањеност презимена Лаза-ревић. Они су најчувеније бокељско братство, дали су много јунака, кнежева и првог и последњег гувер-надура читавог Грбља. Васко Костић помиње и друга презимена као што су Кнежевић, Бан, Краљ, Краље-вић, Лазовић... Он каже да од свих средњовековних легенди нашег Приморја (пored легенди о Светом Сави), највише има легенди, управо, о цару Лазару и да се само у Грбљу може чути пет варијанти, од којих је једна развучена од Лазаревог рођења па до Ко-совског боја. Постоје и верзије Максима Злоковића и Предрага Ковачевића. У Кртолама је Лазаревом рођењу испевана и песма уз гусле из које је касније извучена једна од прича која се усмено преноси.¹⁸

Успомене на боравак цара Душана када је про-нашао сестрића Лазара, како Костић пише, нису само бројна народна предања, него и задужби-на цара Душана у Грбљу, манастир Подлаштва, лик

¹⁷ Костић, 1998, <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-c/1998/12/article-15.html> (посећено више пута, последњи пут 03. 08. 2019)

¹⁸ Ibid., 1998, <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-c/1998/12/article-15.html> (посећено више пута, последњи пут 03. 08. 2019)

цара Душана у Душановим дворима (Данчуловини), дивна икона цара Лазара на иконостасу храма Свете Тројице на Превлаци Архангела Михајила и велики народни сабори за Видовдан у том Светилишту, а и у манастиру Подластва и уопште у Грбљу.

Ланас, у манастиру Подластва постоји параклис посвећен Светом кнезу Лазару Грбљановићу, који је осликан сценама његовог рођења, као и славним бојем на Косову где је свети кнез прославио не само себе већ и свој народ, избравши пут Христов и његово Небеско Царство које је „за увек и довека“. Зато Видовданске свечаности у Грбљу и манастиру Подластва имају посебан значај и посебно место у души народа.

Рако Петар Шеровић пише у свом делу *Немањићи и Бока*, врло обилна народна традиција код нас пружа доказ „како је у народу била снажна свест на најсјајнији период наше прошлости, те је није могло ослабити ни дуго робовање туђину, који

је све могуће предузимао да ту свест избрише из народне душе“.¹⁹

Предања, легенде и култови, као и народна, првенствено епска поезија, сведок су развитка једног народа у областима које је насељавао, они су жила куцавица која сведочи његово порекло и духовне тежње и управо варијантност као њихова особина показује и потврђује кроз које периоде је пролазио и које духовне вредности носио народ који их приповеда. Свако од предања носилац је посебног благослова за народ који га приповеда јер у њему је наслеђе предака и завет потомцима, сачуван кроз векове и за векове, помоћник историји и вери ослонац, светлост душе народне у сваком времену.

¹⁹ Шеровић, 1935, интернет издање 2008, <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-c/1998/12/article-15.html> (посећено више пута, последњи пут 03. 08. 2019)

Извори и литература:

- **Амфилохије, Митрополит (1994):** Митрополит Амфилохије Радовић, Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића, Братство Св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, п.п. 92, 1994. (Едисија: Савремена православна теологија), 3-4
- **Врчевић (1851):** Вук Врчевић, Правдоноша, Задар, 1851, бр. 25, 26, 29, 30, 32-36.
- **Ђурашковић (2016):** Луција Ђурашковић, Култ пресвете Богородице у Боки Которској, беседа изречена на манифестацији Трг од Ћирилице 2016 године
- **Костић (2011):** Васко Костић, Светосавска озареност невесте Јадрана, интернет издање- Београд, 2011 (https://www.rastko.rs/rastko-bo/duhovnost/vkostic-nevjesta-jadrana_1.html, посећено 27.07.2019 и 03.08.2019.)
- **Костић (1998):** Васко Костић, Најбунтовнији, најсрпскији, цара Лазара изњихао, текст из књиге истог аутора „Цар Лазар Грбљановић“, на <http://www.srpsko-nasledje.rs/sr-c/1998/12/article-15.html> (посећено више пута и 03.08.2019.)
- **Љубинковић (2010/2011):** Ненад Љубинковић, Особеност усменог народног стваралаштва, односно народне књижевности, Годишњак катедре за српски језик јужнословенским књижевностима, Београд, 2010/2011, 101-102
- **Матавуљ (2001):** Симо Матавуљ, Бока и Бокељи, Београд, 2001, 22-23
- **Матић (2016):** Марина Матић, Мултикултуралност и мултиконфесионалност у Боки Которској у XVIII веку, зборник „Етноантрополошки проблеми“, 2016, св.4, 1111
- **Николај, Владика (1997):** Владика Николај Велимировић, Моје успомене из Боке, Манастир Савина, Сфаирос, Београд, Црквена општина Кути, 1997, 70
- **Накићеновић (1913):** Поп Сава Накићеновић, Бока (Антропогеографска студија), Српски етнографски зборник, Српска краљевска академија, Београд, 1913, 214
- **Пешић (1976):** Радмила Пешић, Два стара епска мотива, ПКЛИФ 1976, ХЛП, 1-2
- **Црногорчевић (1901):** Младен С. Црногорчевић, Цркве и манастири у општини Будванској, прештампано из гласника Задар, Задар, 1901, 2-4
- **Шовран (2006):** Марко С. Шовран, Грбаљ, манастири и свештенство, 2006, 43
- **Шеровић (2008):** Петар Д. Шеровић, Немањићи и Бока, Текст преузет из: Гласник Народног универзитета Боке Которске, Бр. 1-3. од 30. маја 1935. Интернет издање на <https://www.rastko.rs/rastko/delo/12676>, 2008, (посећено више пута, последњи пут 03.08.2019.)

МОНАХИЊА АПОЛИНАРИЈА МИТРОВИЋ

ЖИВОТ У МАНАСТИРУ

„Изуј обућу своју с ногу својих,
јер је мјесто гдје стојиш света земља“
(Књига изласка 3,5)

ече Господ и би светлост... и расу се светлост по земљи... и зрак један паде у Грбаљ близу мора... и би Ластва... и у тој Ластви, као на руци Мајке Божије, срце и душа целог Грбља- манастир Подластва.

Светиња посвећена рођењу вечне Дјеве, место је где се и ми рађамо за живот вечни, место где се наше душе обнављају и препорађају; место натопљено крвљу и знојем, сузама, молитвом и љубављу, жртвом и подвигом монаха и монахиња још од V или VI века (период у који археолози датирају нашу Светињу на основу остатака подног мозаика, камене пластике, крстионице...), па до дана данашњег.

Лијево: Сестринство манастира Подластва

Вековно сабиралиште и окупљалиште људи жељних Бога и љубави Божије, али и место где су се доносиле важне одлуке за наше крајеве, наш народ и нашу цркву; зборно место целог Грбља у коме су се људи крштавали и венчавали, али и на вечни починак испраћали једни друге, место у коме су се учили и у коме су учили у страху Божијем, место у коме су подизане буне и устанци, место у коме је донесен први писани закон на подручју данашње

Манастир Подлаштва је централно мјесто за налагање бадњака мјештана свих 20 грбальских села. Обичај налагања заједничког бадњака започео је прије 20 година. Представници сваког села доносе по бадњак, те се овдје укршта 20 бадњака, из села: Дуб, Сушвара, Наљежићи, Пелиново, Шишићи, Пријеради, Брашешћи, Горовићи, Лаштва и Пријевор у Горњем Грбљу, те из Кримиовице, Загоре, Вишњева, Главаша, Ковача, Кубаса, Главашчића, Побрђа, Врановића и Љешевића у Доњем Грбљу.

Црне Горе, место где је Свети Петар Цетињски учио школу и срицао прва слова из „Часловца“, прослављајући Господа свога; место где се на Бадње вече вековима 20 грбальских бадњака, из свих 20 села, пале у један велики огањ, огањ љубави према Богу који пламти у срцима ових благословених људи, потомака Светога цара Лазара.

Много пута рушен, спаљиван, али и обнављан, манастир Подлаштва је изнова, и изнова васкрсавао у свој својој пуноћи и лепоти. Последњи пут порушен пре 40 година у великом земљотресу, данас, милошћу Божијом, опет васкрсава и опет сабира гладне и жедне Бога.

Вековима мушки, од 21. фебруара 1980. године постаје женски општежитељни манастир, званичном примопредајом управе између последњег игумана- Константина Кнежевића, и прве игуманије- Александре Кесегић.

У најтеже време комунизма, манастир је успевао да одржи свој богослужбени живот који је центар монашког живљења, живљења чији корени сежу још у апостолска времена. Нарочито је општежитељно монаштво устројавано и устројава се по апостолском принципу где је све заједничко, уз разноврсност дарова, али и уз јединство у заједничкој подвижнич-

кој борби, у ишчекивању сусрета са васкрслим Христом.

Живот у општежићу представља сједињење у једно тело личности које су повезане братским и сестринским везама и које се, уз духовно руковођење настојатеља, заједно подвизавају и заједнички ходе ка Царству небеском.

Уманастиру живе људи који потичу из различитих друштвених staleжа, који се удружују и поистовећују у толикој мери као да су једна душа у многим телима, са једним мишљењем.

Како каже преподобни старац Порфирије Кавсокаливит-игуманија је та која је позвана да надахњује и подучава послушању, што је основа монаштва; оно може дати смисао животу када човек тежи да превазиђе сопствено хтење-не по присили него у слободи-имајући за циљ, већ у овом животу, предокушај будућег Царства. Сестре монахиње се кроз разна послушања у манастиру уче истинској послушности игуманији, истинској послушности једних другима, и свих заједно вољи Божијој. Тада то подвижничко умртвљење соп-

ственог хтења и воље може да се тумачи и као љубавни принос Господу, где монашки живот бива истински рај на земљи. Имајући увек пред собом речи Пресвете Дјеве: „Ево слушкиње Господње...“ и саме сестре се труде да буду Њене подражава-тељке. Оне треба да истрају у ревности, не треба да се плаше да изаберу тешко уместо лаког, труд уместо удобности, жртвено приношење уместо захтевања и тражења права.

Иево, у наше време смо сведоци да наше монаштво, обнављајући светиње и уграђујући се у њих, управо бира тешко, бира уски и трновит пут, на крају кога га чека сам Господ који каже: „Слуго, добри и верни, у маломе си ми био веран, над многим ћу те поставити. Уђи у радост Господара својега.“ (Мт. 25, 23) Сведоци смо васкрсења велике Светиње грбаљске-манастира Подластва-где се, милошћу Божијом и добротом благословених људи који су схватили његову величину и значај, догађа велики препород. У последњих 6 година много тога је обновљено и из темеља подигнуто: обновљена је и опремљена манастирска гостопримница, изграђена

велика трпезарија, ризница, библиотека, саграђен је параклис Светом мученику цару Лазару, подигнут звоник са три велика нова звона израђена у ливници у Вороњежу... Опремајући манастирске просторије, сестринство се трудило, колико је то у њиховој моћи, да бар део намештаја буде урађен и украшен у манастирској столарској и дуборезачкој радионици, и да прекриваче и покрове сашију саме и украсе их уникатним везом.

Уз сав физички труд и напор око обнове и изградње, сестре се труде да им лична молитва и црквена богослужења буду на првом месту, јер не одлази човек из света да би се само бавио физичким радом у манастиру, него да би, првенствено, кроз пост, молитву и послушање очистио себе и приближио се Богу, да би угодил Господу.

Поред труда и рада у манастирским радионицама, ту су и чредна послушања карактеристична за сваку киновију- црквењак, кувар, хигијеничар, гостопримац... И било да сређује и украшава цркву или меси просфоре, или кува, чисти, разговара са гостима, свака сестра се труди да увек пред собом

има Самог Господа, и да са ревношћу и љубављу обавља своје дело, јер нема узвишенијег и мање важног послушања. Ако знамо да се из љубави трудимо на улепшавању Светиње Мајке Божије, Оне која је сместила у себе Несместивог Господа, ако знамо да се из љубави трудимо да угодимо сестри или било коме ко дође у наш манастир, знамо да Господ прима наш труд и благосиља нас, и тај благослов нас крепи и „даје нам крила“ да се винемо према Њему са још већом ревношћу.

Управо онако како је рекао Свети Нектарије Егински да не живи настојатељица за себе нити сестре живе појединачно свака сама за себе, него једна за другу, и живећи једна за другу- живе за Бога, и Бог прихвата тај живот. Када постоји једнодушност, монашки живот једног сестринства достиже пуноћу; јер монаштво не треба да буде некакав негативан одлазак из света; оно није бег од нечега него бег ка Господу, притицање и припадање Ономе који нам је дао све, који је распет и умро за нас, али и васкрсао да би и нас увео у вечни живот, у Царство своје бесконачно.

Живот манастира ☩ 2000.

Епископ Битуманско-никшићки Јоанић Милошевић

Насово краљевско височанство
престолонаследник Александар Карађорђевић

Архиепископ православно-бogosлoвски о. Милан
Кривошапчић и Н.К.В. принц Александар

Живот манастира ☩ 18. јун 2006. - Парастос 379 пострадалих родољуба

Митрополит дабробосански
и Никшићки Мрђа

Митрополит вукотинско-сремски
и Апатински Радојевић

НА ПОР. БУРО М. ИВЕТ

БУБА
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

ГРЕБА
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

ВРАНОУИ
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

РАИТОВИ
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

Живот манастира & 21. септембар 2009. - Слава манастира

Живот манастира & 28. јун 2010. - Вигдован

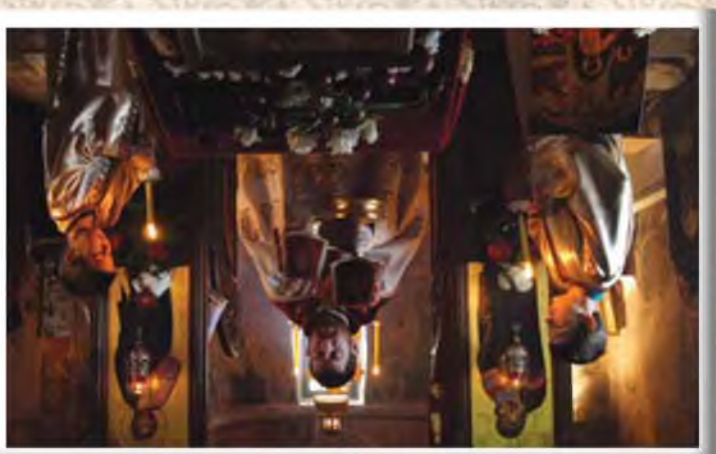

Епископ црногорски и Јован Лукић

Слава манастира и монахи
Цетињског манастира Лука Анђић

Жител. манастира ☞ 19. април 2015. - Ђаскрс

Житот манастира ☿ 20. октобар 2014. - Личењак однеке Јеврејког конака

Живот манастира ☩ 28. јун 2016. - Видовдан

Живот манастира ☩ 21. септембар 2016. - Слава манастира

Јован, епископ каракаски и руско-амерички Руске заграничне цркве

Живот манастира & 6. јануар 2017. - Ђадоњи дан

Живот манастира & 16. април 2017. - Васкрс

Живот манастира & 28. јун 2017. - Сахрана земних остатака монаха

Живот манастира 28. јун 2018. - Вигдован

Епископ двој. аџаки с. Методије Стојичић

Живот манастира 11. новембар 2018. - Прослава ослобођења и уједињења

Епископ београдски и јужно-централноамерички
с. Кирило Ђодовић

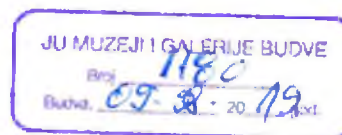
Живот манастира 11. новембар 2018. - Прослава ослобођења и уједињења

CRNA GORA
OPŠTINA BUDVA
PREDSJEDNIK OPŠTINE
Broj: 01 - 2633/1A
Budva, 07.08.2019. godine

Na osnovu člana člana 100. stav 6, a u vezi sa članom 98. Stav 1. tačka 26. Statuta Opštine Budva ("Službeni list – Opštinski propisi" br. 2/2019) Predsjednik Opštine donosi:

RJEŠENJE

O formiranju Organizacionog odbora Opštine Budva za osveštenje manastira Podlastva

1. U Organizacioni odbor Opštine Budva za osveštenje manastira Podlastva (u daljem tekstu Organizacioni odbor) imenuju se:
 - 1) Marko Carević, predsjednik Opštine – predsjednik Organizacionog odbora
 - 2) Krsto Radović, predsjednik Skupštine Opštine Budva – član
 - 3) Marko Marković, potpredsjednik Opštine – član
 - 4) Vladimir Bulatović, potpredsjednik Opštine – član
 - 5) Milo Božović, menadžer Opštine – član
 - 6) Đorđije Vujović, savjetnik predsjednika Opštine za vjerska pitanja - član
 - 7) Mladen Mikijelj, v.d. sekretar Sekretarijata za investicije – član
 - 8) Srđan Gregović, sekretar Sekretarijata za komunalno stambene poslove – član
 - 9) Aleksandar Mijatović, načelnik Komunalne inspekcije i komunalne policije – član
 - 10) Radovan Bauk, izvršni director D.O.O. "Komunalno preduzeće Budva" – član
 - 11) Rade Tabaš, v.d. direktora JRDS "Radio Televizija Budva" – član
 - 12) Maja Liješević, direktor Turističke organizacije Budva – član
 - 13) Lucija Đurašković, direktor JU "Muzeji i galerije Budva" – član
 - 14) Milena Lubarda Marojević, direktor JU "Grad teatar" Budva – član
 - 15) Dragan Božović, načelnik Službe zaštite i spašavanja - član
2. Za komunikaciju i koordinaciju u ime Organizacionog odbora imenuje se Đorđije Vujović, savjetnik predsjednika Opštine za vjerska pitanja.
3. Članovi odbora će učestvovati u organizaciji programa za osveštenje manastira Podlastva, te vršiti koordinaciju aktivnosti i pratiti realizaciju istih.
4. Za potrebe pripreme organizacije osveštenja manastira, članovi Organizacionog odbora će, svako u svojoj djelatnosti, komunicirati sa suorganizatorima, Mitropolijom crnogorsko-primorskom i manastirom Podlastva, kako bi događaj bio uspješno pripremljen i realizovan.
5. Za rad članova Organizacionog odbora nije predviđena naknada
6. Ovo Rješenje stupa na snagu danom donošenja, a biće objavljeno u Službenom listu Crne Gore – Opštinski propisi.

PREDSJEDNIK,

Marko Carević

**ПРАВОСЛАВНИ АРХИЕПИСКОП ЦЕТИЊСКИ
МИТРОПОЛИТ ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКИ**

81250 Цетиње, Црна Гора
тел/факс: +382-41-231-273
+382-41-231-193
mitropolija@t-com.me, www.mitropolija.me

АЕМбр. 992
1.8.2019.г.

С обзиром на историјски значај Манастира Подластве, везано за освешћење обновљеног и дограђеног манастирског конака, нарочито за освешћење новог храма Светог великомученика Лазара Косовског које ће обавити на празник Светог великомученика Никите и Светог Јосифа Темишварског 28/14. септембра 2019. године Његова Светост Патријарх српских и поморских земаља г. Иринеј уз саслужење АЕМ црногорско-приморског и других Архиепископа СПЦ, а у складу са Уставом СПЦ чл. 108 тч. 9 доносимо следећу

ОДЛУКУ

Оснива се Одбор за Освешћење храма Светог цара Лазара Косовског и конака манастира Подластва у Грбљу у следећем саставу:

- АЕМ црногорско-приморски др Амфилохије - председник
- г. Станко Магуд, председник грађевинског одбора - члан
- г. Марко Бато Царевих, градоначелник града Будве и председник ЦО Будва - члан
- протојереј-ставрофор Момчило Кривокапић, архиепископски протопрезвитер бококоторски - члан
- г. Стеван Милоровић, председник ЦО - члан
- монахиња Аквилина, намјесница манастира Подластва - члан
- протојереј-ставрофор Јован Рајак - члан
- јереј Мијајло Бацковић - члан
- јереј Бранко Богојевић, надлежни парох- секретар одбора
- г. Радован Мариновић - члан
- г. Младен Тујковић - члан
- г. Војо Бујковић - члан
- г. Иво Бајковић - члан
- г. Војо Вукадиновић - члан
- г. Ђорђе Иветић - члан
- г. Војин Лазаревић - члан
- г. Крсто Љубановић - члан
- г. Војин Бојковић - члан

Одбор ће се састајати у уговорено вријеме ради договора и потребних припрема за свечаност.

С благословом,

АЕМ ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКИ

манастир Подластва, са црквом Рођења Пресвете Богородице, налази се у близини магистралног пута Будва - Тиват - Котор, на јужној падини села Ластва Грбаљска, по којем је и добио име.

Манастир Подластва спада међу најзначајнија духовна средишта, не само Грбља него цијеле Боке. Са Михољском Превлаком, 800 годишњим темељем и коријеном Светосавског Православља у Зети - Црној Гори, Подластва представља посебно сабирно и саборно мјесто, првенствено Грбља а онда и свега Приморја.

Откриће, нашег времена, ранохришћанских остатака испод цркве Пресвете Богородице у Подластви представља прворазредни догађај у ранохришћанској археологији на овим просторима. Средњовјековни центар духовности Грбља добио је још једну духовну вертикалу која га је везала дубоко за темеље хришћанства. Такав, наизглед неочекивани обрт, гдје се на мјесту чије се оснивање по традицији приписивало цару Душану 1350, добио је још већи значај. Откривена древна Крстионица, иза садашњег храма, дио мозаика и фрагменти парпетних плоча неке старе камене олтарске преграде припадали су ранохришћанској базилици из 5-6. вијека која се налазила на мјесту данашњег храма свједоче о значају Подластве од старохришћанских времена. Наведено откриће потврђује да легенде о оснивању манастира на старијим култним мјестима често почивају на стварним чињеницама. По предању, манастир је подигао цар Душан 1350. године. Такође, по предању, преко овог дијела Приморја, боравећи кратко у ластовској цркви, са оближње морске обале, Свети Сава, први архиепископ српски и оснивач Зетске епископије, упутио се у Свету Гору. Исто предање тврди, да је Свети Сава пролазио кроз ово мјесто кад је пошао у Јерусалим, као и да је кнез Лазар Хребељановић из Грбља.

Од постанка, манастир Подластва је био духовни и политички центар Грбља, учесник у бурним догађајима везаним за буне против Млечића и Турака, што се рефлектовало и на његову судбину. Као посљедица таквог статуса услједила су честа страдања манастира. Усљед честих буна и устанака Грбљана, први је био на удару окупатора, па су у непријатељским по-

ходима прво њега рушили, палили и пљачкали. Прво разарање манастир је доживио од стране Млечића 1452. године, послије III грбаљске буне 1448-1452, кад је према предању исто тако разрушен и манастир Светог архангела Михаила на Превлаци. Према запису који је урезан на једном прагу, манастир је обновљен 1700. године. Друго разарање манастир доживљава за вријеме прве аустријске окупације (1797-1805), а обновљен је 1812. године. Треће разарање је било када је Аустрија други пут окупирала Грбаљ 1814. г. (1814-1918), а по трећи пут је обновљен 1874. године. Четврто разарање је било почетком Првог свјетског рата када је манастир запаљен 1915.г. Митрополит црногорско-приморски др Гаврило Дожић 1936. године је, заједно са свештенством, освештао цркву, конаке и све пратеће објекте. Пето разарање било је у II свјетском рату. Шесто разарање манастира било је од земљотреса 1979. године када је скоро потпуно уништен. Посебно свједочанство њеног мучеништва јесте и нова гробница 80 побијених Грбљана, Маина, Будвана, Побора и Паштровића у Бару на крају Другог свјетског рата (ту пренијетих и сахрањених 1992. године по благослову Његове светости српског патријарха Павла).

Почетком 15. вијека саграђен је старији дио цркве Рођења Пресвете Богородице, а у то вријеме имамо и прве писане помене Подластве, из 1419. године. Манастирска црква Рођења Пресвете Богородице је једноставна, издужена једнобродна грађевина са полукружном апсидом и тродјелним звоником на преслицу. У ткиву зидова и у оквирима отвора секундарно је употријебљен обрађени камен, који је припадао ранохришћанској базилици. У земљотресу 1979. године, Подластва је претрпјела велика оштећења. Између осталог, срушио се свод цркве. Но, ова разарања су „разоткрила“ дјелове храма из прохујалих епоха. Наиме, и раније се јасно уочавао старији дио грађевине, али је тек послије земљотреса постао видљив дио првобитног готичког, благо преломљеног свода. Тај најстарији нуклеус храма имао је припрату, могуће у виду неке врсте отвореног тријема. Свјетлост дана угледао је и фрагментарно очуван старији живопис из 15. вијека, који се налазио на јужном зиду и дијелу олтарског простора, као и на јужном зиду припрате

- тријема. Нажалост, фреске су веома оштећене, али сачувани ликови стојећих фигура Светог Николе и Светог Ђорђа, приказани испод сликаних аркада, указују на високе умјетничке домете њихових аутора. У некој каснијој обнови, манастирска црква је добила данашњи изглед. Након сложених истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова на цркви Рођења Богородице, скинуте су млађе фреске са дијела јужног зида и презентирани у простору продуженог црквеног брода. У истом дијелу су изложени и налази из ранохришћанске базилике - фрагменти подног мозаика и парапетне плоче. На тај начин постали су сагледиви и они слојеви споменика, који су вјековима били запретани у унутрашњости грађевине.

Манастир Подластва је био и значајан просвјетитељски центар Грбља. Од прве половине XIX вијека у манастиру је била народна школа у којој су калуђери мјештани подучавали старословенском језику, црквено појању, рачунању и др. Као наставници спомињу се између осталих Висарион Љубиша (црногорски митрополит 1882-1884) и Митрофан Бан (црногорски митрополит 1885-1921). Као настојатељ манастира Подластва Митрофан Бан узео је видног учешћа у познатом устанку православних Бокеља против Аустрије 1869. године. У вријеме када је игуман Григорије Бућин био учитељ у манастирској школи у Подластви је учио Петар I Петровић - Свети Петар Цетињски. Игуман манастира Подластве Јосиф Бућин био је у Цетињу кратко вријеме један од учитеља младог Петра II Петровића Његоша, прије његовог одласка у Топлу крај Херцег-Новог.

Историја Подластве, посебно се памти по Грбљском законуку, по времену Светог Петра Цетињског и његовог рата против Наполеона и по Митрополиту црногорско-приморском Митрофану Бану – Грбљанину.

Грбљска светиња обнављана у немањинско вријеме, рушена је и васкрсавала, доживјевши процват посебно у ово наше вријеме. У посљедњој деценији прошлог вијека, започета је обнова храма и манастирског комплекса Подластва. Поред храма, стари конак је обновљен, реконструисан и украшен новим храмом Светог Великомученика Косовског Лазара. Данас је читав манастирски комплекс својеврсна културна

ризница: на отвореном простору, у унутрашњости храма и у новоизграђеној ризници грбљских драгоцености.

Монографија манастира Подластва издата поводом 800 година од оснивања Српске Православне Цркве и Митрополије црногорско - приморске, обухвата све аспекте манастирског живота и његовог духовно-просвјетног зрачења кроз вријеме, као свједочанство његовог живог и разновјековног трајања све до наших времена. Она садржи поглавља: Историјат Грбља и манастира Подластва, Епархија бокотаторска и дубровачка и манастир Подластва у Великом рату, Археологија раног хришћанства на простору Јужнојадранске области, Градитељски осврт на манастирски комплекс, Фрескопис манастира, Рукописне и штампане књиге манастира, Старе и вриједне књиге које припадају грбљским црквама а чувају се у Ризници Српске православне цркве у Котору, Обнова манастира у 20. и почетком 21. вијека, Живот у манастиру и Народна предања и култове у окриљу манастира Подластва. Обухвата резиме на српском, руском и енглеском језику. Монографија је илустрована низом фотографија које су заступљене у сваком поглављу, пратећи и олакшавајући заинтересованој читалачкој јавности да се што боље удуби у суштину и смисао самог текста.

онастырь Подластва в храме Рождества Пресвятой Богородицы находится недалеко от магистральной дороги Будва-Тиват-Котор, на южном склоне грбальского села Ластва-Грбальска, по которому он был назван.

Монастырь Подластва относится к важнейшим духовным центрам, не только Грбаля, но и всей Боки Которской. Вместе с Михольска-Превлакой, которая является 800-летним фундаментом и корнем святосаввского православия в Зете – Черногории, Подластва представляет собой особенное место для объединения и собрания людей, в первую очередь из Грбаля, а также со всего побережья.

Внастоящее время обнаружение древнехристианских останков под храмом Пресвятой Богородицы в Подластве является чрезвычайным событием для древнехристианской археологии в этих краях. Средневековый центр духовности Грбаля получил еще одну вертикаль, которая прочно соединяет его с фундаментом христианства. Это был, на первый взгляд, неожиданный оборот, и место, создание которого традиционно приписывалось царю Душану в 1350 году, стало еще более значимым. Были обнаружены древняя купель, расположенная за храмом, часть мозаики и фрагменты плит парапета древней каменной алтарной перегородки, принадлежавшие древнехристианской базилике V-VI веков, которая находилась на месте сегодняшнего храма, что свидетельствует о значении Подласты с древнехристианских времен. Вышеуказанное открытие подтверждает, что легенды о создании монастыря на более древних культовых местах часто базируются на достоверных фактах. По преданию, монастырь был построен царем Душаном в 1350 году. Также, по преданию, в этой части побережья, посетив на непродолжительное время ластовскую церковь с близлежащего морского берега, святой Савва, первый архиепископ Сербский и основатель Зетской епископии, отправился на Святую Гору. То же предание утверждает, что святой Савва проезжал через это место на своем пути в Иерусалим, а также, что князь Лазарь Хребелянович ведет происхождение из Грбаля.

Ссамого начала Подластва стала духовным и политическим центром Грбаля, участницей бурных событий, связанных с восстанием против венецианцев и турок, что отражалось на судьбе монастыря. Послед-

ствием такого статуса стали частые страдания монастыря. Вследствие частых бунтов и восстаний грблян, завоеватели в первую очередь наносили удары монастырю, и в вражеских походах сначала разрушали, сжигали и грабили обитель. Первое разорение монастыря последовало со стороны венецианцев в 1452 году, после III грбальского восстания 1448-1452 году, когда по преданию также был разрушен монастырь святого Архангела Михаила на Превлаке. Согласно записи, высеченной в одном пороге, монастырь восстановлен в 1700 году. Второе разорение монастыря имело место во время первой австрийской оккупации (1797-1805), а он был восстановлен в 1812 году. Третье разорение последовало, когда Австрия во второй раз оккупировала Грбаль в 1814 году (1814-1918), а в третий раз монастырь восстановлен в 1874 году. Четвертое разорение случилось в начале Первой мировой войны, когда монастырь сожжен в 1915 году, а митрополит Черногорско-Приморский др. Гавриил Дожич в 1936 году в сослужении духовенства освятил церковь, корпуса и все сопутствующие объекты. Пятое разорение последовало во Второй мировой войне. Шестое разорение случилось вследствие землетрясения в 1979 году, когда монастырь был почти полностью уничтожен. Особенное свидетельство о страданиях монастыря представляет собой новая гробница 80 убитых жителей Грбаля, Маине, Будвы, Побора и Паштровичей в Баре в конце Второй мировой войны (они были перенесены и захоронены здесь в 1992 году по благословению патриарха Сербского Павла).

Вначале XV века построена древнейшая часть храма Рождества Пресвятой Богородицы, в этом же периоде впервые появляются записи о Подластве в 1419 году. Монастырская церковь Рождества Пресвятой Богородицы представляет собой здание простой формы с одним наосом, полукрутовой абсидой и колокольной в составе самого храма. Для строительства и отделки стен и отверстий использованы обработанные камни, принадлежащие древнехристианской базилике. В землетрясении в 1979 году Подластва очень сильно пострадала. Среди прочего, обрушился купол храма. Однако, эти повреждения „выявили“ части храма из предыдущих эпох. Именно, и раньше четко была видна более древняя часть храма, но только после землетрясения обнаружена часть изначальной готической стрельчатой арки. В составе

этого древнейшего ядра храма содержался нартекс, может быть, в форме открытого крыльца. Тоже, была обнаружена частично сохранившаяся роспись XV века, которая находилась в южной стене и в части алтарного пространства, а также в южной части наоса – крыльца. К сожалению, роспись очень сильно пострадала, но сохранились образа св. Николая и св. Георгия во весь рост, изображенных под росписью аркад, что указывает на высокий художественный уровень их авторов. В более позднем восстановлении монастырский храм получил сегодняшний вид. В результате сложных исследовательских работ и работ по консервации и реставрированию храма Рождества Богородицы, сняли слои более поздней росписи в части южной стены и показаны в пространстве продолговатого наоса храма. В этой же части выставлены и архефакты древнехристианской базилики – фрагменты половой мозаики и плиты парапета. Таким способом стали видны и слои памятника, которые столетиями были скрыты для взора во внутренней части сооружения.

Монастырь Подластва также являлся важным просветительским центром Грбалья. С первой половины XIX века в монастыре работала народная школа, в которой иноки обучали старославянскому языку, церковном пении, счету и т.д. В качестве преподавателей, среди прочих, упоминаются Виссарион Любиша (Черногорский митрополит 1882-1884) и Митрофан Бан (Черногорский митрополит 1885-1921). В качестве настоятеля монастыря Подластва Митрофан Бан занимал важное место в известном восстании бокелей против Австрии в 1869 году. В период, когда игуменом был Григорий Бучин, в монастырской школе в Подластве обучался Петр I Петрович – святой Петр Цетиньский. Игумен монастыря Подластва Иосиф Бучин непродолжительное время в г.Цетинье был одним из учителей молодого Петра II Петровича Негоша, до его отъезда в г.Топла возле г.Герцег-Нови.

История Подластвы особенно известна по Грбальскому кодексу, по периоду святого Петра Цетиньского и его войны против Наполеона, по митрополиту Черногорско-Приморскому Митрофану Бану – грблянину.

Грбальскую святыню восстанавливали во время Неманичей, она подвергалась разорениям и воскресала, а сегодняшнее время является временем ее процве-

тания. В последнем десятилетии прошлого века началось восстановление храма и монастырского комплекса Подластва. Рядом с храмом был восстановлен старый корпус, выполнена реконструкция комплекса, который украшен новым храмом святого Великомученика Косовского Лазаря. В настоящее время весь монастырский комплекс представляет собой ризницу в открытом пространстве, благодаря своему внутреннему убранству и новопостроенной ризнице грбальских драгоценностей.

онография монастыря Подластва, опубликованная по поводу 800-летия от создания Сербской Православной Церкви и Митрополии черногорско-приморской освящает все аспекты жизни обители и ее духовно-просветительского значения в течение столетий, а также свидетельствует о живом и многовековом пребывании вплоть до сегодняшнего времени. В ней содержатся разделы: История Грбалья и монастыря Подластва, Епархия Бококоторская и Дубровацкая и монастырь Подластва в Великой войне, Археология древнего христианства на территории Южнодриатической области, Очерк о строительстве монастырского комплекса, Роспись монастыря, Рукописные и печатные книги монастыря, Древние и драгоценные книги, принадлежащие грбальским церквям, хранящиеся в Ризнице Сербской Православной Церкви в Которе, Восстановление монастыря в XX и в начале XXI века, Жизнь в монастыре и Народные предания и культ в рамках монастыря Подластва.

RESUME

odlastva Monastery, with the church of the Birth of the Most Holy Theotokos, is located in the vicinity of the Budva – Tivat – Kotor road, on the south slope of the village Lastva Grbaljska, by which it was named.

odlastva Monastery is one of the most important religious centres, not only in Grbalj but in the entire Boka Region. Together with Miholjska Prevlaka, 800 years old foundation and root of Saint Sava's Orthodoxy in Zeta – Montenegro, Podlastva represents special gathering and conciliar place, foremost for Grbalj, as well as for the entire Littoral.

ontemporary discovery of the early Christian remains under the church of the Birth of the Most Holy Theotokos, represents the event of utmost importance in the early Christian archaeology in the area. The medieval religious centre of Grbalj got another spiritual vertical, which tied it deeply to the roots of Christianity. That, seemingly unexpected twist, in the place which founding traditionally had been credited to the emperor Dušan the Mighty, in 1350, gave it even larger importance. An ancient Baptistry has been discovered behind the existing church: a part of a mosaic, and fragments of the parapet plates of an old stone altar wall, which all belonged to early Christian basilica from 5th or 6th century. Their location, same as the location of the existing church, are witnessing about the importance of Podlastva, which can be tracked down to the early Christian times. This discovery confirms that the legends of the founding of the monastery on the older cult places often rely on the real facts. According to the tradition, the monastery had been founded by emperor Dušan in 1350. Also, according to the tradition, Saint Sava, the first Archbishop of Serbian Orthodox Church, and founder of Zeta Episcopacy crossed this part of the Littoral, and stayed shortly in the church in Lastva, on his way to the coast, from where he sailed to the Mount Athos. The same tradition claims that Saint Sava passed through this village on his way to Jerusalem and that Prince Lazar Hrebeljanović (Lazar of Serbia) was from Grbalj.

ince its beginnings, Podlastva monastery was the religious and political centre of Grbalj, taking parts in tumultuous events related to the rebellions against the Venetians and the Turks, which reflected its destiny. Due to such status, the monastery suffered frequent devastations. Because of the often rebellions of the Grbalj people, it used

to be the first target of the occupiers. Therefore, the enemies' attacks would start by demolishing, burning, and robbing the monastery. The first demolishment of the monastery had been done by the Venetians, in 1452, after the Third Grbalj rebellion 1448-1542. According to the tradition, at the same time, the monastery of Holy Archangel Michael on the Milioljska Prevlaka had been demolished. According to the inscription on a stepping stone, the monastery had been renewed in 1700. The second demolishment of the monastery happened during the first Austrian occupation (1797-1805), and it had been renewed in 1812. The third demolishment happened during Austria's second invasion of Grbalj in 1814. (1814-1918), and it had been renewed in 1874. The fourth demolition happened at the beginning of World War I when the monastery had been burnt down in 1915. In 1936 the Metropolitan of Montenegro and the Littoral, dr Gavriilo Dožić, together with clergy, consecrated the church, the dormitory (konak), and all other adjoining premises. The fifth demolishment happened during World War II. The sixth demolishment of the monastery was caused by the 1979 Montenegro earthquake when it was almost completely destroyed. A prominent testimony of its martyrdom is a new grave of 80 men from Grbalj, Maimi, Budva, Pobori, and Paštrovići, executed in Bar, at the end of the World War II (brought to the monastery and buried in 1992, by the blessing of His Holiness, Serbian Patriarch Pavle).

he older part of the church of the Birth of the Most Holy Theotokos had been built at the beginning of the 15th century, and the first written notes about Podlastva are from that period – the year 1419. Monastery church of the Birth of the Most Holy Theotokos is plain, elongated single-nave structure, with semi-circular apse and three-part bell-gable. Chiselled stone from the early Christian basilica was used for the wall structure and hole-frame, as secondary material. The 1979 Montenegro earthquake caused great damages to Podlastva, including the falling of the church vault. However, this destruction “uncovered” parts of the temple from the epochs long gone. Even before the older part of the building was noticeable, but only after the earthquake a part of original gothic, mildly ribbed, vault. The oldest nucleus of the temple had narthex, possibly in the form of an open vestibule. Partially preserved old frescos from 15th century, on the south wall, and part of the altar, as well as frescos

on the south wall of the narthex – vestibule, also saw the light of day. Unfortunately, frescos are heavily damaged, but remains of the frescos of standing figures of Saint Nicholas and Saint George, painted under the arcades, show high artistic levels of the author. During one of the later renewals, monastery church got present form. After extensive research and conservation and restoration works on the church of the Birth of the Most Holy Theotokos, newer frescos have been removed from the parts of the south wall and exposed in the elongated nave. The findings from the early Christian basilica – fragments of floor mosaic and parapet plates – have been exposed in the same area. Therefore, now it is possible to see the cumbersome layers of the monument, which were hidden in the structure for centuries.

Podlastva Monastery had also been an important enlightenment centre for Grbalj. Since the first half of 19th monks were running a public school, where local people were learning Old Slavonic language, church chanting, algebra, etc. Among others, teachers were Visarion Ljubiša (Montenegrin Metropolitan 1882-1884) and Mitrofan Ban (Montenegrin Metropolitan 1885-1921). While he was the hegumen of Podlastva Monastery, Mitrofan Ban took a significant role in the famous uprising of Orthodox people of Boka against Austria in 1869 (Krivošije uprising). When hegumen Grigorije Bućin was a teacher in the monastery school in Podlastva, one of the students was Petar I Petrović – Saint Peter of Cetinje. Hegumen of the monastery Podlastva, Josif Bućin was shortly in Cetinje, as one of the teachers of young Petar II Petrović-Njegoš, before he left to Topla, by Herceg-Novi.

History of Podlastva is especially highlighted by the Grbalj Code, the times of Saint Peter of Cetinje and his war against Napoleon, and the Metropolitan of Montenegro and the Littoral Mitrofan Ban of Grbalj.

Grbalj sanctuary, restored during the Nemanjić dynasty, has been destroyed and resurrected on many occasions, flourishing especially in present times. Works on the renovation of the church and monastery complex Podlastva started in the last decade of the last century. In addition to the church, old dormitory (konak) had been renewed, reconstructed and decorated with the new church of Saint Lazar the Great Martyr of Kosovo. Nowadays the entire monastery represents one of a kind cultural treasury: the

open space, the interior of the temple, and the newly-built treasury of Grbalj valuables.

Gonograph of the Podlastva Monastery, issued in celebration of 800 years of the Autocephaly of the Serbian Orthodox Church and Metropolitanate of Montenegro and the Littoral, includes all the aspects of monastic life and its spiritual-enlightenment radiance through time, as a testimony of its life and existence through many centuries, to our time. It consists of the following chapters: History of Grbalj and Podlastva Monastery; Eparchy of Boka Kotorska and Dubrovnik, and Podlastva Monastery during the Great War; Archaeology of early Christian period in the South-Adriatic area; Builders review of the monastery complex; Frescos of the monastery; Manuscript and printed books of the monastery; Old and valuable books that belong to Grbalj churches, stored in the Treasury of the Serbian Orthodox Church in Kotor; Restoration of the monastery in 20th and 21st century; Life in the monastery; and Folk traditions and cults within Podlastva Monastery.

САДРЖАЈ

» 19 «

Митрополит Амфилохије

ПРЕДГОВОР

» 21-55 «

Др Васиљ Јововић

ИСТОРИЈАТ ГРЕЂА И МАНАСТИРА ПОДААСТВА

» 57-73 «

др Павле Кондић

БОКОКОТОРСКО-ДУБРОВАЧКА ЕПАРХИЈА И МАНАСТИР ПОДААСТВА У БЕЛИКОМ РАТУ 1914-1918.

» 75-119 «

мр Младен Загарчанин

АРХЕОЛОГИЈА РАНОГ ХРИШЋАНАСТВА НА ПРОСТОРУ ЈУЖНОЈАДРИЈАНСКЕ ОБЛАСТИ

» 121-141 «

др Светислав Г. Поповић

ГРЕЂАЉ СВЕТОГОРСКИ МЕТОХ - МАНАСТИР ПОДААСТВА • ГРАДИТЕЉСКИ ОСВРТ

» 143-167 «

мр Луција Ђурашковић

САНИКАРСТВО МАНАСТИРА ПОДААСТВА

» 169-181 «

др Милена Н. Мартиновић

РУКОПИСНЕ И ШТАМПАНЕ КЊИГЕ МАНАСТИРА ПОДААСТВА

» 183-187 «

Протопрезвитер Немања Кривокапић

СТАРЕ ГРЕЂАЉСКЕ КЊИГЕ КОЈЕ СЕ ЧУВАЈУ У РИЗНИЦИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У КОТОРУ

» 189-239 «

Дипл. инж. Јован Б. Маркуш

ОБНОВА МАНАСТИРА ПОДААСТВА У 20. И ПОЧЕТКОМ 21. ВИЈЕКА (1936 - 2019)

» 241-249 «

мр Љиљана М. Поповић

НАРОДНА ПРЕДАЊА И КУЛТОВИ У ОКРИЉУ МАНАСТИРА ПОДААСТВА

» 251-277 «

Монахиња Аполинарија Митровић

ЖИВОТ У МАНАСТИРУ

» 424-429 «

РЕЗИМЕ • РЕЗЮМЕ • SUMMARY

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-7660-274-2 (Светигора)
ISBN 978-9940-675-08-0 (Народна библиотека Будва)
COBISS.CG-ID 36424976